

MIKSZÁTH KÁLMÁN
ÖSSZES MŰVEI 40.

MIKSZÁTH KÁLMÁN ÖSSZES MŰVEI

SZERKESZTIK:

BISZTRAY GYULA KIRÁLY ISTVÁN

40. KÖTET

ELBESZÉLÉSEK

XIV.

1889–1891

1976

MIKSZÁTH KÁLMÁN ELBESZÉLÉSEK

XIV.

1889—1891

1075

Sajtó alá rendezte:
BISZTRAY GYULA

33 $\frac{1}{4}$ r

© *Akadémiai Kiadó, Budapest 1975*

Sorozat ISBN 963 05 0152 x
ISBN 963 05 0659 9

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója
Szerkesztésért felelős: Somogyi Béla Műszaki szerkesztő: Fülöp Antal
A kötéstervezésért felelős: Callag Vera munkája
Terjedelem: 17,76 A/5 iv + 8 oldal melléklet – AK 1016 k 7578
76.1677 Akadémiai Nyomda, Budapest – Felelős vezető: Bernát György

MAGYARORSZÁG LOVAGVÁRAI
REGÉKBEN

1889. december

Mikszáth ily című gyűjteményének korábbi keletkezésű regéit

ld. a jelen sorozat 35–39. köteteiben.

1889

»CASTRUM LÉTA«

Régi okmányokban »Castrum Léta« néven fordul elő, de közönségesen »Ghéczy vár«-nak nevezik a Ghéczy-nemzetség után. Ővé volt a vár hosszú századokon keresztül.

A vár urairól sok tarka-barka történet maradt fel.

Az egyik Ghéczy olyan kevély volt és olyan gazdag, hogy nem tudott az aranyaival mit csinálni; elhatározta, hogy egy arany bikát fog öntetni. Meghozatta a művészeket, s azok megöntötték az óriási bikát. Ghéczy (akit régi iratok imitt-amott »Ghiczy«-nek is neveznek) a vár közepére állíttatta. A művészek most már a fizetséget várták, de a várúr így szólt:

— A bika megvan, de mozdulatlan, nem kér enni, nem iszik. Öntetek hát belé lelket, ha tudtok, ha pedig nem tudtok, akkor én kergetem ki a tiéteket belőletek.

A művészek persze, hogy nem tudták elevenné tenni az aranybikát, amin roppant dühbe jött a nagy úr.

— Még három napot adok s ha addig a bika meg nem mozdul, negyednapra hajnalban mindnyájatokat lenyakaztatlak.

Amit ígért, meg is tartotta volna nyilván, de az Isten közben megharaguvék, amiért halandó ember az ő dolgába akar elegendni, s erős földrengés támadt a harmadik napon, mely megrázta a vár szilárd falait, és az aranybika is *mozdult* — mert elsüllyedt nyomtalanul.

Babonás oláhok, akik a környéket lakják, valahányszor az ekevas alatt megsördül valami, ma is az aranybikára gondolnak.

Pajzánabb dolgot követett el egy másik Ghéczy, aki fiatal ember volt és sokat járt be Kolozsvárra a szép hóka

paripáján, melyet a vár alatt folyó Jára vizében meg-
itatott.

Egy ízben, amint Kolozsvárott van, egy kis ház ablaka
előtt csinos nőt pillantott meg, amint éppen sepregetett. Egy
odaváló vargának a felesége volt. Ghéczy rámosolygott, az
asszony visszamosolygott.

— Ej, galambom — mondá —, Ghéczy várában nem
kellene seperni.

Az asszony maga sem rajongott valami nagyon a sepré-
sért, s szóból szó lett s azzal végződék, hogy mire a varga haza-
jött, az asszonynak hűlt helye volt.

Nosza, dühös lett a mester, fölkap mindenféle gyilkos
szerszámokat egy szekérre s megyen a legényeivel megost-
romolni Léta várát az asszonyért.

Két napig dörömbölt a varga a vár erős kapuján, míg
végre megjelent a várúr nagy nevetve.

— No, mi kell neked, derék, becsületes varga?

— A feleségem.

— Ugyan mit csinálnál vele, hisz a szíve ide köti.

— Azért majd csak hazaviszem én őt a két fülénél fogva
— szólt a mester toporzékolva dühében.

— No, hát ott a két füle — szakítá végét a veszekedésnek
Ghéczy, kétfelé mutatva a két kezével, ahol két község feküdt
— vigyed, a tied.

Azzal becsapta a mester előtt az ajtót és intézkedett,
hogy a két kis község, melyet ma is Alsó- és Felső-Fülének
neveznek, a vargának átadassék.

A varga halála után a két Füle község Kolozsvár városára
szállott. Idő múltán a két Fületől elszakadt egy kis rész, me-
lyet Kolozsvár elnevezett Asszonyfalvának, mert asszony
útján jutott birtokába. E községeknek ma is Kolozsvár a föl-
desura.

KOSZTOLÁN

— Swehla vezér bűnhődése —

Nyitra megyében annyi a vár, hogy még ma is hemzsegek ott a várurak. Persze a hadikürt nem harsog ki a várudvarról, kobzos nem pengeti lantját a vár azon ablaka alatt, amelyikben muskátlis virágcserepek vannak, sisakos lovag nem kérezkedik be a felvonó hídnál. — A nagy oligarchák kihaltak, a váracsok részint épségben, részint romokban, részben szegény emberek kezeire jutottak, s innen a gúnyos röpkemondat a nyitrai várurakra, melyben a rossz magyarság is benne van: »Várban lakok, bocsorban járok.«

A szőke Vág folyam csupa várak közt jár.

Nem is csoda ez: mert egyik megyében sem volt annyi várnak alkalmas hely, mint Nyitrában. Már a bejövő magyarok is sok castrumot találtak itt, Galgócot, Nyitrát például még a tót hercegek építették. Ez még olcsón jutott a magyarok kezére, ha igaz az a »piros kantár, fehér ló« dolog.

A várépítéshez a királytól kellett engedélyt kérni. Ő jelölte ki a helyet is. S ez már bizonyos sablonra ment: »Menj Nyitra megyébe és ott építs!« Százával vannak ott a várfundusok. Égnek meredező sziklák, teke-alakú hegycsúcsok, regényes völgynyílások. A főuraknak még a saját birtokukon sem volt szabad várat építeni; mindig a király adta az engedélyt és a helyet is.

Minden vár két részből állott: a külső és belső várból. A külső vár volt a terjedelmesebb, itt voltak az őrség és más várnép lakházai, az istállók, a gazdasági épületek és a kert. Itt szokták tartani a hadgyakorlatokat és tornaünnepélyeket. Az egészet bástya köríté, néha mély árok és magas földsánc is.

A külső várnak mintegy a szíve volt a belső vár, megint bástyákkal erősítve. Mintha egy nagy karikagyűrűbe egy kisebb volna betéve. Itt állt az őrtorony (a várnép végső menhelye), a várúr lakása, itt volt a kút (víztartó medence).

A külső és belső vár közt *vonóhídon* közlekedtek. A várúr és családja a főtéren álló lakházat foglalta el; itt volt a lovagterem, a kápolna, a vendégszobák, valamint a fegyvertár; alul a börtönök húzódtak, nyirkos, borzasztó lyukak. A leg-

több várban alagút is volt, melynek titkát csak a várurak bírták, s mely messze, néha mérföldnyi távolságokban vezetett ki lakatlan rengeteg közepén.

Az őrtoronyban egész nap ott guggolt a toronyőr (rendszen a legjobb szemű fickó a várnépből), kémlelve, ügyelve a környéken történő mozzanatokra, s a várurat mindenről tudósítva előre megállapított jeladással, tárogatóval vagy kürttel.

Jó Nyitra megyében még a hegyek se voltak elegendők, a Vág völgy közepére, termékeny lapályra is jutott egy vár: Kosztolán. — Királyi várerősség volt hajdanában, s talán emlékezetes története se lenne, mint annyi másnak, ha véletlenül belé nem botlik Swehla vezér.

Swehla vezér cseh volt és a Mátyás király seregében szolgált cseh csapatjával jó zsoldért. De a barátság csak addig tartott, míg Mátyás a horvátok ellen nem indult.

Swehla vezér ekkor így szólott:

— A csehek és a horvátok majdnem egy nyelvet beszélnek, egy vérből valók. Vér a vére ellen nem harcolhat. Eressz engem haza, fölséges királyom!

A király a fejét csóválta: »Ritkaság a csehben ilyen becsületes ember!« majd hangosan mondá:

— Hát eredj, nem bánom. A kedvetlenül kihúzott kardnak, jól tudom, úgyis tompa az éle.

Ellátta költséggel, s a cseh hazaindult. Amint ment, mendegélt danoló csapatjával Morvaország felé, egyszerre eléjük tárult a reggeli szende napfénytől bearanyozva, a gyönyörű völgy Kosztolán festői várával.

— Ez a paradicsom! — lelkesedének a csehek.

— Itt volna jó lakni . . . Vajat enni, olvasztott zsírt inni (mert ez a jólét non plus ultrája a cseheknél).

— Hm — mormogta Swehla vezér —, van egy jó eszmém, de egy kicsit vakmerő.

Éppen arra ment egy cigányasszony. A vezér rákiáltott:

— Hej, vén szipirtyó, erre, erre! Tudsz-e jósolni?

— Tudok, uram.

— Miből? Égi jelekből? Az nem ér semmit. Az égnek nem hiszek, az messze van s csalárd.

— Én a tenyeredből jósolok.

— A tenyér? Az más. Az az enyim. Abban megbízom. Az nem csal meg. Nesze, fogjad s jól nézd meg, mi áll rajta.

A cigányasszony figyelmesen forgatta, nézegette a kéztőerek kusza útját.

— Mondd meg, sikerül-e az a vállalatom, amire most gondolok?

— Sikerül.

— Vesztek-e csatát?

— Haláloed után győzetel le.

— Viszem-e sokra életemben?

— Magas állásban fogsz meghalni.

Ezzel a jóslattal körülbelül meg volt elégedve Swehla vezér és a csapatjához fordult:

— Hát tudjátok-e, mit gondoltam? Itt van ez a tündér vidék, amire azt mondtátok, hogy »de jó volna itt lakni!« hát lakjunk itt. Búza, fa, széna, víz van itt bőven s azonfelül annyi szép asszony, hogy Prágában sem több. Amott áll a vár, a királyé. Csinos fészek! Nehezebb volt építeni, mint beleköltözni. A király most el van foglalva a horvátok ellen; vagy visszatér, vagy otthagyja a fogát. De akármilyen, ezt a várat most gyerekjáték lenne elfoglalni. Van is benne őrség, meg nincs is.

— Foglaljuk el! — rivalgták a hosszú cseh legények.

Így foglalták el Swehlának Kosztolánt csekély ellenállás után. Swehla egészen otthon érezte ott magát, megerősítette, javíttatta, mintha örökre az övé lett volna, s mintha örökre benne akarna lakni.

Kiüzent Morvaországba, ahol akkor a »cseh testvérek«-nek nevezett vallásos párt fegyveresei feküdtek munka nélkül: hogy jöjjenek be, lesz itt elég zsákmány és hadikaland.

Be is jöttek mintegy kétezeren, s Swehla valóságos kiskirály szerepét játszta velök, pusztítván a vidéket egész Pozsonyig.

Még akkor nem volt távirdadrót, sok idő beletelt, míg a király a dolgot megtudta, s még több, míg az általa küldött sereg Kosztolánhoz érkezett, hogy a várat visszafoglalja.

Magyar Balázs uram vezette a sereget, aki nagy ellensége volt a cseh rablóknak. Alvezérei faltörő kosokkal rendes ostromot akartak, Magyar Balázs tagadólág rázta a fejét:

— A csehnek a legérzékenyebb része a gyomra. Éhséggel akarom őket elpusztítani.

S körülvévén a várat, csupán arra szorítkozott, hogy aleséget nem engedett bevinni.

— Nekünk jó dolgunk van idekűnn. Ráérünk jóllakva bevárni, míg ők kiéheznek.

A csehek túrték egy darabig, de Swehla előre látta a borzasztó véget s nehányad magával az alagúton nagy titokban elmenekült Ótura felé, hogy segítséget hoz Morvaországból. Az őrségnek azonban az lett mondva: »Bent fekszik betegen a szobáiban.«

Swehlára nem várt szerencse. Menekülésében elfogták az óturaiak, s Magyar Balázs elé került.

Mátyás híres vezére nem soká törte a fejét, mit csináljon: egyszerűen felkötötte Swehla uramat szemben a várral, a legmagasabb fára, fejére helyezvén vezéri tollas kalpagját, hogy a vár népei rögtön felismerjék.

Fel is ismerték, s lett nagy rémület. A gonosz rablók reszketve suttogták:

— Beteljesedett a cigánynő jóslata: »*magas* állásban fogsz meghalni.«

De beteljesedett a másik is, hogy a »halála után győzetik le«, mert a megijedt és kiéhezett őrség nyomban kitzúzte pőznára a megadás jelét: a fehér kendőt.

VENETURNÉ VÁRA

— A cinkotai kántor konkurrense —

Venetur egyszerű szegény kurtanemes ember volt a szép Háromszéken. Éppen a lencséjét fogyasztotta egy nap (vagy ötszáz esztendővel ezelőtt), mikor rákopogtatott a vendég egy *kivaló* személyében. (Kivalónak hívják Székelyországban az idegent.)

— Adj isten jó napot, nemes uram.

Fiatal utas lépett be, porral lepetten, de vidáman.

— Fogadj isten — szólott a gazda —, kerülj beljebb, ha fáradt vagy, pihenj meg hajlékomban, ha éhes vagy, ülj mel-
lém a tálhoz.

— Azt sem kérdezed, ki vagyok?

— Mi közöm hozzá. Elég, ha azt tudom, fáradt vagy-e
vagy éhes?

— Mind a kettő vagyok.

— No, akkor ide izibe a tálhoz, szógám. Hanem megállj
csak, hová való vagy mégis?

— Budára.

— Hm. Nálatok meg szokták trágyázni a földet, hogy
jól teremjen? Nekünk amúgy is jó. Megállj hát egy kicsinyég,
kiszaladok a konyhára és megtrágyázom valahogy ezt a lencsét.

Venetur csakhamar zsirt olvasztatott, füstölt kolbászt
hozott le a kéményből, megöntötte zsírral s megtrágyázta
kolbásszal a sovány eledelt, mielőtt a vendéget hozzá ültette
volna; de bezzeg jól is laktak aztán belőle, úgyhogy alig bírt
szuszogni gazda és vendég.

A zsíros ételre bor is kellett, nosza a szolgálóját elindítá
legott Venetur a korcsmába, és minthogy hitele nem volt, az
ünneplő mentéjét vitte a leány a hóna alatt, a másik kezében
meg a kancsót.

A kancsó visszajött tele, de a mente ott maradt. A vendég
az ablakon át jól megfigyelhette ezt a szegénységet.

Nagy, meleg barátságot ittak aztán, és a vendég meghíttá
a gazdáját, látogassa meg nemsokára Budán. Venetur parolát
adott rá.

— Hát hol lakol ott, szógám, és ki után tudakozódjam?

— A várban lakom, íródiák vagyok a királynál. Csak
Pál diák után kérdezősködj.

A székely megtartotta szavát, a jövő tavaszra elindult
Budára, felkeresni Pál diákot. Könnyű volt megtalálni. A
strázsán már tudták, tízen is ugrottak, hogy vezessék.

Sok szobán keresztül hurcolták őkelmét, míg végre az
egyikben ott állott Pál diák testestől, lelkestől.

— No, szógám, itt volnék — kiálta vidáman a székely
nemes —, csakhogy rád akadtam.

Pál diák leültette, nyájas szavakkal kérdezősködött a
háromszéki dolgokról: hogy áll ott a világ, mit csinálnak

Apor uraimék, hát a szép Damokos-leány férjhez ment-e már? Iszik-e még nagyokat Kőkösy uram? Megházasodott-e már Pótsa Dávid? Verekednek-e egymás közt a Mikó-fiúk?

Addig-addig beszélgettek, hogy egyszer csak megterítették a másik szobában, s jelenteni jött egy lakáj:

— Felséges uram, kész az ebéd.

Venetur csodálkozva nézett szét, hogy kit szólítanak itt »Felséges«-nek.

Pál diák észrevette s csakhamar kitudszkolta vendégét maga előtt az ajtón az ebédlő terembe, ahol karójban álltak a fényes öltözötű nagyurak, mélyen meghajolva a belépő diák előtt.

— Ejnye, szögám — förmedt fel Venetur —, hát mi ez? — Majd zavartan, habozva tette hozzá: — Csak tán nem te vagy az izé. . . a király?

Pál diák mosolygott.

— De bizony én vagyok véletlenül.

Venetur a fejét vakarta.

— No, még így sem jártam életemben. Ejnye, ejnye! Tetszett a királynak, hogy a góbé nem esik térdre, mint más ember, hanem csak csodálkozik, s a csodálkozás egészen elfojtja benne az ijedelmet és hódolatot.

Asztalhoz ültették aztán, közel a király mellé, aki váltig kínálta a legjobb ételekkel és a legfinomabb tokaji borokkal.

Ízlett is Veneturnak minden.

— Most pedig jön a legjava — szólott a király az ebéd végén a főurak felé fordulva —, de abból ti nem esztek, ez egészen az én Venetur barátomnak van készítve, viszonzásul a lencséért, amellyel engem oly jó szívvel megvendégelt.

Egy görnyedő szolgál cipelte a roppant tálat és odatette a székelv elé.

Teliden tele volt arannyal. Úgy csillogtak ott a szép körmöci sárga csikók, mint a székelv nemes szemei.

— Ez a tied, Venetur. Ez a lencséért van. Hanem megállj csak, majd én is megrágyázom egy kicsit.

Kivett a zsebéből egy marék drágakövet, gyémántot, smaragdot, keleti gyöngyöt s megszórta vele a tál tetejét.

— Mi is zairozzuk ám az ételeket, Venetur barátom.

De már erre a nagy kegyre csakugyan térdre borult Venetur.

— Megállj! — folytatta a király. — Még tartozásban vagyok a mentéért, amelyet zálogba küldtél a korcsmába. S ezzel levette a saját drága csatos mentéjét és a Venetur nyakába akasztá.

— No, urak ti is — intett eközben a főuraknak.

Azok is hát Veneturhoz járultak s nehéz aranyos, ezüstös felöltőiket ráhányták, meg-megtudakolva némelyek:

— Bírod-e még?

— Bírom bizony, akár hazáig! — felelte a góbé boldogan.

El is bírta, haza is vitte a sok mentét, kincset és otthon mindjárt hozzáfogott egy vár építéséhez, de bíz azt már csak a felesége fejezhette aztán be, azért hívják a »Veneturné várának«.

Ez lenne székely források szerint* a Veneturné várának keletkezési története.

A dolog feltűnően hasonlít a cinkotai kántor esetéhez. Mindegy, hátha Veneturral is megtörtént? Ki tudja! De ha mind a kettő igaz, akkor ugyan nemigen volt érdemes, hogy az ember valamirevaló ruhát vegyen fel, ha a Mátyás udvarába ment, ahol ilyen tréfákat csinált az urak mentéivel a király.

A Veneturné vára közel fekszik Bereckhez, az oláh határszélén. Maradványai mutatják, hogy valaha rendkívül erős volt.

Nagy események nem fűződnek hozzá. Híre nincs a történelemben. De hát egy tál lencséért bizony untig elég ennyi is.

MESÉS VÁRAK

Ezekről is meg kell emlékezni, mert ezekből van a legtöbb, kivált a Székelyföldön, hol, mint már említettük, a várak egy részét az óriások építették.

De az óriásoknak segítettek az erdélyi krónikás urak is, akik minden hegyre, minden dombra egy-egy várat tesznek, illetőleg minden földkidudorodáson egy hajdankori castrum nyomait vélik felfödözhetni.

* *Orbán Balázs: Székelyföld leírása. III. köt. 124. l.*

Volt is tagadhatatlanul sok ilyen, a régi pogány világból a székely rabonbánok várai és még előbből a rómaiaké — hanem a nagyobb fele sohasem volt.

Óriások, tündérek építették az efféle várakat és ők is lakták, egyik hegyről a másikra lépegetve, mikor sétáltak.

A torjai várúr leánya lent játszadozik a völgyben s a kötényébe szedte a szántóvető székely góbékat ekéstől, ökröstől s úgy vitte föl nagy örvendezve óriás apjához: »Nézd, papa, milyen kedves kis játékszert találtam.«

A Karsfal melletti török várban bűvös bivalyok és agarak őrzik a föld alatt levő kincseket.

Rapsonné váráról és boszorkány-asszonyáról egész mitológia kering a nép közt.

Milyenek is voltak azok a régi boszorkányok? Szépek, délcegek, várakban laktak, arannyal átszótt bíboros rokolyát viseltek, négy lovon jártak, hadakat vezettek, királyfiakat vertek szerelem bilincseibe, varázslatos füvekkel, bájítallal, selyemhajzatuknak bűverejével.

A későbbi korban azután odalett a szép pofa, leomlottak a büszke várak, négyes fogat sem jutott, egyszerű seprőn vagy peremetén lovagolgattak a Gellérthegyre, kecskebak, esetleg varangyos béka képében. És égették őket Szegeden, Nagyenyeden, mindenfelé.

Ma ellenben már sem nem égetik őket, sem nem lovagolnak, otthon húzódnak meg a csöndes falvakban, egyre szűkebb helyen, a néphit egyik szögletében. Nincs is már egyéb foglalatosságuk, csak hogy a tehének tejét megromtsák.

Így fogy, így törpül az idők végtelenségében minden.

Hej, mikor még a Rapsonné vára állott Parajd mellett. Még most is ott vannak a romok a rendkívül magas hegyen, melyet alant északról a Kis-Juhod vize, délről a Szilas patak locsolgat.

A gyönyörű Rapsonné ördögös mesterséggel építé haldan e kevély fészket. Egy bűvös kakas és macska hordta föl neki ilyen magasra az építési anyagot.

Egy csodálatos, sziklába vájt út nyomai is láthatók. Ez sem lehet emberi mű; sok is volna az emberkéztől. Rapsonné asszonyom az ördögökkel csináltatta azt.

Egy nap ugyanis magához idézte a főördögöt és így szólt hozzá:

— Csinálj nekem egy búbajos utat Tordáig, alkudjunk meg, mit kérsz érte?

— Mit ígérsz, szép asszony?

— Egy hegy aranyat és egy völgy ezüstöt — mondá Rapsonné.

— Kész az alku — szólt az ördög —, tegyük írásba . . .

Ős székely betűkkel felírták a Rapsonné patyolat karjára az alkut, a másik példányban az ördög piszkos fekete bőrére. Ez pótolta akkor a közjegyzői intézményt.

Az út készen lett hat nap alatt, és mikor Tordán az istentiszteletre harangoztak, Rapsonné akkor indult meg aranykerekű kis kocsiján olyan szélesebesen, hogy mire beharangoztak, már akkorra ott imádkozott a templomi ülőhelyen.

Egyszer a Gergely nevű kocsisának, amint a négy lovat hajtotta, lefordult a kalapja a fejről és leesett az útra. A kocsis le akart szállani, hogy fölvegye.

— Ne bántsd, Gergely fiam — figyelmeztette Rapsonné.

— Ülj veszteg. Öt óra járásnyi föld az, innen a kalapodig.

Pedig éppen csak abban a szempillantásban esett le a Gergely kalapja s mégse volt más megoldás, mint újat venni a tordai kalaposnál.

(Bezzeg milyen utak voltak addig, míg az ördög csinálta őket és nem a vármegye.)

Hanem az ördög is megjárta. Hiába, nem jó az asszonyokkal üzleti vállalatokba bocsátkozni. Mikor sátán uram eljött a fizetségért, az asszony gúnyos nevetésben villogatta meg a hófehér fogsorát.

— Hát a hegy aranyért, völgy ezüstért jöttél?

— A szerződés szerint, szép nagyasszony!

— No, hát jól van.

Kivett a zsebéből egy aranypénzt és egy ezüstpénzt. Összeszorította kis kezét ökölre és a kidudorodó ujj-csuklókra rátette felül az aranypénzt.

— Itt a hegy arany, jó ördög.

Mire egy szempillantás alatt egyet fordított a kezén és a tenyérmélyedésbe odatette az ezüstpénzt, pajzán mosollyal mondva:

— Itt a völgy ezüst. Ki vagy fizetve.

Az ördög ámult-bámult s kétségbeesetten rohant . . . azaz csak rohant volna a fiskálishoz, — de mikor még az ördögök itt fenn éltek, fiskálisok még nem éltek. Bölcs az isteni gondviselés: elég egy fajtából egy szakosztály; minek csináltak volna egymásnak konkurenciát.

De ha az ördögön is kifogott Rapsonné, bezzeg megjárta Zeta vár ura a két hajadon leányával, a szőke Bórával és a barna Nemerével, amiért az istennel kötekedett.

Ahol a kis Dezsák patak szakad a Küküllőbe, ott a kiszélesedett Cselő völgy felett emelkedik egy meredek trachit-sziklás hegycsúcs: azon állott Zeta vára, melyet a pogány főúr, Zeta építtetett.

A keresztény vallás már akkor elkezdte hódításait. Zeta fia is fölvette a keresztséget. Apja értesült erről, s midőn a fiatal dalia hazatért, becsukatta előle a várkapukat.

A testvérei, Bóra és Nemere, kijöttek a várfokra és átkozták a fivérüket.

— Nem kell a keresztény isten, ide ne hozd.

— Majd elmegy az oda magától is.

— No, ahhoz ugyan nincs ereje — kacagtak a főúri lányok gúnyosan.

De ijedt sikolyra vált a kacaj, mert irtózatos bömbölés, moraj hallatszék a föld gyomrában, majd megrendült a föld és meghasadt, mire a hatalmas falak részint összeomlottak, részint lesüllyedtek. A keresztény isten megmutatta nekik az erejét.

Akik éjszakánként szélcsendes időben a várhegy körül őgyelegnek, nagy sírás-rívás jajjait hallják azóta a hegy gyomrából.

Nemrégén (úgy a Mátyás király korában) egy Botházi nevű ember bemászott a hegyüregbe s nyílásról nyílásra menve, ráakadt a jajgató leányokra, kik a Zeta kincseit őrzik ott.

— Miért nem jöttök ki a napvilágra? — kérdé tőlük az ámuló Botházi, — ti volnátok odakünn a legszebbek.

— Nem mehetünk el innen bizonyos ideig — siránkozik Bóra.

— Meddig?

— Nekem addig kell itt maradnom, míg az asszonyok kovással dagasztanak.

— Jó hosszú terminus — morogta magában Botházi. — Hát te, kedves húgom? — tudakolá aztán Nemere felé fordulva.

— Én addig maradok, míg a tehenek melegen adják le a tejet.

Egyszóval, ha a Botházi interjúja igaz, akkor nem egyhamar lesz még szerencsénk a tisztelt kisasszonyokhoz.

Száz és száz ilyen várunk van nekünk, amelyek romjait csak sejtik, s amelyek történetét krónikák föl nem jegyezték; hanem csak a néphagyományban élnek, forognak — *kacsalábon*.

A MARKOMANNOK VÁRA

Ez Nyitra. A legrégebbi vár, mely *Nitrava*, *Nitrevo* néven már Augustus római császár idejében említve van s a markomannok és quadok birtokába jutván, nevezetes várerőd (Vurum) volt.

Árpád már úgy találta készen a nyitrai várat. Szent István pláne lakott is benne. Itt volt elzárva később unokája, Vazul, s itt történt a hajmeresztő bűntény.

Egy nap megérkezett Sebő, a Gizella királyné küldöttje, annak gyűrűjével.

Azonnal bebocsáttatást nyert a várba, s a gyűrűnek engedelmeskedének az alantas közegek.

A rab herceget előhozatta Sebő:

— Ártalmatlanná kell hogy tegyelek.

— Tehát megölsz? — kérdé a herceg.

— Nem; csak vakká és siketté teszek.

Szemeit kiszúrta s füleibe forró ólmot öntött. (Ilyen kegyetlen ötletekkel csinálták valamikor a magyar politikát.)

Lakott ekkor a várban egy Fulgentius nevű barát, aki a rémtett láttára a következő jövendülésre fakadt:

— Két szeme volt a hercegnek, két fényes nap. Ezt a két napot kiszúrták. Az Isten napja két napon kikerül benneteket, gyámoltalan nyitraiak, akik ezt megengedtétek.

És hosszú századokig szállt ajkról ajkra a jóslat, hogy valamikor a nap kétszer egymásután nem fog világitani Nyitrán.

S lőn csakugyan sok száz év múlva, 1748-ban augusztus 20-án és 21-én, amint azt Hahóthy János városi jegyző leírja hivatalos protocollumában, hogy sáskák jövének Nyitrára, ami különös tünemény vala.

»Nagy lárma esett a városban, nem tudván mire vélni, Ürmény felől az erdő felett, mint egy gesztenyeszínű, vagyis porszínű köd látszatott; némelyek ködnek, némelyek füstnek, némelyek pornak vélték lenni, kinek hossza és szélessége nem látszott s ez hirtelen süvítve-zúgva beérkezett. Népeknek sokaságai nyakra-főre a Csermény szőlőhegyre futottak, sírással, rémuléssel, kiáltozásaikkal. A városban kiváltképpen csöngetés, lövöldözés, dobolás, a várbeli mozsarak pattogása és a harangok szomorú zöngése miatt már a szó sem hallatszott, a szép, fényes, tiszta időben sáskák egész nap tartó elvonulása annyira beborította az eget, napnak az ő fényét elfogván, hogy *éji sötétség* borult Nyitrára stb.«

Ugyanígy történt ez másnap is, amikor az egész város lakossága és kétszáz diák volt talpon, hogy a sáskák elvonuló özönének a davarcsányi erdőben és az emőkei réteken való leszállását megakadályozzák. »Akkoron is fáklýákat kellett égetni egész nap, hogy az emberek lássanak és foglalkozhasssanak.«

Nyitra vára, kivált az Árpád-kori királyok alatt, nevezetes hadipont volt.

Salamon is ezt próbálta először megvívni a IV. Henrik segítségével, trónját visszafoglalni vágyván, de Bátor Opos hősiessége megtartá Nyitrát, s Henrik császár elkedvetlenedve mondá Salamonnak:

— Ha ily elleneid vannak, hidd el, országodat többé vissza nem hódítod.

A nyitrai vár hova-tovább mind erősebb hírbe jutott. Nem tudták azt még a tatárok se bevenni IV. Béla idejében.

Nem bírta más elfoglalni, csak a hatalmas Csák Máté 1311-ben, az is hosszú ostrom után. Ókegyelme kemény kezű ember volt. Nem sokat törődött a királlyal és a papokkal. Bevonulván a várba, a nyitrai püspököt, III. Jánost, láncra

verette, a szent Szóvád és Benedek ezüst koporsóit lefoglalta: »Ezekből jó lesz pénzt veretni«, a szentek tetemeit ellenben széthányatta: »Ezeket semmire sem használhatom.« A kalocsai püspöki zsinat ugyan egyházi átok alá vetette ezekért, de az átok nemigen ártott neki: egész haláláig ura volt a nyitrai várnak s élvezte roppant hatalmát.

Itt lakott 1471-ben a »pütkösdi király« is, Kázmér, a lengyel király II. Kázmér fia, akit Vitéz János esztergomi érsek hozott be a magyar trónt elfoglalni, amelyben akkor nem kisebb ember ült, mint Hunyadi Mátyás.

Húszezer harcossal vonult be a szelíd, gyermeteg Kázmér a nyitrai várba s ott várta be: mi lesz?

Hát az lett, hogy az igazi király ott termett sebesen, s mikor Kázmér a követeit küldé eléje egyezkedni, nevetve mondá:

- Egyezkedni akar? Hát jól van, kössük meg a békét.
- Milyen föltételekre hajlandó királyi nagyságod? — kérdé a Kázmér követe.
- Egy nagy engedményt teszek neki. De csak egyetlenegy.
- S mi volna az?
- Hogy szabadon hazá viheti az irháját.

A boldogtalan Kázmér nem okoskodott sokáig. Húszezer katonával jött, hatszázzal nagy szomorúan hazabandukolt.

KAPIVÁR

Szaplonczai Poháros Péter volt a Nagy Lajos nevelője. Mikor Lajos királlyá lett, maga elé hívatta Poháros Pétert és így szólt hozzá:

- Mit kívánsz tanításodért, Péter?
- Én neked a tudományokban erős várat adtam, eszed, ismereteid több erőt adnak, mint egy vár, hát te is adj nekem egy várat.

Nagy Lajos, úgy látszik, sokallta a tandíjat, mert egy omladék várat adott Pohárosnak, de azon föltétellel, hogy azt *fölépíteni nem szabad.*

Ez volt a Sáros megyei Moglód, mely magas szirt csúcsán állt, s melyet a honfoglaláskor már itt találtak a magyarok. Tuhutum fia Moglout tette rá a kezét, s vagy négyszáz évig bírta a Moglód nemzetség. Róbert Károly azonban ostrommal yévén azt be Csák Mátétól, leromboltatta.

Így került az Poháros Péter kezeibe — de persze uradalom is volt hozzá, Poháros hát nem nagyon bánta a király föltételét, hogy nem szabad Moglód várát fölépíteni.

A Pohárosok kihaltával újra királyi kézben találjuk Moglódot. A jó Zsigmond király szeretett mindenféle pénzügyi manipulációkba bocsátkozni. Kölcsönöket szedegetett fel, jószágokat csereberélt, úgy, hogy valamit ráfizessenek.

Pénzes ember volt akkoriban Kapy András, kamarai gróf; ezzel trafikált Zsigmond király. Kapy hat uradalmat és három várat adott a moglódiért, s még tetejébe egy rakás pénzt is.

A düledék várat nyomban elkezdte építeni, s 1412-ben készen is lett, két szép toronnyal megnagyobbodva, hatalmas hástyaival büszkén tekintve le a mélységbe.

Hiteles számadás maradt fel ez építésről.

A kőműves-mester fizetése havonként 1 kurta forint (49½ váltó krajcár) volt.

A pallérnak naponta 2 magyar pénz és egy kanna bor járt ki.

Egy legénynek naponta 1 magyar pénz és félkanna bor.

Két inasnak együtt naponta 1 magyar pénz és félkanna bor.

Ez volt a munkások fizetsége, kik közt, úgy látszik, nagy a rangfokozat. Summa summarum belekerült a vár 212 magyar forintba. (Ma egy millió is kevés volna.) Terményekben és italokban ellenben elfogyott 165 gönci hordó bor, 7800 hordó mész és 9000 tojás, amit a mész közé keverték. (Öröm volt akkor építkezni.)

Az új várat nem hagyták meg többé Moglódnak a hiú Kapyak, hanem magokról nevezték »Kapivár«-nak s viszont magukat várukról nevezték *kapivári* Kapyaknak, elhagyván az eddig használt »tétény-kapronczai és kókai« predikátumot.

Békében éltek szép várukban, hatalmas uradalmukból nagyban pénzelve, mígnem Mátyás királyt magukra haragították azzal, hogy a Kázmér herceg behozatalába befolytak.

Mátyás Szapolyai Imrét küldé a vár ellen, meghagyva annak:

— Kő kövön ne maradjon. A vár fundusát is sóval kell bevetni.

Szigorú parancsot kaptak a szomszéd megyék, hogy Kapyvár elfoglalásában segítsék Szapolyait.

Szepegett bent az ostromlott várban a két Kapy: Andrásnak fiai János és Gerő. Tanakodtak, búslakodtak, mitévők legyenek.

Végre az az ötlete támadt Jánosnak:

— Küldjünk fel egy zsák kincset a királynak Budára. A legszebb paripánk hátán. Sok ritka ékszerünk van. Hátha meglágyítja a király szívét.

— Jól van, küldjünk fel.

Nyomban el is kezdte varrni selyemszövetből a zsákot a szép Kapy Jánosné Berzeviczy Anna. De amint kiszabta a formáit, hol az egyik, hol a másik Kapy oda lopózkodék varróasztalához s mindig elnyírt a szövetből egy-egy darabot, úgy-hogy olyan kicsi lett a zsák a végén, hogy szinte zacskónak is beillett.

— Mármost, hogy fog ez a ló hátán meglenni. Lecsúszik, meg nem állhat.

— Valami kisebb lovat kell szerezni.

Híre járt, hogy Lipócon a Keczerek istállójában van egy törpe lovacska, valóságos természetjátéka, nem nagyobb, mint egy kecske; sokkal olcsóbb mégis egy kis lovat szerezni a kis zsákhoz, mint egy nagy zsákot küldeni egy lovon.

A kis lovat megvették Keczertől, s két csatlós, két követ, Baltai Orbán és Nagy Balázs, elindult Budára a kincses zsákkal.

Király elejébe kérezkedvén, kérték Kapyak nevében kegyelmét s a vár megkímélését, mire kiszórták a kincseket az asztalra.

A király mogorva volt (mert a kis fia, János herceg betegesen feküdt) s bosszankodó hangon, homlokát összeráncolva, mondá az ajándék láttára:

— Takarodjatok! Nekem nem az alattvalóim kincseire, hanem a hűségükre van szükségem.

S ezzel vissza vitette velök a kincseket, elkergette színe elől.

Ott künn a várpalota udvarán tanácskozni kezdtek Baltai uraimék. Az udvariaktól íziben megtudták a János herceg betegségét. Mind arról fecsegték, a főurak a termekben, a szolgák a folyosókon, a katonák az őrhelyeken: hogy a kis herceg már negyednapja nem evett, s hogy már két napja nem látni a mosolyát. Pedig ha már a beteg gyermek nem mosolyog, az annak a jele, hogy már rajta van a halál árnyéka.

Nem mosolyog . . . nem örül semminek — tünődék magában Baltai uram: — hátha elvinnénk neki ajándékba ezt a lovacskát. Lehetetlen, hogy gyerek meg ne örüljön neki. Bekérezkedtek a beteg lakosztályába, ahol velencei orvosok sűrögték-forogtak. Megértette magát őkegyelme Nagy Balázs uram, hogy íme egy törpe lovacskával kívánnának kedveskedni a hercegnek.

Az orvos kapva kapott az ajánlaton. Jó gyógyszer az öröm. Bevitték a kis fekete lovat a beteg hálószobájába.

Amint Jánoska odapillantott a lóra, legott felült az ágyában.

— Rá akarok ülni — mondá s elkezdett neki a kezeivel integetni. — Ne csina, ne! — Kacagott, tapsolt s életpír ömlött el penészszínű fonnyadt orcáin.

Nyomban szaladtak jelentéssel a királyhoz: hogy a kis herceg nem hal meg, már nevet is.

Megörült a király s egy csöppet sem volt már ellenére, hogy a Kapyak ajándékát: a póni lovacskát mégis elfogadják.

De akitől Mátyás szívességet fogad el, annak ő maga is viszonozza. Nyomban visszahitta Szapolyai Imrét Kapivára alól, s a Kapyak békében éltek ezután szép fészkekben, míg az 1715. évi országgyűlés egyik cikkelye (mely sok várnak lett megölő betűje) Kapivárát is el nem seperte a fenséges csúcs tetejéről.

A várak tömeges elpusztítását rendelte el a törvény, s ez alól nem volt menekülés . . .

Azaz, . . hiszen magyarok vagyunk, s a törvény kijátéka virtus számba megy — a törvény megvolt, az igaz, de megvolt, mint mindig, a hátsó ajtó is, alkalmas a kibúvársra.

Hatalmas urak ráfogták a váraikra, hogy azok kastélyok, s a kastélyok maradhattak, míg ellenben a gyengébbek kastélyaira ráfogták, hogy azok várak, és a várak széthányattak

Kapivár akkor éppen egy gyámoltalan özvegyasszony, Kapy Gáborné Gergelaky Éváié volt, ennélfogva elérte a törvény kezei

ÉRSEKÚJVÁR

Majd minden várhoz tapad valami esemény. Holics várából Bakics Péter, Detrekeő vár ura, elrabolta a Révay Ferenc uram nejét, Forgách Zsuzsannát. Galgóc várában ott van a Lehel tornya, melyet a marahánok ellen viselt háborúban építtetett a nagy kürtű vezér s melyben el is van temetve. Nyitra-Zsámbokréton napokig tartózkodék Róbert Károly, midőn hadai Csák Máté ellen harcoltak. Egy hű solymára ide hozta meg híré a győzelemnek; lihegve érkezett a csatátérről, kétélű kaszáját, mellyel viaskodott, tölgyfakoszorúval ékesítvén fel. A király megörült a hírnek s első hozóját nyomban ott megtette nemesembernek, »Zsámbokréthy« névvel s címerébe adta a kétélű kaszát. Sempthe várárt 1657-ből egy hős asszony, Cséfalvay Pálné teszi emlékezetessé, akit a törökök elraboltak, de aki azokat útközben, amíg aludtak, leölte. Drégel nevét Szondy György dolga tartja. Tátika, Somlyó, Csobánc romjait a költő regéi aranyozzák meg.

Egyszóval valami apróság minden várral történt, de nem mindeniknek adhatunk helyet könyvünkben, a kiválóbbakra lévén kénytelenek szorítkozni.

Ezek között is első helyet érdemel Érsekújvár, melyet 1540 táján Várday Pál, esztergomi érsek építtetett a törökök ellen, a Nyitra vize partján, Leék, Görög, Gugh és Nyárhíd falvak összeszőgellésénél.

Eleinte csak gúnyolódtak a primással:

— Papi vár. Misékkal fogják védeni.

De később a legfontosabb hadiponttá nőtte ki magát, melyért folytonosan versenyeztek, majd a török, majd az ausztriai ház, majd a hadakozó erdélyi fejedelmek. Az egész XVII. században szinte szakadatlanul folytak a harcok Érsekújvár kapui előtt.

Rudolf királytól elvette a várat Bocskay István, Bocskaytól megint visszaszerezte az osztrák 1607-ben, az osztráktól újra elhódította Bethlen Gábor, amikor az őrség adta azt fel, elfogván és lefegyverezvén saját parancsnokát, Koháry Pétert.

Az osztrákok nagyon fájlalták a vár elestét, s a császár Bucquoi vezért bízta meg a visszahódítással:

— A vár a mienk legyen — mondá a császár —, akár-mennyi vérbe kerül is. Sőt a pénzt sem sajnálom.

Bucquoi nagy haddal indult ellene, és hét hétig ostromolta roppant erővel.

Már ingadozott a vár, feladási hírek szivárogtak ki az ostromlottak köréből s ezer kimerülési jel mutatkozott. Bucquoi boldog volt, csak egy dolog keserítette, hogy a hódítás dicsőségét és a zsákmányt meg kell majd osztania a magyarokkal.

Az irigység rossz tanácsadó. Előhivatta a magyar tiszteket és így szólt, ő lévén a teljhatalmú:

— Önöket hazabocsátom. Nincs semmi szükségem a csapataikra.

De ezzel az elhamarkodott lépésével ugyancsak megjárta. Alig néhány napra ott termett ötezer huszárjával Horváth István s megtámadta Bucquoi uramat, kinek német zsoldosai nem bírtak elegendő ellenállást kifejteni, szétszórattak, mint a polyva, magát Bucquoi-t is egy Csongrádi nevű katona löfegyvere teríté le. Szerencsés lövés volt: nemességet és dominiumot hozott Csongrádynak.

1663-ban török kézre került a vár s huszonkét évig nyögte a félholdat, míg a töröktől gróf Caprara Aeneas nagy vérontás közt visszavette.

De úgy volt megírva a csillagokban, hogy a császár sohasem bírhatta sokáig.

Jött II. Rákóczi Ferenc, s az ő hatalmába került a vár. Itt székelt Bercsényi Miklós sokáig, ideállítva a bástyákra a híres rézagyút, melyet az értéküket vesztett »pro libertate« garasokból öntetett, azt a feliratot komponálva rá:

*Numus eram patriae, nervus belli atque moneta
Nunc libertatis vindico jure boans.*

(A haza pénze valék, harc eszköze és emelője.
Most a szabadságnak dörgve vívom jogait.)

Rákóczi leveretése után az osztrák lerontatta a várat:
hogy sohase lehessen többé másoké.

SÁROSPATAK

•Erdély vizikátora•

A pataki várat a hagyomány szerint Retel építette. Retel pedig azon urak közül való volt, aki még látta Ázsiát s volt benne »odahaza«.

Együtt jött Árpáddal s kíséretében volt, midőn az a meghódolt országot öreg korában beutazta. Egy helyütt egy megáradt patakot gázolt át Árpád a lovával, de forгатagos helyre jutván, az örvény elkapta lovastól. Retel volt az első, aki utána ugrott és kimentette.

— Fiam — mondá Árpád —, ezt a szolgálatodat nem hagyhatom szó nélkül. Legyen ettől a pataktól kezdve minden föld a tied!

— De meddig? — vágott közbe a birtokszomjas Ethe.

— A legközelebbi patakig, amit majd útközben találunk — szabta ki az agg vezér találomra a birtokhatárt. (Egypár ezer hold ide-oda volt még akkor.)

Retel elfoglalta a birtokot és egy erős várat épített a folyóparton, melyet ős források *Retelpataknak* neveznek, csak később cserélődött ki a Retel elnevezés »Sáros«-ra.

A pataki vár sok kézen ment keresztül, míg a Rákócziakéba került. A Retel utódjaitól elcserélte I. Endre, akinek a felesége lakott ott szívesen, talán mert közelebb érezte magát onnan a hazájához, Kiewhez. Azontúl hosszú ideig volt királyok lakóhelye. Itt született »jószerű« Erzsébet királykisasszony is: a későbbi kálvinista fészekben egy katolikus szent. Hosszú ideig bírták a Perényiek. Itt lakott Lorántffy Zsuzsanna, majd Zrínyi Ilona, történelmünk e két nagy asszonya.

A sárospataki vár fénykora a Rákócziak idejére esik. Ezeknek a főfészke. Kivált a II. Rákóczi Ferencé, kinek úgyszólván fejedelmi székhelye volt; itt tartott országgyűlést is, s fényes leventék, udvart képezve, nyüzsgöttek a komor falak közt.

Itt fejeztette le öfelsége 1708-ban Bezerédj Imrét, aki elárulta a kurucok ügyét. Derék vitéz volt. Mindenki sajnálta. S noha fejét vették a pataki várban, a babonás nép mégis azt beszélte, hogy a nagy hős élve záratott sírjába, mert tetemei fölött megmozult a föld.

Ez a hír annyira terjedt s kedvetleníté a népet, hogy a fejedelem megnyittatván a vártemplom ajtaját, kiemeltette s kinyittatá hajdúi által a Bezerédj oda temetett koporsóját:

— Íme, lássák kegyelmetek, hogy két darabban vagonon ökgyelme.

Régebben a pataki vár volt a Rákóczi család kincsesháza is. A »vörös torony«, melyet még V. István király építtetett, tele volt arannyal, ezüsttel. Az Erdélyben uralkodó Rákócziak ide szállították megtakarított pénzecskéjüket, mint biztos helyre. Az elmés erdélyi urak emiatt nevezték el »Erdély vizikátorá«-nak a várat; mert a vizikátor kihúzza a testből a nedveket, a vörös torony pedig kihúzta Erdélyből a pénzt.

Ezerhatszázhetvenben eredeti módon dézsmálta meg a Rákócziak aranyait egy kollégiumi diák.

Fogott valahol egy csókát s azt oly ügyesen kitanította tolvajnak, hogy mindennap kétszer szállt föl a vörös toronyba, s egy kis nyíláson át beröpülvén, minden alkalommal egy koronás aranyat hozott ki csórében a gazdájának.

Mikor már a nebuló aranyai jócskán fölszaporodtak, agyonütötte a csókát s ő maga elköltözött végképp Patakra.

De a csóka bizony nem bírt kihordani annyit, amennyit a Rákócziak behordtak.

S viszont a Rákócziak nem bírtak összegyűjteni annyit, amennyi elég lett volna II. Rákóczi Ferencnek.

Amit a csóka meghagyott, elszedte a kétfejű sas. Az a madár, amely a labancok zászlóin feketedett.

A háború költségei annyira fölemésztették a Rákóczi magánvagyonát, hogy »Erdély vizikátorának« az ura így szólt egy ízben panaszkodva az erdélyi rendeknek:

— Még talán ez a mente sem az enyém, ami rajtam van.

A SZEGEDI VÁR

A szegedi vár már az Árpád-házi királyok alatt megvolt s a vegyesházbeli királyok korában fontos szerepet játszott. Hunyadi János, Mátyás király gyakran megfordult benne. Régebben Borbála királynő, Zsigmond neje, farsangolt falai közt, Szegeden akkoriban nagy számban levő főurak képezvén udvarát.

A mohácsi vész után 1526-ban egész Szegedig portyáztán a török, a várat is megostromolta s megrongálta.

Azontúl omladozni kezdett . . . pusztult, mállott, senki sem törődött vele, míg végleg elfoglalván Szegedet 1542-ben a török, néhány év múlva újra építette a romvárat. Erről az építésről éneklí Tinódi:

Csuda bölesen ractác

Elest algiut sokat szörszete be az várban,

Kinek mássa nincsen mongiak ez országban.

A régi vár elpusztulásának egy Pribék nevű magyar ember az oka, aki a budai basának, Mehemednek, titkára volt s egyszer valamikor a szegedi tanács által megbüntettetett.

A szegediek szelét vévén annak, hogy Mehemed uramnak foga a Tisza—Duna közti vidékre is vásik, egy négytagú hódoló küldöttséget menesztettek Budára, mely megkérlelje. E küldöttséget Zákány István uram vezette s benne voltak Tsötörtök László, Somlyai Pál és Budai István uraimék.

Sok láda szárított halat s gyönyörű szőnyeget vivének a basának, ki is nyájasan fogadta őket, mondván:

— Legyetek nyugodtak, Szegedet pártfogásomba veszem, és semmi bántódása nem esik.

De alighogy kitették lábukat a budai várból, belépett a basához Pribék s elkezdett neki szemrehányásokat tenni:

— Hidd meg, uram, ha ezek hazaérnek, soha többé Szeged a tied nem lesz. Pedig fogalmad sincs, mennyi kincs van ott. A szegediekben nem szabad bízni. Ravaszok, megcsalnak mindenkit. Otthon nevetni fognak rajtad.

A gyenge elméjű Mehemed szót fogadott, elfogatta a szegedi urakat s kivégeztetvén őket, Pribék tanácsára Szeged ellen indult.

Volt a basának egy vitéz agája: *Hubias*. Szemefénye a török hadseregnek, délceg, olajbarna arcú dalia. Az a hír járta róla, hogy gyaur golyó nem fogja. Őt küldé Szeged ellen Mehemed.

Nem sok ellentállásra talált. A szegedi polgárok kalmárnépek valának, nemigen értettek a fegyverforgatáshoz. Főbíró uram ugyan felkötötte a fringiát s kidoboltatta az utcákon, hogy aki a városát szereti, helyt álljon, de csak igen kevés fegyveres gyüle a vár elé. A legtöbben szétszaladtak, amerre bírtak, de leginkább Temesvár felé, ahol Losonczy parancsnokolt derekák számú csapatok felett.

Az odamenekülő szegediek kérelmére Losonczy rögtön útnak indított egy segélyhadcsapatot, melyet *Kis Kampó* vezetett. *Kis Kampó* meg a magyar seregnek volt szemefénye, legjobb vitéze. Tábortüzeknél estenden mindig arról disputálgattak a katonák, melyik a különb legény: *Hubias* aga-e vagy *Kis Kampó*?

Most íme megjött az alkalom, hogy eldőljön.

— Megyek én — kiáltá *Kis Kampó*, mikor meghallotta, hogy *Hubias* aga is jelen van Szeged ostrománál.

Elindultak, mentek Szeged mentésére, útközben sehol meg nem pihentek, pedig meglehetősen csípős éjszaka volt (éppen utolsó farsangkor), s az út sáros, lucskos. Hanem ennek az éjszakának volt egy más baja is, a csípősségén kívül: éppen éjfél táján elkezdett virradni — mégpedig nyugot felől. Egészen világos lett. Majd apró fekete hernyók röpködtek a levegőben.

— Szeged ég! — zúgták a katonák.

Valóban nem volt már mit menteni, mire odaértek. Lán-
gokban állt az egész város. A tornyok ledőlve csonkán mere-
deztek az égre, a füst terhes barna felleg gyanánt kavargott,
beláthatatlan messzeségre takarva el az eget. Irtóztató lát-
ványa volt a pusztulásnak.

— Forduljunk vissza! — követelte a sereg. — Nincs
itt nekünk már semmi dolgunk.

— Megálljatok! — mondá Kis Kampó az elkeseredés
dühével. — Hadd legyen valami nyoma, hogy itt jártunk.

S ezzel beugratott Csella nevű pejkcancáján a Tiszába s
átúszván a folyamot, a vár elé nyargalt, harsány hangon
kiáltá:

— Hej, törökök! Ha olyan vitézek vagytok, küldjétek
ki nekem Hubias agát. Hadd mérkőzzünk össze egy szál
kardra!

Azon melegiben szaladtak tízen is megmondani Hubi-
asnak:

— Egy magyar katona átúszta a Tiszát, veled akar
verekedni.

— Vakmerő kutya lehet, ha átúszta. Bizony nem térek
ki előle.

Ezzel Hubias is lóra ült s elébe ment a magyar daliá-
nak kivont karddal.

Összecsaptak. Szikrázott a két nemes acél, minden ügyes-
ségöket elővették a bajvívók, de csak nem bírtak egymás-
ban kárt tenni.

— Ki vagy? — kérdé az aga meglepetve az ellenfél re-
mek vágásai által.

— Akárki vagyok — szolt Kis Kampó nyugodtan —,
főlöské a bemutatás, mert mi úgysem találkozunk többé
ebben a világban egymással. Egyikünk itt marad.

— Ám legyen!

S ezzel újra egymásra rohant a két levente. Jó szeren-
cse, hogy elkapta a fejét Kis Kampó, mert menten szörnyet
hal vala a Hubias rettentő csapásától. De Kis Kampó sem
volt rest, visszavágott hatalmasan, s ha a Hubias lova félre
nem ugrik a gazdájával, bizony nem tudom én, mi lett volna.

Egy negyedóráig tartott már a harc, a lovakról, a vité-
zekről csurgott a verejték, de vér nem, míg végre Kis Kampó

egy cselvágással végighasítá Hubias váll-lapockáját. Magasra szökött fel a friss vér, Hubias kezéből kiesett a kard.

— Rád ösmerek. Te Kis Kampó vagy — hörgé a török aga.

— Te pedig rögtön a Mahomed próféta vendége leszel a paradicsomban — szólta Kis Kampó s olyan ádáz erővel sújtott felé, hogy feje legott elvált törzsétől.

Ezzel be nem várva, míg a szájatát várnép üldözőbe venné, újra beugratott a Tiszába s nagy »éljen!«-rivalgások között úszott ki övéihez a túlsó partra.

A szegedi várban török basák székelték azontúl egészen a török iga lerázásáig. Ekkor levették a bástyatoronyról a félholdat, és a kétfejű sas került helyére. Török helyett német őrség s német várparancsnokok. »Németajkú törökök.«

Lassankint veszteni kezdé hadi jelentőségét is a szegedi vár, melyet urunk II. Rákóczi Ferenc ostromolt utoljára, s csak a szegediek álmodoztak még felőle, hogy hátha megint feljő a delelő napja s úgy lesz, mint valaha régen, mikor még Zsigmond király, Hollós Mátyás tanyázott benne.

»Fog még itt király lakni!« mondogatták, és igazuk lett.

Csakugyan lakott, pedig jó sokáig, még egy király. A »zsiványok királya«, Rózsa Sándor.

A hajdan híres várból börtönöket csináltak, nagy bűnökért elítélt rabok számára. E falak közt, melyekbe bele volt építve a szelídség jelvénye, a híres kőbárány, a leghajmeresztőbb kegyetlenségek történtek Ráday alatt, aki itt tartá véres törvényszékét az alföldi haramiák fölött.

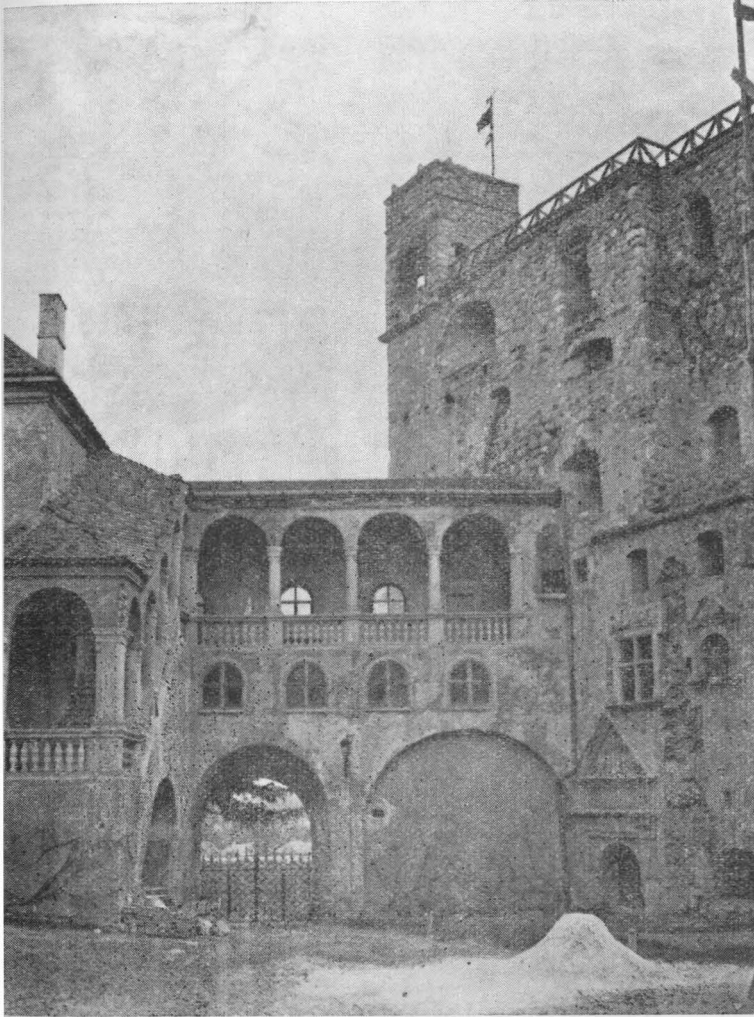
Végre a város újjáépítésekor Ferenc József király a városnak ajándékozta a várat — háztelkeknek. S most fényes paloták emelkednek helyén, kacéran nézegetve magokat a szőke Tisza lomhán suhanó vizében.

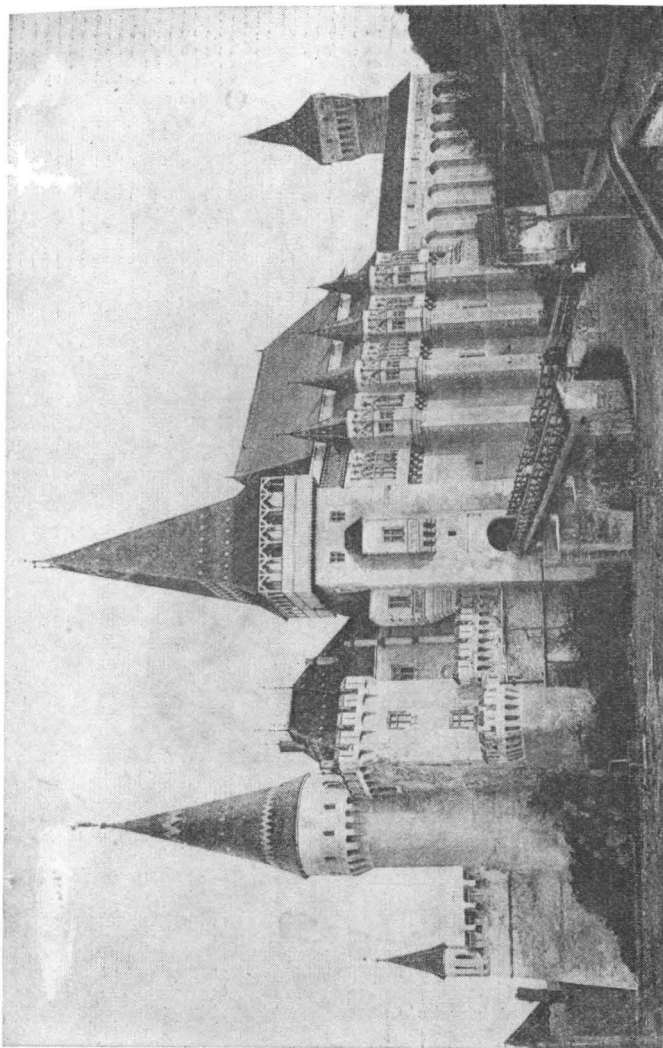
A *Lovagvárak* első kiadásának (1890) kötéstáblája

A törpe lovaska — Illusztráció *Kapivár*hoz

A sárospataki vár

A vajdahunyadi vár

KIRÁLYOK VÁRA

(Visegrád)

Ami most a »mandátum«, az volt régenten a vár. Minden szegény ábrándozó fiú álmaiban ott szerepelt végpontnak a vár. A középkori karrierhez mintegy hozzátartozott alacsony viskóból elindulni egy szál karddal s sok viszontagságok után egy várat szerezni.

Pedig az nem volt éppen kis feladat, a királyt kivéve, kiről fel is maradt a közmondás: »Könnyű a királynak várat szerezni.« A főurak, e hatalmas oligarchák, sokszor maguknak éltek, de okvetlenül a királynak haltak. A fiskus kezébe sűrűn hullottak a várak, kivált hadjáratok idején, a kihalt nemzetségektől.

Más ember fiának azonban nehezen ment a várszerzés, mert vagy építeni kellett, mint Bebek Máté uramnak, aki a XIII. században annyi pénzt talált a Krasznahorka alatti téren, hogy egyszerre hét várat épített belőle, vagy kapni kellett a királytól, vagy elvenni haddal olyantól, akinek van, vagy pedig beházasodni valami várba.

Ez utóbbi volt a legkönnyebb. Ezt csinálták az emberek, mióta a világ van, a legszívesebben. Még olyan hatalmas család is, mint a Habsburgok, házassággal szereztek országaikat, s innen a találó mondás: »Bella gerant alii, tu felix Austria nube!« (Hadakozzanak mások, te szerencsés Ausztria házassodjál.)

Visegrádhoz még könnyebben jutottak a magyar fejedelmek, a honfoglaláskor itt találták készen. Visegrádot, mint a neve is mutatja, a tótok építették, mégpedig nem oly értelemben, ahogy ezt most Budapest felől szeretjük tréfálkozva mondogatni: nem mint napszámosok, hanem mint urak. Régenten tótból lefordítva »magas vár«-nak, latinul »altrum castrum«-nak fordul elő az okmányokban. Semmi kétség, hogy már ezer év előtt is ott állott azon a főséges bércezen, mely a Duna tükrébe nézi magát s mely regényes hegyektől körülvéve, a szelíd természet bájával telt öbölből nyúlik fel merészen az égnek.

A szép királyi vár egy alvárral és egy védvárral volt biztosítva, úgy hogy sok ideig bevehetetlen várnak tartották, mint később Komáromot.

Ámbár a várak bevehetetlensége minden időben csak illúzió volt, s legjobb e tekintetben a *Bem* filozófiája:

— Ha bevehetetlen a vár, akkor úgysem veszi be az ellenfél tőlünk, ha pedig beveszi, akkor nem bevehetetlen, tehát visszavehetjük tőle.

Visegrád leginkább a vegyes házbeli királyok alatt virágzott. Az Árpádok is sokszor megfordultak ott, sőt Salamon »ült« is benne másfél esztendő. A tornyot, ahol el volt csukva, maig »Salamon tornyá«-nak nevezik.

De legjobban szerette ezt a helyet Róbert Károly, aki a vár aljára pompás palotát épített, s állandóan benne lakott. Egész palotasor volt akkor Visegrádon; a főuraké, kik a királyi udvar fényét vetélkedve emelték.

Oláh Miklós érsek, ki már csak Mátyás halála után láthatta Visegrádot, mint szemtanú elragadtatva ír róla: »Bámulatra méltók voltak a függő erkélyek, a dísz- és vadaskertek, az alabástrom- és márványmedencés szökőkutak, melyeket műzsák szobrai vettek körül. Négyszáz szobája volt a laknak, világgraszoló fényben úszó. Az istállók márvánnyal vagynak bevonva. A vártemplom három alabástrom-oltárral és egy ezüstsípú orgonával ékeskedik.«

Ebben a templomban nem tud imádkozni Arany János szerint a királyné. Olvasóját honn feledte.

— Eredj fiam, Klára! megtalálod a térdeplőn, ha nem, a dívánon.

Zách Klára elment, de az olvasó helyett ott találta az udvarlót, a királyné fivérét, Kázmér herceget, Lokietek Vladiszlav lengyel király fiát, aki gyalázatba ejtette.

Felbőszült e gaz csínyen, melyben része volt a királynénak is, az apa, Zách Felicián, s berontott éles kardjával a királyi termekbe, ahol háznépével éppen ebédnél volt Károly király.

— Életed a lányért, Erzsébet királyné! — s feléje sújtott. A királyasszony sikoltva hárítá el kezével a vágást. Négy ujjá leesett.

— Gyermekemért gyermek! — ordítá a feldühödött főúr és a királyfiaknak rohant.

De szerencsére felugráltak a király emberei az asztaltól s felkoncolták a derék öreget, mielőtt esetleg kárt tehetett volna a kis Lajosban, akiből Nagy Lajos lett.

1335-ben olyan pompát látott Visegrád, aminő még se azelőtt, se azóta nem volt Magyarországon. Kelet-európai értekezlet volt Károly királynál. Megjelentek: János a cseh király számos vitézével, III. Kázmér lengyel király a mesés fényű lengyel urakkal, Rudolf szász herceg, Boleslav liegnitzi és Vladislav lancritzi hercegek, bíborba öltözött csatlósokkal, úgyszintén a német lovagrend meghatalmazottjai. Hadi játékok- s udvari ünnepélyeknek nem volt vége, hossza. A castelai püspök ilyen nyilatkozatra fakadt: »Aminő Visegrád, olyan csak a paradicsom lehet.«

Visegrádon tartották királyaink, ami a legféltettebb javuk volt: a koronát és a kényes rabjaikat. Ide tette fogságba I. Lajos a Nápolyi hercegeket, Mátyás király pedig a Podjebrád cseh király fiát és Vitéz János esztergomi érseket.

Sőt úgy is esett, hogy ahol a korona volt elcsukva lakattal, oda került maga a koronás fő is, lakat alá.

1401-ben, ápril 28-án, Budán a rendek Zsigmond király elé járultak, szemére hányván törvénytelenégeit.

— Hát mit akartok velem tenni? — vágott közbe türelmetlenül Zsigmond, elunván a hosszadalmas panaszkitéréseket.

— Fogollyá teszünk — mondá a nádor.

— Itt vagyok, fogjatok meg, de ne beszéljetez annyit.

Így került a visegrádi fogságba Zsigmond, ahol egy félszázad előtt rútol bántak el a szegény II. Károllyal, kit a Forgách Balázs csákányütéseitől vérbe fagyva, félig holtan szállítottak Budáról Visegrádra.

Erzsébet királyné a rabhoz küldé udvari orvosát, hogy az mindennap küldjön csatlóssal Budára üzenetet a sebésült hogylétéről.

»Sebei nem gyógyulnak. Nem él meg.« — Ez volt az első üzenet.

A második, harmadik üzenet is ez volt, csak napok múlva fordult meg a dolog.

»Sebei gyógyulnak. Megél.«

A szegény doktor, aki nem értett a politikához, komolyan vette a maga gyógyítását, meg sem álmodhatta, hogy most már éppen azért nem él meg. Egy éjjel megfojtották börtönében.

Mátyás halála után, mint minden, Visegrád is hanyatlani kezdett. Ulászló alatt elpusztult a négyszáz szobás palota. II. Lajos már csak annyira becsülte, hogy egyik széles percében 1518-ban odaajándékozta — a szakácsnéjának.

Nimbuszát veszté a főséges fellegvár is. A két következő zavaros században sokszor cserélt urat ő, a »bevehetetlen«. Hol elfoglalta a török, hol ismét visszavették tőle. Éppúgy vándorolgatott, mint az apró pipogya várak, míg végre I. Leopold, mert bizony őfelségének nemigen telhetett a magyar várakban valami nagy öröme, kiadta a rendeletet, hogy »szét kell hányni Visegrádot«.

Á VÁRAK KIRÁLYA

Ha Hunyadi János nem tett volna semmit, csak azt, hogy ő nevelte Mátyás királyt, már azért is híres lenne.

Vagy ha nem csinált volna egyebet, mint hogy ő építette fel Vajdahunyadot, már abból is ráismernénk, hogy nagy embernek kellett lennie, aki koránál magasabban szárnyalt.

De hát Hunyadi János csinált még egyebet is. Szent István királytól kezdve le egész Deák Ferencig, keresztülkaszul nyitogathatjuk, fürkészhetjük Clio fiókjait, míg egy olyan nagy alakra találunk, mint Hunyadi János. Azaz, hogy nem találunk.

Minden csodálatos, ami az ő keze nyomát viseli. Még ez a vár is, mely a Zalasd vize feletti sziklán kevélyen hirdeti a középkor fényét, művészetét és ízlését.

Szinte megismerni, ki mit épített e kolosszális tündérszépségű várból.

Ezek a karcsú tornyok, e remekei a csúcsíves építészetnek, ezek a szép cirádás erkélyek, e klasszikus kidudorodások, ezek a Hunyadi Jánoséi.

A rendetlen, összegyömösölt bástyák, erődök szembosszantó melléképületek a Bethlen Gábor manupropriája, meg a többi tulajdonosoké.

Mert sok kézen járt a vár. Mátyás király fiára Korvin Jánosra hagyta, ki itt tartá egyszerű udvarát, melyben Fráter György is apród volt.

Corvin már ekkor mondogatta, felismervén a fiú nagy tehetségeit:

— Keserves lesz még ez a te buksi fejed Erdélynek, ha idejekorán le nem szelik.

Corvin halálával nejéé lett a vár, majd zálogképpen (tizenkétezer forintban) az enyingi Törökökhöz jutott, ezek kihaltával a fejedelmre, Bethlen Gáborra szállt.

Egy Bethlen-leány (Katalin) révén, aki a kalandos Zólyomihoz ment férjhez, Zólyomiaké lett Vajdahunyd, kik apa és fiú fejedelemségre vágyván, börtönből börtönbe vándoroltak s nóták útján a vár kézről kézre járt.

Apafy Mihály uram őnagysága »holmi tartozások« fejében Thököly Imrének adta.

De Zólyomi Miklós sem pihent s a portánál örökké mozgatta a maga dolgait.

Apafy uramra nemegyszer recscentettek rá. Egy eredeti levél fenn is maradt.

Atyámfia!

Zólyomi a fényes portánál panaszkodott, hogy Hunyad vára Thökölynél van. Barátom uram, ez nem illet. A dicsőséges szultán parancsa, hogy Zólyominak minden vagyona visszaadattassék. Ezt tehát megérted.

1667. június 15-én.

Kara Musztafa, kaimakám.

A jámbor természetű Apafy (akivel ilyen hangon beszélgettek a szultán vezérei) ijedten rohant Teleky nyakára a levéllel:

— *Lássá* Teleky Mihály uram, mit cselekszik.

És Teleky Mihály uram látta is — mert ő jól tudta azt, hogy Kara Musztafa levele csak annyit jelent: »Küldjétek ismét egy kis pénzt.«

Vitte is rögtön a levelet Thökölyhez.

— Láthatja kegyelmed, mit kell csinálni.

Thököly is látta; mindjárt összecsomagolt egypár zacskó aranyat s küldte Telekynek, Teleky pedig Musztafának, visszatartván maga számára is valamicskét.

Igy ismétlődött ez igen gyakran, míg végre Zólyomi halálával teljesen háborítlanul székelte Hunyadon Thököly, fényes udvart tartván ott német őrséggel. Hogy miből állt az akkori »fényes udvar«, mutatja a hunyadvári lajstrom, amely szerint a várnak az őrségen kívül a következő személyzete volt: Egy várnagy, egy gazda, egy rationista, kulcsár, káplán és egy diák. Ezek valamennyien ezerkétszázkét forintba kerültek évenként.

Talán fölösleges mondani, hogy Thököly Imre is nótába jutott, s a vár Apafyé, majd az Apafyak után a kincstáré lett.

Minden gazdájánál sok viszontagságot állott ki, de megáláztatást csak ennél. A kincstár ugyanis 1852-ben a bezirkereket szállásolta el a Hunyadiak büszke várában.

A modern idők nem nagyon kedveznek a váraknak. Szerepük elmúlt, mert hasznuk elmúlt. A legerősebb sásfészek is leomlottak. Idők foga, háborúságok zivatara, emberek közönye, gondatlansága, királyok taktikája sok vár elpusztulását okozta.

Vajdahunyad is sokszor járta már a végét. De hatalmas megalkotója olyan talizmánnal látta el, hogy minduntalan felújult. A nagy Hunyadi művészetet hagyott lehelni a kövekbe.

A kövek szilárdsága nem mentette volna meg Hunyadot, de a művészet lehe parancsolón hirdeti rajtok: »Nekem meg kell maradnom.«

Áll is romjaiból régi fényére, formájára visszahozva. Talán éppen szakasztott olyan, mint új korában. Alant a kis Zalasd patak csörög rejtelmesen. Fenn a szép tornyok, fülkés bástyák csalóka igézetbe fogják a vándort.

Mohón tapad szeme a cikcakkos, százféle ablakokra, hogy nem jelenik-e meg valamelyikében Hunyadi János, sisakos

fejével, vállára boruló hullámos hajával, vagy a szelíd arcú nagyasszony, Szilágyi Erzsébet, előkiabálva valahonnan a gyerekeket: »Laci, Matyi, hol vagytok?«

A CSÁK FÉSZKE

(Trencsén)

A Vág mentén fölfelé haladva Beckón túl kitágul a szilaj folyam völgye, óriási hegyek szinte egymásra látszanak dőlni körös-körül keretnek, míg végre Kosztolnánál meredek sziklán megvillan egy hatalmas romvár: Trencsén.

Itt székelt valamikor a leghatalmasabb magyar úr, Csák Máté, aki fittyet hányt a királyoknak és a törvénynek.

A romtömkelegben egy-egy kövön a Thurzó-címer látszik, egy másikon a Forgáchok koronás nőalakja domborodik ki, amott a Hunyadiak hollója röpköd, majd egy Zápolyavagy egy Illésházy-címer.

A kövek elbeszélik némán, hogy kik voltak ennek a várnak az urai.

A vár udvarán van egy 76 ölnyi mély kút. Ehhez is tapad egy történet.

Trencsén urainak mindenük volt, ami a szívüknek, szájuknak tetszett. Csak egy hiányzott, s azt még Csák Máté sem tudott teremteni. Nem volt a váruraknak vizük. Azt nem adhatott nekik a király, a szikla pedig nem akart adni. Pedig ugyancsak bizgatták elégszer.

Szapolyai István, aki 1475-ben kapta meg a várat, egy portyázásából nagy zsákmánnyal tért meg. Sok lábasjóságot és törököt fogott. Mind a kettő kész pénz; mert a lábasjóságnak jó ára van, és a rabokat is kiváltogatják apródonkint.

A rabok között volt egy gyönyörű leány, Fatime; szelíd, finom, tartásban, modorban előkelő, elbájoló. Nagyon megtetszett Szapolyainak, Hedvig tescheni hercegnőnek. Elkérte férjétől a hölgyei közé.

Rá néhány hónapra előkelő török úr, Omar basa fia jelent meg Trencsénben a várúrnál, hogy a török rabokat szeretné kiváltani.

— Azt igen okosan teszed. Olcsón engedem őket.
Megalkudtak az összegben, de a török ifjú még így szól
előbb:

- Szeretném azonban látni, hogy mit váltok ki.
- Nézd meg hát előbb a portékát.

Levezette a rabokhoz. Az ifjú elhalványodott s remegve
kérdé:

- Csak ennyi?
- Nos igen.
- Mind itt van?
- Mind.
- Ő tehát meghalt! — kiáltá kétségbeesetten.
- Kicsoda?
- Az én jegyesem, Fatime.
- Nem, a feleségemnek ajándékoztam.
- Őt akarom kiváltani, uram.
- Az lehetetlen. Amit egyszer feleségének ad a magyar ember, azt vissza nem veheti többé.
- Annyi aranyat adok érte, amennyit nyom — esengett a bég.
- Elég aranyam van.
- Száz arabs lovat hajtok érte az udvarodra.
- Elég ménesem van — felelte ridegen Szapolyai.
- Hát mid nincs?

Szapolyai nevetett.

— Vízem nincs, jó muzulmán. Fakassz nekem e kősziklából vizet, s én odaadom nemcsak Fatimet, de valamennyi rabot ingyen.

— Add rá a nemesi szavadat.

Ezzel nekilátott az ifjú és a rabokkal három hosszú évig vájta a kősziklát mindig mélyebbre, mélyebbre, lankadatlan erővel, szívóssággal, míg végre az emberi akarat előtt meglágyult a kő is, és víz buggyant fel a mélységből.

Szapolyai szavát állta. A rabokat szabadon ereszté. A bég testileg megtörve e szemrehányó szavakkal vált meg tőle:

— Vized már van Szapolyai, de szíved nincs.

A Szapolyaiak akkor vesztették el Trencsént, mikor a trónra jutottak. János királytól ostrommal vette be Ferdinánd vezére, Baracskey Pál.

Ferdinánd odaadta zálogba Thurzó Elek országbíró-nak, a Thurzóktól a Forgáchokhoz származott, míg végre az Illésházyaknál állott meg hosszú évszázadokig.

Sok vidám, rózsaszínű napja volt Trencsénnek: lagzi, menyasszonyvárás, kendőadás. Itt adatott férjhez Mária, I. Lajos leánya, luxemburgi Zsigmondhoz. Itt várták a magyar főurak Podjebrád követeit, Mátyás jegyesét s fogadták mesés pompával. Itt jegyeztetett el Szapolyai Istvánné leánya, Szapolyai Borbála, Zsigmond lengyel király részére.

A sötét napokból is kijutott. »Álgyúk sokszor dördülé-
nek, falak sokszor repedének«, különösen Illésházy István idejében, akitől el is kobozta a várat Rudolf császár és odaajándékozta a bécsi kereskedőjének, Henkl Lázárnak.

A Csák Máté vára Henkl uramnál!

Minden várúr arcát megfesté a harag és szégyen. Maga Bocskay István azt üzentette Trencsénbe, hogy egy rőffel fogja onnan Henklt kiverni. (Milyen boldog idő, mikor még csak egy Henkl volt. Most már ezer van.)

1605-ben ostrom alá fogta Bocskay a várat és csakhamar bevette.

Jó politikus volt, így gondolkozott:

— Most már kinek adjam? A saját embereim közül valamelyiknek? Ezeknél mindig a Pandora szelencéje lesz. Ejh, odaadom a régi urának, Illésházynek.

Legott is ültette nyeregbe a csatlósát, keresse fel leve-
lével Illésházyt. A levél így szólott:

»Bevettem Trencsént. Kegyelmedé volt, hát nem adhatom én sem másnak.«

Mire visszaírt Illésházy:

»Nagyságodé volt a vár, most nagyságodé a várúr.«

Hú barátja lett Bocskaynak ezután, s nagyban elősegítette céljait, mert Trencsén vár nagyeszű ura úgyszólván a Csák Máté hatalmát érte el, roppant népszerűsége és diplomáciai ügyessége által.

Egyszer meglátogatta Mátyás főherceg Trencsénben s bizalmas beszélgetésben elárulta, hogy király szeretne lenni.

— Tegyen meg fenséged előbb nádorrá, és akkor király lesz — mondá Illésházy.

A főherceg mosolygott.

— Az egy kicsit nehéz. Hanem ön tegyen meg előbb királlyá és akkor nádor lesz.

Illésházy meghajtotta magát.

— Ám úgy is jó.

Nemsokára király lett Mátyás főherceg, s nádor 1608-ban Illésházy.

Nem volt tréfadolog sem az egyik, sem a másik — de mégis könnyebb volt Illésházynek királyt csinálni Mátyásból, mint Mátyásnak Illésházyből palatinust.

Mert Illésházy protestáns volt, s a protestánst akkor szívesebben ültették máglyára, mint a nádori székbe.

BECKÓ VAGY BOLONDÓC

(Beckó vára)

Zsigmond király idejében a hatalmas Stibor vajda volt a legbolondabb okos ember (akit pillanatnyi szeszélyek vezettek néha a legkomolyabb dolgokban). Ellenben Beckó volt a legokosabb bolond.

Óriás birtokain vadászatot rendezett Stibor vajda egy napon. Hasonlóan az indus nábobokhoz, a Vág melletti kis-király is ezerekre menő hajtókkal, százakra menő társzekerekkel és roppant vendégrajjal verte fel az őserdők csöndjét.

Szájhagyományok szerint egy ebédre éppen azon kopasz szikla alatt települt meg a vidám társaság, melyen később az ország legszebb vára állott. Derült hangulatba hozta a vajdát ebéd alatt a házi bolondja, a virgonc eszű Beckó.

— Vajon mit csinál most Zsigmond király? — tünődék a főurak egyike, mire azt felelte a bolond:

— Adósságot.

Bezzeg kitört erre a hahota mindenfelé.

A nyitrai püspök a hatodik kupa bornál azon kezdett sopánkodni, hogy miért nem hisznek a zsidók a Krisztusban? Abba is beleszólt Beckó:

— Ugyan hogy is hihetnének ott a fiúban, ahol az apa örökéletű?

Talált a felelet, ez is, az is. Úgy szórta Beckó a szikrákat, mint a legnemesebb kő a színeket. Mindenki bámulta. Maga Stibor vajda el volt kápráztatva.

— No, Beckó — monda —, ma nagyszerű voltál.

— Az szoktam lenni — felelte mosolyogva a bolond.

— Hálás leszek hozzád — folytatta Stibor.

— Nem szoktál az lenni — vágott vissza a bolond.

A vendégek gúnyosan mosolyogtak a gazda rovására, ami kissé felbosszantá Stibort.

— No hát, kívánj valamit!

— Jól van, jól. Én azt kívánom, építs nekem erre a sziklára itt fölöttünk egy várat; szebbet Visegrádnál.

És néhány nap múlva csakugyan elkezdődött az építkezés, vésték a kemény sziklába az alapokat.

Persze Stibor vajda kitalálta az építkezés legokosabb módját, az igazi *közmunkát*: aki a hegy alatt ment el, lett legyen az lengyel kereskedő, vándorló legény, vagy bárkinek a jobbágya, azt befogták és tíz napig dolgoznia kellett, hogy aztán tovább mehesen. Ha szekéren jött, vagy lóháton, annál jobb, mert a szekérnek és lónak is hasznát lehetett venni az építés körül. Még az átutazó urak és úrasszonyok sem voltak kivéve; egész kíséretükkel ott marasztották nyolc napig. Ha már bolondnak épül a vár, hadd legyen egészen bolond az építési módja is.

Egypár év múlva fölépült a vár, olyan fényesnek, elragadónak, hogy a »legszebb«-nek tartották az országban. Stibornak magának is nagyon megtetszett, mikor először meglátogatta az immár várúrrá lett Beckót.

— Te Beckó, nekem ez a vár nagyon tetszik.

— Elég csinos.

— Cseréljük el, Beckó.

— Mit adsz érte?

— Annyi aranyat, amennyit te magad egy zsákban elbírsz és egy másik várat.

— Nem bánom, cserélek egy föltétel alatt: legyen a vár a tied, de viselje az én nevemet.

Ez a vár építésének meséje. Így lett halhatatlanná Beckó. De a mesének folytatása is van, mely szomorú véget szán Stibornak.

Ott lakott Beckón, itt tartá fia lakadalmát is Szechen Katalinnal. Egy álló évig és egy napig tartott a dáridó. Az első napon nagy kegyetlenséget követett el Stibor; egyik szolgáját, aki kedvenc vadászebét megütötte, ledobatta a szikla tetejéről a mélységbe. Az utolsó napon (éppen egy évre rá) ebéd után pityókosan ledől a várkertben a gyepre szundikálni. Mérges kígyó mászott elő a bokorból és kivájta az alvó főúr szeméit. Stibor fölriadva az irtóztató fájdalomtól, őrülden futott a sziszegő kígyó elől, amely üldözte. Futott, futott világtalanul . . . aztán meg röpült; mert arra a helyre érve, ahonnan a szolgát ledobatta, lezuhant és szörnyű halálát lelte.

Roppant birtokait fia örökölte, akiben 1434. évben kihaltak fiágon a Stiborok, s Beckó az alsólendvai Bánfyaké lett királyi adomány útján. Ostromló had nemigen nyugtalanítá Beckót, mert erős is volt, hozzáférhetetlen helyen is állott, mindössze egyszer próbáltak szerencsét az Ibrahim budai basa arra kalandozó hadai, de Bánfy Kristóf benn a várban föl sem vette, gúnyos levelet dobott le az ostromlók közé:

»Jó reggelt kívánok kegyelmeteknek mind közönségesen, ha sikerül a várat bevenniök, kalapot emelek kegyelmetek előtt.«

Biz az nem sikerült. Eltakarodtak szégyenletesen, s a gyönyörű sziklavár a »bevehetetlenség« hírébe esett. Zajtalan, békés fészek volt, hol nyugodtan írhatta Bornemisza uram a Bánfyak protektorsága alatt az ő református prédikációit.

Még tán ma is állana Beckó, ha a Bánfyak lendvai ága ki nem hal, s a vár nem kerül hat atyafira. Amit az ellenség nem bírt véghezvinni, megtette a hat tulajdonos. Közös lónak túrós a háta, közös épületnek becsurog a fedelén.

A beckói várban, melyből egy-egy hatodrész illetett meg egyet, senki sem lakott, senki sem javított semmit többé. Villám ha lecsapott, szél ha valamit letépett, idő amit megrongált, az úgy maradt.

Lassankint rom lett; de olyan rom, mely még ma is mutatja Stibornak királyi fényűzését: a kőbe vésett Stiborcímerek, a művészi faragványok. Sőt a festők ecsetjét is igénybe vette a hatalmas vajda. Az ivóterem dűledék falain

még most is jól ki lehet venni két képet, egy táncoló medvét a vezetőjével s egy oroszlánnaal vívó lovagot.

A rege szerint két holló röpköd szüntelen az omladék fölött. E két holló Stibor és gonosz neje Dobrochna, akik arra vannak elátkozva, hogy őrizzék a várat, míg egészen egyenlővé nem lesz a föld színével.

CSÓKAKŐ

(Kata és Éva)

Fehér vármegyében, Csurgó és Mór között fekszenek a Csókakő romjai.

Csókakő várának is érdekes regéje van. Miként adta oda Zsigmond király . de nem vágunk a krónika elé, mely eléggé mulatságos, még ha nem igaz is.

De igaz is lehet. Én legalább, ha akarom, valamennyiben hiszek, ha nem akarom, egyben sem hiszek.

Mert valamennyi donációs történet közt a legismertebb, legnyilvánvalóbb a Mária királynő adományozása, aki azt kiáltja a Kis Károlyra rohanó Forgácsnak:

Vágd fiam, Forgács,
Tied lesz Gyimes és Gács.

Nos, igen szép, de mégsem egészen valószínű, hogy őfelsége ráért volna ebben a borzasztó pillanatban *versben* beszélni.

Már ennél mégis igazabb lehet a Csókakő története, mely a Zsigmond alatti török háborúkra ereszkedik vissza.

Háborút viselni akkor is nagy multság volt; olcsóbbá is jött, de némi ügyel-bajjal bizony akkor is járt.

Ma egy sürgönyt kopogtatnak le s »berukkol« mindenki. Valaha nehézkes parancs ment violaszín pecsét alatt. Hát még a Zsigmond idejében? Ha katona kellett, semmit sem firkáltak, hanem fegyvereseket gyűjteni útra menesztettek egy kardot, hogy kergesse össze a többit.

A kard aztán elment. Herold hordozta véresen az országban, és gyűltek a hadak a zászló alá.

Hát mondom, háborúra készült a király, s a véres kardú heroldok szigorúan hirdették a nemesi kúriákon:

— Aki József-napra nem lesz a táborban, fejét és jószágát vesztí.

El is ment mindenki a kitűzött napra, kivált a dunántúli nemesek, várurak ültek nyeregbe roppant számmal. Mert hát úgy volt felállítva a kérdés: »fej vagy nyereg«. S a fejét mindenki jobban szereti, mint ahogy utálja a nyeret.

Somogyban például mindössze két jámbor nemesről verte a hír, hogy magokat a hadból kivonják, erdőkön, padlásokon bujdokolnak.

A somogyi várispán kerestette is darabontjaival a két gyávát. Azok látták is őket felbukkanni, hol nyomukba voltak, hol elveszítették; lápokban, ingoványokban; elfogni nem bírták. Az egyik nemesnek Berkészi Balázs volt a neve, a másiké Berkészi István.

Annál jobban csodálkozott Apul a várispán, mikor a táborba érve, Zsigmond melegen szorongatta meg a kezét:

— A kend vármegyéje a legkülönb. Az egyetlen, melyből az utolsó szálig minden ember bejött.

Nagy zavarban volt Apul.

— Nem lehet az, uram. Két otthon maradt gyámoltalanról én magam is tudok. Az egyik Berkészi István, a másik Berkészi Balázs.

— Márpedig nekem nem így jelentették.

— Akkor bizony félrevezették nagyságodat.

— Majd mindjárt meglátjuk — szólta Zsigmond s legott parancsolá Csupor alvezérnek: szólítsa név szerint a somogyi hadat, ha közte van-e a két Berkészi testvér?

Kis idő múltával jelenté Csupor Pál:

— Igenis, itt vannak, nagyságos királyom.

Zsigmond nevetve mondá Apulnak:

— Úgy látszik, kendet vezették félre, Apul uram.

— Már úgy lesz valahogy — dörmögte az röstelkedve.

Bosszankodott. Egy kis kudarcnak is beillett az eset. Mégsem lehet azt így hagyni. Menten a táborból küldé Mihály nevű apródját haza a várnagyához, azzal a parancssal, hogy

példásan büntesse meg azokat, kik a Berkészi-féle híresztelésbe befolytak s ők fölültették.

Lóra ült az apród, ment hol ügetve, hol sebesen, ahogy a ló bírta, de mire hazaért Budáról Somogyba s ott elvégzé Kristóf várnaggyal a dolgokat, aztán mire megint Budára visszajött s onnan, kérdezősködések szerint, mindenütt a Duna folyása mellett a tábor után ment, mikor végre elért Galambócra, majd Nikápoly alá, már akkor vége volt a háborúnak. Csak a diadal-lakomára ért jókor.

A fényes győzelem örömmámorba hozta a királyt: madarat lehetett vele fogatni. Ami csak zsákmány és üres birtok volt az országban, mind kiosztogatta azok között, akik ki-tüntették magokat.

Mihály apród az urát sietett felkeresni.

— No, mi újság otthon? — kérdé Apul.

— Az az újság, uram, hogy Berkészi uraimék most is otthon ülnek a sutban. Azaz bujkálnak kukoricaföldeken, pincékben és barlangokban.

— Az lehetetlen.

— Szemeimmel láttam mind a kettőt. Üldöztem is őket Kristóf várnaggyal.

— Megfoghatatlan — dűnnyögé Apul s ment egyenesen a királyhoz, hogy elmondja neki.

— Nadragulyát evett kend — pattant fel a király —, hogy mindig ezen a két emberen lovagol. Nemcsak hogy itt vannak, hanem ki is tüntették magokat derekasan; jó harcoss mind a kettő. Csókakó várát nekik szántuk.

Apul zavartan csóválta a fejét.

— És mégis . . . engedje meg királyi nagyságod, hogy színről színre lássam őket.

— Nem bánom. Ugorj, fiam Perényi — fordult az apródhoz —, intézkedjék a vezér, hogy a két lovag a sátorunkba jöjjön.

Két alacsony, zömök vitéz lépett be a királyhoz nemsokára.

— Berkészi Balázs és István vagytok?

— Azok vagyunk.

— No, látod, Apul! Derék lovagok vagytok, hűségteket, bátorságotokat ím: megjutalmazzuk. Tiétek és utódaitoké

Csókakó vára és uradalma. Hanem most már húzzátok föl sisakrostélyaitokat, hogy szemtől szembe megismerkedjünk.

A két levente habozott.

— No, mi az? Le azzal a sisakkal! — parancsolá a király türelmetlenül.

A sisakokat levették; két szép harmatos női arc tündöklött elő a mogorva páncélmezből, s gazdag hajfonatok hulltak a harcosok vállaira.

— Ahá! — kiáltott fel Apul. — A Kata meg az Éva asszony. Jó napot, kedves hűgocskáim. Hát ehhez is értenek kegyelmetek?

— Kegyelem, kegyelem a férjeinknek!

Csodálkozásában alig bírt szóhoz jutni az uralkodó, majd végre e szavakkal fordult az urakhoz:

— Amely országban ennyi bátorság van a női szívekben is, ott fölösleges büntetéseket szabni a gyávaságra (aztán a nőknek intett, hogy lépjenek közelebb). Ti pedig, vitézlő asszonyok, megkapjátok, mint ígértem, Csókakó várát és uradalmát. Férjeitek életben maradnak a ti kegyelmetekből, de nevük örök időkre elenyészik, kitöröltetve a nemesek jegyzékéből, s a két családnak a ti nevetek alatt lesz folytatása a jövőben.

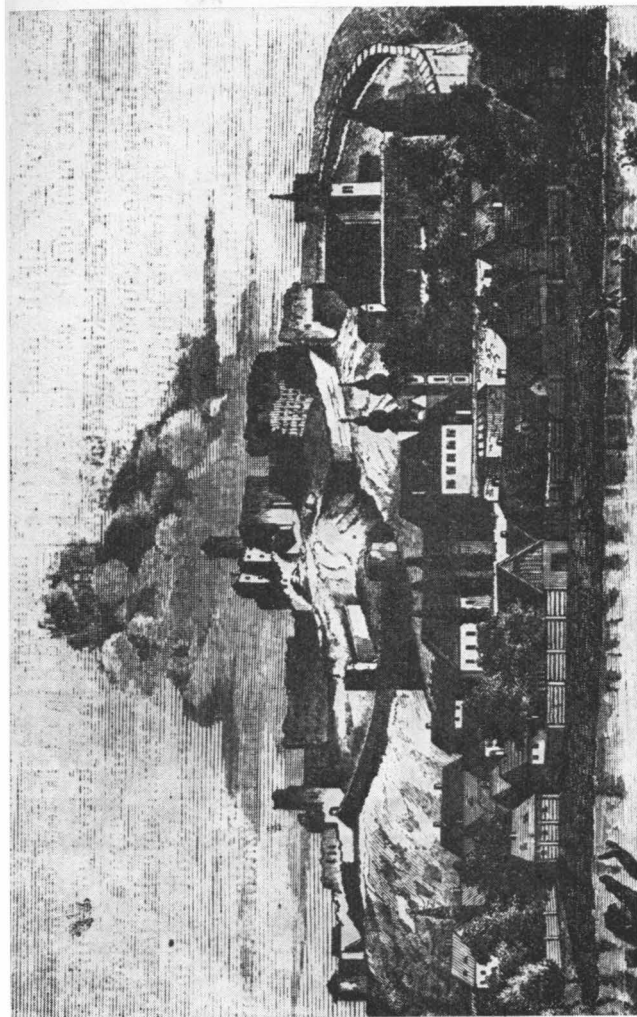
Így lettek a Berkészi István uram maradékai az asszony neve után *Kathák*, a Berkészi Balázs uraimé pedig *Evvák*.

Az összegyűlt főurak lelkes »éljen«-nel helyeselték a király szavait, míg ő mosolyogva fűzte karjára a két vitéz menyecskét.

— Ez a csata az asszonyoké volt. Menjünk, elvezetlek benneteket méltó társatokhoz: Rozgonyinéhoz; ha ugyan megtaláljuk hamarjában — de ahol látom ni előcsillanni . . . a tengerzöld ruháját.

FOGARAS

A hagyomány szerint Apor László vajda építette Fogaras várát 1299-ben. Ugyanaz az Apor, akinek a lányába beleszeretett Ottó magyar király. A vén Apor oda csalogatta koro-

A trencsényi vár

Zápolya dühbe jött s nyomban megindult Budáról nagy sereggel Fogaras alá, majd megtanítja ő Majláthot; azonban meghalt útközben Szászsebesen, 1540. július 21-én. Majláth határozott szerencsében volt, mindegyre merészebb lett és nagyravágyóbb.

Maga hirdetett most már tartománygyűlést Segesvárra s ott ismét fölveték Balassával a »vajda« címet Ferdinánd részére. »Özvegyasszonnyal, gyerekekkel kikötni nem nagy virtus.«

Hanem az özvegyasszonynak jó pártfogója akadt: a szultán, aki nyomban leküldé Erdélybe a nikápolyi basát, Bala bégét, az izgága főúr ellen. Majláth ismét behúzódott az ő »Fa-garasába«. (*Egy fagaras*, amelyik többet ér az ország valamennyi rézgarasánál.)

Az ostromot megkezdé Bala bég, de csakhamar belátta, hogy a vár bevehetetlen az ő seregével s fogyatékos ostromszereivel.

Nem csüggedett azért, ügyes észjárású ember volt. Valahol kerített magának egy fickót, aki azelőtt bent a várban szolgált Majláthnál: az ajánkozott neki jó pénzért hasznos felvilágosításokat adni. Som Ferencnek hitták az illetőt.

Som uram roppant csodálkozott, hogy Bala bég mindenről kérdező a világon, csak a vár berendezéséről, erejéről, az őrségről nem. Mert Som uram sok várban, sok hadikalandban megfordulván, szakember volt az elárulásokban. Bala bég minduntalan Majláth István uramról tudakozódék s annak a bolondságain, apró-cseprő cselekedetein látszott pompásan mulatni. Hogy néz ki? Szeret-e csinosan öltözködni? Vannak-e furcsaságai? Gógös-e a magatartása?

Som uram sokat tudott róla beszélni, de egyszer mégis kottyantotta:

— De hát mire való mindez néked, kegyelmes Bala basa? Ne beszéljek inkább a várról?

— Nem szükség, édes fiam. Szó a mi szó, neked bizalmasan megmondom, Majláth István uramból én erdélyi fejedelmet szeretnék csinálni.

Egyéb sem kellett Som uramnak. Jól sejtette Bala bég, hogy ezzel a hírrel nyomban a várba megy, hogy két kulaccsal dolgozó ember őkegyelme, de éppen ilyen kellett most neki.

Somot csakugyan beeresztették a várba (lehet, hogy éppen odatartozó volt), s elmondotta Majláthnak a basa megjegyzését. Olyan szót eresztett be a hiú főúr fejébe, mely ott erősen kezdett rácsálni, s mikor az ostromló basa követet küldött hozzá, hogy szeretne vele négy szemközt beszélni, Majláth megindítá az alkudozást e találkozás tárgyában.

»Kész vagyok elmenni — üzené Majláth —, de mivel biztosítasz, hogy nem vagy rossz szándékban?»

»Kezeseket küldök be — üzente vissza Bala bég —, négy török főtisztet, köztük az édes testvéremet, Hasszán béget.«

»A kezesek nem elég — folyt tovább az alkudozás —, hanem esküt is tégy, hogy bántódásom nem leszen.«

Bala bég megesküdött ünnepélyesen az alkoránra tett két ujjal, a Majláth két követe, Horváth Péter és Boér György előtt:

— Esküszöm Allahra és Mohamedre, az ő szent szakálára, hogy én Majláth Istvánt, míg ez a nap az égen jár, egy ujjal sem bántom.

Nem volt már semmi kétely. Július 22-én elhagyta a várat Majláth. A hídon ott várta a négy kezes, aranyos ruhákban, drága kócsagos turbánokban.

Mikor Majláth kijött a kapun, azok egyenként lépkedtek be rajta. A kapu becsapódott utánuk.

Majláth gyors léptekkel sietett az ostromló táborba, a vezéri sátor felé; tele tüdővel szíván a friss reggeli levegőt. Mert még korán volt. A nap csak az imént kelt föl a hegyek mögül s üdítő fényt lövellt szét, nem lankasztó forróságot, a vezéri sátort elönté olvasztott arannyal, ragyogott, villogott a kopják hegyén.

Bala bég eleibe jött messziről s megölelte, megcsókolta, úgy vezette be a sátorába. Egész nap ettették, itatták nagy fejedelmi bőkezűséggel, a basa bókokkal és szép szóval tartotta, s valahányszor közbeszólt Majláth, hogy »térjünk a tárgyra, mert vissza szeretnék menni«, a basa elszomorodott, hogy olyan rosszul érzi magát nála, és mindig az lett a megállapodás, hogy elég hosszú a nap, majd ráérünk a dolgunkat megbeszélni, — hiszen nem sokból áll az.

Pedig biz az elég sokból állt, mert mihelyt a nap lealkonyodék, belépett a sátorba két csausz, és lefogván Majláth István uramat, kezdték kedélyesen megkötnözi.

— Hát ez az esküd? — ordítá dühösen a vajda.

Bala bég egykedvűen fonta át kezeit mellén.

— Arra esküdtem, édes fiam, hogy addig nem lesz bán-tódásod, *mitig ez a nap az égen jár*, — de nem kötelez immár semmi, miután a nap lealkonyodott, győződj meg róla magad is, édes fiam, ha majd kivisznek innen, mert nem szeretném, ha a jellememben kétkednél.

— Hát a kezesek? — hörgé Majláth.

— Azok bizony egyszerű jancsárok, akikért nem érde-mes búsulni.

Így jutott fogságba Majláth István, ott is halt meg Konstantinápolyban a börtönben.

*

Két évtized múlva egy másik Majláth István támadt Békés Gáspárban, egy Lugos vidéki köznemesben, kibe sok nagyravagyás és erős kalandortermészet szorult.

Békés bejövén Erdélybe, hol nagyon megkedvelte a feje-delem, föltette magában: »Ez a Fogaras enyém lesz egykor.« Majláth István fia, Majláth Gábor ült akkor benne.

Békés megkönyékezte, elhitetvén vele, a jámborral, hogy előbb-utóbb elfogják, mert atyja bűnében részesnek hiszik; legjobb lenne, ha eladná az uradalmát s kimenekülne a kül-földre.

A gyámoltalan Gábor szót fogadott, harmincezer forinton odadobta a fejedelemnek Fogarast s kifizetett az országból.

Célját érte Békés; a fejedelem neki ajándékozta Fogarast. Most már Erdély leghatalmasabb nagy ura lett, s föltette magában: »A fejedelmi süveg is enyém lesz egykor.«

S majd csakhogynem teljesedett be. Békés éppen a prágai udvarnál mulatott, mikor János Zsigmond meghalt 1571-ben s őt ajánlta halálos ágyán utódjának. Annyira szerette.

Váltott lovakon sietett haza Prágából, de akkorra már meg volt választva az új fejedelem: Báthori István. Bevette magát most Fogarasra s mint egy kiskirály packázott a fejedelemmel, pártot gyűjtvén magának.

A fejedelem mindenféleképp próbálta hűségére bírni a pártost, de Békés egyre dacolt, míg végre Bánffy György vezérlete alatt serget küld Báthori Fogaras ellen. Tizenkilenc napig folyt a kemény ostrom, de most az egyszer sikerrel — mert Fogaras inogni kezdett, s maga Békés is csak éjjel menekült, posztóba bevont patájú gyors lovakon.

A szekeren, melyet a négy ló nesztelenül húzott, egy nagy hordót szállítottak. Abban a hordóban kuksolt beszegezve Békés Gáspár, a trónkövetelő.

Kifutott Prágába, de nemsokára visszatért még egyszer, gyűjtött sereggel, azonban Kerelő-Szent-Pálnál csatát veszített.

Igy jutott Fogaras a fejedelmek birtokába s maradt is véges-végig, t. i. II. Apaffy Mihály haláláig. De csakis fejedelmeknek való birtok is volt az. Magányos úri embernél valószínűs Pandora szelencéje; harminchárom mérföldnyi területével könnyen kísértetbe hozta az embert, hogy valami egyének kívánczozzék, mint a kis erdélyi udvar egyik alázatos csallagának.

A telhetetlen, vakmerő emberre mai napig azt mondják Erdélyben:

— Hová megy őkelme? Kerelő-Szent-Pálra!

DRÉGELY

Szép helyen áll. Jobbra az egymást sűrűn váltogató hegy-völgy képezte hullámok fölött látni Nógrád csúcsát, a Dunára dülő hegyeket, Naszály széles bérceit, a környék menkőfogóját, Szandát, a bujági magaslatokat s a sötét Mátrát. Innen át balra kéklenek a besztercei hegyek, melyek félkörben kanyarodnak le a csábrági hegycsoport délkeleti sarkáig a vár elébe.

Hogy mikor épült Drégely, teljesen a homályba vész. — Először bukkan fel a neve, midőn Albert király odaajándékozta Dénes esztergomi primásnak. Azóta a primások birtoka s igen jó karban tartják. Bél Mátyás szerint két várból állott, a külsőből és belsőből. A belsőbe kősziklából vájt oly szűk ajtó vezetett, hogy ha két ór elállotta, sem kijönni, sem be-

— Derék vitéz volt — mondá a meghatottságtól reszkető hangon s kezével az átellenben levő hegyre mutatott. — Temessétek el oda, testével együtt, tűzzetek a sírjához gerelyt és zászlót!

S azóta ott a hegy tetején aluszik a nagy hős, világhírű Zrínyi Miklósnál egy csöppet sem kisebb, sírját vad méhek döngik körül s nevét édes dalok ültetik át szívekből szívekbe, emberöltőkön keresztül, világvégéiglen

Elesvén az őrség, Aliék vonultak be a várba, de a törökök savanyú arcot vágtak, mert zsákmányolni való nem volt.

— Uram — szólt a varga, odafurakodva a basához —, most már engem is elégíts ki!

A basa megvetőleg nézett az árulóra s intett két csausznak.

— Amit ígértem, megkapod. Azt ígértem, hogy annyi aranyat kapsz, amennyi a bőrödbe fér. Ússétek agyon tehát és nyúzzátok meg. Majd meglássuk mennyi fér a bőrébe.

A csauszok megfogták az oroszfalvi vargát, kapálózott, csikart, rúgott harapott, de hasztalan, a basa parancsát teljesíteni kellett.

Varga uram bőrét lenyúzták, kikészítették, s a basa megtöltvén színültig arannyal, elküldé a majszterné asszonyomnak Oroszfalvára.

*

Drégely negyven évig maradt török kézen, mígnem Pálffy Miklósnak vér nélkül sikerült visszavennie: a török őrség, közeledtének hírére, elfutott, szabad prédának hagyta.

Sőt, mint akkoriban mondták, a vár negyven év alatt váracsot szült. A törökök Drégely védelmére egy »Palánka« nevű kisebb várat építettek egy szomszéd hegynyelven, az Ipolyhoz közel. Most ez is a Pálffy kezébe jutott.

GÚNYVÁR

Szép dolog a virágbeszéd, sőt a legyezőbeszéd is divatban volt egy időben az előkelő szalonokban, de mi ez mind a *várakkal való beszélgetéshez* képest.

Ezt a nagyúri mulatságot megcsinálta János Zsigmond király 1562-ben.

A székelyek tettek a tűzre rossz fát. Mikor kardra került a viszály I. Ferdinánd és János Zsigmond közt, a székelyek Ferdinánd mellett nyilatkoztak. Leginkább a pixidárosok, akik Ausztriától remélték megszorított kiváltságaik helyreállítását.

»Nem kell János Zsigmond!« Ez a kiáltás zúgott végig a székely bérceken.

Össze is gyűlének a vajai rétre vagy negyvenezeren, a nagytermetű Pálfalvi Nagy György vezérlete alatt.

— Halál János Zsigmondra és az urakra!

Még akkor nem sok ideje múlt a Dózsa-lázadásnak. Nagyon öreg emberek még emlékeztek rá. És a fiatalok szerették volna megkóstolni.

A király ellen indultak; közben zsákmányolva a nemesi portákon. Hanem a király sem aludott, ellenök küldé az oláh származású Majláthot, aki Marosvásárhelynél szétverte a felkelőket.

Rossz napok jöttek most a székelyekre. Kiváltságaikat még kisebbekre szorítá a király, és a nagytermetű Pálfalvi György sem maradt olyan nagytermetűnek; megkisebbedett egy fejjel. Nemkülönb a többi főnökök, kik szintén halállal lakoltak a segesvári országgyűlés határozatából.

De a gyúanyag még mindig ott maradt a székely földön, a kifolyt vér azt el nem oltotta. János Zsigmond, hogy a további lázongásokat megfékezhesse, két várat épített, egyet Udvarhelyen, egyet nem messze attól Várhegyen.

Az egyik várnak azt a nevet adta: »*Székely támad*«, a másik várnak azt a nevet adta, »*Székely bánja*«.

Egy pasquil kövekből rakva, bástyákkal erősítve, tornyokkal ékesítve, nehéz ágyúkkal felszerelve!

A két vár tehát nagy szálla volt a székelység szemében. Elég volt említeni őket, hogy arcukba kergesse a vért.

Szerette volna játéku hazavinni a gyermekeinek, de még akkor nem voltak. Bezzeg lettek azután.

A krónika ezt illetőenformán adja elő:

Egyszer alamizsnát jár vala kéregetni egy koldus asszony Sóváron. A várúraszony igen kegyes és jószívű perszóna vala, ki szívesen osztott szegényeknek alamizsnát — de a koldusasszony két gyermekét, újszülött csecsemőket, ringatta éhségtől kiaszott karjain. Ikrek voltak az ártatlanok.

Az iker-szülést a kor, és így Miczbánné is, becstelenségnek tartotta.

— El szemeim elől, gyalázatos teremtés!

— Kegyelmes asszony! nincsen maradásom sehol, még a kőről is elkergetnek, ha fejemet oda hajtom.

— Üldözzenek a vadak is, még viharban se legyen nyugodalmad. Szolgák, kergessétek el!

Az elkergetett nő átokra emelte föl a kezait:

— Hét gyermeked legyen, Miczbánné, egyszerre . . .

Az átok megfogta. Miczbánné hét gyermeket szült. Restellte a dolgot kimondhatatlanul. Egyet kivéve, dajkáját a többi elpusztításával bízta meg.

A dajka azonban megsajnálta a hat szép gyermeket, egy halász gondjaira adta és visszament jelenteni, hogy mind a hat fiút vízbe dobta.

A szerencsétlen anya, ki a szégyennél inkább a gyilkosságot választotta, soha nem mosolygott többé.

Rémképek üldözték, látta fuldokolni gyermekeit, s ilyenkor úgy tetszett, mintha a halál megmaradt egyetlen fia, Simon, után nyújtotta volna ki fagyos kezait.

— Nem, nem adom — sikoltott álmában éjjelente.

Keserves esztendőök teltek el. A lelkiismeret folytonosan kínozza, sokszor volt azon a ponton, hogy férjének mindent bevall, de bátorsága hiányzott.

A kis Simon nőtt, jól tudott bánni karddal, kopjával, kitűnően lovagolt s a tudományokból is vett ki annyi részt, amennyit akkor a magyar úrfiak kivettek. (Biz azzal nemigen lehetne manapság doktorátust tenni.)

De ehelyett az első ünnepélyes tornát pompásan megvívta, minek örömeire nagy dáridót csaptak Sóváron.

Miczbán szerette a halakat. A legszebb darabokat halászták ki, s majd két mázsá volt a préda, amit egy deli halászlégény nagy könnyúséggel vitt a vállain.

A csatlósok próbálgattak néminemű fegyverjátékot, mikor a halat átadta a halászlégény, s ő is megemelt egy kopját.

— Tedd le varjú azt, ami a sasnak való — mordult rá a csatlósok hadnagya, —, nem értesz te ahhoz.

— Hátha értek, nagy jó uram.

— Gyepre állj akkor! Hozzatok lovat a fiúnak!

A lovászok egy tüzes, makrancos paripát vezettek le s előre is jót nevettek, hogy milyen kedélyes tréfa fejlődik most.

Egy elfutott Simon úrfiért s a többi urakért. Mire ezek lejöttek, a fiatal halászlégény már hat harcedzett csatlóst terített a porondra. A ló meg báránnyá szelődött alatta.

Ekkor maga Simon úrfi ült nyeregbe, s fél óráig hasztalan küzdöttek egymással. Miczbánné ránézett a halászlégényre s feltűnt neki, mennyire hasonlít Simonhoz.

Abbahagyatta a vitézi játékot s fölhevítte magát. A fiú elbeszélte, hogy még öt testvére van otthon, kik mind ilyen erősek s kiket vele együtt a kapivári remete tanított tornára.

Miczbánné legott kérdőre vonta a dajkát, s az mindent bevallott, hogy a hat fiút egy halász gondjaira bízta s gondolva, az anya szíve egykor hogy meglágyul, felügyelt nevelésükre.

Mondani is alig kell, hogy Miczbánné mindent bevallott férjének, aki harag helyett szívből örült a hat szép daliának.

Rögtön Sóvárra hozták mindnyájokat, a halásznak nemességét eszközölték ki, s tőle származnak a *Halászok*.

Miczbán hét fia, hét nemzetség őse lett, éspedig a Csapy, Bocskay, Szötér, Ráskay, Eszényi, Kövesdy és a sóvári Soós őse. (Ez a legutolsó familia még ma is él.)

1525-ben Sóvárt Katzianer János generális a Zápolya pártján levő Sóvári családtól Ferdinánd császár részére foglalta el, de 1528-ban visszakapták.

A vár nemsokára Zápolyáé lett, kitől Ferdinánd elhódította s 5521 aranyért az eprejesieknek zálogba adta. A beszercei országgyűlésen ismét a sóváriak kapták meg.

Végre 1547-ben császári parancssal lerombolták.

1889

KIS HÍJA, HOGY KRITIKUS NEM LETTEM

A jó isten tudja, hogy mire van nekem tehetségem. Annyi bizonyos, hogy ez a cím furcsának látszik az olvasó előtt: »Kis híja, hogy kritikus nem lettem.« Mintha a zerge mondaná magáról: »Majdnem jáger lett belőlem.«

De olyan az élet, ezer furcsaság szövi át. S kivált az újságíró, mint háborús időben a katona, egy egész évre való élményen esik keresztül mindennap.

Vagy kilenc éve lehet, hogy a »Pesti Hirlap«-ban dolgozom. Ah, hogy tovaröppent az a nap, mikor először ültem a mostani asztalomhoz, s a szerkesztő rám nézett hidegen, közömbösen: »Hát önre mit bízzak? Próbálkozzék meg a hírvattal!« Nem volt bennem valami nagy bizalma. Akkor még fiatalok voltunk. én is, a lap is. Pláne a lap, egészen a gyermekéveit élte, éppen akkor ment át a *fogzáson*, a csikófogai elhulltak s újak nőttek helyette.

Kilenc év sok idő egy ember életében, de hát még egy lapéban! Több mint száz kötet barnállik a polcokon, amiket mind mi írtunk össze! Istenem, mennyi tenger betű! S e tengerben mennyi esemény eltemetve . . .

Ha úgy délutánonként néha unalomból lapozgatok bennök, hogy elétáruul a múlt, aranyos porral behintve. Csak kilenc esztendőről van szó, s mégis mintha már a múlt század elavult pergamentjei között turkálnék. Minden lapról emlékezetembe villan valami — apró diadalok, apró örökök, apró keserűségek. Aprók, de igaziak.

Most bent ülök a parlamentben (mert az ócska nagy íróasztal, amely mellé kilenc év előtt telepedtem, oda is elvitt engem), de az országot rázkódtató politikai viharokra

vissza nem tudok gondolni oly borzongva, mint a mi bárányfelhőinkre.

Ah, milyen rettenetes nap volt az, mikor a Ghyczy Kálmán halálát hoztuk szép kövér betűkkel, meleg hangú nekrológgal. Kitett magáért a reporter, kivált stílárís szempontból; az egész közleménynek csak az az egy baja volt, hogy az öreg Ghyczy maga is elolvasta jó egészségben. Leverten, szemlesütve jártunk az utcákon. Maga a »gyilkos« reporter hetekig nem mert mutatkozni.

De bezzeg megdobban a szívem a kevélységtől, ha egy-egy olyan közleményre fordítok, ahol »mi« hoztuk az első értesítést. Sok van olyan. Tarkán mosolyog le az elsárgult papírról. . . Ni, ni, ez meg itt egy cikk még a szegény Kaku-jay Gyula tollából.

Ő vezette a közgazdasági rovatot. Jószerű, becsületes fiú volt, de én mindig azzal bosszantottam, hogy rossz nemzetgazda. Erről folyt az örökös disputa.

Gyenge testalkatába belekötött valami nyavalya és elvitte. Derék jó öregünk (mert »jó öreg«-nek híttuk) szépen elaludott örökre, egy tavaszi hónapnak éppen az utolsó napján.

Persze, hogy én ezt is felhasználtam argumentumnak:

— Hát nem mondtam mindég, hogy nem spekulatív szellem. Ha még huszonnégy óráig húzza a betegségét, fölvehette volna a jövő havi fizetését is.

Vég atmoszféra van a redakcióban. Ott még a halált is kifigurázzák. Nem is jár az oda gyakorta. Hogy a lánglelkű költőért: Reviczky Gyuláért mégis bekopogtatott az idén, talán az az oka, mert ő maga váltig hivogatta a verseiben. Nem jó a halálnak udvarolni.

Az őskorban t. i. a legrégebb évfolyamokban furcsa dolgokat látna a mai olvasó. Képeket.

Képeket a hatalmas lapban, mely ma az egész országot előzönlí s a legkiválóbb intelligencia szükségleteit elégíti ki. Hja, fiatal korában Deák Ferenc is verebeket fogdosott . . .

Úgy van, képekkel jelentünk meg, minden héten kettő jött, s ezeknek az én barátom Pulszky Károly volt a mesterük. Ő válogatta ki s írta hozzájuk a szöveget.

Egyszer a Hogarth választási képei jelentek meg. Egy egész ciklus; eleven mozgalmas csoportok, tömérdek alakkal.

Pulszky Károlynak egy délután el kellett sürgősen mennie a redakcióból, rám bízta a Hogarth-képet.

— Írd meg, kérlek, helyettem.

— Nem értek én, fiam, a képekhez, amikben te olyan nagy szakértő vagy.

— Ej, írj, amit akarsz. Néhány sort. Valami se hideget, se meleget. A szövegnek meg kell lennie.

Szétcsaptam a begömbölyített kartont a fél kezemmel s amit laikus szemekkel egy pillanatra láthattam a képen, leírtam ilyenformán: „Választók jönnek a falvakból, akiket az úton elfognak a kortesek s viszik a kocsmákba, ahol különböző pártok tanyái vannak. Az »Oroszlány« kocsmákapujánál a szobaleány áll s olvassa a napi vagy talán inkább az éjjeli bevételeit. A háttérben az elmaradhatatlan katonaudvarló kacsingat rá s nyújtja feléje a kezét stb.”

Reggelre így jelent meg a képszöveg. Bezzeg nagy harraggal csörtetett fel Pulszky Károly.

— Hol jártál iskolába? — kérdé zordonan, szemrehányón.

— Rimaszombatban, Selmezbányán. De mért kérdezed?

— Nem a Brockhaus Lexikon számára, ne félj. Csak azt akartam megtudni, hogy hol nevelik olyan rosszul a fiatalságot.

— Mi bajod? Nem értelek.

— Kompromittáltál, szerencsétlen! Bolondokat írtál a képről.

— Hiszen mondtam, kérlek, hogy nem értek hozzá.

— De ki hitte volna a tudáshiány ilyen rettenetes mértékét! Botrány! A közönség nekem fogja tulajdonítani az egész sületlenséget, mert névtelenül jelent meg s a többieket én írtam.

— Bele nem halsz te abba!

Mind nagyobb-nagyobb dühbe jött az én tisztelt barátom, csapkodott a kéziratokkal és hadonászott a kezeivel.

— Nem szobalány az, te balek, hanem Anglia alakja, ki a pénzt olvassa, amibe a választások kerülnek. De neked persze fogalmad sincs az allegóriákról. Nem baka az (Oh, mindjárt megpukkadok mérgemben), nem katona az, hanem a római pápa a tiarával fején, aki Anglia felé nyújtja kezét.

Nemsokára feljött az öreg Pulszky Ferenc is, akinek elpanaszolták a nagy lapszust. Az öregúr közömbösen mondá:

— Tanulatlan mester kész hóhér. Minek bíztatók rá a dolgot, úgy kell nektek.

Ezalatt apródonként az én vérem is felforrt, s inkább kötekedési szándékból odakiáltottam:

— De hátha úgy van a dolog, ahogy én leírtam.

Gúnyos nevetés támadt erre, Károly azonban még mérgeesebb lett s nyomban szalasztá a szolgát a múzeumba angol és német Hogarth-magyarázatokért.

Egy óra múlva jött meg Samu egy nagy nyaláb könyvvel.

— Hollá! Ide velök, ide velök!

Felütik az egyiket, mely még Hogarth életében jelent meg, elkezdik olvasni hangosan. Hát egyszer csak elfúl a Károly hangja. Mi ez itt? Meg van ez bolondulva?

Hát bizony az egykorú magyarázó is szobalánynak látta Anglia alakját és angol granátosnak a római pápa őszentségét.

Nosza, hol a másik könyv? De a másik, harmadik és mindenik szakmunka csak azt erősítette meg, amit én leírtam.

Hallgatagon néztek egymásra a Pulszkyak.

Arcomat elöntötte a »diadal« derűje s kevélyen lépkedtem a Pulszkyak felé, gonosz malíciával érintve Károly vállát és dölyfös önérzettel vetve oda:

— Okos familia vagytok ti, Karcsikám, — de a képekhez csak én értek.

Károlyban volt annyi szellem és taktika, hogy ő is elnevette magát és sohasem haragudott többé e »felülkerekedésért«, amely végre is nem erősít meg egyebet, mint azt, hogy a vak tyúk is talál néha búzaszemet. Sőt egypárszor azóta megtette velem azt a tréfát, hogy mint képtárgyozgató tanácsot kért tőlem képek dolgában.

Kedves, bohókás idők voltak ezek. A redakció a győztes részére állt s erőnek erejével engem akartak küldözni a képtárlatokra műkritikusnak.

A szerkesztő így szólott jóakarató hangoz:

— Végre megtaláltuk benne, hogy mire van talentuma. Az igaz, hogy sokáig kerestük.

Végre már magam is bele kezdtem nyugodni, hogy mint »piktor-ölő« futom meg újságírói pályámat, midőn megbetegedett az én tisztelt barátom Törs Kálmán, aki kedves, élénk leírásokat hozott naponként az »Országházból«. Ez volt lapunkban a sáfrány.

Egy napon csak nekem esik Légrády Károly.

— Tudod, mit gondoltam? Bemehetnél ma a Házba s megírnád Törs helyett a karcolatot.

— Furcsa ötleteid vannak. Érték is én ahhoz!

— Próbáld meg!

Addig nógatott, ösztökélt, hogy megtettem az ő kedvéért, mígnem aztán apródonként ott rekedtem, hozzászóltam a karzathoz, hová most a földszintről is szeretettel nézek fel mindennap. Mert hiába, aki egyszer megkóstolta az újságírói kenyeret, édes az annak örökké.

Ami a huszárnak a szeretője, lova és mundérja együttvéve, az nekünk a lap. A fészek, hol csipogni kezdtünk, ahol a szárnyunk megnőtt. Meleg az és puha is, bár kietlennék gondolná a közömbös szemlélő. Ma sem érzem én magam otthon sehohol a világon, csak ennél a füstös, ócska asztalnál, a Pesti Hirnapnál. Áldja meg az Isten ezt az öreg asztalt!

Íme, ez annak hű históriája, hogy műkritikák helyett a karcolatírásba bonyolódtam. Pedig egy hajszál híja volt már, hogy nem lettem tudóssá a Hogarth-képek révén.

No, de nem panaszkodom; így is elég jól ütött ki. A t. Előzről írt tudósítások gyorsan tették ismertté a nevemet.

Ha ugyan azok tették; mert furcsa a közönség. Engedjék meg, hogy elpanaszoljam . . .

Nemrég vidéken bemutatnak egy tanárnak.

— Igen, igen — mondja tűnődve —, emlékszem, olvastam már a nevét olvastam, igen, igen . . . Hol is csak? Hol is csak? . . .

Türelmetlenül mohón keresgélt emlékei közt, egypárszor megütögetve tenyerével a homlokát, mintha mondaná: »Édes eszem, ne kötekedj.«

Végre vidáman kurjantott.

— Aha, emlékszem már, hol olvastam a nevét.

— Ugyan hol?

Sorba jártam a bérkocsisokat, kik a Redoute kapujába húzódtak nagy csuklyás köpönyegekben. Csak nagynehezen szánt rá magát az egyik.

— Isten neki! Tessék felülni!

— Mit kíván odáig?

— Maga az úr fogja meglátni, mennyit érdelek —
dörmögte az ázott köpönyeg.

Beültem, a bárka megindult ugyan, de a két gebe minduntalan megbicsaklott, kivált, mert csillámló jégdarabkák kezdtek cupogni.

— Jól megoldták ott fent a mogyorós tarisznyát —
vélte a kocsis kedvetlenül.

A két ló meghorkant az Andrássy út elején, sehogy sem akartak indítani.

— Talán mégse menjünk ki, uram.

— No, az volna szép. Mindenáron haza kell mennem.
Hajtson!

A kocsis jó ember volt, engedett. A lovak, valószínű, rossz embernek deklarálták maguk közt, éppen amiatt, hogy engedett és őket is rábeszélte ostorával.

Csak lassan lépést haladtunk; bosszúsán vettem észre, hogy nincs szivarom, pedig a csintalan út unalmát jó volna agyonfüstölni. Ej, no, hol lehetne most szivart kapni! Egy országot egy szivarért! Az Andrássy út azonban ki volt halva. Sehol egy nyitott kávéház, sehol egy járókelő lélek. A víz patakként zuhogott a sima faburkolaton. Szuroksötétség honolt. A lámpákat, melyek körül még tegnap éjfélkor pajkos muslincák adtak bált táncoló rajokban, összetörte a jég s kioltogatta a szél. Az üzleteket is nyilván az üvegek iránti ellenszenvből csukták be oly hamar.

Hop, hó! Ahol ni, egy kivilágított dohánylevél!

— Kocsis, hajtson jobbra a nyitva levő trafik elé, az Erzsébet körúton.

A bolt, melybe beléptem, csak félig dohánytőzs, a másik részében likőröket, sonkát, szalámit is tartanak. Csinos, barna nőcske ült bent egyedül, mélyen elmerülve valami olvasmányba. Szép pisze orra volt s eleven bogárszemei, melyeket szinte bosszankodva emelt fel rám, hogy megzavartam.

- Mi tetszik?
- Regalitászt kérek.
- Barnát vagy világosat?
- Maradjunk a barnánál.

Míg a szivardobozért felnyúlt a felső polcra, észrevettem, hogy szép nyúlánk termete van s hogy a könyvecske, amit olvas: a »Frivol akta«. Bocsánatot kérek t. íróársaimtól, hogy már a beszély-alakjaimmal is a saját könyveimet olvas-tatom. (De hadd legyen egy kis öröme kiadómnak.)

Frivol akta, hm . . . Érdekes leány, hm . (Persze, az írónak mindjárt érdekes.) Ezzel most beszélgetést kellene kezdeni, hm . . .

- Cudar időnk van, kisasszony.
- Hány darab?
- Öt. Ilyen időre rég nem emlékszem.
- Az ám! — szólt vontatottan. — Esik még?
- De még hogy! . . . Persze, maga észre se veszi a nagy olvasásban? Mit olvas?
- A Frivol aktát.
- Jó?
- Nagy imposztor lehet, aki írta.
- Szereti a regényeket?
- Nagyon.
- Hát akkor tegye be a könyvet és csináljunk ketten egyet. Két személy éppen elég hozzá.

Szép fehér fogsora megvillant a bíbor közt, nevetésre szétnyílt szájában; kövér kis kezeivel afféle pajkos mozdu-latot tett, mely beillett fenyegetésnek.

Mindez felette biztónak látszott. Az ördögbe is, ebből csakugyan nőhetne valami kaland. A csiklandozó legendák-nak egész raja van az írói világban, hogy a toll imitt-amott mézes nyíllá vált a kollégák kezében, szíveket megsebzett. Bizony, egy kis efféle szerencse rám férne. Ki tudja, hátha éppen előtte állok . . . Csak az az átkozott drága kocsi ne várna rám ott künn a fergegben.

Ni, itt is jön már értem a türelmetlen kocsis.

Benyitott s megrázta köpönyegét, egész pocsolya tá-madt alatta.

- Adj' isten jó reggelt!

- Mit? Már reggelt mond?
 - Az idő nem ül veszteg, ténsuram.
 - No, no, megyek már, de mit is akartam mondani . . .
- Nem iszik egy kis pálinkát?
- Mért ne innám? — szólt nyájasan.
- A bolt tündére felugrott, töltött neki egy kupicával, mialatt időt nyertem vele fecsegni.
- Mindig ilyen sokáig van nyitva a trafik?
 - Néha tovább is.
 - Persze, sok az éji vevő.
 - Az Andrásy úton nagy a forgalom éjjel is, s a ki-világított dohánylevél egész reggelig hoz vevőket.
 - A dohánylevél és a rózsa a dohánylevelek közt.
 - A rózsa nem eladó. A rózsa nem hisz a férfiakban.
 - Nem hisz a férfihűségben? Lehetetlen!
 - Ön talán hisz?
 - Hogyne! Be is bizonyítom. De igyék még, öreg, egy kupicával. Iszik még?
 - Kétszer kaszálják a rétet — szólt mosolyogva a kérdett, ami azt jelentette, hogy iszik még.
 - Hogy hívják?
 - Veréb Pálnak.

Levette gyűrött kalapját s ráncos, rézvörös homlokáról hátrasimította őszbevegylő üstökét. »Az vagyok én, Veréb Pál« — ismétlé nagy alázatosan.

— Nem tesz az semmit. Gyújtson rá. Vegyen ki a skatulyából szivart. Úgy ni! Aztán, hátha még elférne egy kupicával.

— Háromszor iszik a magyar! — felelte Veréb és felhajtott még egy pohárnyit a szeszből.

— Hát igen. Hol is hagytuk el? Én hiszek az örök hűségben, kisasszony, hiszek az örök szerelemben. Magam is élő példája vagyok.

— Ne mondja!

— Hallgassa meg előbb az esetemet . . . de üljön, kérem, közelebb. Hol volt, hol nem volt, Eperjesen volt, diákkoromban, hogy beleszerettem valami Izsépy Eszterkébe, nagy kék szeme volt, afféle nedvben úszó szem. Arca, ha nevetett,

meghorpadozott igézón. Nem volt azon más hiba, csak hogy az orra egy kicsit meg volt görbülve fölfelé, úgyhogy ilyen időben, mint a mostani, becsurgott volna rajta az eső . . . Veréb, ha éhes kend, lásson hozzá a harapnivalókhoz, és tán iszik még egy gyűszűvel.

— Négy fertályt szokott az óra ütni — szolt kenetteljesen az öreg, kiből, úgy látszik, minden numerus kipécézett egy jeles mondást.

Mennyei megelegedéssel fogott a falatozáshoz. Emiatt ugyan maradhatok még. Veréb már az ördögé, csak ez a kis ördög lenne már az enyém.

A bolt hátterében két leeresztett almazöld függöny jelezte, hogy ott egy füle van. Kedves kis fészek lehet. Bizonyosan ott áll a hófehér ágyacska, duzzadó puha vánkosok . . . hanyagul rájuk dobva a csipkés hálórékli . . .

— I. E. Ezt a két betűt faragtam az iskolapadokba, az élőfákba az erdőben. Izsépy Eszter volt első szerelmem, s mikor aztán Selmece mentem, nagyon el voltam keseredve, azt hittem a szívem hasad meg az én Eszterkém után (aki erről persze semmit sem tudott). Hetekig, hónapokig rá sem néztem női lényre, kivéven a háziasszonyomat, Katkai Pálnét; sovány, mélyen üregekben ülő szemű asszony volt, ropant előre álló állcsonttal; váltig csodálkoztam a kosztos gazdámon: hogy volt lelke elvenni ezt a rút jószágot . De hát jöjjön még közelebb!

— Csak nem ülhetek az ölébe. Innen is meghallom, mi történt azután?

— Az történt, hogy egyszer csinos fiatal leányt pillantok meg a templomban, kinek nem volt sem piros kerek arca, mint Eszterkének, sem gödröcskéje, hanem éppen úgy kunkorodott az orra, mint azé, fölfelé. Anyi, mint a fodorminta, beleszerettem az orra miatt.

— Csapodár! És még maga mer beszélni?

— Majd a végén ítéljen, menjünk tovább. Ráérünk. Azaz, hogy . . . tyűh, három óra! Mindjárt virrad. No, mind-egy, igyék még, Veréb bácsi! Öntsön magának, amennyit akar!

— Olyasatlanok a csillagok! — jegyzé meg az öreg, a kezeit vígan dörzsölve.

1890

KÜLÖNÖS VEVŐ

I. Bevezetés

Jó szívvel ajánlhatnám e kis históriát Flammarión Kamillának, az Urania szerzőjének is, ha egészen a magamé lenne, de hát ez különös bolond dolog.

Sokféle elbeszélést olvashattak már. Olyat, amelynek két vége van, olyat is, amelynek egy vége sincs.

Megesett már az is, hogy két elbeszélésből írt meg valaki egyet, de hogy egy elbeszélést csak ketten írassanak meg, az eddig elő nem fordult.

Eckmann és Chatrian együtt dolgoznak, az igaz, egyik talán a mesét gondolja ki, a másik az előadás művészetével járul hozzá, de a mi elbeszélésünk utalva van arra, hogy ketten mondják el; ahhoz egy író nem elég, még ha Shakespeare volna sem.

Én tehát mindenekelőtt két íróat kerestem ez elbeszéléshez. Lészen pedig az egyik Bocsocki József uram, pomázi illetőségű zsellérember; a másik író pedig szorultságból hadd legyek én.

II. Bocsocki József előadása

Még azt mondja a főtisztelendő úr, hogy nincsenek kísértekek! Hát mi lett volna akkor a Milutin Jócó esete, aki látta éjfélkor megnyílni a sírokat, amint azokból nagy fehér kutyák keltek ki, éktelen csaholással csörtetve a falu felé? Az se közönséges dolog, mikor a Hupiné asszonyom utolsó óráján csak elkezdett ott fent a padláson eszeveszetten táncolni a hamus hordó kalamajkát, s amint a pitvarban valának beteglátogató népek, egyszer csak közéjük csapódék, borzalmas zörejjel, egy

óriási rög ... gurult, gurult a földön, semmire mállva a fal mentében, mintha pusztán átomlítás lenne ... De hatan vagy heten látták, hallották és Hupiné asszonyom e percben adta ki lelkét az Úrnak.

Hát arról vajon tud-e a tisztelendő úr, hogy tavaly éppen a pünkösdi szentbeszéde alatt lövést hallott a siket Mihók Bence s ijedten szaladt ki a templomból: »Hol lóttek?« Sehol. Ki hallotta? Senki. Kinevették. S íme, harmadnapra megjött a bús hír Olmütz városából, hogy a Matyi fia agyonlőtte magát tegnapelőtt déltájban.

De itt vagyok élő példának én magam ... Érdeemes, hogy meghallgassák kigyelmetek, mert ahány kukoricaszem ezen a csöven, annyiszor teszem le a hitet, hogy szó szerint igaz, amit mondok.

Az egész falu tudja, miből pénzeltem, éldegéltem azelőtt. Egy kis szűzdohánykával jártam-keltem erre-arra ... Ahol egy ezüstkupakos tajtékpipa megakadt a környéken, az mind az én szántóföldem volt. De most már abba kellett hagynom...

Egy hang (közbeszól): Meghiszem kendnek, mert szigorúbb ám most a törvény, Jóska bácsi.

Törvény ide, törvény oda, fiam!... A törvény olyan, mint a papiros-sárkány, akinek a madzagját a nagy urak fogják, ott csapkod, kóvályog papírszárnyaival a levegőben, de miatta a szegény apró madarak is bizvást röpködhetnek, ha nem félénkek, — vagy fölötte, vagy alatta.

Nem a törvény, de a magasabb hatalmak végett hagytam én abba végképp a dohánycsempészetet. Aminthogy éppen azt beszélem most kigyelmeteknek.

Néha egész Budáig elvetődtem. Biztos vevőim voltak ott a hivatalnok urak közt.

Egyszer is Buda felé megyek, mendegélek a fehérvári úton, vagy tíz font dohánnyal a hónom alatt.

Verőfényes nyári nap volt. A budai házfedelek arany színben úszva csillogtak, nevettek, mikor beértem. A természetben fenséges nyugalom volt, valami félelmetes álomszerű csönd. Éppen egy kis kert mellett vitt el az utam. A fák levelei mezdulatlanul fityegtek a gallyakon, mintha nem is igazi fák volnának, hanem csak festve. A kertet egy patak szeli körösz-tül . . . Úgy terpeszkedik el a fák között, mint egy óriási gilisz-

III. Az én előadásom — és egyszersemind az elbeszélés vége

Mindazon kísérteties történetek között, melyeket életemben összeolvastam, hitelesen vallom és bizonyítom, hogy a **Bocsoki József** uramé a legigazabb, mert az tényeken alapszik.

Bocsoki uram csakugyan dohányt vitt a hóna alatt Buda utcáin. Ment, mendegélt a fehérvári úton, míg végre egy kerthez jutott (a Horváth-kerthez).

A kertben van a budai aréna. Az aréna előtt egy kópé színész magolta a szerepét.

Kieszelvén, hogy Jóska bácsi dohányt árul, becsalta a színpadra, ahol is jelen volt még két gézengúz, akik felösmervén a szituációt, a kellő pillanatban elnyelették a süllyesztőn álló társukat az anyafölddel — már persze a dohánykával együtt.

. . . Valami az, hogy milyen ravasz, pihent eszük van ezeknek az imposztor komédiásoknak!

HOVÁ ÉR AZ EMBER?*

Amint nő, öregszik az ember, úgy idomulnak vágyai, ízlése, rokonszenve. Kisgyerek-koromban a kocsisokat irigyeltem. Mikor ott láttam a Jancsit a bakon a pattogó ostorral, megdobbant a szívem: »Oh, be jó volna kocsisnak lenni!«

Később a diák-években, emlékszem, mikor nagybátyám-nál, aki szolgabíró volt, egy tárgyalást hallgattam, amint bűnösöket vallatott, az öregúr ki akart küldeni:

— Eredj, fiacskám! nézd meg odakünn a konyhában, sütik-e már a palacsintát?

— Engedj kérlek, bácsi, bent maradni.

— Ahá! Tetszik a multság ugye, lurkó? Nos, vadd meg, mi szeretnél inkább lenni: szolgabíró-e vagy hajdú?

— Legjobban szeretnék zsvány lenni, hogy engem is vallatnának.

Néhány év múlva már a királyságra támadt gusztusom, sok katonám lenne, arany trónuson ülnék, s a professzorom térden állva magyarázná a sinust-cosinust.

*Egy orvos-bál táncrendjére írta a szerző.

Mire a bajuszom serkedzett, a bálók előtáncosi szerepére vásott a fogam. Ezek a csinos, karcsú fiúk olyan átkozottul kapósak a szép kisasszonyok között. Milyen időszak ez! Arany kavicsból van a göröngye annak az útnak, mely a rozmaringos kis ablakhoz vezet. De bizony ebben sem volt szerencsém.

Ráfanyalodtam tehát az íróságra. Mert valami az! Olyan szép leányt írhatok magamnak, aminőhöz kedvem van. Össze is írtam egy egész háremet; a papírmező szántása közben találkoztam imitt-amott a dicsőséggel, de a boldogsággal nem.

Ej, hát mire is vágyakozzam még?

Talán édes dolog lenne bent ülni a parlamentben, törvényeket hozni, immunitással takaródní, belekötögní a szónoklatokba, szavazni, protegálni, tervezni, intrikálni, gomblyuk-betegségeket gyógyítani és kapni.

Áttestem ezen is, s amint jön az életnek borongós, bágyadt ósze, jönnek az ezüst szálak a haj közé: »Helyet, uraim, helyet nekünk»: szétoszlik az illúziók színes köde. Alszanak, szunnyadnak már a vágyak mind, csak egyetlenegy van még ébren: »Szeretnék egészséges ember lenni.«

Ez az egy reális pozíció van. Minden címek közt a legnagyobb, minden állások közt a legelső. De persze, csak ilyenkor látja be az ember, mikor már a doktorával kezd tanácskozni arról is, ami a szabó dolga: »Érdemes-e nekem, orvos úr, még egy új öltözetet varratni?«

Nem irigylem én már se Bismarckot, se Tisza Kálmánt, se Rothschildot s ha mégis felülkerekedik a gonoszabbik természetem, irigységem az amerikai férfiakra irányul, akik egy-egy orvost vehetnek el feleségül.

A SZEMÉRMES ASSZONY

Az első ebéd

Maky István előkelő földbirtokossal ösmerkedtem meg e nyáron egy cseh fürdőben. Az öregúr a leányával, özvegy Maky Máriával volt ott. A férj is Maky volt. A Makyak a

felvidéken nagyon elterjedt familia, mely nagyra tartja magát. Verses közmondás zengi felőlük a Vág mentén:

Mihelyt Maky,
Mindjárt valaki.

Lón, hogy az öreg Maky, aki nagyon megszeretett idő-
közben, egy reggel így szólt hozzám:

— Sürgőnyt kaptam az este, egypár napra Bécsbe kell
utaznom; addig magára bízom a leányomat, uramöcsém.

— Nagyon meg vagyok tisztelve.

— Hiszen tudja, hogy ezek a fehérnépek mily gyamol-
talanok egyedül! Hadd ebédeljen uramöcsémekkel.

Ezek az »uramöcsémék« két barátom volt: egy kormány-
párti képviselő és egy szolgabíró. A képviselő jó víg ember,
aminők a képviselők szoktak lenni, a szolgabíró pedig egy
szellemes, tanult fiú, aminők a szolgabírák nem szoktak
lenni.

Az öregúr elutazott, és Mária csakugyan a mi kezünkre
került. A kompánia lázas örömben úszott. Hogyne! Leendő
asztaltársunk volt a legszebb az egész fürdőn. Hajlékony nád-
termet, koromfekete haj, nagy, nedves kék szemek, melyek
szemérmetesen lesütve is ragyogtak, villogtak. Hát még azok
a duzzadt, élveteg ajkak, a barackvirágszín arc, gödrösen.
Ugyan, hogy volt kedve meghalni annak a bolond Makynak!

— No, ez nagy fogás, gyerekek! — mondom a pajtások-
nak.

— Becses kis kutya, hagyta rá a képviselő. Erős meg-
győződés, hogy jól fogja magát érezni köztünk.

Szavajárása volt az »erős meggyőződés«. Erős meg-
győződés, hogy ma eső lesz. Erős meggyőződés, hogy
az éjjel jól fogok aludni. Erős meggyőződés, hogy ez a tej
meg van keresztelve stb. (A képviselő sok erős meggyőződé-
sen ment át naponkint.)

— Kívánatos is, hogy a menyecske hozzánk szokjék és
megszeressen bennünket. Igyekezzünk minél mulatságosabbak
lenni.

*

Az első ebédnél a közönséges illemerkérdések és a köznapi »hogyan érzi magát«, »mit álmódott«, »hol sétált« után, melyekre Mária kimértén, feszesen válaszolt, a képviselő kezdte mulattatni.

— Pompás időnk van. A fenyvesillat szinte mámorító. Én egy kilóval híztam nyolc nap óta. És maga hogyan érzi magát?

— Én csak ötszáz grammal vagyok jobban — felelte Mária, szende tekintetét felemelve a tányérjáról.

S aztán, hogy a párbeszéd meg ne törjön, ő is az időhöz nyúlt. Ez az ő forrás, amelyből az a nagy »semmi« táplálkozik, amit etikett-diskurzusnak neveznek.

— Ma valószínűleg vihar lesz!

— Miből gondolja?

— A sötétlő felhőkből.

— Mégsem olyan sötétlők, mint a szemei.

— Ugyan ne mondja! Hát azt hiszi, hogy nem lesz ma vihar?

— Merek is én magának ellentmondani. Elhiszek mindent, de persze elvárom, hogy aztán maga is higgyen nekem.

— Önző!

— Csak számító. Az embernek előrelátónak kell lennie. Minden dologgal jár valami, mindennek megvannak a természetes következményei. Ha ma, hogy egy közelfekvő példát mondjak, vihar lesz, holnap akkor valószínűleg almásrétest eszünk.

— Miért ennénk mi azért holnap almásrétest?

— Mert a vihar le fogja verni ma a fákról az éretlen almákat s az összes vendéglősök étlapjain ott lesznek hasznosítva holnap a rétesekben.

Mária mosolygott, s az ő mosolya olyan volt, mintha a napfény szaladgálna az abroszon.

Majd felém fordult, s anélkül, hogy rám nézne, kérde:

— Tegnap láttam magát a tombolánál, nyert-e valamit?

— Ah, igen! Egy csont-órát s tetejébe egy érdekes kalandot.

— Ej, ej! — dűnnyögte gépiesen.

— Az asztalok mind el voltak foglalva — hát egy szőke angol nő mellé ültem.

felé. Egészen a gyermekkorig visszaemlékeztem. És ez ki-
mondhatatlanul jól esett. Eszembe jutott falunkban az öreg
plébános úr. Még mikor eljártam harangozni a toronyba a
búcsúsoknak. A gyónás, az áldozás. Azután meg ami rosszat
cselekedtem világéletemben. Nagyon bűnösnek éreztem ma-
gam. A nagyszerű choral; a tömjénfüst, a freskók a boltoza-
ton; a miséző kardinálisok; a szegény szentatya, akit a hálá-
datlan olaszok fogoly gyanánt őriznek . . . Nem is hinné el,
hogy meggyóntam az összes bűneimet egy barátnak . . .
de ez már Flórenchben volt. Addig birtam elcipelni bűneim
terhét; ott már szabadulni kellett tőle. Az igaz, hogy valami
25 Miatyánk volt a penitencia, de öttel még meg is toldtam.
S azután, ahol csak kiszállottam, legelső dolgom volt a temp-
lom. Nem, hogy a képeket és szobrokat bámuljam, hanem
hogy imádkozzam. Belsőleg, áhítatosan imádkozzam. Leg-
utolsó volt Velencében a San Marco. Ott Szent Márkus apostol
hílt tetemei nyugosznak . . .

Őnagysága közbevetette, hogy az talán nincs bebizonyít-
va elegendőképpen. A képviselő azonban tartotta magát.
Neki ez is »erős meggyőződése«. Elbeszélte, hogyan hozták át
Márkus apostolt Alexandriából, s micsoda fölemelő gondolat
az, ha az ember a velencei templom aranyos mozaikja alatt
társaloghat az égiekkel. Úgy belebeszélte magát e szent dol-
gokba, hogy a feketekávénál már majd hogy nem ebédutáni
imádságra került a dolog.

Kegyeletos hangulatban oszlottunk széjjel s mindenkinek
az arcán ott ült a megilletődés, hogy ilyen ájtatos lélek ül
velünk egy asztalnál.

Őnagysága ezen a napon egyszer se mosolygott, — di-
cséretére legyen mondva.

Harmadik ebéd

A harmadik napon még a leves előtt megnézte az étlapot
a szolgabíró és haragosan fakadt ki:

— Micsoda örült árak ezek! Egy rumpsteak 1 frt 50 kr.
Hát keresztények ezek az emberek! Közönséges gazok, csalók.
Mi ennek az oka? S mi lehetne ez ellen a segítség?!

— Egy nádpálcás hajdú odaállítása a korcsmáros háta mögé, mikor az árákat befirkantja.

A szolgabíró megbotránkozva nézett a képviselőre, ki e megjegyzéssel zavarta.

— Nem, barátom. Egy sokkal egyszerűbb dolog kellene, hogy az emberiség megjavuljon.

— Hát mi van már egyszerűbb a nádpálcánál?

— A vallás, barátom, a vallás... méltóztassatok elhinni mindazon korszakok becsületesek és ragyogók voltak, melyekben a vallás uralkodott.

— Azt akarod ezzel mondani, hogy Szent István király korában 20 kr. volt a rumpsteak ára?

— Ti csak tréfáltok, elfásult szívek... (s ezzel Mária felé fordult a szolgabíró.) Higgye meg nagysád, a hit lelki szükséglet, ha megbolygattuk összhangját, pokollá tettük a földet.

A szép Makyné kelletlenül biccentett a fejével s aztán szájához vitte a zsebkendőjét, spanyolfalnak egy ásitáshoz.

De a szolgabíró folytatta rendületlenül:

— Én, aki a nép között forgolódtam és ismerem a népet, nagyon jól tudom, hogy a hit a makacs lelkek fészke, a nyomorultak vigasztalása és a szenvedők egyetlen fegyvere. Volt-e olyan idő, mikor az emberiség a vallás balzsamát nélkülözhetette? Hajlandó volt inkább a legképtelenebb eszméket elfogadni, hogysem vallásos ösztöneit kielégítés nélkül hagyta volna. Érdekes az a fejlődés, amelyen az isten-eszme idők folyamán keresztülment. A kavics, az agyag, a fétis, a bálvány, a csillagok, a nap, a tűz mind játszott már az istenszerepet és mindegyik a szenvedők vigasza volt. Képzelsen el nagysád egy szegény ókori perzsa munkáscsaládot, mely az istenénél melegedett, annál főzte meg a levesét s ebéd után leborult a hamvadó parázs elé, hogy megköszönje neki a levest... Az isten-eszmével természetes, hogy összefüggött a halhatatlanság eszméje is. Mert mi hasznát vennők az istennek, ha számunkra örök életet nem biztosítana? Az ember sokkal magasabban álló lénynek hiszi magát minden egyéb teremtménynél, ő az úr, a többi szolgál, amelyeket kedveért teremtett az úr-isten. Ő még az étellel sem elégszik meg, mi több, a sírból is kitör és új életet kíván. Milyen lesz ez az élet? Az megint

a fantázia dolga. Az egyik anyagi örömeket keres, a másik lelki nyugalmat, a harmadik kész inkább az állatokba bújni, csak hogy a halhatatlanságot maga részére biztosítsa. S higgye meg, az emberiség nagy alkotásai mind a vallás történetéhez fűződnek. Egyiptom piramisai, amelyeknek terméskövei nemzedék vérével vannak összeragasztva, egy-egy vallásos hajlam megnyilatkozásai. Az a hatalmas fáraó, aki millióknak korlátlan ura volt, sírboltot épített bennük magának, hogy midőn kiszáradt tetemeibe idővel vissza akar jönni a lélek, a kutya vagy a krokodil teste helyett kényelmesebb lakóhelyre találjon. Van-e valami magasztosabb cél, melyért életét, az ifjú szív örömeit oly könnyen áldozná föl a gyarló ember, mint amit eléje a vallás kitűz? A világ minden részén bármely időben találni fog idegen földön jámbor utasokat, kik elhagyták a családi otthont, a boldog fészket, a szerelmet s meztlen lábbal tapossák a meleg homokot, hogy a keresztnek újabb híveket szerezzenek és ezek a meztlábás, rongyos bolyongók boldogok és gazdagok voltak hitükben. És manapság, higgye el nagysád, manapság is a hit a legnagyobb jótévője az embernek. Igaz, szemmel nem látjuk jótéteményeit, mert a Hit nem küldi adakozásait a Pester Lloydnak, hogy kinyomtassák nevét a bankárok közé, de az egész világ tele van adományai-val . . . Kivált nagy csapások idején. Majd meglátja nagysád, hogy fölmegy megint a vallás ázsiója nálunk a vármegyénél is, a tekintetes dzsentriben, amint eljön az új özönvíz, az új Szodoma és Gomorra, az új Szalmanasszár és Nabukodonozor; az állami adminisztráció . . .

Így ment ez egészen a pecsenyéig . . .

Mária nagy szemeket meresztett hol rám, hol a képviselőre, hol a szolgabíróra, gyanakvólag, mintha fürkészne. Sejtteni kezdett valamit.

Negyedik ebéd

Negyedik napon azt üzenté a szobaleányával, hogy migrénje van, hogy ma bent a szobájában ebédel.

Aha, már unatkozik! (Még csak most? fogja mondani az olvasó.)

Magunkra ebédeltünk, s késő uzsonnáig folyt a víg trics-tracs balett-amazonokról, pletykákról, kalandokról.

Nem volt jelen asszony; hát kedvünkre lehettünk az asszonyok között.

Ötödik ebéd

Mária megjelent az ebédnél, pompásan nézett ki virágos barèche ruhájában, fehér kabátban, sárga szalagos matrózkalappal a fején. De a magaviseletében volt valami durcáskodás, hangjában egy kis dac.

A társalgást a szolgabíró kezdte, szidva a lapokat, amik örökké hazudnak.

Mínthogy a mai nap az én számomra volt jelölve, legott közbe kellett vágnom.

— A hazugság, barátom, relatív dolog. Akárhányszor válik igazsággá és az igazságból lesz hazugság.

— No, ennek a példáira igazán kíváncsi vagyok.

A képviselő is a fejét rázogatta.

— Én a hazugságok emlőin nőttem fel a politikában; egész életünkben azt csináljuk, hogy a farkast a bárányi köntösébe öltöztetjük s farkasnak maszkírozzuk a bárányt, de azért mégsem merném állításodat aláírni.

— Igen, mert nem ösmeritek, sose tanulmányoztátok a szentek életét. Ott van például Magyarországi Szent Erzsébet, aki ételneműeket vitt egy kosárban szegényeinek. Kérdi tőle fősvény, kegyetlen férje: »Mit viszel, asszonykám, ebben a kosárban?« »Rózsákat, édes uram« füllentett zavarában Erzsébet. »Hadd lám őket!« szólt gyanakvólag Thüningiai Lajos. »Nem! Nem!« ellenkezők Erzsébet s el akart rohanni a kosárral. »Asszony, megcsalsz!« kiáltá ez vadul s felrántotta a kosárról a leplet erőszakkal — s íme rózsák voltak benne.

— Nos, mit akarsz ebből kihozni?

— Azt, hogy az égi hatalmak a hazugságot is igazsággá változtathatják. De főleg azt akarom bizonyítani, hogy a szenteknek milyen nagy hatalmuk volt. Gyönyörű pozíció. De később ezek is egyre romoltak. Ott vannak például az anachoreták, a legelső szentek, de látom, hogy ez nem érdekel benneteket.

— Dehogy nem, dehogy — mondják egyszerre a szolgáló és képviselő —, csak beszélj kérlek.

— Ezek az anachoreták ott éltek Libia sivatagjain és nem étlap szerint étkeztek, hanem mustár-gyökereken táplálkoznak; pecsenye gyanánt pedig a sáskát ették. Keresztelő Szent János nagyon szerette ezt az ételt. Pompásan tudták készíteni, összesajtolták, mint most a sonkolyt szokás. Gourmand-ok az anachoreták között is voltak . . . Macarius például a tüskés levél iránt volt előszeretettel. A későbbi szentek már többet engedtek meg maguknak. Roppant érdekes dolog ez a hanyatlás; Stilita Simon már megkívánta a főtt ételt. Szeretett lenni szent is, de szeretett jóllakni is. Egy oszlopon ült és ott várta, míg az arrajárók ennie adnak. A későbbi szentek még jobban elvilágiasodtak, szomorú ez a folytonos décadence. A későbbi szentek azt mondták: »Minek éppen a gyomrot kínozni: hát nincsenek az embernek más testrészei is?«, s vesszőzni kezdték magukat. Divatba jött a flagella és cilicium.

— Mi volt az? — kérde a képviselő élénken.

— A cilicium egy szegekkel kivert öv volt. Nem valami kellemes viselet, akadt is rá reformátor nemsokára, Assisi Szent Ferenc. Assisi Szent Ferencnek nagyon érdekes az életrajza, majd mindjárt elmondom. Assisi Szent Ferenc kitálalta, hogy elég a testnek a sanyargatására a szórruha. Így ment ez lejjebb-lejjebb, elannyira, hogy a mai szentek már virágos barèche-ruhát viselnek, puha fehér selyem ujjaskát és sárga szalagos matróz-kalapot . . .

— Csrrm — csörömpölt közbe mérgesen egy leejtett kés és villa a tányéron.

Mária csapta le s félretolván tányérját, fölszisszent:

— Egy szót se többet! Nem tűröm tovább! — S indulatosan toppantott a lábával.

Mindnyájan összenéztünk.

Újra bekövetkezett az ötödnap előtti kínos csönd, de csak egy-két percig.

Makyné észrevette, hogy helytelenül cselekedett; játszi mosoly hasadt ki ajkain s békülékenyen fordult felém:

— Hát mért nem beszél?

— Assisi Szent Ferencről?

Elnevette magát.

— Ugyan ne bolondozzanak ! Folytassa inkább, amit a múltkor kezdett . . .

— Csak nem a csont-óráról? — kérdém félénken.

— De, de — szólt halkán és lesütötte szemeit szemérmesen a tányérjára. — *Mit felelt aztán az angol asszony?*

AESKULAP AZ ALFÖLDÖN

Szegény nagybátyám a hevenyes években praktizált a hajdúvárosok egyikében (mondjuk álnéven Hajdú-Lucaszéknek). Orvos volt s engem is orvosnak taníttatott. »Ez a legjobb pálya, kedves öcsém, mert a haláltól mindenki fél, márpedig ritka ember, ki a halált elkerüli.«

Ő maga se tartozott e ritka emberek közé, meghalt mintegy tizenkét év előtt a karjaim közt. Nehány nappal halála előtt így szólt hozzám:

— Érzem, hogy meghalok, mindössze három-négy napom lehet még hátra. A halál gondolata nem fáj, mert ritka ember, ki a halált elkerüli (ez volt a szavajárása); az bánt csak, hogy ezt a néhány napot nem oszthatom fel úgy, amint akarnám.

— Miért ne? Hátha megpróbálná a nagybácsi. Nem lehetnék benne segítségére?

— Szamár vagy. Én úgy szeretném felosztani a hátralevő napjaimat, hogy minden száz évben fölkeljek a síromból egy napra, és áttröpüljek hazám fölé. Mert vágyom ugyan már a pihenésre, de az örökös elmúlás nem lenne oly kellemetlen, ha apróbb »dózisokra« osztaná a gondviselés. Egyszerre megsemmisülni borzadályos, részletekben ellenben mulatságos lenne.

— Van benne valami.

— Terringette ! Milyen érdekes út lenne az, végigröpülni az Alföld felett például háromszáz év múlva. Kecskemét Versailles-já dagad, Szeged már akkora, mint Párizs, Debrecen a London ábrázatját veszi fel. Mekkora fény, milyen haladás, minő csodák !

— Mit érne vele, kedves bátyám ! Csupa idegen városokat látna elterülni ma előtt.

polgármestert, a református papot, a jobbmódú embereket, egyszerűen bejelentettem magamat, hogy itt vagyok; jöhetnek a betegek.

A polgármester nem a diplomámat kérdezte, ha megvan-e, hanem hogy tudok-e kalabriózni.

— Bizony fogalmam sincs róla.

— Pedig még milyen fiatal! — dűnnyögé kedvetlenül, mintha csak azt mondta volna: »Hát mit fog maga akkor csinálni egy egész életen keresztül?«

A tiszteletes úr a tarokk iránt érdeklődött. Érték-e a tarokkhoz? De én bizony ahhoz se értek.

— Hja persze, persze — szólt kedélyesen —, akinek az emberülésben van módja, az nem szorul az időülésre.

Pedig, dehogynem. Már egy hét is elmúlt, s még nem jelentkezett páciens.

Bosszankodva lógáztam a lábamat délutánonkint a patikában, hova sokan járnak fecsegni, s mikor egyszer egyedül maradtunk a gyógyszerésszel, meg nem állhattam panasz nélkül:

— Mondja csak, Havran úr, hát nem szoktak ezek a hajdúk betegek lenni?

— Türelem, fiatalember, türelem. Bizonyára ők is alá vannak vetve az emberi porhüvely romlandósági törvényeinek, de csoportosan, mint a ludak, s az év bizonyos szakában. Egyenként nemigen teszik.

— Hogy értsem én azt?

— Hát kétszer egy évben. Farsangkor és a gyümölcserés, vagyis inkább az éretlen gyümölcsök idején. Farsangkor a bevert fejeket és bordákat kell reparálni, nyáron pedig a gyümölcstől megromlott gyomrokat. Ilyenkor az egész város beteg. Nyugodjék meg, domine spektabilis, mert mi kétszer szüretelünk egy évben.

Csakhogy mind a két szüret jó messze volt még. Éppen a tél elején jártunk. A hó leesett volt már, s a végtelen róna szemvakítón fehérlett, csak a város közelében néz ki úgy a mező, mint egy iromba macskának a kiterített bőre; fekete foltok elcseppentetve a havon; disznópörkölések nyomai.

Minden fehér volt, az ég, a föld; s az ég- és a földnek egyforma ruhája mintegy testvérekké teszi őket; közelebb hozza

egymáshoz, mint a csillagászok teleszkópja. A kigyúló csillagról esténként szinte találgatni kell, hogy nem-e a gulyás akasztott valami lámpát a kűtgémre? Télen a természet megteríti fönséges fehér abroszával azt a végtelenségig nyúló asztalt, nyáron azután rátálatja a tömérdek ennivalót.

A nagy fehérségből csak a tó vize válik ki, az is fehér, de olyan színben, mint az olvasztott ólom. Ezt a tavat hívják »Ballag«-nak. Évről évre nagyobb, — tehát ballag: csakis éppen ő teszi; minden egyéb mozdulatlanul áll Hajdú-Luca-széken.

De bent a városban bezzeg nem fehér semmi; lucsokká keverődött össze a hó a sárral, s olyan dagasztótésztája lett belőle az ördögöknek, hogy pokol abban járni. Az utcák csak helyenkint vannak kövezve, de ez még rosszabb, a kiálló hegyes kövek miatt; a fuvaros gazda ijedten inti a felső kül-lőkig sárban hurutyoló kocsin az ostoros gyereket: »Vigyázz, kölyök, az isten szerelmeért rá ne hajts valahogy a kövezetre.« Emberi lábaknak valamivel szilárdabbra kinyomkodott helye csak a sövények és házereszek alatt van, ahol bagaria-csizmákban a kerítés-lécekhez kapaszkodva át lehet istenkísértésből hatolni. Az az idő ez az Alföldön, míg a komoly fagy be nem áll, amelyet azzal fest a paraszt-ecset: »ölbe viszik ki ugatni a kutyákat.«

Az egész város csöndes aluszékony ilyenkor. A »Bika« előtt (mert a Hajdúságban nem a sas és oroslán az ideális állat, de a bika; méltóbb, hogy róla kereszteljük el a fogadót) egy-két furmányos szekér ácsorog; a róluk lehullott szénamorzsákon vígan kaparásznak a vendéglősné tyúkjai.

Bent az ivóban néhány szál ember fogyasztja a »buckai vinkót«. Ha nem csalódunk, a helybeli borbély, Gyurkovics János nevenapja van, azt tartják most. Nemes Nagy András csizmadiamester felkészönti szépen:

— Az isten éltesse, komámuram, az . . .

Itt megakad s keresi hihetőleg »az emberi kor legvégsőbb határát«, de sehogy sem tud ezen bölcs kifejezésre ráakadni, minélfogva pótolja ilyképpen:

— Éltesse addiglan, míg a nap, hold és a csillagok világítanak.

Mire visszavág az elmés borbély:

— Hagyja el kegyelmed. Hogy fog aztán halálom után a Marci fiam sötétben borotválni.

— Ne búsuljon, sógor — biztatja az alsóvárosi kántor, a »fülemile-torkú« — akkorra be lesz már vezetve a gáz az officinába.

Gáz Hajdú-Lucaszéken! Hahaha! Ez már olyan ötlet, hogy érdemes utána mindjárt most megtartani a jövő évi János-napot is.

Ami kis élet van még a Bikán kívül, az részben a »Nép-kör«-be szorul, hol a kaputosok az újságlapokat búvják; a cukrászdában a fiatalabb tintanyalók lógázkodnak naphoszszat, míg ellenben a kovácsműhely a józanabb politikuskok kaszinója. Itt a hatalmas pőrölycsattogás zajában pöfékölnek a lucaszéki Deák Ferencek, távol az újságok hazudozásaitól, a tiszta forrásból merítenek. Akármit fecsegnek a menkő nagy budapesti papírlapedők, mégis csak innen lehet az igazságot leszűrni.

Fuvarosember messzeföldről jövő, megáll patkoltatni, vagy igazítani valamit a szerszámon. Biz azt nem eresztik ki-kérdetlenül:

— Hová való, földi?

Vagy ide, vagy oda! valamit csak mindig mond. Meg-esik, hogy néha a Dunántúlt mondja; vagy Erdélyországot.

— Ej no, hát mi újság, arra maguk felé?

Míg a vas vörösödik, addigra rendszerint megered a szó az atyafiban s fel van hordva a pipázó »pógárok« elé a másik ország-rész sok nevezetes dolga. Itt esett, ott esett egy rettentő rablás, hajmeresztő gyilkosság. Ez már csak jobban tudhatja, mint a pesti újságíró, mikor egyenesen onnét jön.

A gyilkosságok és a különös esetek, a »Napi hírek« helyet-tesei. Most aztán a közgazdasági rovatra kerül a sor:

— Milyen ott a termés?

Végre következik a politikai »entrefilet«:

— Hány forinton veszik kendteknél a zabot?

A »zab« a növények Bismarckja. Ő mondja meg, lesz-e háború vagy nem.

Ha olcsó a zab, az a békét jelenti, a drága zab hadiké-szülődést. Huszárok lovának vásárolják össze. (Fecseghet az újság, nem kell rá hederíteni.)

A kovácsműhely még azért is mulatságos, mert minden helyi pletyka idejön a legelőbb. Ki verte meg a feleségét, ki jár jegyben, kinek van pöre és kivel, ki jött haza tegnap részegen stb. Itt minden ember talál olyat, ami érdekli. Még az orvos is.

Ott hallottam egy nap délutánján, hogy Szomorné asszonyom kiejtette kezéből a csecsemő gyereket. Talán bele is hal a korpásfejű. Annak a hírére is meghozták, hogy Kótyi Mihály uram nagy beteg. A sírásó beszélt, aki a szétrepedt kapáját járt összeforrasztani. Mosolygott a gazember, sürgetve a kovácsot: »Még ma szükségem lehet a kapára.«

Helyes, nagyon helyes. Íme, hát közeledik az igéző pillanat, melyről annyit álmodik öt évig az orvosnövendék: az első páciens, az első recept, az első honorárium.

Szívem dobogni kezdett. Hazasiettem. Éreztem, hogy hívatni fognak. Két beteg egyszerre! Milyen szerencse! Ha a tulajdon feleségem volna a gondviselés, sem kívánhatnék tőle többet egyszerre, mint hogy ikreket szüljön.

De hiába vártam otthon egész estig, nem jött senki. Türelmetlenségemben elküldtem a szolgálmat puhatólózni.

Gyuri kedvetlen arccal tért vissza késő este.

— Nos, mi van a betegekkel?

— Beszéltem a Szomorné pesztonkájával.

— Csakugyan leesett a gyerek?

— Csakugyan, de azt mondja a pesztonka, hogy a gyerek nem akar orvost.

— Hogy akarhatna, te számár, ha nem tud még beszélni.

Hát a másik?

— Kótyiétről azt hallottam félfüllel, hogy bevárják, míg a természet segít az öregem.

— Mit a természet! Hát mért nem mondtad, bikfic, hogy a természetnek nincs diplomája. Hogy mer a természet beavatkozni a praxisomba? Micsoda szemtelenség az tőle?

Sok sületlenséget fecseghettem össze bosszankodásomban, mert Gyuri legény alázatosan vonogatta a vállát, szidtam a várost és a tavalyi »szerencsét«, mely ide juttatott.

Éjszaka vízióm volt; megjelent szegény nagybátyám. Egy felhőn ülve röpült el felettem és rám kiáltott:

— Hogy érzed magad, fráter, a hajdúk között?

Kevéssel a virradat után felköltöttek. A mindenes jött értem Kótyiéktól. Hát mégis . . . mégis.

Sietve rángattam magamra a retyerutyámat. Esernyő is kellett, mert szakadt az eső.

— Menjünk — mondtam az ott künn didergő, zömök termetű, kerekkepű, süket aggastyánnak. — Nagyon rosszul van a gazda?

— Alighanem közel jár már ökelme Földvárhoz.

— Miféle Földvárhoz? — kiáltám az öreg fülébe

— Ahova mindnyájan eljutunk, én is, más is, még talán a tekintetes doktor úr is, deszkát árulni.

— Ahá értem már, az öreg eszerint nehéz állapotban van?

— Egyet szólt már annak a kakukk a tavalyi évben, fogadni mernék rá.

— No, hát csak siessünk. Messze van a ház?

— Hiszen ha lehetne sietni ebben a szutyokban. Csak imitt van egy hajításnyira.

Csakugyan nem lehetett sietni. A bagariacsizma le-lemaradozott a lábamról, mikor ki akartam húzni a térdig érő sárból, mely már sűrűsödni kezdett, mint a harmadnapos lekvár; még szerencse a visszajövetre, hogy egy kicsit meghígítja a zuhogó eső. Az ernyőmmel a szél birkózott, kapkodta, tolta visszafelé.

Már egy félóráig mentünk, mikor türelmetlenkedni kezdtem:

— Hát mégse vagyunk ott?

— Odább van, kérem alásan.

— Messze?

— Nem messze.

Befordultunk jobbra egy hosszú utcának, abból balra egy ákácánál, másik hosszú utcának. Mindez igen soká tartott s véghetetlenül unalmas és fárasztó volt. Ruhám teljesen tönkre volt téve.

— Ej, öreg, maga bolondít engem. Mondja meg, hol van az a ház?

— Odább van, kérem alásan.

— Odább! Mit ért az »odább« alatt? Nem evett nadragulyát? Egy hajításnyira mondta először a Kótyi-portát, s íme már egy órája megyünk, vagy mászunk inkább, a lábam

átfázott, kezeim összedermedtek, nem bírok velük a kerítésekbe megkapaszzkodni. Hát mondja meg nekem most már, ki tud akkorát hajítani.

— Ki? Hogy ki? — tűnődött az öreg pipáját szürtyögtetve. — Hát az óriások talán tudtak, akik az emberek előtt laktak itt.

— Ne fecsejjen bolondokat — feleltem bosszankodva. — Az óriásoknak több eszük volt, hogysen itt Hajdú-Luca-széken lakjanak. Hanem mondja meg tüstént, merre van a Kótyi-ház, mert én egy tapodtat sem megyek addig.

— Szemben van a Szabóék pajtájával.

— Hát a Szabóék pajtája hol van?

— Srét a Kovácsék granáriumma mellett.

— Nekem az utcát mondja és a házszámot. Végre is tudni akarom. Mit makacskodik kend?

— Nincs itt az utcáknak, uram, semmi nevük, úgy híjjuk azt a tájékat, hogy »kutyogató« és a házakon sincsen numerus.

— No, már az más. Akkor csakugyan nem mondhatja meg.

Sok viszontagság után (miután egyszer el is estem a manupropriámat odanyomtam az anyaföld kovászába) végre megérkeztünk egy kis fehérre meszelt házhoz.

— Ez az — mondá az öreg. — Itt vagyunk, tensusam.

— No, valahára!

Amint beléptem az utcaajtón, négy nagy komondor kutyája ugrott rám, talpaikkal besározva, ami még talán tisztán maradt öltönyömből. Az egyik beleharapott az újdonatúj köpönyegembe és leszakította az egyik végét, a másik is félelmetesen vicsorgatta a fogát.

— Segítség! — kiáltám. — Segítség! Hej emberek, senki sem jön ezeket a kutyákat elkergetni? Hát maga, vén gazember, mért nem mozdul?

— Csintalanok egy kicsit, ugyebár? — szolt a nagyot-halló apóka, egykedvűen tömögetve a kiégett pipát.

A pokoli ugatásra és kiáltásaimra egy fiatal, piros-pozsgás menyecske jelent meg a pitvarajtóban.

— Csiba te! Ne te! Huh, huh! Ne bántásatok a doktort! Hozzá ne merjetez nyúlni, ne bántásatok! Hej, Bodri! Ej, Cifra!

Az ajtóbul nem mozdult, karcsú derekát meggörbíté kissé, kékes kötényét fölfelé hajtogatva lóbázta feléjük, amit a kutyák tetszés szerint vehettek vagy csillapításnak, vagy uszításnak.

Hanem a szöveg ellen nem emelhetek kifogást, mert az határozottan pártomat fogta.

— Eltakarodtok, zsványok ! Karikába essék a nyakatok. Nézze meg az ember ezeket a veszett állatokat. Ne adjon rájok semmit doktor úr, jöjjön be lelkem, ne féljen. Nem rosszból teszik ők azt ! Nem tudják azok kérem alássan, hogy kicsoda.

S ezen létániát elkiabálva hátrafutott az ólak felé.

Nagy nehezen sikerült a pitvarig hatolnom, ahova be-grottam egy bátor iramodással.

Szűk és homályos zug ez, vaskos kemencével, melynek nyílása előtt halomnyi tűz pislog ki a szürke hamu alól, a belső szögletéből létra nyúlik fel a padlásra meredeken, közé-pütt pedig kormos, alacsony ajtó nyílik be a szobába.

Azaz, dehogy nyílik; éppen az volt a baj, hogy sehogysen tudtam kinyitni; hasztalan kotorászva kezemmel a kilincs után. Hát meg van ez az ajtó babonázva ?

Az öreg, aki utánam kullogott, nevetve figyelmeztetett, kínlódásomat megsokallva;

— Azt a kis patkányfarkat rángassa meg, nagy jó uram !

Az ám ni ! Csak most vettem észre a madzagot, mely belülről egy lyukon átvezetve leleményesen fityegett alá.

Az ajtó felnyílt s kitérult a várva-várt színhely: az első páciens és házanépe.

Valamivel volt csak kellemetlenebb ez a hely a pokolnál. Csuklani és prüszkölni kezdtem egyszerre. Fülledt, poshadt levegő fojtogatott; megsűrűsödve piszkos, sárgás színt játszott. A rohadt káposztától és a penésztől kezdve minden bűz képviselve volt itt. Az atmoszféra egy-egy atomja megromlott ételszagokat hömpölygetett az orrom alá, melyek gyors egymásutánban váltakoztak különböző ernyedtt anyagokkal. Nem levegő ez, de a Belzebub kocsonyája. Emberi testek kigőzölgését véltem belélegzeni, majd megszáritott birkabőrök nehéz, fullasztó aromája csapott meg, melyet mintegy kalmír-zoni látszott a terpentin átható kipárolgása . . .

Hja, itt sohasem szellőznek. A nyílhatatlan táblájú ablakokat ős végén körülpasztják télire, nehogy levegő illanjon be a nyílásokon.

A beteg ott feküdt nyögve egy tarka kanavász ágyban, egy csomó öregasszonytól körülvéve, akik különböző füveket hoztak.

Rendszerint azzal kezdődik az orvosi segély, hogy »mutassa a nyelvét«, azután következik az üté és a többi: de itt, tudtam már a nagybátyám elbeszéléseiből, egészen más az első szükséges teendő.

Odaléptem tehát az ablakhoz és a fehércsontos aeskulapi botommal kilöktem az üveget. Darabjai csörömpölve hullottak szét, s ezüstös fehér kévében ömlött be a friss levegő.

— Juj, juj, juj! Megfagy a szegény gyámoltalan — sikoltozának az asszonyok.

— Fogják be azt a lepénylesőt — förmedtem rájuk haragosan —, mert mindjárt kikergetem innen. Hiszen ebben a szobában az egészséges embernek is meg kell halnia, nem-hogy a betegnek. Melyikök Kótyiné?

— Én vagyok az — szólalt meg egy koros, szikár, gránátos természetű nő, kötényével törülgetve a szemeit. Így hozza ezt magával az illedelem.

— Mióta beteg az ura?

— Egy hete múlt tegnap.

Megvizsgáltam a beteget, a nyelve tele volt fehér le-rakodással, az ütere lázt mutatott.

— Mije fáj?

— Mindenem — lihegte bágyadtan.

— Mi az a minden? Fáj az orra?

— Nem.

— No, lássa. Hát a szeme?

— Az sem.

— No, lássa. Ösmerje be legalább, hogy bolondokat beszél.

Kótyi uram behunyta a szemeit és a fal felé fordult, annak a jeléül, hogy mindent beismer. Nyögött és nem felelt többet.

— Mit gondol, Kótyiné asszonyom, mitől jött ez a baj?

— Hát úgy volt az, megtisztelek alásan. . .

— Csak röviden.

— Hogy ennek a mi sógorunknak, Buga Domokosnak egy eladó lucernás-földje volt tavaly Szent Mihálykor a »Berkenyész« dűlőben, tán tetszik is tudni, hol van, mert szemrevaló szép darab föld. . . .

— Nem tetszik. Csak íziben.

— Hát azt mondom az én jó uramnak, éppen künn ültünk a padkán, a ház előtt: »Te Mihály, (mert csak »te Mihálynak« szólítom, mivelhogy, akár csúfság bevallani, akár nem, ő a fiatalabb kettőnk között) vegyük meg azt a lucernást a sógortól«. Mire visszafelelte az uram. »Az ám, ha bolhával lehetne érte fizetni, mert az neked van«, mert tréfálkozó csintalan az én emberem, míg az irháját bírja. Hiába hánykolódol apjuk, mert én megmondom az igazat a doktor úrnak. Én nem veszem a lelkemre, hogy valamit eltagadtam.

— Csak a dologra, jó asszony, a dologra.

— Odább fonogattuk a beszélgetést, pénzünk az igaz, nincs, de van a Tüskés kománknak, aki tegnapelőtt adta el a kétévi termését a debreceni gabonás-zsidónak, hátha, mondom, kölcsön kérnél tőle annyit, amennyin a földcskét magunkhoz lehetne ragasztani. A pénzt apródonkint visszafizetnének majd, s a földecske megmaradna. Vedd fel, öregem, az ünneplő mándlit s eredj át, ösmerem Tüskés urat, megemberel, meglásd.

— Egyszóval adott pénzt. . .

— Adott, lelkem, adott. Mindjárt is hazahozta a szegény uram. Hát jól van, megvettük a földcskét Bugáéktól, kifizettük becsületesen, el is vetettünk benne tavaszkor, mert a lucernát azonközben kiölte belőle megkövetem alásan az aranka. Ugyan galambom, doktor úr, maga okos, tanult ember, könyveken hízott elméjű, nem tud valami szert ellene?

— Megmondtam már, hogy ne fecsegen annyit ide nem tartozó dolgokról. Így is a guta kerülget már.

— Egy árva szót se szólnék, mert minden rendben volna, az emberem sem nyomná most az ágyat, őt meg az ágy, ha a gonosz gerjedelmek hatalmukba nem ejtik Tüskés János urat. — Szemet vetett őkelme farsang óta a menyecske unokámra, arra a csinosra, akit odakünn tetszett látni. S még hagyján, ha csak legyeskedésnél marad a dolog. Az unokámnak persze, hogy nem kellett a vén legény, magaviseletéve

mindenképpen lohasztotta. De a tűz is csak mind nagyobb-nagyobb, ha a szél oltogatja . . . Hát a minap mi nem történt a Bilaék lakodalmán? Az történt, hogy Tüskés uram fölhevülve az italoktól, meg az unokám ragyogó szemeitől, odaszól neki önfeledten, egész hangosan a lakodalmas nép előtt: »Csókolj meg, Zsófi, csókolj meg.« Mire Zsófi nevetve mondja: »Nincs egyéb kívánsága?« Tüskés felugrik, átkarolja a derekát: »Nosza, ne vonakodj — hörgi —, elengedem apádnak egy csókért az interesteket.« Unokám ríva fakadt, énbennem is kigyulladt a méreg. Az egész városnak kikiáltja, hogy adósai vagyunk. Még csak a kidoboltatás van hátra! Mondom az uramnak: »Betelt a pohár, te ember!« (Kótyiné asszonyom csípőre vágta a kezeit, harcias ívben a könyökét, úgy illusztrálta az akkori haragját.) Forgósadta, Mihály, ez már sok! Ezt a gazember Tüskést ki kell fizetni, készülődj, de szaporán, vásár van Debrecenben, adjunk el mindent, nem bánom én, ha a viganómat is, de fizessük ki a zshiványt. Az én gyerekem fejére ne rakjon csúfságot senki sem. Úgy is lett, kivezettük az istállóból a tehenet, a Kajlát, a Fecske csikót és a tinót, Gombost. Elhajtottuk szegényeket. Záporosót sirtam, mikor a kapun kivezették. Szegény barmocskáim sose térnek vissza. Amint nem is tértek. Ott ácsorogtunk velük szomorúan a marhapiacon, étlen-szomjan messze be a délutánig. A tehénkét, az igaz, még délelőtt megvette a penecsei takács, valami Bujdosó Ferenc nevű. Adós is maradt a gazember tíz forintunkkal, azt hallom felőle, nem valami nagyon derék ember, ami azonban a Fecskét illeti, annak jó gazdája akadt, háttas lónak vette meg a cserenyi ispán (cukrot fog a Fecske enni), hanem a tinócska ott árulta szegény a petreselymet majdnem uzsonnáig, míg végre honnan-honnan nem, előbukkant egy nagyfejű, kacsakézű mészáros és alkudni kezdett a tinóra. Ötvenre tartottuk, negyvenkettőt ígért. „Vágjuk el azt a nyolcat, legyen negyvenhat” — így az uram. „Nem adok többet negyvennégynél” — így a mészáros. „Kell a tenyerem vagy nem kell?” Intek a gazdámnak, mire belevág a markába: „Legyen hát, de áldomással.” „Jól van, de hol igyuk meg?” — feleli a mészáros. „Menjünk, mondom, az Arany-Sarlóba, az ide közel van.” De az ördög súgta a mészárosnak a lacikonyhát, oda telepedtünk hárman a sátor alá

s a szegény uram megéhezve, nagy mohósággal evett meg egy tál kövér cigánypecsenyét, — hát attól jött ez a baja.

— Hála istennek, csakhogy már megjött. Féltém, hogy még legalább két óráig kell várnom a gyomorrontására. Adjon most szaporán egy kis tintát.

— Tintát, aranyom? Hol vegyem én a tintát?

— Nem írhatom meg a receptet az öklömmel. Hát nincs a háznál tinta?

— Volna iszen, volna, de azt a Palika vitte el az iskolába. Mert úgy nézzen meg engem a tekintetes úr, hogy ámbátor huszonkét fogam hiányzik a harminckettőből, és menyecske unokám van, az egyik gyerekm, a Palika, még iskolába jár.

— Küldjön el hát a tintáért!

Azalatt időm jutott megmosni a kezeimet s lekaparni a sarat ruhámról.

Éppen harangszókor megjött a Palika a kalamárisal. Zsófi, ki érte ment, már útban találta, de viszontagságteles körülmények közt. A kalamáris és a Palika szöske feje nem volt egész, mindakettő be volt törve. Egy kis verekedést hevenyésztek hazajövet a hajdú-csemeték.

A Palika fejéből csepegett a vér, de a tintatartóból nem jött elé többé semmi nedv, az már kifolyt útközben.

— Jaj, szegény pulyácskám! — sikoltott fel az anyja, a vér láttára —, jaj, ki bántott? Huh, hát verekedtetek! No, semmi az, édes, megmosom, bekötöm. Katonadolog az! Úgy, a Nagy Istvánék gyerekeivel verekedtél? No, képzelem, mekkora léket ütöttél a fejükön, szívecském. . . Mit, hogy te voltál a gyengébb? Ejnye akasztófárávaló vakarcs, hol van az a seprő? Add csak ide, Zsófi!

— Ne a seprőt keressék, de ahelyett adjanak legalább egy ceruzát, mert a tintatartóval nem boldogulunk.

— Talán lesz a Pali zsebében. Keresd meg beste kölyke! Ha találsz, nem bántalak, megkegyelmezek.

A fiúnak tetszett a békeföltétel, addig-addig keresgélt, tapogatta magát, míg végre valahol a mellény-bélés alatt talált egy darabka — griflit.

— Jó lesz-e? — kérdé Kótyiné.

— Dehogy lesz, dehogy. Hiszen nem lehet ezzel papirosra írni.

- Akkor hát mégis ide azzal a seprővel!
- Akkor hát mégis jó lesz — vágtam közbe, a gyermeket megsajnálva —, a palatáblára írom fel a receptet.
- Úgy, úgy, édes tekintetes úr, mert ha palajbászt találunk volna is, papírt bizonyosan nem találtunk volna a háznál. . . . Nem lehet az embernek, lelkem, mindene.

.....

Kifáradva (mintha egész nap kubikoltam volna), ügettem hazafelé. A városháznál a polgármester úrral találkoztam, aki Faragó szenátorral beszélgetett a kapuban.

- Honnan jön doktor úr, így átázva, mint az ürge?
- Kótyiékznál voltam.
- Nagy út ilyenkor.
- S mennyi kellemetlenség jár vele!
- No, de a honorárium.
- Mennyi is az? — kérdém. — Szabályozva van?
- Igenis szabályozva. Egy látogatásért ötven krajcár jár — mondá a polgármester.
- Lehetetlenség! — dadogtam elsápadva.
- Behajthatóság esetén — tette hozzá a város feje.

1891

EGY VADÁSZPÁLYA ELEJE ÉS VÉGE

Mióta Coppée megírta rólam a »Scènes Hongroises« előszavában, hogy mekkora nagy vadász vagyok, azóta nincs semmi nyugtom és pihenésem. A legjobb ismerőseim azzal állítanak meg az utcán: »Mikor küld már nekünk is néhány nyulat?« Mások viszont vadászatokra hívnak, nem győzöm magam kimentegetni; pedig már eddig is elég sok olyan jó tulajdonságot fogtak rám a barátaim, amiknek hiányát folytonosan takargatnom kell. No, de legalább ennek az egynek a terhét lerázom magamról.

Nem voltam én vadász sohasem.

Ámbátor némi sikerekkel dicsekedhetném. A tisztartó kisasszonyai (akik azóta öreg asszonyok valahol), mikor diákkoromban hazakerültem a vakációkra, velem járkálgatva a faluban, egy fehér verebet pillantottak meg egy pajta tetején.

A fehér veréb nagy ritkaság, megöregedett, megöszült, bizonyára tapasztaltabb a többinél, valóságos Deák Ferenc lehetett a verebek között.

A szép kis Mariska így szólt hozzám:

— No, híres, üsse le azt a verebet, ha tudja.

Szó nélkül vettem föl egy követ, a veréb felé hajítottam, s a szegény kis állat holtan pottyant a lábainkhoz.

Az öreg Filcsik, aki a kapuajtóból nézte az eseményt, biztatólag kurjantott fel:

— Biztos kezed van, fiacskám. Jó vadász lesz belőled valaha!

Mariska és Panni elsápadtak a holttest láttán.

— Menjen maga, csúnya gyilkos!

Én pedig diadalittasan, kipirult arccal álltam ott, mint egy hős.

— Nos, kell-e még több?

— Jaj, ne, ne! Jaj, ne bántsa őket szegényeket!

Remegve, összetett kézzel kértek a kis golyhók, mintha szentül hinnék, hogy a lég összes szárnyasait kipusztítom, ha nekilátok.

Egy más alkalommal (de később vagy két évvel) nagyobb siheder koromban ijedten ront be, a szobába Gilagó Marci (az a vén cigányprímás, aki Szücs Palinak húzta).

— Mi a baj, more?

— Hamar, hamar fogjon azs urficska puskát. Ellenség van a faluban.

— Ki? A muszka?

— Hej, dehogy a muszka!

— Hát a német?

— Annál is vesettebb.

— Kicsoda, micsoda?

— Egy valóságos vesett kutya saladgál azs utcákon.

— Hát aztán? — feleltem flegmával. — Annak is elkel egy kis testmozgás. Hadd szaladgáljon.

— Azs ám; csakhogy a rajkók is ott saladgálnak!

— Jól van, jól, Marci, de az apám nincs itthon, nekem pedig még nem volt kezemben soha puska, nem is merem elsütni, nem hogy célozni tudnék, de ha te akarsz rálőni a kutyára, hát odaadom.

Gilagó Marcinak égneek állt minden hajaszála arra a gondolatra, hogy ő bánjon el a fegyverrel.

Künn az utcán kusza kiáltások, vad riongások verték fel a falucska csendjét. Egy csomó ijedt asszony befutott az udvarunkra.

— Jaj, úrfi, úrfi, ha istent ösmer!

— Nagy keresztényi cselekedetet visz véghez!

Éppen akkor olvasgattam egy kereszties hadjáratokból merített regényt, Balduin vitéz cselekedeteit. Hatott rám ez a szó. Isten neki, a kereszténységért mégis érdemes tenni valamit.

Dobogó szívvel vettem le a szögről a megtöltött puskát. s a kapu oszlopa mellé húzódba, célba vettem a cikcakkosan

futkározó ebet, melynek szemei villogtak, s szája egy ujjnyira tajtékzott fehérés, lilaszínbe játszó habban.

Egy durranás, a kutya keringeni kezdett és — összeesett. Éppen a koponyáját találtam el.

Gilág Marci lelkesülten kiáltott fel:

— Mit, hogy nem tud lőni? az Úristen is csak egy kicsikét tudhat jobban!

Nimródi hírem e perctől kezdve meg volt állapítva. Apám kimondta a szentenciát. »Erdész lesz belőled. Elviszlek Selmecbányára.«

Az öreg Filcsik megsimogatta a fejemet, mikor találkoztunk, s nagy prosopopeával mondá a vele menő kántornak:

— Ezért a gyerekért sok pénzt megadna a király, mert ez — fogadni mernék a bundámba — minden ellenségét lelvöldözné apródonkint.

Messzire híre ment. A harmadik faluban lakó gróf is megtudta s a legközelebbi hajtóvadászatra engem is meghívott.

Apám büszke volt. »A család emelkedik«, hangoztatá fennen egynehányszor. Anyám azt felelte: »Ne kevélykedj a gyermekben előre, mert én nem akarom, hogy az állatok hóhérra legyen.« Apám visszafelelt: A Veresek nem értik az effélét! (Veres Mária volt anyám, az ebecki Veresekből.) A Veresek sohase voltak még grófi vadászaton! A Veresek voltaképpen nem is vadászok. A Veresek voltaképpen rókák. A rókák és a vadászok közt pedig még igen sok a különbség.

E kedélyes kötekedések igen gyakoriak voltak az én édeseim közt, s hol ez egyik familia kerekedett felül, hol a másik — de azért grófi vadászaton csak én voltam.

Bár ott ne lettem volna!

A nagyhírű vadász, Pétery Muki bácsi mellett állottam a kékkői erdőben. Az öregúr éppen a vadász-kalendáriumot töltögette a fejembe, hogy mikor milyen vadra kell lőni, amint egy fogoly-csapat, kracs, kracs, nagy csikorogva fölrebent.

— No, lőjj hamar közjük!

Fölemeltem a fegyvert, drum-brum. A füst eloszlott. A fogoly-kakas sértetlenül menekült el összes cselédségével, de

egy hajtó, aki pedig egészen oldalt állt és éppen nem a foglyok irányában, velőt rázó sikoltással rogyott össze.

A vérem jéggé fagyott. Se szólni nem bírtam, se előre menni. Szerencsére hozzászaladt Muki bácsi és konstatálta, hogy nincs nagyobb fajta baj, csak egypár serét-szem ment a lábába, katonadolog az egész. Gúnyos mosoly szaladgált az öreg tömött bajusza körül, s nyugodt malíciával lépett hozzám, megveregetve a vállamat:

— A hajtók is ki vannak véve, édes öcsém, ilyenkor az őszi hónapokban. Ezt elfelejtettem volt neked mondani.

Elvörösödtem szégyenletemben, s amint a legelső völgy-mélyedésbe lebocsátkozhattam, ahol senki sem ügyelt reám, megszöktem a vadásztársaságtól, elindulva egy gyalogúton hazafelé.

Az est különben is küszöbön volt. Szerteszét a füveken reszketett már a homály, mint a meg nem aludt kocsonya. A dülőút mentén magányos kőrisha áll, a »Vilma-majornál«. Messziről úgy nézett ki két félreálló ágával, mint egy kiterjesztett kezű óriás kísértet. Ijesztő árnyéka megnagyobbodva feküdt kiterítve a mezőn.

Amint közel értem a kőrishához, látom, hogy egy fehér veréb ül rajta, szakasztott olyan, aminőt én ütöttem agyon valaha. Csrip! csrip! csipogta szemtelenül. Csrip! csrip!

Úgy tetszett, mintha gúnyolna! Nem bírtam róla levenni a szemeimet. Igen, szakasztott olyan veréb! Vagy hogy talán éppen az! Hátha a lelke...

Összerezzenem.

— Hess, te cudar!

De a fehér veréb meg se moccan.

A puskámnak meg volt töltve az egyik csöve: rásütöttem, de az én verebem föl se vette, ott maradt és csiripelt.

Halálos félelem vett rajtam erőt. Elkezdtem lélekszakadva futni a kísértet elől, mert semmi kétség immár, hogy az a fehér veréb lelke.

Csrip! csrip! hangzott utánam, amerre futottam, a fák-ról, a garádok mélyedéséből, a házak ereszeiről és mindenünnen.

A fehér veréb lelke velem röpi látatlanul a levegőben.

*

Meglehet képzelődés, vízió volt az egész, — de azóta nem vettem puskát a kezembe, nem voltam soha vadászaton és kerülöm a vadászokat is — az egy becsületes stüzi vadászt kivéve.

HÁNY ÓRA?

Ma a képviselőház órája felől az a hír terjedt el, hogy rosszul jár; pedig fontos terminusaim voltak a nap hátralevő folyamára: hát elhatároztam, hogy valami perfekt órához igazítom a magamét. E célból megszólítom a folyosón Tisza Kálmánt, aki beszélgetésbe volt merülve Busbachchal:

— Kegyelmes uram, hány óra?

Tisza szórakozottan felelte:

— Egy bizonyos, és ez az, hogy dél elmúlt.

Hanem e szerint persze mégse tudtam az órát megigazítani.

Szerencsére éppen arra fut Hegedüs Sándor.

— Hány óra, Sándorkám?!

— Mindjárt, mindjárt! — kiáltá szaladás közben és még most is szalad, ha azóta meg nem állott.

Megfordultam a sarkamon, a miniszteri szoba felé lépdegélve. Útközben szembe jön Szapáry Gyula gróf.

— Kegyelmes uram, hány óra?

A miniszterelnök mosolyogva felelte:

— Hát már ezt is én mondjam meg?

Ezen a réven se tudtam meg tehát az időt, de hiszen ott ül egy szögletben László Mihály, majd megmondja az.

— Hány óra, Miska?

Miska barátunk gyanakodva nézett rám.

— Hm — szólt óvatosan körültekintve. — Mért kérdezed éppen éntőlem? Kérdezd meg Gajáritól.

Csakugyan ott közel mesélte legközelebbi vadászkalandjait Gajári. (Mert a vadászkalandokat Beksicstől sorba öröklik a Nemzet szerkesztőségében.)

— Ödönkém, lelkem, hány óra?

Gajári, az örökké kedves és udvarias Gajári minden gondolkodás nélkül feleli:

— Mennyit parancsolsz?

Mire kielégítetlenül fordulok a mogorván föl s le sétálgató Tibádhoz, hogy hány óra.

— Tudja a fene!

No, már látom, hogy itt semmire se megyek, s megfogom a korridoron Apponyit.

— Ugyan mennyi idő lehet most?

Apponyi kiveszi az óráját s így szól:

— Tekintettel arra, hogy tegnapelőtt 10 óra 20 perckor igazítottam meg az órám a politechnikum órájához, de már tegnap déli 11 órakor kilenc perc differencia mutatkozott, föltéve, hogy e differencia permanens jellegű, jelenleg még nincs egészen egy óra; de miután e differencia valószínűleg fokozatos, mert a differenciák fejlődésképesek, véleményem szerint, a konkrét esetet véve, ugyanazon eredmény jön ki, in ultima analysi, hogy még nincs egészen egy óra.

Ebből se lettem okos. Mégis csak jó lesz a magam pártbelijéhez fordulni. Ni, ahol dökög Kőrösi Sándor.

— Hány óra, Sándor bácsi?

Öreg bátyánk elkeseredve dünnyögi:

— Nekünk már azt se mondják meg!

Ott hagytam az elkeseredett szittyát, s előtaláltam Jókait.

— Hány óra, Móric bácsi?

Jókai tréfás kedvében volt.

— Hát órád vagyok én neked? Járok, ütök, de nem mutatok.

S ezzel jól hátba ütött és tovább ment.

A föld is rengni látszott e pillanatban. Szilágyi Dezső jött fújva, lihegve.

— Kegyelmes uram, kérlek, hány óra?

Rám nézett lesújtón és felförmedt:

— Miféle számár kérdés ez?

Igaza volt. Persze, hogy számár kérdés, most a reformok küszöbén.

Elsompolyogtam, és a sok közömbös hideg alak közt csak az egyetlenegy Lukács Béla nézett rám nyájasan, ismerősen.

Végső kísérletül megszólítottam:

— Méltóságos uram, hány óra?

Gondolkodott, kihúzta óráját, rátekintett, majd hirtelen visszacsapta a födelet.

— Ha éppen akarod — szólit habozva —, megkérdezhetem Barostól.

. Baross azonban már elment volt az ülésből.

*

Egy szó, mint száz. Az egész ülés alatt még annyira se bírtam vinni, hogy megtudjam pontosan, hány óra van, e titkolódzó, diplomataizáló, begombolt pártban; s azért csodálkozom én a Linder György ügyességén, ki naponkint egy kosár kulisszatitkot tud összegyűjteni éppen ezen a mezőn. Valami különös, csodálatos talentum ez az övé!

A REHABILITÁLT VÁROS

Korpona városa kettőrül volt híres eddig: a boráru, melyet font számra árulnak télen, ha befagy, és egyik követjéről (még a pozsonyi diéták idejében), aki a »Halljuk, halljuk«-ra olyasvalamit felelt magyarul, ami a női olvasókra nézve latinul van.

Pedig hát történt ott egyéb is; mikor Bercsényi Miklós uram a bányavárosok felé közelednék, a korponai bíró, Kraetz Mihály uram őkegyelme, ahelyett, hogy ellenszegült volna a vitéz generálisnak, eleibe méne a városi magisztrátus élén s két fehér ruhába öltözött deli szűz bíbor vánkosen vitte a város kulcsait.

Régi praxis volt ez Korponán. A városi árvaleánygyerekekből a tanács neveltette a csinos ábrázatúakat politikai célokra.

Mert a város alá sűrűn kalandozó basák és bégek becsületes, jámbor férfiak valának, akik rendszerint azt mondták ilyenkor:

— Vigyétek a kulcsaitokat a pokolba! Hanem a lányokat majd csak én viszem el a mennyországomba.

Mert abban van a differencia az igazhívők és a gyaurok közt, hogy a gyauroknak valamennyinek egyetlen mennyországot ígér az Isten, a haláluk után, míg ellenben Allah

minden mohamedánusnak már életében egy-egy külön mennyországot engedélyez. A paradicsombeli, a tubafával, az már csak pótlék.

Hanem a generális Bercsényi nem úgy tett, mint a basák és bégek. Átvette a kulcsokat a vánkosról, meghallgatta Krametz Mihály uram dikcióját, azután elmondta neki, hogy mit kíván: húsz társzekér kenyeret, öt szekér szalonnát, száz darab szarvasmarhát és négyszáz birkát; majd a bokrétát vette át a szűzektől, de már ezektől azt kérdezte, hogy ők mit kívánnak?

A szóke (mert persze szóke volt az egyik) lesütötte a két szemeit szemérmesen; a barna, a szebbik, fölemelte a fejét dacosan:

— Rendelje el nagyságod, hogy Korpona városa rendes orvost tartson.

— Talán beteg valaki? — kérdé a generális.

A leány elpirult, de nem szólt semmit.

— Talán a szeretőd beteg?

A leány biccentett a fejével.

— Hagymázban fekszik.

— Ezer ördög! — hökkent meg Bercsényi Miklós — csak tán nem uralkodik a hagymáz?

— Az most nekünk a legkegyetlenebb urunk — felelte a leány —, s egyetlen orvos sincs a városban.

— Álljanak hátrább kegyelmetek! — parancsolá a vezér, aztán a szóke leány felé fordult: — Hát teneked, fiam, mi a kívánságod?

— Én pallosjogot kérek a városnak.

— Pallost? Mi végre? Kit gyűlölsz te olyan nagyon?

— Azt, akit olyan nagyon szeretek, aki megcsalt, aki elment a labancokhoz, mert a kapitány felesége után bolondul, aki elárulta a várost s akinek a vérét szeretném folyva látni.

Bercsényi kérdőleg tekintett a magisztrátusra.

— Miféléket fecsegnek ezek a gyerekek?

Krametz Mihály uram egész a derekáig hajtotta meg ravasz nagy fejét.

— Nem lenne pedig rossz, méltóságos főgenerális uram. A halál megregulázásának miatta.

— Hogy érti kegyelmed?

— Hogy a nemes város kezében legyen a hatalom, kiadni azokat a halálnak a pallos által, akikre az nem vágyik, s visszatartani tőle azokat a felcser által, akiket a halál le akar kaszabolni.

Bercsényi mosolygott. Ő már alkalmasint pedzette, hogy a pallos és a felcser voltaképpen egy ugyanazon szakmában dolgoznak. Mosolygott, de mégis teljesítette a szűzek kívánságát. Staféta ment a fejedelemhez a pallosjog iránt, s a tábori orvosok közül egyet ott hagyott Korponának, maga a városban meg se szállva a hagymáz miatt, — ami szerfelett inyére volt a magisztrátusnak. De iszen, nagy-esztő ember Krametz Mihály uram!

Egy-két hónap múlva megjött az okmány Sárospatakról: a jus gladii. Nagyra volt vele Korpona! Hogy fog ő most fittyet hányni Körmöcnek, Selmecnek!

Alig várták, hogy előadja magát valami eset. Krametz Mihály uram türelmetlenségében már szinte maga izgatta az embereket:

— Hát már semmi se lesz? Hát már nem ölnek itt meg senkit? Aludttej foly az ereitekben? Való is nektek a pallos, ti szamarak! Ártányok nyakára keleti gyöngy.

Addig-addig zsörtölődék, türelmetlenkedék őkelme, míg egy napon megjött II. Rákóczi Ferencnek egy parancsa, hogy miután a korponai bíró, Krametz Mihály, a fejedelem hadait bolonddá tette a hagymáz nevű ragályos betegség álhírével, hogy azok onnan gyorsan elvonuljanak, árulónak tekintendő, bírói székétől legott elmozdítandó lészen, és miután Korpona városnak jus gladii adományoztatott, cito, citissime a törvényszék elé állíttassék Krametz Mihály, hogy méltó bűnhődése legyen mindenek okulására.

No bezzeg, most már ki lehet próbálni a jus gladiit. Az átkozott doktor, akit Bercsényi otthagyt, feljelentette a fejedelemnek az ártatlan szűzek szájába adott csalást, mely pedig annyiszor vágta ki már a nemes várost.

Hát mit tehessenek? Összeült a tanács ítélni a bűnös felett. Csupa jámbor mesteremberek. Meskó Ferenc, a timár, Komár József, a gyertyamártó, Czibulya József lakatos, Zwickel György, Walter Konrád és az újonnan választott bíró, Palojtay Kristóf.

Árulónak halál a díja. Világos a törvény, kimondták a halált rab Krametz Mihályra. Könnyű dolog eddig, de most jön már a borzadalmas része: a vér. Ehhez pedig nem voltak szokva, nem filiszternek való dolog az; Meskó uram mester volt az állati bőrök kikészítésében, Komár uram a faggyúval tudott bánni, de vérben csak az új bíró, Palojtay Kristóf dolgozott volt, mészároslegény korában.

A halálítélet végrehajtása elől meghökölt valamennyi.

— Hiszen pallosunk sincsen! — ellenveték némelyek.

— De ha pallosunk volna is, hol vegyük hozzá a hóhért?

— Hát mi az ördögöt csináljunk? Ki vállalja magára az intézkedést?

De bizony senki se bolond, hogy a felesége meg a gyerekei meg se csókolhassák soha jóízűen.

Végre is, hosszú tanakodás után, az lón a megállapodás, hogy a vádlottat a tanács elé vezették. A bíró felolvasta előtte a halálos ítéletet és a markába nyomta:

— Itt a szentencia, Krametz Mihály uram. Ezzel menjen kegyelmed vagy Kassára, vagy Pozsonyba, aholott előmutatván a hóhérnak, ennek következtében törvényesen feje vétetik. Megértette kegyelmed?

Elment-e Krametz Mihály magát lenyakaztatni valamerre, a krónika nem kutatja, csak annyit mond szűkszavúan, hogy a fejedelem, értesülvén a nevetséges esetről, elvette vala Korpona városától a jus gladiit, — mivelhogy azt maguk ereszték ki a kezükből, vele élni nem tudának.

Mindezt nagyon szégyenlette eddig Korpona városa, kétszáz hosszú esztendő óta, pedig talán egy szó sem igaz belőle, furfangos krónikások ráfogták; mindegy, ő maga mindent elkövetett, hogy idők moha befedje, hogy senki se tudja, évkönyveiben nyoma ne legyen, csacsogó poéták rá ne bukkanjanak.

De én mégis megtaláltam. Csakhogy olyan szerencsés pillanatban, mikor már nem Korpona városát teszi nevetségessé. Az ősmesékben az elátkozott csónakos kiugorhat a vízparton, s az marad bent a kalamitásban helyette, aki ráült a sajkájára.

Korpona kimászott a komikumból: akadt, aki beült a csónakjába, aki elvállalta tőle: a képviselőház.

Most készül számára a törvényjavaslat, hogy tagjai felett átadassék a jus gladii a kúriának. Életlen lévén a pallosa, de meg a hóhérok hiányában is, kénytelen volt fejevével helyett szabadon ereszteni annak idején Hoitsy Pált, gróf Széchenyi Pált és gróf Károlyi Gábort.

Okulván ezeken, éppen úgy cselekszik valamint hajdan Korpona, kezébe fogja nyomni ezentúl a vádlottaknak a házszabályokat:

— Menjetek, gyerekek, ezzel a könyvecskével a kúriához, az majd kitekeri a nyakatokat!

Váltig mondom én azt, nincs olyan bolondság a világon, aminek ne akadna utánczója. És végre is engesztelékeny a gondviselés. Kellott, hogy a szegény Korponát is rehabilitálja valaki.

A NÉGY LÓ LEGENDÁJA

Szép asszony-királyunk, Mária Terézia alatt még csak nagyon embrióban voltak a lóversenyek. Az epsomi és a longchamp-i gyep még akkor igazán csak gyep volt; üde zöld fű termett rajta, nem csengő-bongó arany. Széna a lovaknak és nem borostyán.

Minálunk pedig, azt hiszem, legföljebb az előzködés lehetett meg a mai versenyekből. Az előzködés az ósapa. Már talán Árpád is előzködött útközben a vezérekkel. A magyar népben eszerint mindig benne volt a lóversenyek bacillusa. Mikor a vásárról hazafelé jönnek a parasztjaink szekereiken, mérföldnyi területen folynak a lóversenyek. Gyű, Tündér! Gyű, Pajkos! A gazda közibe vág a két griffnek: »Hadd lássuk, hol termett több zab!« De az ellenfelet is biztatják a kocsiban ülők. »Ne sajnáld a lovat, mert nem püspök!« Az országút fölvert por felhőjében az egész vonalon fákó fogatok rohannak, riasztó kurjongatások közt. Ezer meg ezer verseny dől el minden percben.

A királyné fülébe eljutott az új élvezet híre messze földről, és meg is csiklandozta. Mert az asszony asszony, még ha korona van is a fején. Elhatározta, hogy Bécsben is divatba

hozza. Természetesen sikerült. Mert a korona korona, még ha asszony fején van is.

Beszélték az angol lordokról, hogy egyenesen avégből nevelnek lovakat, hogy előzködjenek, arabs vért eresztve beléjük. Hogy a westminsteri herceg mesterségesen soványítja magát és a lovászait a ló kedvéért, hogy könnyebbek legyenek a hátán. Pedig hát mi élvezet van abban, ha az egyik ló hamarabb ér be a csóvához, mint a másik? Hiszen szükségképpen elsőnek kell lenni valamelyiknek.

Laxenburgban volt az első efféle verseny. Gróf Nádasdy uram, a vitéz generális rendezte és báró Feldeck, aki Londonban járt őfelsége megbízásából, hogy szögről-végről kieszelje a futtatások mivoltját. Pünkösöd másodnapjára tűzték ki az ünnepélyt, mely zárt körben folyt le. Csak a legmagasabb uraságok vehettek benne részt.

A felséges asszony lázas érdeklődésben égett; minden követ, fát megmozdított a siker érdekében, még fiát, József főherceget is megbiztatta, hogy jelenjen meg ott akkorra a lovaival.

— De ha nincsenek lovaim — felelte mosolyogva a főherceg, ki jobban szerette a könyveket.

— Meg kell tenni — mond a királyné szigorral.

Nem volt menekülés.

A királyfinak szót kellett fogadni; s lett belőle kínos udvari jelenet, emberöltők emlékezetében soha el nem mosódó.

Jött a kitűzött nap, pünkösöd másodnapjának délutánja. A királyné sátorot veretett a laxenburgi pázsiton, a tavaszi napfény a sátor aranyos kopjáján tört meg és a vitézek csillogó ruházatán. A királyasszony palotahölgyeivel a sátorból nézte az érkezőket, hogy arcát a napfény meg ne süsse. Mert még mindig őrizte az arcát, melyről azt énekelték volt a poéták, hogy barackvirággal festik be reggelenként a tündérek. (Hannem bizony a tündérek festéke már réges-régen kifogyott a tégelyből.)

Rendre érkeztek a lovagok, a Lobkowitzok, Kolowratok, e három agyarú Kinskyek, a Kaunitzok hímzett sörényes oroszlánál, a paripa gránátszín takaróján. Jött Starhemberg János hókafejú lován. De még a lovásza is vezetett hármat. Mind tüzes arabs faj, a vér szinte lüktetni látszik a bőruk alatt.

Az urak félkört foglaltak a sátonnál, míg a jelt a császárna megadja, s akkor lóra kapnak, a második jelnél egy sorba verődnek. Mikor harmadszor is összeveri a piciny tenyerét, akkor megindulnak.

De még várni kell a királyfira. A királyfi elkésett. Ni, amott jön! Most bontakozik ki a kanyargó útról a kíséretével. A csatlósok négy lovat vezetnek utána.

Suttogó moraj kél. Csodálkozó szisszenés, hullámmászás. Imitt-amott titkon illetlen nevetgélés.

Az emberek egymásra néznek, majd a lovakra.

— Ah, ah! Ezek a lovak!

Csakugyan furcsák voltak. Az egyik sovány elcsigázott gebe, csak úgy zörögnek rajta a csontok, a hátulsó ballábára sántított, de az egészséges lábait is alig bírta emelni. A másik ellenben szilaj mén, mely rúgott, kapált és senkit sem hagyott fölülni a hátára.

Mintha csak ellentéte volna ennek a harmadik paripa, egy kihízott lusta állat, mely mozdulni se bírt a renyheségtől. Nemes alakú, formás lovacska volt a negyedik, de mind a két szemére vak.

A királyné idegesen vonta kérdőre a herceget: íves szemöldjei ráncokba vonódtak.

— Mi akar ez lenni, József? Miféle állatok ezek?

— A vásárban válogattam őket össze.

— Mondhatom, értesz a lovakhoz — jegyzé meg haragosan. — Ezekkel akarsz te előzködni az urak pompás paripáival?

— Éppen nem — felelte József —, hanem a politikai helyzetet akarom velök fölséged előtt feltárni.

— Halljuk! — mond a királyné félig gúnyosan, félig kíváncsian. — Halljuk, mi okosat gondolt ki megint a mi szeretett fiunk?

— Az elcsigázott sovány gebe a nép; a féktelen szilaj paripa a papság...

— Hallgass, hallgass!

De a királyfi arcát elöntötte a melegség, kékes hamuszín szemeiben megcsillant a bátorság; nem tudott hallgatni többé, vakmerően folytatta:

— Az elhízott renyhe ló a nemesség

— Ah — szólta a királyné csipősen. — Nagyon elmés vagy, József. Nos, mit kell még hallanom a negyedik lovadról, a vakról?

— Bocsánat fölség, a szavamért. Az te magad vagy, aki nem látod, ami körülötted történik.

... Eddig a hagyomány a »kínos jelenetről«. Így volt, igaz vagy nem, ki tudná megmondani, de bármiként történt, a királyfi (kiből II. József lett) jól összeválogatta a maga négyes fogatát, mert egy bizonyosan igaz, hogy ez a négy ló sebesen vitte őt kunyhótól kunyhóig a népek szívébe.

Még ma is mesélgetik okoskodó parasztok falusi lakadalmakon, vagy a szüreti tüzeknél csigért iszogatva a nagy császárnak szatíráját, mely akkor egészen igaz volt, s mely még ma sem bír átváltozni egészen nem igazzá.

EGY MAGYAR NEMES ÉS HÁZATÁJA

Bevezetés

Egypár év előtt, meghitt a nagybátyám, keőmezei és sóvárnoki Soós János úr az ő »vendégszerető úri házához« (Ipsissima verba) falura.

Megírtam neki, hogy elmegyek, de Vácra küldjön elébem kocsit, ekkor és ekkor stb.

A kitűzött nap elindulván, váltig töprenkedtem a hajón, mint akadok rá a János bácsi fogatára; sem én nem ösmerem a kocsist, se ő engem. De az se tudhatja, hajón jövök-e vagy vasúton?

S íme, ahogy a parton kiszállok és szétnézek, a sok száz kocsi közt (éppen országos vásár volt), egyszer csak elém ugrik egy zömök fürge legényke s leemeli illendően a kalapját:

— Én viszem a tekintetes urat.

— Hát ki maga?

— A tekintetes Soós uraság kocsisa. Név szerint Faragó János, megkövetem alássan.

— És hogy ösمرت rám? — kérdém kíváncsian. — Hogy tudja, hogy engem visz?

A legényke egy összegyűrt papirost suhogtatott meg a markában.

— Mappa van nálam az ábrázatáról.

— Mappa ! Énrólam ! Meg vagy bolondulva ?

Pedig csakugyan igazat mondott. A »Vasárnapi Ujság» azon száma volt nála, mely az arcképemet közli.

— A tekintetes asszony adta ide, hogy azt mondja, erről ösmerek rá a tekintetes úrra.

Okos emberek ezek a régiek ! gondoltam magamban és fölültem a csészára.

Az urambátyám lovai

Estefelé értünk Sóvárnokra; jól vitt a két pejko. Három óra alatt tettük meg a különben négy órányi utat.

Legelső dolgom volt, amint átestem az atyafiságos összecsokolozásokon, leróni hálámat a lovak iránt. Örömet okoz a magyar embernek, ha a fogatját megdicsérik.

— Pompás lovai vannak, János bácsi.

Az öreg kedvtelenül morgott valamit.

— Igazi táltosok — fontam odább —, tüzesek, talán zsarátnokkal eteti őket ?

Az öregúr fájdalmasan sóhajtott.

— Nem az enyimek, édes öcsém.

— Hogyan ? Nem a bátyámé ?

— Az armádiából valók ! — folytatá mélabúsan. — Afféle honvéd-lovak.

Leült az asztalhoz, nagy fejét lehajtotta s szórakozottan dobolt ujjával a tölgyfaasztal cirádás lapján, csak néha szakadt ki belőle egy-egy félmondat:

— Honvéd-lovak . . Milyen gondolat, hogy a császár lovait én tartsam kosztban. S ezek a kosztot megdolgozzák ! Hm ! A kormánynak vannak eszméi. De miről is beszéltünk ? Igen-igen, hogy a kormánynak vannak eszméi.

A Mari húgocskám

Máli néni ezalatt fölhozta az uzsonnát. Egy kis kávé, jó hivalytejet és tepertős pogácsát.

— Egyél, öcsém, míg a vacsorát elkészítem. Mert biz az lassabban megy, mióta lányom nincsen, aki segítene.

— Az igaz, nini: Hol van az én Mari húgom?

— Hát nem hallottad, rossz ember? Hiszen már egy éve férjnél van a szegény lélek.

— Mit, férjnél? A kis Mancika! Aki az én térdemen üldögélt még a minap.

Máli néni az ő édes meleg hangján tett szemrehányást:

— Szép »a minap«. Tizenkét év előtt! Nem szégyelled magad, gonosz csont. Ránk se gondoltál volna. Hej, tizenkét év előtt, akkor még más világ volt.

— És kihez ment férjhez a Marika?

— Kihez? — mordult fel az öregúr. — Hát azt is a császár armádiájából vettem neki kölcsön, mint a lovakat.

— János, János! — kérlelé a férjét asszonyáném.

— Hallgass, Málcsi. Ami úgy van, az úgy van. Katonatiszt, punktum. Én tettem le érte a kauciót, punktum. A királynak is vannak eszméi, punktum.

S ezalatt mérgesen suhogtatta a pipaszárát a levegőben, mintha láthatatlan alakokat ütögetne.

A palánták és a körorvos

Vacsora előtt még körülvezettek egy kicsit a kertben. »Míg a szolgáló megterít« — mondá Máli néni. — János úrnak azonban nem volt ínyére, jelszava lévén: »Minél kevesebb mozgás.« Lomhán tipegett utánunk a bozóttal, labodával fölvert utakon. Virág sehol se volt a kertben, csak egypár szamóca piroslott a cserjék közt. Távol egy nagy tábla kukorica suhogott rejtelmesen. (Suhoghatott is, mert nagy titkot tudott).

— Hát a nagy fák innen hova lettek, amiken egykor fészket szedegettem? A vastag tölgy meg a jegenyék?

— A fa az erdőbe való, fráter — szólt János úr kordialiter, majd hozzátette kelletlenül —, vagy a tűzre.

— Barbár nézetek !
— Ahhoz te nem értesz. Miután az erdőbe át nem vihetem őket, először, mert nincsen erdőm, már eladtam, másodszer, mert ha erdőm volna se fogamzanának meg, kivágtam őket a tűzre.

— Az ugyan nagy kár volt !
— Ej, bolondság ! A gazdálkodásban mindent ki kell aknázni. Eleget tartottak már hűvösséget nyaranként, illő volt, hogy melegítsenek is télen át. A fa is elunja, fiacskám, az egyforma szolgálattételt. Aztán én csak a plántákat szeretem. Nekem is van egy kedvenc plántám, az anyjuknak is van egy. Untig elég az.

— No, már azokra a plántákra kíváncsi vagyok.
— Az enyimet meg nem mutatom — mondá az öreg hamiskásan hunyorítva a szemével —, az ott van eldugva a kukorica közt. Pszt ! Nem látsz valahol fináncot a kerítés mögött ? Mert mindjárt rátenné a kezét a király. Hanem a nénéd plántája ehol van.

S botjával odadöfött egy növénybokorra, mely a lésza mellett díszlett szétlapulva, mint egy sündiszno, csakhogy zöld sertékkal, melyek hosszabbra és vastagabbra növe szeszélyes alakban fonódnak össze.

— Miféle növény ez ?
— Ez a bűvös *baziliszkuszfű*, öcsém, amely mindenre jó a világon. Ezt egy lesti tóttól vette a nénéd ezelőtt tíz évvel, nyolc köből tiszta búzán. Úgy nézd meg azt a bokrot, hékás, hogy ez a fél vármegye patikája. Mert ha állat, ember rosszul lesz, megbetegszik és már semmi se gyógyítja meg, ezt dugjuk a fülébe az állatnak, s az embernek herbateát főzünk belőle, annyi mint szentírás, hogy kigyógyul. Nagy kincs ez a növény. Egy ember hál mellette puskával éjszakánként. Ha olyan bolond nem volnék, milliomos lehetnék belőle.

— De hát akkor itt doktor sincsen a környéken ?
— Van egy körorvos; de olyan szegény, mint a templom egere. A parasztokat a feleségem gyógyítja, a doktor csak az urakhoz jár, akik nem hisznek a baziliszkuszfű erejében. Csakhogy az urak után meg nem él a doktor.

— Hogy-hogy ? Hiszen éppen megfordítva hinné az ember.

— Ej, dehogy! A parasztok szidják a doktort, de fizetik, az urak pedig nem fizetik, de honorárium fejében »per tu« lesznek vele.

— Tessék vacsorálni jönni! — hangzott a szolgáló har-
sány hangja.

Az urambátyám lapja

Vacsora után áttért a beszélgetés a sajtóra.

— Milyen lapot járat urambátyám?

— Ez idő szerint semmilyen! De tudván érkezéseted, valami négy nap előtt előfizettem a »Hon«-ra. Ma tán el is hozza már a postás.

— Hisz a »Hon« már nincs is meg.

— Úgy? Akkor az »Ellenőr«-re.

— Csakhogy az sincs!

— Lehetetlen! — szólt János bácsi jámbor képpel.

— Akkor hát nem is tudom. Átadtam a pénzt a postamester-
nek, hogy egy kormánypárti lapot rendeljen meg; az ördög tudja jobban, mifélett.

Még időnk se volt másra fordítani a beszélgetést rúdját, mikor jött a postás egy köteggel az »Egyetértés«-ből.

— No, hát itt a lap! — kiáltott föl az öregúr élénken. S fölrakván pápaszemét, egész találomra kihúzott egy számot s elkezdte olvasni a vezércikktől kezdve lefelé egész addig a sorig: »felelős szerkesztő: Csávolszky Lajos.« Élvezett. Izzad-
ság csurgott az arcán, míg a harisnyát kötögető Máli néni apróra vette velem a vidék összes eseményeit. Váltig vártam, mikor fog fölzsizszenni az öregúr: »Ejnye, ezer ördög! Ez a postamester engem bolonddá tett«. De nem. Szép csendesen letette a kiolvasott lapot és a pipáját kezdte tömögetni.

Én törtem meg a csendet:

— Nos, mit mond az újság, János bácsi?

— Kotyog. Ügyesen kotyog.

— Hát erre prenumerált?

— Erre — felelte nyugodtan.

És ezt felelte volna, bármelyiket kapja is. Azt felelte volna a »Magyar Állam« láttára; azt a »Nemzet«-re, azt a »Hirlapok«-ra. Erre prenumeráltam, erre hát.

S míg ti, jámbor újságírók, töritek a fejeteket bent a szerkesztői irodákban, hogy megadjátok lapotoknak a helyes irányt, a tetszetős beosztást, beleöntitek az egyéniségeteket, belelehelitek az üde hangot: addig az öregúr kiveszi a lapcsomagból az öt nap előtti számot és azt mormogja a végén, hogy »elég ügyesen kotyogtok«.

A terhek törlesztése

Lefekvés előtt bejött a szobámba az öregúr a gyertyával (amit a néni otthon önt faggyúból üvegcsövekbe) s elpanaszolta, hogy nagyon sok a kiadás, a katonatiszt sokat költ.

— Behozza azt a jó sóvárnoki föld.

— Behozná, öcsém; nem panaszkodom ellene. Bár ő se tenné. Nem is teszi; ámbár tehetné — mert nagy terheket tettem rá. Sok van rá betáblázva. S ezentúl már csak minden öt évben törleszthetek.

— Úgy! Minden öt évben?

— Akkorra szoktam adni a terminusokat. De nem elég. Nem elég! — sóhajtott fel szomorúan. — Végem lesz, öcsém, végem lesz, ha csak a szerencse különösen be nem ütne.

— Persze, egypár jó termés.

— Ej, dehogy. Az nem segít. Hanem három-négy *követ-halál* még kiránthatna.

— Miféle halál?

— Hát a követek halála hehehe (és jóízűen nevetett). A királynak is vannak eszméi. A kormánynak is vannak eszméi. Nekem is vannak eszméim. Azonfelül van népszerűségem is. S ha követválasztáskor odaállok valahova, ahova akarok, érted, és aki mellett akarok, érted, akkor azé a mandátum, hékás.

— Igenis, értem már.

— A követválasztás azelőtt, mikor még én is számár voltam, és föllépegettem, mindig egy csomó terhet hozott a birtokra, most mindig levesz egy csomó terhet. Hát nem igazságos ez így? Mert velem kell a jelöltnek *beszélni*, hm. Csakhogy ritkán van . . . öreg, beteges hazafiakat szeretnék kapni, akik gyorsan halnának egymás után. De már álmos is vagy,

amint látom, aprók a szemeid. Eloltam a gyertyádat? Itt a víz, ha inni akarsz, ott a csengettyű, ha valamire szükséged van. Vagy beszéljessünk még?

— Nem, nem elég lesz. Mert hisz nekem is megvan már a mappám a János bácsi ábrázatáról.

A NINIVEI KORMÁNYBIZTOS

Semmi sem szaporább a kormánybiztosoknál. A fű csak akkor nő, ha esők vannak. A kormánybiztosok attól is nőnek, ha esik, attól is, ha szárazság van. Így árvíz-biztosok, amúgy ínségügyi biztosok. Annyira szaporodnak, hogy az ország lakosait bízást két osztályba lehet sorozni: kormánybiztosok és nem kormánybiztosok. Valamint az élettelen tárgyakat is meg lehet jelölni mint kormánybiztosságokat vagy mint nem kormánybiztosságokat. A töltések, sáskák, selyembogarak például kormánybiztossági objektumok. A cserebogarak nem. Vannak kétes tárgyak is, mint például egy odvas fa vagy egy hegy. Az odvas fákról és a hegyekről nem hallottuk eddigelé, hogy kormánybiztosaik volnának. De ez is csak addig lesz, míg a hegyek a szaporulat kedvéért rá nem adják magukat a tűzokádásra.

Egyébféle kormánybiztos ellenben bőven található hazánkban. Van már villa-kormánybiztos, filoxéra-kormánybiztos, borászati kormánybiztos. Vannak ismeretlen folyamatok és patakok ismerős kormánybiztosok keze alatt, és vannak ismerős nevű folyamatok ismeretlen nevű kormánybiztosokkal.

Az ember feje szinte gőzölög tőlük. Mindenütt látja őket — ahol nem kell lenniök. Vannak faültető kormánybiztosok és tövisirtó kormánybiztosok, s még sincsen minden betöltve, mert kormánybiztosokat irtó kormánybiztosok is elkellenének.

Lassankint beleszokik az ember s mindent ebből a szempontból tekint. A levegőt, a felhőt, a napot, a szeleket, az egész mindenséget. Amint tegnap is fölnéztem a szabadelvű körbe és nem találtam ott senkit (még Urbanovszky se mutatkozván a láthatáron), kivettem zsebemből a bibliai történetet,

mivel sátoros ünnep lévén, a kis fiamnak vittem haza, lehevedtem egy dívánra s elkezdtem belőle olvasni »Ninive városának történetét«, melynek itt adom a hiteles szövegét:

Jón. I. II. III. IV. Rész.

Ninivé felette igen nagy város vala, mellynek a' kerületi három napi járó föld vala. De ennek a' városnak a' lakosi istentelen emberek valának, és az ő gonoszságok mind az égig fel-hata. Parantsolá azért Jehova Jónás Prófétának, hogy menne Ninivébe és azokat intené a' megtérésre. De Jónás nem fogadá a parancsolatját, hanem hajóra ülven, szalad vala. Amiért az ég nagy szelet küldött utána, a mely a hajót végelromlással fenyegetné.

Megrémülvén ezért a hajósok, sorsot vetének, ki legyen bűnben közülök, és a sors a hajó oldalában aludó Jónásra esik, kit fölkelte a kormányosmester, mondván, hogy a sors ráesett. Ő pedig akkor megvallá gonoszságát, engedetlenségét, sőt azt is tanácsolá maga nékiek, hogy őtet a tengerbe vetnék, és így meg fogna a tenger tsendesedni. Megragadván azért Jónást, ki-veték a' hajóból a' tengerbe, és azonnal meg-szünék a' tenger az ő háborgásától. Készített vala pedig a gondviselés egy nagy halat a' tengerbe, a mely Jónás Prófétát mindjárt el-nyelé; és vala Jónás annak a' hálnak gyomrában három nap, és három éjjel. Kiálta azért Jónás ez ő nagy szorultságában, és keserűségében az Úrhoz. Parantsolá azért ő Felsége a hálnak, hogy Jónást sérelem nélkül a szárazra ki vetné. Midőn tehát Jónás meg-szabadult volna, elméne Ninivébe és ott kiabálá az utcán, hogy a város negyven nap múlva elfogna sülyedni. Midőn pedig annak a városnak lakosai penitenciát és bűntört tartának vala, a mennyei hatalom elváltoztatná a gonoszt és Ninivé városát nem veszejté el.

A próféta ekkor a halált kívánta magának, a miért prófétziája be nem teljesedik immáron, s ebben a nyughatatlanságában annak okáért kimenvén a városból, csinált magának kiűn a mezőkön egy hajlékot, hol az alatt élne, míg meglátná mint lenne a városnak dolga. Midőn pedig a nap a Jónás fejét megsütötte volna, nevele ottan egy tököt, mely felfutván a kunyhójára, a maga leveleivel árnyékot tarta. De ennek folytán támadt vala egy féreg, a mely minekutána a töknek tövét megrágtá volna, a tök elhervadt. Jónás tehát ismét a halált kívánja vala békétlenségében stb.

*

Csodálatos, az örök szép történet, amint elolvastam, nem tette rám a régi hatást. Az istentelenség szállott-e meg, vagy a klub atmoszférája okozta-e (mert hiszen harmadfél száz mameluk lehelete kóvályog e termekben), hogy eszem rögtön átgyúrta a dolgot a mai kaptára s Jónást nem voltam képes valódi prófétának venni, hanem úgy teszett nekem egy percre,

bizonyosan az ördögök incselkedése folytán, hogy Jónás volta-
képpen senki egyéb, mint egy képviselőtársunk, aki kormány-
biztosi minőségben küldetett ki Ninivébe.

Úgy, úgy! Hiszen az egész történet ismerős tegnapi-
tegnapelőtről.

Lássuk csak reális világításban.

Hogy im Ninive lakosai rosszkodának, az Úr maga elé
hivatja a diplomata hírből álló Jónást:

— Hallod-e, próféta! Leutazol azonnal Ninivébe, meg-
fékezed és megtéríted ott a lakosokat hozzám.

— Milyen minőségben menjek? — kérdé Jónás.

— Mint a mennyei kormány biztosa.

— És milyen hatáskörrel? (Bizonyára ezt se mulasztotta
el Jónás megstipulálni.)

De vagy a hatáskör nem volt ínyére, vagy az állás, lehetsé-
ges az is, hogy mint szenvedélyes pozór csak taktikázott, mi-
dön rendre emelé a kifogásokat.

— Számot kell vetnem körülményeimmel.

— El kell menned, Jónás!

— De meggyőződésem, elveim . . .

Ilyenformán szokás ez, mert aki sokra tartja magát, azt
mások is sokra tartják — s ebből áll az igazi politika.

De a világ gondviselője nem tágitott.

— Akarom, tehát menned kell.

— Legalább gondolkozási időt kérek, uram.

A gondolkozási időt megkapta Jónás, de lelke az engedet-
lenségre hajlott. Vakmerő dacolási viszketeg lakta szívét,
vagy meglehet, nem lakta egyéb, mint egy kis taktika. Ha elfo-
gadam a verebet, a tűzokok a többi prófétáknak jutnak. Föl-
száll tehát egy hajóra, hogy kikerülje a Ninivébe való kiküldet-
ést. Egyszóval, elment utazni.

De a mennyei kormány haragra gyullad a frondór ellen és
nagy szelet küld a hajó után, mely paskolja a hullámokat,
hogy azok paskolják a hajót, hogy a hajó fölzúduljon Jónás
ellen. (A mennyei kormány is sok indirekt eszközzel dolgozik.)

A hajó népe elrémül s kutatja, az égi haragnak okozója ki
légyen. Jónás próféta ravasz úr egy kicsit, amint kiveszem a
történetből, alvást színlel a hajó egyik oldalában, teszi magát
ártatlannak és közömbösnek, de mihelyt rájön a kormányos-

mester, hogy őmiatta dühöng a zivatar, egyszeribe belátja, hogy teljesen egyre megy már, akár tagadja a dolgot, akár nem, tehát beáll bátor és önfeláldozó embernek:

— Igenis, hajósok, én vagyok az ok. Ne keressetek mást! Oppozícióban voltam az ég ellen s innen a mennydörgős vihar ellenem. Tiértetek, a népért halok meg, mert nem akartam lemenni Nivinébe a várost megsemmisíteni.

(Meg vagyok róla győződve, hogy egy kis demagóg ízt se sajnált a próféta úr ezen beszédétől, melyet én nyilván fantáziám segítségével is csak kivonatolok.)

Volt »halljuk, halljuk«, képzelem, de »éljenzés« nemigen lehetett, mert Jónás imigyen folytatta:

— Azért hát ne sokat tanácskozzatok, jó hajósok (látta, hogy eszök ágában sincs tanácskozni), fogjatok meg és dobjatok be egyenesen a tengerbe, hogy lecsendesedjék.

Hát persze, mert a hajón nem maradhatott s egyebüvé úgyse dobhatták.

Jónás úr igazi típusa volt az eszélyes opportunistáknak.

A hajósok átnyalábolták és behajították a tengerbe. Hurrá! A tenger nagyot loccsant, s mindenki azt hihette volna, hogy a Jónás próféta földi karrierje be van ezzel végződve. Nem lesz már ebből soha kormánybiztos! De nem az történt. A mennyei gondviselés egy nagy halat küldött, amely hirtelen elnyelte a prófétát.

Ott volt szegény a hal gyomrában három nap és három éjjel, míg végre a harmadik éjszakán beadta a derekát (ott úgyse lehetett többé kiegyenesíteni) s felfohászkodott a mélységes tenger fenekéről az Úrhoz, hogy immár nem leszen többé oppozícióban. Még elég szívósság volt tőle. (Helfy egy napig se állta volna meg ebben a halban.)

A mennyei gondviselés megparancsolá rögtön a halnak:

— Vesd ki Jónást a partra sértetlenül.

A hal nem is tett semmi ellenvetést. Még tán örült is rajta, hiszen nagyon alkalmatlan lehetett neki így emésztetlenül.

Jónás tehát újra akcióképes lett s most már elvállalta a hivatalt. Ment, meg sem állt Ninive városáig, hol is erősen ráijesztett a nemes városra, szerte kiabálva az utcákon:

— Negyven nap múlva el fog a várostok süllyedni, ti gazemberek!

A ninivei lakosok legott a jobbik eszűkhöz nyúltak ez erélyes föllépés következtében s folytonos imádkozásokkal és alázatossággal sikerült a gondviselést kiengesztelniök.

Tudtukra adatott égi jelekben a »kegyelem«.

De a lakosok nem elégedtek meg ezzel. Újra fohászkoznak:

— Mit ér nekünk a kegyelem, ha Jónás a nyakunkon marad. (A kormánybiztosok denique már akkoriban se voltak népszerűek.)

Jónás ezalatt szintén nem pihent. Tele volt panaszokkal, duzzogással: hogy őt a menyeiek dezavualták.

Természetes, a hivatalos tekintélye meg volt csorbítva. Ha egyszer kimondta, hogy Ninive elsüllyed negyven nap múlva, hát tessék mármost elsüllyeszteni! Az, hogy a város megtért, megjavult azóta, neki semmi. Az ő tekintélye az első dolog, nem a közügy.

Látta ebből a menyei kormány, hogy a Jónás állása tarthatatlan ezentúl; de bizonyos tapintattal kellett a dolgot elintézni. A hivatalos tapintatot tehát nem most találták föl itt a klubban; örök az; a világ kezdetétől való.

Míg a dolog elintézése függőben volt, Jónás kihurcolkodott a városból (nyilván az utcai kraváloktól tartott) s egy hajlékot csinált magának kinn a sivatagban. De a már említett tapintatnál fogva a gondviselés oly tikkasztó nyári hőséget bocsátott ama helyre, aminő még sohase volt: mintegy meg akarván adni Jónásnak a módot, hogy »éghajlati és egészségügyi tekintetből« beadja lemondását.

De Jónás nem akarta a dolgot elérteni. (Ilyenkor a próféták is nagyon nehéz fejűekké válnak.)

Hanem ahelyett fogta magát, elültetett a hajléka mellett egy tököt, mely felfutván hatalmas indáival és széles leveleivel a kunyhóra, lehetőleg hűvösen tartá azt.

De a menyei hatalom se pihent. Tromfra tromf! Hirtelen küldött egy férget, mely a tök gyökereit megrágtá és az árnyékot adó levelek elfonnyadtak.

Ez már aztán annyira világos intés volt, hogy Jónás is észrevette magát s nehéz szívvel kiszakadt belőle az a bizonyos »saját kérelem«.

Ez volt az első kormánybiztos működésének története.

Jónás próféta megérdemli, hogy fölfedezve benne az első kormánybiztost, ha már a hal nyomrából is kijött, én is ki-
vegyem őt az ezer év előtti ködből, és az azóta mesésen el-
szaporodott kormánybiztosokat egy ősapával ajándékozom
meg, ki sokban hasonlított hozzájuk és sok precedenst terem-
tett a számukra.

Csak éppen, hogy a napidíjat nem bírtam a bibliatörténet-
ből előhámozni.

AZ ÚJ KOR CSODÁI

I. Szipka az alkotmányban

Ha valami lemásolni valóm van, egy jámbor gyorsirodai
díjnokkal szoktam végeztetni, akit a képviselőházból ösmerek
Ha nem csalódom, Hupka Ferencnek hívják.

— Hogy mennek a dolgai? — kértem a minap.

— Nem panaszkodhatom — felelte vidáman, nagy fejét
fölemelve az írásból —, ámbár nagyon rám jár a gölya.

— Mennyinél tart?

— Az ötödiknél.

— Nem tréfadolog. Öt cipő, öt kalapka, öt kifli a reggeli-
hez. S mennyi ehhez a fizetés a Ház gyorsirodájában?

— Amiatt ugyan éhen halhatnának, ha egyebem nem
volna.

— Igaz, hallottam, hogy egy szőlője van.

— Igen, Szentendrén, de az szót sem ér, megette a filok-
szera. Hanem van egy tajtékszipkám. . .

S ezt olyan hangon mondta, mintha Aladin beszélne az ő
csodalámpájáról.

— Egy tajtékszipkája?

— Az tartja fönn a családomat. Az az én dominiumom.
Nem kell se szántani, se vetni, hanem azért biztosra terem.

— No, ilyen különös tajtékszipkát magam is szeretnék
látni.

— Semmi sem könnyebb annál — szólt s kivett a zsebé-
ből egy tokot, melynek belsejében bíboros barázdában nyúj-
tózkodott a nevezetes tajtékszipka.

Ábrázol pedig egy meggörbített női kart, a kar felső részébe a szár jön, a kéz öt ujja ellenben tulipán-kelyhet tart, ahova a szivart kell dugni. Csinos kis szipka, és gondosan van kiszíva barnára.

— És hogy jövedelmez ez magának?

— Ki szoktam játszani a képviselő urak közt minden hónapban. Negyven szám forintjával, havonkint negyven forint.

— De hiszen megnyeri valaki.

— Aki megnyeri, visszadja. Így tart ez tizenöt esztendeje. A képviselő urak tudják már. Mikor elviszem a nyerőnek, rendesen azt mondja: »Hagyjon békét, Hupka úr, visszaajándékozom magának.« Tradíció ez már a Házban.

— De hátha mégis akad valaki egyszer és átveszi?

— Az lehetetlen! Nem akadhat. Mert mindig egy nagy gavallér nyeri meg, aki gazdag és nem dohányos.

-- Úgy már értem.

A szipka csakugyan örök. Új kormányok, új parlamentek jönnek, mennek, de a szipka marad. Új ház épül föl, új ezredév virrad az alkotmányra, új eszmék, új gondolatok foglalkoztatják a honatyákat, a régiből mindent elsöpör az idő, de a Hupka-szipka matematikai pontossággal bukkan föl minden hónapban a Ház folyosóin — jelezve, hogy a biblia híres olajos korsója ma se mese.

II. A halhatatlanok

Egy vén honvédet szeretnék beprotegalni hosszú évek óta a honvéd-egylet korifeusainál. Lótok-futok, beszélek az érdekében majd minden évben a főbekkel, Harkányi Frigyes, Nedeczky Istvánnal.

Harkányi Frigyes mosolyog ilyenkor és elmond egy anekdotát, de honvédemem ez nem segít.

Nedeczkyknél azonban ennyit se bírok kivinni. Harkányi legalább minden évben új anekdotát mond és mosolyog, de Nedeczky István se nem mosolyog, se anekdotát nem mond, hanem minden évben ezt az egyet feleli:

-- Várjatok egy kicsit, míg a honvédek megritkulnak!

Tehát persze vártunk, azaz, hogy az öreg honvédem várt (mert nekem nem kerül nagy megerőltetésembe). Türelem, türelem. Hiszen nem tarthat sokáig. Harminc és néhány esztendeje már a nagy csatáknak. Ma-holnap ritkaság lesz a honvéd. Hely ürül, bizonyosan ürül. . . No már kis szíve van ennek a nemzetnek, hogy a melegéből még a hőseinek sem jut egyszerre, hanem csak egymás után. S úgy sem elegendő.

Vártunk és sürgettük a dolgot évről évre. Mindig ugyanaz a reményteljes közbelépés részemről, mindig ugyanaz az eredmény: »Várjatok még egy kicsit«, csak a Harkányi anekdotája mindig más.

Az idén végre a negyvenkettedik esztendőbe léptünk. Negyvenkét év előtt kik daliák voltak, hol kell már lenniök! Akiknek akkor az ágyúk bömbölése volt a zenéjük, ma már azoknak csak a méhek döngnek; de a nagy álmuktól bizony azt se hallják.

Újló reménnyel vettem föl a fonalat. Megszólítom Harkányi Frigyeset. Tisztelt képviselőtársam mosolygott és elmondott egy anekdotát.

Ohó, hisz ez egy régi ismerős! T. i. az anekdota. No, hála istennek! Megörültem. Ez jó jel! A Harkányi adomái elfogytak, hát a honvédek hogyne fogytak volna el!

Sietve kerestem föl Nedeczkyt, újból előadva neki a dolgot.

— Várjatok egy kicsit — mondá —, míg a honvédek megfognak.

— Ej, hát mikor fogynak már meg? — kérdém türelmetlenül.

— Úgy értem, hogy hátha talán mégis megfognak egyszer, ámbátor nem bizonyos — szólt flegmával.

— De Pista bácsi, hiszen már nem lehetnek sokan, hiszen már negyven éve múlt!

Az öregúr vállat vont s kedélyesen simogatta meg tömött, huszáros bajuszát.

— Hja, nem az esztendők teszik. A derék nem fél az idők mohától.

— Úgy? És mennyi a mai létszám?

— Meglehetősen állunk — szólt az öreg úr elgondolkozva. — Harmadéve éppen annyi honvéd volt, mint ahány a forradalomban az *isaszegi csata után*. . .

— Lehetetlen az! És az idén?
Pista bácsi a kezeit dörzsölte:
— Meglehetősen állunk. Most körülbelül annyi van, mint az *isaszegi csata előtt*. Az elesetteknek is megkerült a nagyobb része.

— De hisz az lehetetlen.
— Mit tudod te azt? — förmedt rám. — Hát sohase hallottál a Csaba vitézeiről semmit sem?

Megfordult és ott hagyott rágódni az ősz szittyá legendán, a Csaba vitézein, akik soha el nem múltak.

Ejnye, de roppant kár, hogy ez se maradt meg már mesének. Hogy a modern kor irtja a fákat és a meséket. A tündérek és gnómok szétfutnak a fejszecsapások zajától s sziklarepedésekben, meghasadó hullámokban eltűnnek örökkön-örökre.

III. Aki nekem lop

Tudvalevőleg (de aki nem tudná, itt hozom tudomására) én novellákat is szoktam írni (s éppen ezeket másolgatja a föntjelzett Hupka Ferenc). A novellákban sok gyönyörűségem telik, s így el van érve a cél.

Mert novellákat írni, csak kétféle célból lehet. Az egyik az, ha maga gyönyörködik bennök az ember. Még az is megbocsátható, ha azért írja valaki, mert a nagyközönség gyönyörködik bennük. De a legtöbb író valami harmadik célból írja a novellákat, s ezt sohasem bírtam kifürkészni, hogy mi lehet.

Én, mint mondom, a magam multságából írom a novelláimat, de emellett megvan a külső siker is, mert az újságok már húsz év óta neveznek »tehetséges fiatal író«-nak (az örök fiatalságot e novellák szerzik nekem).

Egy idő óta a német könyvpiacokra is eljutottak, s csodálkozva láttam a német lapokban a recenziókat, hogy a tituluszom külső országokban megnőtt »jeles író«-nak.

— Sic!

Nem hogy örültem volna e dolognak, inkább elfogott a keserűség:

— Hát járja ez? Hogy én itthon csak tehetséges író vagyok, odakint pedig »jeles«? Hát mit vétettem én a magya-

roknak? Ha megfordítva volna, még érteném, hogy egy gazdagabb irodalomban néznek kevesebbnek, egy szegényben többnek. De hogy Rothschild nagy bankónak tartsa a tizfórintost, Kerneszegi János urambátyám pedig aprópénznek, az már kihoz a sodromból.

Hanem e bosszúság mellett fölütötte bennem fejét a csodálkozás is. A magyar kritikák azt írják t. i. rólam: »Van benne elevenség és humor.«

A német kritikák azt írják: »Magas filozófiai észjárás jellemzi.« (Mármint engem.)

— Hm! Ezt mégis sokallom egy kicsit. Ez csodálatos! Ezt én sohase tudtam magamról. Ergo, vagy én vagyok számár, vagy a német kritikusok azok. De minthogy én filozófus vagyok, hát bizonyosan ők a szamarak. Mivel azonban ők azért szamarak, hogy engemet filozófnak tartanak, hát ennél fogva mégse vagyok filozófus. Mi az ördög vagyok hát? Nem bánom akármi, csak filozófus ne legyek.

Ilyen gondolatok közt hányódva, elhatároztam felkeresni a fordítómát, az ország tízezer Kohn Mórjainak egyikét. Hogy engem ne fordítson többé, mert engem a németek nem értenek.

Tudakozódtam felőle, hol lakik s miféle ember.

— Az egy különös teremtés — mondák —, kleptomániában szenved.

— Mi az?

— Egy az irodalomban gyakran előforduló betegség.

— Miből áll az?

— A lopás szenvedélyéből. Amint megfogja a tollat, minden tinta-bemártásra meglop valakit.

— Azaz plagizál.

— Nem egészen, mert a plágizáló rendszerint egy egész művet lop. De az ön Kohnja egy közönséges szarka, aki csak egyes morzsákat lop, ahol valami fényeset talál, s beszúrja a magáé közé.

Világosság kezdett derengni a fejemben.

— Lehetséges-e — kérdém —, hogy az efféle betegségben sínylődő akkor is lopjon, ha nincs belőle semmi haszna?

— Azt hiszem, lehetséges.

— Hogy másoknak is lopjon, ha rájön a nyavalya?

— Igen különös jelenség lenne, de megtörténhetik.

Rohantam könyvszekrényemhez: kivettem egyik németre fordított kötetemet s elkezdtem mohón olvasni, a vizsgálóbíró lázas türelmetlenségével.

... S ím, micsoda vakító fény tárult elém. A bagdadi mesés kék barlangban nem hever annyi kincs, annyi drágakő, mint szétszórva e lapokon.

S ezt mind az én Kohn Mórom lopkodta össze a számomra.

Shakespeare egy élce tündöklük a kiscsoltói bíró szájában; Borcsa asszony, aki tyúklevest visz a mezőre Csozogó Jóska bátyánknak, Schopenhauernak a gondolatait füzögeti elméjében útközben, Taine és Kant eszméivel diskurál a korcsmában Szabó Ferenc nótárius uram. — Ni, itt is egy fényes gondolat! Ezt Danton mondta a francia nemzetgyűlésben. Most a Jutka mondja a fonóban.

Minden meg volt előttem magyarázva. Európa összes írói meg vannak lopva. Annyira benne volt a tolvajlás láza a fordítómban, hogy még énbőlőlem is lopott: a munka elejéből a hátuljába, a hátuljából az elejébe.

Letettem a könyvet és rezignáltam. Minden tisztába hozatott.

A németek rehabilitálva vannak, kritikusaik nem szamarak, én pedig nem vagyok filozófus, s kész örömet elhiszem most már az olajos korsó és a Csaba vitézei után azt a bizonyos hitregei alakot is, aki bőrt lopott imitt-amott, hogy abból a szegényebbeknek csizmát vegyen.

Hanem a csizmát én ugyan fel nem húzom.

SZOMORÚ SZÉP ASSZONY

Be kell vallanom őszintén, hogy egyszer engem is lefőztek a fürdőtulajdonosok, akik tudvalevőleg elsősorban is az elő-meg az utószezont ajánlják minden fürdőzni akaró úrnak és asszonyságnak. Azt hirdetik derűre-borúra, hogy ebben a két időpontban a kúra a legsikeresebb. Az előszezomban virágzanak és üdőbbek a fák, meg illatosabb a levegő. Az utószezomban pedig nincs olyan rengeteg meleg, mint a kánikulában, és így a test fogékonyabb a gyógymód iránt.

Nem tagadom, bizony én beugrottam, és az előszezonban gyógyítottam magam holmi képzelt betegség miatt, s rájöttem, hogy az az idő nem annyira a betegnek, mint a fürdőtulajdonosnak használ, akinek ilyenkor minden szobája üres; míg az igazi szezonban — amely rövid ideig tart — el van foglalva mind. Most persze tudom már, hogy az előszezonban miért illatosabb a levegő, és az utószezonban miért fogékonyabb a test a gyógymód iránt.

Abban az időben és abban a fürdőben, amelyben erre a tapasztalatra tettem szert, dacára a fák virágzásának s a lég gazdag ózontartalmának, igen kevesen voltunk. Talán mindösszevéve tízen. Egy szomorú szép asszony, akinek igen rejtélyes betegsége volt, és akinek az ajkán hosszú ideig nem láttam mosolyt. Egy úr, aki a gyomor baját gyógyította, de aki minden ételből három porciót vágott be, kijelentvén ilyenkor mindig, hogy mennyire örülne a mamája meg a Zsófi hűga, ha látná. Egy másik úr, aki igen hosszú és igen unalmas történeteket mesélt el, és egy harmadik úr, aki a fogait vicsgorgatta, kijelentvén, hogy igen jó kedve van. Meg még néhány különböző úr, akik nekifeküdtek a kuglizásnak, s diadalmi kiáltásaikkal minden élő állatot elriasztottak a közeli környékről, odacsalva azonban egy impresszáriót, aki a megszökött vad indiánjait kereste, és aki a hangok után szentül hitte, hogy ott csípi el őket.

Máskülönben meglehetősen unalmas volt az élet. Sétáltunk, társasjátékot játszottunk, szellemes csevegést folytattunk, és pedig annyi eredménnyel, hogy minden megerősítés nélkül képesek voltunk a szezon vége felé már egymás után tizennégyyszer is ásítani.

Engem leginkább az a szomorú szép asszony érdekelt, akinek szomszédja voltam az asztalnál és aki a szomszéd szobában lakott. Érdekes arca halavány volt és unott kifejezéssel bírt. Szemei álmodozók voltak, és szinte ráborultak a szemhéjak. Akkoriban meglehetősen jámbor fickó voltam, és foglalkoztam a lélektani állapotokkal, gondolom azért, mert érdekelték az asszonyok, és azt hittem, hogy olyan rébuszt fejték meg, amely eddig még mindenkit félrevezetett.

Ebben a folyton szomorú és egyformán szép asszonyban azt csodáltam leginkább, hogy egy csöppet sem volt hiú, és

eszébe sem jutott, hogy kellesse vagy tetszesse magát. Reggel fölvette magára a kényelmes pongyola ruháját, és abban járt egész nap, egész héten át. Mider nélkül, virág nélkül, minden szalag és csipke nélkül. A haját egyszerűen kettéválasztotta és lefésülte, pedig ez nem állt jól neki. Vett egy széles karimájú, ott font szalmakalapot, és azt viselte. Ma is mernék fogadni arra, hogy akkoriban egyszer sem nézte meg a tükörben magát. Annyit sem törődött a saját énjével, mint a fürdőtulajdonos, aki ekkor már minden világi gyönyörűségről lemondott, s világítótoronynak akarta előléptetni az orrát.

Pedig hát, hogy tovább is őszinte legyenek, könnyen észrevehette, hogy tetszik nekünk. A patikus esténként majd megfoglalt a fuvolázástól, amint az ablakon az ő szobája felé hajolva, erős szuszogással fújta az ábrándos nótákat, mit sem törődve azzal, hogy az erőlködés után rengeteg mennyiségű malátacukrot kellett elfogyasztania vérfagyasztó köhögési rohamai miatt. A segédszolgabíró, aki azt hitte, hogy a tekintetében bűverő van, bámulatot tökélyre vitte a szemmeresztéseket, míg a pokoli étvágygal bíró gyomorhajos képes volt arra, hogy a legjobb falatokat neki engedje át.

Fuvolás, szemmeresztés és udvariasság mind nem ért semmit. Annyi hatással sem volt a szép asszonyra, mint arra a sovány csirkére, amit a fürdőtulajdonos mindennap megmutatott, jelentvén, hogy az a mi számunkra hízik egy kitűnő kirántottcsirke-ebéd erejéig, amit azonban később ő maga evett meg vacsorára, elhitetvén velünk, hogy elvitte egy róka.

Amint múltak a napok, az asszony mindegyre szomorúbb lett. Halaványabb az arca, unottabb a tekintete és még gyűröttebb a ruhája, amit folyton viselt, és amely egyáltalában nem mutatta vissza a szép termetét. Kérdeztem tőle, hogy beteg-e? Azt mondta: nem. Vallatóra fogtam a doktort, aki megcsóválta a fejét, és kijelentette, hogy nincs remény. Ha jól emlékezem, előrehaladt tüdővizenyőt konstatált.

Óráig ültem olykor mellette, és igyekeztem olvasni a tekintetéből. Amit azonban kiolvastam, az semmi sem volt más, mint az, hogy én is terhére vagyok.

Egy alkalommal szóba került köztünk a ruha. Azután a nők, kik óriási nagyságú megrakott kufferekkel mennek a

fürdőkebe, magukkal vivén rengeteg ruhát, kalapot, cipőt, napernyőt, meg minden más egyebet. Ekkor történt, hogy hosszasan beszélt velem. Elmondta, hogy ő is hozott magával két ilyen rengeteg kuffert, meg tíz kalapskatulyát, úgyhogy a szobájában alig tud mozogni ezek miatt a tárházak miatt.

Kételkedni voltam bátor, amire ő azt mondta, hogy menjek vele a szobájába. Persze, hogy kaptam az alkalmon, és siettem föl kísérni, végtelen irigységére a patikáriusnak, aki úgy vélte ellensúlyozni az én szerencsémét, hogy amíg bent voltam a szép asszonynál, addig ő folyton kihajolt az ablakából és szuszogtatta a fuvoláját.

Hát a szomorú asszony nem tréfált velem.

Óriási kofferek voltak a szobájában egymásra rakva, míg a kalap- meg a napernyőskatulyák számot tettek volna egy kereskedésben is. Valami kicsit fölmelegedett, amíg előbbem tárta a kincseit. Elmondta, hogy ez a ruha milyen szabású és hol készült. Leírással kísérte a bemutatott kalapokat, föl is próbálva egy-kettőt futólag, csak azért, hogy jobban lássam.

— De hát, az istenért, miért nem viseli? — kiáltottam föl.

Végtelen közönyösséggel adta meg a rövid választ:

— Minek?

Azután elrakott mindent, s az a pillanatnyi derű is, amely a mutogatás közben látszott az arcán, eltűnt.

A negyedik héten már igen rosszul nézett ki, és olykor-olykor láza is volt. Erősen fogyott, halaványodott, és látszott rajta, hogy gyöngül. Az orvos erősebben kezdte csóválni a fejét, s nekünk mindnyájunknak megeredt az orrunk vére. Úgy néztünk ki, mintha az ajtón kopogtatott volna már a halál, amely őt magával viszi.

— Rosszul van? — kérdeztem tőle meghatott hangon.

— Unom magam. Lehet azonban, hogy beteg vagyok, noha semmi fájdalmat sem érzek.

— Mit mond az orvos?

— Hagyja.

Ez időben többször láttam, hogy kint ült az erkélyen, és szemeihez illesztette a látcsőt. Nem a hegyeket nézte, nem a fenyvesekben gyönyörködött, és nem is ragadta el a regé-

nyes vidék. A messze kanyargó poros utat nézte, amely a fürdőbe vezetett.

Ekkor kezdtem sejteni, hogy értem a szomorú szép asszony baját.

Vár valakit, aki nem érkezik. Bizonyára valami csinos fickót, akivel itt van találkozója, aki majd lázzal gyógyítja a lázat, aki majd biztos orvosságot hoz a tüdővizenyő ellen, és akinek nem kell fuvolázni, hogy hatást érjen el és érzelmet fakasszon az ő szívében.

Kezdttem igen egyszerűnek találni a dolgot. De némileg komikusnak is, mert eközben az orvos kötelességének tartotta, hogy a veszélyes helyzetről értesítse a férjet. Nevettem arra a gondolatra, hogy a férj majd éppen akkor érkezik meg, mikor az a fickó, aki fuvola nélkül is, meg szemforgatás nélkül is boldogul.

Bolond história lesz ez, annyi igaz.

És én is kiültem az erkélyre, és én is szemem elé bigyesztettem egy messzelátót.

Egy napon körülbelül egy időben vettük észre azt a fogatot, amely a hegyoldalról leereszkedve, a fürdő felé vezető útra fordult, s ha lassan dőcögve is, közeledett felénk. Mikor azzal tisztában voltam, hogy a kocsis vendégeket hoz, kezdtem szemmel tartani az asszonyt és világosan láttam, hogy halovány arcán kigyúlt a láng, s hogy a szemeiben valami csodálatos fény csillant meg.

— Azt a mindenét annak a fickónak — gondoltam magamban —, az tudja csak, hogy milyen szép ez az asszony! Minket a haloványsága, félig csukott, kifejezéstelen szeme is elragadott, pedig hát akkor szép csak igazán, mikor gyuladni kezd.

Igen természetes, hogy mikor a vendéget hozó kocsis megállt az épület előtt, már ott álltam én is, hogy hadd nézzek a szemébe annak az atyafinak, akit olyan nehezen vártak, és aki beteggé tudott tenni egy csinos asszonyt.

Hát a kocsiból egy kopasz, sánta lábú öreg úr szállt ki a feleségével együtt, aki fiatal volt, és aki igen elegáns útiruhát viselt.

A szép asszony ott álldogált mellettem, egészen megváltozva és ragyogva egész szépségében.

— Ismeri őket? — kérdeztem tőle.

— Nem.

Majd utána tette:

— Vége a kényelemnek. Meglássa, hogy ez az asszony már az ebédhez átöltözik.

Úgy történt. Az új fürdővendég átöltözött és kifogástalan ebédtoalettben jelent meg az étteremben.

Szétnéztem a szomorú asszony után, hogy igazat adok neki, hanem hát nem láttam sehol.

Néhány perc múlva azonban kinyílt az ajtó, s derült arccal, fényes, ragyogó szemekkel, mosolyogva lépett be, ruganyosan, olyan pompás, olyan elragadó ebédtoalettben, hogy az a másik asszony majdnem fölkiáltott.

Ettől az időtől kezdve a szép asszony nem volt többé szomorú. Beszélt, csevegett, kacagott, tréfált, pajzánkodott és hízott és virult.

Azzal a másikkal együtt mindennap nyolcszor öltözködött át.

Mikor pedig a férj aggódva, rémülve megérkezett, akkor már ő ragyogó virágjában volt, mert hát — hangsúlyozta az orvos — a fürdőnek kitűnő gyógyereje és fölséges levegője van.

Én pedig ekkor jöttem arra az igazságra, hogy hajh, az asszonyok mégsem a férfiak kedvéért öltözködnek.

AZ ALKONYAT

Ösmertem az öregurat, mikor még ragyogott. Mikor a dicsőség teljes verőfényvel öntötte el alakját. Akkor is képviselő volt, nagy szónoklatokat tartott, amikre »öt percnyi szünet« szokott következni. A kirakatokban látható volt az arcképe, a folyosókon orákulum gyanánt adták szájról szájra az elejtett mondásait. A lapok minduntalan belekeverték mindenféle kombinációkba s addig-addig jelölgették, hogy végre miniszter lett; excellenciás úr.

Ott ült egy darabig, két vagy három évig a piros székben. Sok okos dolgot csinált, de a tettek nem tetszenek

annyira, mint a szavak. A népszerűség kezdte elhagyni az öreget; ő pedig még azokból a népszerűség édes emlőin nőtt régi emberekből való volt, akik nem tudnak megélni a ringató dajkájuk nélkül.

Megesett vele az a hallatlan eset, hogy beleunt a miniszterségbe, leköszönt és újra beállott nagy embernek.

Sehol sem olyan nehéz dolog az, mint éppen minálunk. Mert egyebütt az ellenzék padjaira ül a visszalépő államférfi; az elvesztett népszerűségi tőkét azoknál szerzi vissza, akik apródonkint elszedegették.

De itt nem lehet; egész múltját meg kellene tagadnia, ha oda ülne: nincs más választása, mint gyalog tovább tolni a kollégák szekerét, amelyen ő is rajta ült előbb. (Azért is ritka az olyan, aki a szekérről szívesen lelépne.)

Az öregúr azért még »nagy« volt. Hiszen megmaradt a »kegyelmes« címe és a nagy múltja. De a nagysága egyre halványult.

Beszédjei még olyan impozánsak, mint azelőtt, csak a hatás nem olyan impozáns többé.

Az első dőfést az elnök adja meg neki: a legközelebbi nagy beszéde után nem függeszti fel az ülést öt percre.

Az első időkből még tíz-husz ember kíséri haza az ülésből. Boldog, akinek a karját nyújtja a nevezetes aggastyán, s végigmehet vele az utcákon, apró öreges járásával gyöngéden lépést tartva. Sógora, öccse, akik szintén képviselők, alig juthatnak hozzá.

Az utcákon még visszaneznek utána a járókelők és sutogják egymásnak:

— A volt miniszter!

Később már csak a sógora és az öccse kísérgetik.

Egyszer azután ezek is kezdenek elmaradozni.

Pedig most már igazán rászorulna, hogy kísérik; szemei meggyöngültek, nem lát jól; hallását elvesztette, nem hallja a kocsizörgést a háta mögött; hangja is elgyengült, elvesz a Ház-beli zajban, ha felszólal. De minek is beszél! mi az ördögöt akar még az öreg?

Ami előbb a dicsőségben való sütkérezés volt, az most kellemetlen kötelességévé válik. Sógor és unokaöcs egymásra hagyogatják:

— Ma te kísérd kérlek haza az öregurat. Én nem érek rá. Egy évig eltart még ez a felosztása a hazakíséretésnek, de egy év múlva aztán egyik sem ér rá.

Még egy darabig akad jó ember, de azt már keresni kell.

— Kérjük meg Chorint vagy Bossányi Lacit, hogy kísérje haza az öreget.

Néha senki sem akad, s ilyenkor kedvetlenül morogják:

— De minek is jön már az öreg a Házba? Mit keres itt? Nem tud otthon ülni?

A legfiatalabb képviselők, kiket a kegyelet még könnyebben melegít át; e naiv lelkek, kikről minden hímpor még nincs lereszelve, még néha-néha együtt kullognak az öregúrral, de a leggyakrabban egyes-egyedül ballag az utcákon, botjára támaszkodva, tévedező szemekkel bámulva lába elé, hogy valamibe el ne botolják s szorosán meglapulva a házak falainál, hogy valami szekér agyon ne gázolja.

A lealkonyodott napnak ilyen szomorú az útja.

J E G Y Z E T E K

RÖVIDÍTÉSEK

- MK** = Mikszáth Kálmán
MK_mR = Mikszáth Kálmán Munkái. (Borítéklapon: Mikszáth Kálmán Összegyűjtött Munkái.) 1–33. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1889–1908.
Jk = Jubileumi kiadás. Mikszáth Kálmán Munkái. 1–32. köt. Bp. Révai Testvérek kiad. 1910.
Hi = Hátrahagyott Íratok. (A Jk folytatása.) 1–19. köt. Szerkesztette és sajtó alá rendezte Rubinyi Mózes.
MK_mR – Fr = Mikszáth Kálmán Művei. 1–50. köt. Bp. Révai–Franklin kiad. Évszámjelzés nélkül. [1929–1931.]
Krk = a jelen kritikai kiadás.
M = megjelent (újságban, folyóiratban, könyvalakban).
[Szögletes zárójelben] a sajtó alá rendező kiegészítései.

TUDNIVALÓK

Itt jegyezzük meg – mint ez a Krk *Elbeszélések* című ciklusának korábbi köteteiből is kitént –, hogy a kritika Mikszáth elbeszéléseinek túlnyomó többségével alig foglalkozott. Ezért ahol egy-egy novellával kapcsolatban érdemleges megállapítást nem találunk, ott nem is jelezzük az irodalom hiányát.

BEVEZETÉS A LOVAGVÁRAK REGÉIHEZ

A kötet keletkezése

Az 1890-es évek Mikszáth szorgalmas, termékeny munkásságában is különleges gazdagságot jelentenek.

Regény- és elbeszélés-kötetei mellett egész sor gyermekeknek szánt mesés- és verses-könyve jelenik meg ezekben az esztendőkbén; s mindezen felül egy ifjúsági elbeszélés-gyűjteménye: a *Magyarország lovagvárai regékben* (1889. december közepén, 1890-es évjelzéssel).

A Lovagvárok regegyűjteménye — Mikszáthnak több más ciklusához hasonlóan — nem tervszerűen készült kötetkiadás számára. A regék nem előzetes szerkezeti terv szerint alakultak ki sorozattá. A Krk 35 — 39. kötetébe foglalt első darabok közlési időpontjaiból megállapítható, hogy az író eleinte csak ritkán, elszórtan dolgozott fel egy-egy vártörténetet. A szerkezeti koncepció csak később alakult ki. De amint jónéhány vártörténet megszületett, Mikszáth — egyik kiadójának, a Révai Testvéreknek ösztönzésére — gyors ütemben kezdte kiegészíteni a regék sorozatát. Kiadói megállapodás, szerződés alapján pontos határidőre, 1889 végére összeállított egy kötetre való gyűjteményt. Így jelent meg ez az ifjúságnak szánt könyv, melyet a kiadó várképekkel s más illusztrációkkal díszített. (A könyvnek ez az első kiadása ma már ritkaságszámba megy.)

Az 1889. év végéig már egyre sürgősebbé váló munkára jellemző, hogy a kötet címe sem volt véglegesen megfogalmazva. Az előzetes kiadói hirdetésen a rögtönzött kötetcím: *Magyarországi várak*. Ugyanilyen cím szerepel egy fennmaradt boríték-terven is. A *Magyarország lovagvárai regékben* végleges cím minden bizonnyal csak a nyomdai munkálatok idején jött létre.

Az alkalomszerűen és nem tervszerűen, nem egységesen elgondolt belső szerkezet az egyes darabok terjedelmén, témakezelésén, sőt előadásmódján is észrevehető. Van köztük egynéhány formás, kerekded szerkezetű, a történelmi háttér érzékeltetésével; viszont a többiek, kivált az utolsó darabok mindinkább elnagyoltak, és felfogás, szerkezet tekintetében különböznek is egymástól. Némelyik krónikaszerű vázlatossággal mondja el az illető vár történetét és sorsát, mások csupán egy-egy anekdotával helyettesítik a várak regés történetét.

A kötetkiadás utólagos elhatározásának alkalmosságára különösen kiténik abból, hogy míg a folyóiratbeli közlések csak nagyobb időközökben történtek (két-három évenként), addig később (kb. 1889 elején), amint lehetőség nyílik a kötetbe gyűjtésre: a kiadói ösztönzés gyors munkára serkenti az írókat, hogy kitöltse az «ifjúsági könyvek» szokásos terjedelmét.

A Lovagvárak regéinek keletkezéstörténetét a regéknek a jelen Krk-ban való elhelyezése is híven tükrözi. A regék első felét — amelyek szaggatott időközökben, folyóiratok hasábjain jelentek meg — időrendjüknek megfelelően közli a Krk 35–39. kötete. Második felét azonban, vagyis ama regéket, amelyek a kiadó sürgetésére már hónapok alatt elkészültek és amelyek — ugyancsak a kiadó kívánságára — nem kerültek előzetes, folyóiratbeli közlésre: a Krk jelen kötetében — az 1889–1891. évi elbeszélések gyűjteményében — helyeztük el. Ezeket ide utalja a Lovagvár-regék kötetkiadásának időpontja.

Minták és források

A Lovagregék formai különbségeinek okát a forrásokban is kereshetjük. Mikszáth eleinte bizonyos olvasmányok, források tanulmányozása nyomán közvetítette fiatal olvasóinak a vártörténeteket. Később beérte azzal, hogy csak valamely alkalmi olvasmányt adaptált.

Mintái és forrásai gazdagok és változatosak.

A várregék nálunk már több százados múltra tekinthettek vissza. Sorozatukat Tinódi históriás énekeivel kezdhethetjük. De kétségtelenül Kisfaludy Sándor balatoni várregéi (Csobánc, Tátika, Somló, Szigliget) voltak a legvonzóbb példák. A romantikus kezdeteket Vörösmarty folytatja; azután Petőfi, Tompa és Arany. Erdélyben főleg Kőváry László dolgozott fel vártörténeteket többrendbeli munkáiban.

A versek mellett regényirodalmunk is gazdagította a regévilág képeit. Elég utalnunk Jósika Miklós-, Kemény Zsigmond- és Jókainak a régi századokat és azok romemlékeit idéző műveire.

A Lovagvár-regék egy részéhez Mikszáth olyan forrásműveket használhatott, amelyekben a várleírásokat, valamint a mondai és történelmi anyagot úgyszólván készen kapta.

Egyik ilyen fő forrása volt Kubinyi Ferenc és Vahot Imre «Magyarország és Erdély képekben» című négykötetes műve (Pest, 1853–1854).

Hasonlóan könnyűszerrel hasznosíthatta Kőváry László gyűjteményeit. Ezeknek némely fejezetei már magukban is elbeszélés-jellegűek, tehát nem is annyira kihámozni, mint inkább csak átkölesönözni kellett az egyes darabokat.

Megjegyezni kívánjuk, hogy Kőváry László kétféle alakban (-i és -y végződésel) használta nevét. Egyszerűség kedvéért és félreértések elkerülése végett jegyzeteinkben következetesen a későbbi, a végleges Kőváry nevet írjuk. De itt, a Mikszáthnál forrásként szereplő műveinek felsorolásánál legalább egyszer jelezzük a kétféle névfornát:

1. Kővári László: Erdély régiségei. Írta —. (Pest, 1852. XVI, 291 l.)

2. Kőváry László: Száz történelmi rege. Összegyűjté —. (Kolozs-vár, 1867. XII, 216 l.)

3. Kőváry László: Történelmi adomák. Összeírta —. (Kolozs-vár, 1857. 212 l.)

Kőváry regéihez Mikszáth annál könnyebben hozzájuthatott, minthogy azokat — csekély változtatásokkal — több rokontárgyú gyűjtemény is átvette; mint például Vahot Imre fent említett kiadványa, továbbá Orbán Balázs »A székelyföld leírása« c. munkája stb.

Amely várak a fenti gyűjteményekben nem szerepelnek, azoknak forrásanyagát csak esetlegesen lehet megjelölni, mert azokat Mikszáth többnyire folyóirat-közleményekből merítette; hiszen az 1850-, 60-, 70-, 80-as évek képes folyóiratai (Vasárnapi Ujság, Magyarország és a Nagyvilág, Ország-Világ stb.) temérdek vártörténetet közöltek. E folyóiratok többnyire az illető várak vagy romok képét is bemutatták.

Mikszáthnak ifjúkora óta egyik kedvenc olvasmánya volt a Vasárnapi Ujság, amelyet Pákh Albert 1854-ben indított meg. A fogékony lelkű rimaszombati és selmeci diák hosszú éveken át szorgalmasan lapozta ezt a folyóiratot. Nem véletlen, hogy legelső ízben — egy barátja útján — a Vasárnapi Ujságnál tett kísérletet egyik zsengéjének közlésére. És nem véletlen, hogy amikor mint országos nevű író a különböző szerkesztők valósággal ostromolták egy-egy novellájáért, főleg karácsony és húsvét táján: Mikszáth oly szívesen engedett a Vasárnapi Ujság szerkesztője — Nagy Miklós — kérésének.

A Vasárnapi Ujság és az említett többi képeslap mintáitól elválaszthatatlanok Mikszáth vártörténetei, melyeknek egy része ott, a Vasárnapi Ujságban is az olvasók elé került.

A Vasárnapi Ujság mellett a Magyar Ifjúság című lap (szerk. Kürthy Emil) és Az Én Ujságom, Pósa Lajos gyermeklapja hasábjain találkoznak a kötetbeli közlés előtti darabokkal.

A történelmi forrásoknak helyenként pontos követése, másfelől pedig a mesés elemekkel való játék, különböző várakhoz fűződő epizódok összekeverése, illetőleg felcserélése stb. — lehetetlenné teszi (nem is igényli!) minden egyes rege forrásának vagy forrásainak szabatos kijelölését.

A regék egy részéről kimutathatjuk eredetüket, megnevezhetjük forrásvidéküket, míg más részüknél minden efféle kísérlet céltalan, mert ezeket Mikszáth vagy különböző olvasmányaiából (többnyire képes családí folyóiratok közleményeiből) kölcsönözte, illetőleg szerkesztette egybe, vagy pedig olyan meseelemekkel, illetőleg anekdotákkal szötte-fonta át, hogy azokat vajmi kilátástalan dolog lenne egyenként szétfejtetni.

Megállapítva Mikszáth munkamódszerét, amelyet kivált a kötetbe-gyűjtés siettetésében alkalmazott: nem is lehetséges az egész kötetten végigmenő forráskutatásra vállalkozni. A minél teljesebb és a szöveget illetően minél hívebb közlést követelő kritikai kiadásnak ez nem is lehet feladata.

A szétágazó forrásanyag stílus- és számbavétele különleges forráskutatói feladat. A jelen Krk-nak tehát — már csak a sorozat beütemezett munkamenete miatt is — helyenként be kell érnie a vázlatos forrásmegjelölésekkel.

Rámutatunk Mikszáth leggyakrabban felhasznált forrásaira, ezeknél esetenként részletezzük is a forrás-nyújtotta analógiákat, egyébként elég utalnunk sokfelől szerzett témabeli segítségére, főleg a folyóiratokra és könyvkiadványokra.

Az irodalmi minták és olvasmányok mellett — nem utolsósorban — megemlítjük még Mikszáthnak a várakkal kapcsolatos személyes emlékeit, élményeit is, sajnálva, hogy azokról nem kapunk bővebb és színesebb leírásokat.

A források kezelése

A Lovagvárak írásakor Mikszáth legalább ugyanolyan mértékben élt a poetica licentia kedvezésével, mint többi történelmi tárgyú elbeszélése és regénye megformálásakor (*Beszterce ostroma, Különös házasság, A fekete város*).

A költői szabadság privilégiumát téma- és formabeli tekintetben egyaránt érvényesítette.

Lovagváraink »regéi« címén történelmi forrásokból merített vártörténetek szeszélyesen váltakoznak mondákkal, mesékkel és anekdotákkal.

Hasonlóképpen sokféle a »regéi« formája és kerete, s előadásuk stílusa is. Mesélő hangját olykor a forrásaiból szó szerint átvett hosszabb-rövidebb kölcsönzések és idézetek váltják fel; a költői részleteket helyenként számadás-könyvekből kiírt száraz felsorolások, hadtörténelmi adatok, évszámok sora érdektelenné szürkíti.

Helyenként zavaróan hat az ifjúságnak szánt ezen olvasmányokból elég sűrűn kiütköző fanyar vélemény-nyilvánítása korokról, társadalmakról, személyekről stb.

Mikszáth tehát — ismételjük — a legteljesebb költői szabadsággal kezelte a történelmi forrásokat. Találunk nála olyan újszerű »regéket« is, amelyekben más várakról vagy eseményekről szóló forrásanyagot (néha meseanyagot) olvaszt bele az éppen tolla alatt levő vártörténetbe, áthelyezve ide amazok epizódjait. Ezzel az eljárásával — hogy ne mondjuk: efféle tréfáival — alaposan próbára teszi a filológiai forráskutatást (amire ő annak idején persze nem is gondolt!) — minthogy az elmesélt történet forrását ilyenkor egészen másutt találjuk, mint ahova a regé címé utal. E tekintetben igen jellemző példa: *A szegedi vár*.

Szerkezeti és tartalmi hiányosságok

Ha a Lovagvárak gyűjteményén végigtekintünk, nyomban szemünkbe ötlik egy szerkezeti és egy tartalmi hiányosság.

Az egyes darabok között nem állapítható meg semmiféle rendező elv. Sem idő-, sem térbeli szerkezetet nem találunk a kötetben.

A szerkezeti rendezetlenség láttán az olvasónak magának kell eligazodást keresnie.

Kétféle szempontból is sajnáljuk a világos tagolás hiányát. Históriai témákról lévén szó: az olvasó időrendi és térbeli világos elrendezést szeretne. (Ezt az óhajt a kötetismertetések is kifejezték!)

Az időbeli elrendezés ilyenféle sorrendet kívánt volna:

mondavilág: Mesés várak;

az Árpádok és Anjouk kora: A markomannok vára, Királyok vára, A Csák fészke, Sővár;

Zsigmond és a Hunyadiak kora: A várak királya, Árva, Kapivár, Beckó vagy Bolondóc, Veneturné vára;

törökvilág, erdélyi fejedelemség és kuruckor: Sárospatak, A szegedi vár, Fogaras, Drégely, Gúnyvár.

A földrajzi elrendezés is célszerű lett volna, hogy a fiatal olvasók, akiknek Mikszáth e munkáját szánta: térbelileg is jobban tudjanak tájékozódni. Még egyes kritikusaik is megtévesztette a térbeli elrendezés teljes mellőzése, amennyiben olyanféle megjegyzéseket is olvashatunk a kötet ismertetései közt, mintha e gyűjteményben csupán a Felvidék és Erdély várai szerepelnének. Éppen ezért szükséges tájegységek szerint is jelezni az egyes darabok összefüggéseit:

Felső-Magyarország: Selmec vára, Zboró, Likava, Krasznahorka, Ajnácskő, Kékkő, Árva, Csejte, Kosztolán, Érsekújvár, Sárospatak, A Csák fészke, Beckó.

Erdély: Kőhalom, Csicsóvár, Keresd, Székelykő, »Castrum Léta«, Veneturné vára, Mesés várak, Fogaras, Gúnyvár.

Dunántúl, Alföld, Délvidék: Csókakő, Világos, A szegedi vár, Galambóc.

Bizonyos tartalmi hiányosság is feltűnően mutatkozik. Az olvasó hiába keresi a kötetben a »lovagvárak« és várharok olyan kiemelkedő példáit, aminő Temesvár, Eger és Szigetvár volt, Buda várát nem is említve. . .

Lehet, hogy Mikszáth csak a kevésbé erődített »castrum«-okat akarta a »lovagvárak« közé sorolni, de akkor ezt a megkülönböztetést célszerű lett volna jeleznie vagy az összeválogatásban jobban érvényesíteni.

Egykori epikánk éppen ezekről az itt mellőzött várakról nyújt részletes forrásokat; főleg Tinódi és Zrínyi Miklós. Tinódi némelyik verses históriáját hasznosította Mikszáth; hivatkozik is rájuk, éppúgy, mint ahogy a Drégelyről szóló fejezetben szintén magasztalóan emlékezik meg »világhírű« Zrínyi Miklós szigetvári önfeláldozó hősiességéről.

Egert is csak említi néhányszor, például Drégely regéjében. Eger, illetőleg Dobó István sikeres várvédelméről nemcsak Tinódiéból meríthetett volna kellő anyagot, hanem a Lovagvárakhoz több ízben felhasznált Kubinyi – Vahot-féle kiadványból is, minthogy ennek IV. kötetében (1–84. l.) kimerítő, részletes történelmi közlemény jelent meg.

Egervárnak – itteni népszerűsítése elmaradván – több mint egy évtizedig kellett várnia, míg Gárdonyi Géza »Az egri csillagok«-ban (1901) méltó emléket állított az 1552. szept.–okt. sikeres védelmének.

Nehéz lenne elfogadni azt a magyarázatot, hogy Eger, Szigetvár stb. leírását Mikszáth éppen ezeknek könnyen hozzáférhető vagy amúgy is eléggé ismerős története miatt mellőzte volna. Hiszen ugyanezen magyarázattal lehetne kiküszöbölni akár Visegrád, Vajdahunyad vagy Drégely históriáját is.

Az olyan, kizárólag védelmi célokat szolgáló várak — és nem »lovagvárak« — besorolása, mint pl. az érsekújvári vagy a szegedi vár: a fölvetődő kérdésekre szintén nem ad kielégítő választ.

A Lovagvárak egyik regéjében (Érsekújvár) azt írja Mikszáth, hogy: »nem mindenik várnak adhatunk helyet könyvünkben, a kiválóbbakra lévén kénytelenek szorítkozni«. A fentebb elmondottak — úgy tűnik fel nekünk — ellentmondanak ennek a törekvésnek. (Egyébként figyelemre méltó Mikszáth e megjegyzése azért is, mert utal arra, hogy lovagregéinek jelentős részét — mint ezt is — már a készülő könyv számára írta !)

A »lovagregék« mint ifjúsági olvasmány

Mikszáth gyermekeknek és az ifjúságnak szánt elbeszéléseiről ismételten meg kellett állapítanunk, hogy azok legtöbbször nem mindenben felel meg az »ifjúsági irodalom« általános követelményeinek.

Így a Lovagvárak regéi között is sokat kifogásolhatunk ebből a szempontból, részint a tartalom tekintetében (boszorkányokra, babonákra hivatkozások, elfogult vagy kiábrándult múlt-szemlélet stb); pl. Csejte vár asszonya.

Kifogásolható azonban némely darab stílárius tekintetben is: idegen szavak, magyarázat nélküli latin idézetek stb.

A történetek témáinak és előadásmódjának heterogén jellege miatt a Lovagvárak teljes gyűjteménye sem a felnőttek, sem az ifjúság körében nem válhatott — nem is vált — három nemzedéken át népszerű olvasmánnyá. A kiadói reklám hiába hirdette »ifjúsági könyv«-nek, a Lovagvárak meséi között több olyan darab szerepel, amely nem illik bele az említett műfaj kereteibe. Mint ahogy *A kis primást* is csak utólag tette meg a kiadói üzleti ötlet »ifjúsági elbeszélés«-nek... (Ld. Krk 4. köt., jegyzeteinkkel.)

Ez a tartalmi és formai kettősség, a nem egységes minőségi összetétel lehet a magyarázata annak, hogy a Mikszáth-irodalomban mind-egyedül alig volt e gyűjteménynek érdemleges méltatása, illetőleg bírálata. A korabeli kritika feltűnően tartózkodott a kiadói reklám cáfolatától. A Krk jelen kiadása és kommentárjaink az első kísérletek Mikszáth e művének esztétikai mérlegelésére.

A fent elmondottakkal kapcsolatosan: másfelől mindig örömmel tapasztaljuk, hogy ha fordított szempontból, a felnőttek szemével nézi Mikszáth a gyermekereget és az ifjúságot: akkor hibátlan szépségű, klasszikus művek kerülnek ki a tolla alól.

Ezúttal is hasonló jelenséget tapasztalunk. Gyermekekről, fiatalokról szóló regéin vagy akárcsak regé-részletein apai gyöngédség ömlik el. A történelem tablóin is kedvesebbnél kedvesebb helyzetekben vil-

lantja élénk őket. Pl. Vajdahunyad vártörténetében: ahogy Szilágyi Erzsébet »Lacit és Matyit« hívja az ablakból, Kapivár történetében pedig: amint a gyermek Korvin János boldogságát festi a törpe lovackával stb.

Kár, hogy a magyar múlt fejezeteit, a zivataros századok eseményeit idéző képsorozatában oly ritkák az efféle derűs színfoltok! Hasonlóképpen nem lehet eléggé sajnálnunk, hogy Mikszáth írája s leíró és megjelenítő művészete is oly ritkán s szórványosan mutatkozik. Úgy véljük: ezeket a hiányosságokat főleg a kötetkiadás gyorsított ütemének rovására kell írni.

A *Lovagregék* »ifjúsági olvasmány«-jellege magyarázza a némelyik fejezetben mutatkozó nacionalista elfogultságot és a történelmi ábrázolás helyenkénti torzulásait. Mikszáth úgy is mint »ifjúsági író« és úgy is mint kormánypárti képviselő nem tudta teljesen függetleníteni magát a millenniumra készülődő ország hivatalos irányzatától.

Vártörténeteinek első fele különböző ifjúsági és családi folyóiratokban jelent meg (nem pedig az egyéb írásait közlő Pesti Hírlapban !); a regék kötetbe-foglalásakor pedig a kiadó-cég és a vásárlók (az iskolák és a szülők) a közszellem megnyilatkozását várták s tartották szem előtt. . .

Szükségesnek véltünk ennyit általánosságban előrebocsátani. Az itt elmondottak az egyes daraboknál esetenként tájékoztatásul szolgálhatnak.

KÖTETKIADÁSOK

- I. [1. kiad.] *Magyarország lovagvárai regékben.* Bp. 1890. Révai Testvérek kiad. 176 l.
- II. a) 2. kiad. *Magyarország lovagvárai.* Bp. 1894. Révai Testvérek kiad. *MKm 11. köt.* (Megelőzi *A kis primás* c. regény. 1–80. l.) *A Magyarország lovagvárai regékben* [!] c. rész külön címlappal kezdődik; ez a rész a 81–255. lapra terjed.
- b) 3. kiad. 1901.
- III. a) [4. kiad.] *Magyarország lovagvárai regékben.* [Az első kötetkiadás (1890) címével, de a II. a) és b) kiadás (1894 és 1901) szedésének felhasználásával és *A kis primás* c. regény kihagyása miatt új lapszámozással.] Bp. 1903. Révai Testvérek kiad.
- b) [5. kiad.] 1905. Ua. [A címlapon – mint *A kis primástól* különválasztott kiadás –: »Második kiadás.«]
- IV. a) *Magyarország lovagvárai regékben.* [Ismét *A kis primás* c. regénnyel (1–80. l.) 1908. [A kiadó által a III. a) [= 4.] kiadást is ideszámítva és a III. b) [= 5.] kiadást figyelmen kívül hagyva:] »Ötödik kiadás.«
- b) Ua. »Hatodik kiadás.« 1913.
- V. Jk 47. köt. = *Hí 15. köt. Magyarország lovagvárai regékben.* 1917. 140 l.

A REGÉK SORRENDJE A KÖTETKIADÁSOKBAN

Az első két számoszlop a folyóiratbeli közlés sorrendjét és időrendjét mutatja.

A címek utáni számoszlopok a regék lapszámainak jelzik a különböző kiadásokban.

A MKm 1894. és 1901. évi kiadásában *A kis primás* c. regény vezeti be a kötetet (1–80. l.).

Ez után következnek a Lovagvárak regéi. A MKm 1903. és 1905. évi kiadása az említett regény nélkül önálló kötetben közli a Lovagvárak regéit.

Az utolsó számoszlop a jelen Krk eddigi köteteiben közölt regék adataira (kötetszám, lapszám) utal.

		1890:	MKm 1894 és 1901:	MKm 1903 és 1905:	Hi (Jk):	Krk:
1. 1884. márc. 2. Csábrág	1–5.	—	—	—	—	35: 31–34.
8. 1885. aug. 2. Kőhalom	6–10.	83–86.	3–6.	1–3.		36: 155–157.
6. 1885. febr. 1. Csicsóvár	11–15.	87–91.	7–11.	4–7.		36: 49–52.
5. 1885. jan. 4. Selmec	16–21.	92–95.	12–15.	8–10.		36: 41–43
4. 1884. aug. 17. Világos	22–26.	96–100.	16–20.	11–14.		35: 167–169.
3. 1884. aug. 3. Zboró	27–32.	101–104.	21–24.	15–17.		35: 156–158.
2. 1884. máj. 11. Likava	33–36.	105–108.	25–28.	18–20.		35: 109–111.
12. 1887. máj. 29. Krasznahorka	37–40.	109–113.	29–33.	21–24.		38. sajtó alatt
13. 1887. jún. 5. Galambóc	41–43.	114–116.	34–36.	25–27.		38. sajtó alatt
7. 1885. jún. 7. Ajnácskő	44–47.	117–119.	37–39.	28–29.		36: 78–79.
14. 1887. jún. 19. Keresd	48–50.	120–122.	40–42.	30–31.		38. sajtó alatt
— — — — — Léta	51–53.	123–125.	43–45.	32–34.		A jelen kötetben
15. 1887–88. Kékkő	54–59.	126–130.	46–50.	35–38.		38. sajtó alatt
10. 1887. ápr. 10. Somlyó	60–66.	131–138.	51–58.	39–44.		38. sajtó alatt
9. 1886. jan. 3. Árva	67–69.	139–141.	59–61.	45–46.		37. sajtó alatt
16. 1887–88. Szádvár	70–76.	142–147.	62–67.	47–51.		38. sajtó alatt
17. 1888. dec. 13. Székelykő	77–80.	148–151.	68–71.	52–54.		39. sajtó alatt
11. 1887. ápr. 11. Csejte	81–85.	152–156.	72–76.	55–59.		38. sajtó alatt

[A további regéket Mikszáth már csak a kötetkiadás (1890) számára írta. Ezeket a jelen kötetben közöljük.]

Kosztolán	86–91.	157–163.	77–83.	60–64.
Veneturné	92–97.	164–169.	84–89.	65–69.
Mesés várak	98–103.	170–175.	90–95.	70–74.
[Nyitra]	104–107.	176–179.	96–99.	75–78.
Kapivár	108–114.	180–185.	100–105.	79–83.
Érsekújvár	115–117.	186–189.	106–109.	84–86.
Sárospatak	118–120.	190–193.	110–113.	87–89.
Szeged	121–128.	194–199.	114–119.	90–94.
Visegrád	127–131.	200–205.	120–125.	95–99.
Vajdahunyad	132–135.	206–210.	126–130.	100–103.
[Trencsén]	136–140.	211–216.	131–136.	104–108.
Beckó	141–145.	217–221.	137–141.	109–112.
Csókakő	146–151.	222–227.	142–147.	113–117.
Fogarás	152–158.	228–235.	148–155.	118–124.
Drégely	159–166.	236–244.	156–164.	125–131.
Gúnyvár	167–169.	245–247.	165–167.	132–134.
Sóvár	170–175.	248–253.	168–173.	135–139.

JEGYZETEK A LOVAGVÁRAK REGÉIHEZ

1889

»CASTRUM LÉTA«

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Forrás

Magyarléta — mint neve is mutatja — színmagyar község volt Torda-Aranyos vármegye alsójárai járásában.

Az itt elmondott történet: játékos névetimológián alapuló népmonda.

A történetet Mikszáth *Kőváry László* »Erdély régiségei« c. munkájából kölcsönözte. (Pest, 1852., 171. l., 109. fejezet.)

A várak latin nevének használatát is Kőváry nyomán újíttotta fel. (Kővárynál előfordul például »Castrum Zent Leleuk« [Szentlélek], a 182. lapon.)

Közöljük Mikszáth forrását: *Kőváry László* ide vonatkozó fejezetét:

Magyar-létán, a Géczvár

.. Léta Kolozsvártól a havasok felé esik. Ezen falu és Asszonyfalva határa közt van Géczvára.

... Nem sokat emlékezik róla a történet, pedig az Árpádházi királyok alatt tekintélyes erősség. 1405-ben látjuk, miképp a Létai várhoz tartozott három lisztelő, két ványoló s egy csertörő malmot Zsigmond Kolozsvárnak adja, hogy jövedelméből várfalát építse.

Magas csúcson fekiült, mely a Járापatak felőli oldalán meredek, túl szekérral járható. A Jára vize felől ma is áll kevés várfala.

Még 1540-ben Mindszenti — naplójában — mint erősséget említi a pártos vajdák kezében. Azonban a pártosság csakugyan e várnak meghozá halálos csapását. János Zsigmond Balassa Menyhárt ellen 1562-ben serget küld, ostromlatni kezdi, s végre február 11-én ez magát feladja. De amint a győztesek bele vonulnának, elrejtett puska-por lobbant fel s a várat elhányta.

E baját ki kellett épülnie; legalább a történeti hagyomány pár tized múlva Gécz főkormányzó kezében látja († 1589. jan. 7.), s azt hiszik, hogy róla neveztetik Gécz várnak.

Asszonyfalvát s a két Fülét, a vár körül fekvő e három falut, ma Kolozsvár bírja. Hogyan kapta azt Géczy kezéből, a népmonda beszéli el:

Géczy beleszeret egy kolozsvári polgárnőbe, kit várába magához hoz. A szép nőt férje is szerette, de a rettegett híru Géczy ellen nem mert követelőleg fellépni. Egyszer mégis csak ráveszi magát: eljön oda. Géczy, amint meglátja, elébe áll s kérdi: kit keres? A politikus csizmadia kerülőleg felel: egy asszonyt, két fülel. Géczinek tetszett az elméncség, mely nem tett egyebet, mint azt, hogy ha nejét nem adja vissza, adja neki három faluját, Asszonyfalvát s a két Fülét kárpótlásul. Géczy megadta: e polgár gazdag leve. S a város oda egyezett, miképp válassza tanácsosnak, s véghagyományt csináltata vele, melynél fogva e három falut a városnak adá, és ma is bírja.

A szövegről

Lap Sor

- 7 4 sok tarka-barka történet marad fel. (Az első kiadás — 1890 — helyes szövegét a MKM hibásan továbbítja: sok tarka-barka történet marad [!] fel.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 7 2 stb. *Ghéczy-nemzettség*. — A Ghéczy vagy Ghiczy (Ghyczy) család a Veszprém megyei Gicz helységből (most pusztá) eredő előkelő nemzettség. A létai várregében, ill. történeti anekdotában említett Ghéczy János jelentős szerepet játszott a Báthoryak korában. Váradi kapitány, Bihar megye főispánja s a kiskorú Báthory Zsigmond mellett Erdély kormányzója volt (1585—88-ig).

- 8 : 26—30 *Alsó- és Felső-Füle s Asszonyfalva* (Szecsel): három község Torda-Aranyos vármegye alsójárai járásában. Asszonyfalva mellett a hegytetőn váromrok láthatók; az egykori Géczivár omladékai. A községtől nyugatra 1600—1800 m magas erdős bérczek húzódnak.

KOSZTOLÁN

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Jósika Miklós hatása — A romantikus műltszemlélet torzításai

A Lovagvárak írásakor Mikszáth többször igénybe vette a műhelymunkájában kialakított eljárást, amely szerint: ha forrásai csak kurta és sovány mesét nyújtottak, hozzákerekített néhány korfestő járulékos elemet, hogy »regéjét« megfelelő terjedelemre növelje.

A Kosztolán várához fűződő történelmi anyag nagyon gyér mesét rejt magában. Szükség volt körülgyűjtani olyan leírásokkal és epizódokkal, amelyek minél szélesebb kerettel növeljék a kisméretű képet. Ezért kapunk a várról részletező leírást: fekvése, építésének feltételei, beosztása, védelmének módja stb. Csak ezután következik a tulajdonképpeni »rege«: kalandos elfoglalásának és elvesztésének története egy cigányasszony jóslatával romantizálva.

Ehhez a regéhez — főleg a részletes környezetrajzhoz és várléírásához — Mikszáth bizonyos ösztönzést nyerhetett ifjúkorában kedvelt írójától, Jósika Miklóstól is. Jósika regénye — »A csehek Magyarországon« — éppúgy Mátyás király korát idézi fel, mint Mikszáth elbeszélése. Jósika regényének cseh részről Giskra, Mikszáth regényének viszont Svehla a főalakja. Svehla (Swehla): a magyarországi huszita mozgalmak ismert alakja volt; Mátyás király cseh zsoldos csapatának egyik vezére.

Svehla emlékét Mikszáth öt év múlva (1894) is felújítja: *Beszterce ostroma* c. regényében (Krk 6. köt.). Felsorolva a bolond Pongrácz grófnedeci fegyvertermének holmijait, a páncélok, jelmezek stb. között említi »Svehla vitéz« folszerelését is.

*

Mikszáthnak a jegyzeteink élén említett időnkénti nacionalista elfogultsága a Lovagvárak némely darabjában is megnyilatkozik, és az talán itt, Kosztolán várregéjében leginkább szembeszökő.

Az írónak számos olyan regénye és elbeszélése van, amelyben távol tudja tartani magát a századvégi múltszemlélet torzításaitól, sőt határozottan szembehelyezkedik azokkal. De olyanok is akadnak — főleg a millenniumhoz közeledő években az ifjúságnak szánt írásai között —, amelyekben kritika és kommentár nélkül átveszi a magyar múlt némely epizódjának torzítva romantizált ábrázolását. Ilyen a Kosztolán váráról szóló hagyományok előadása is.

Magyarország lovagvárainak regéi ma már csak Mikszáth összes műveinek kiadásaiban találhatnak helyet. *A kritikai kiadások pedig — a világirodalmi gyakorlatnak megfelelően — kötelezően foglalják magukban az összes műveket.* Az értelmes olvasó mindenkor külön tudja választani a történelmi valóságot a költők s szépírók regényes előadásától.

Ezeket a tudnivalókat a kosztoláni vár regéjéről szólva nyomatékosan hangsúlyozzuk.

Ld. még a *Tárgyi magyarázatokat!*

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük. A MKM szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

9 : 24 A külső vár volt a terjedelmesebb, (MKM hibásan: A külső vár volt a legterjedelmesebb,)

10 : 18 — A csehek és a horvátok (MKM: — A csehek és horvátok)

11 : 1 Az az enyém. (MKM: Az az enyém.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 9 : cím stb. *Kosztolán* — A vár fekvéséről Mikszáth regéje pontos eligazítást nyújt: Nyitra megyében, a Vág-völgy közepén, termékeny lapályon épült.
- 9 : 13 *castrum* — Könyvében Mikszáth gyakran használja a várak e latin nevét. Ld. pl. az előbbi regét: »Castrum Léta.«
- „ : 13 *Galgóc* — város és vár Nyitra megyében, a Vág mellett. Galgóc hajdan — már a honfoglalás előtt is — jól megerősített végvár volt.
- „ : 14 »*a tót hercegek építették*« — A »tót« kifejezésen a honfoglalás-kori szláv nép értendő.
- 10 : 30 »— *Itt volna jó lakni... Vajat enni, olvasztott zsírt inni (mert ez a jólét non plus ultrája [netovábbja])...*« — Mikszáthnál sokszor előfordul ez a kifejezés a szegény nép vágyálmainak tolmácsolásul.
- 11 : 28 a »*cseh testvérek*« — pontosabban »cseh—morva testvérek«: a huszita mozgalomból keletkezett felekezet. Mint »Krisztus törvényének testvérei« szorosan a hegyi beszéd tanaihoz alkalmazkodtak. 1570-ben a reformátusokkal és lutheránusokkal egyesülvén, beolvadtak ezek közé.
- „ : 37 *Magyar Balázs* (?—1490) — Mátyás király — hősiességéért és hűségéért — közlegényből Felső-Magyarország kapitány-ságára, Horvát- és Dalmátország báni méltóságára (1470—76), majd pedig (1472—75): erdélyi vajdaságra emelte. Leánya: Magyar Benigna Kinizsi Pál felesége lett (1490).
- 12 : 9 *Ótura* (Stará Turá) — számos irtványból álló nagyközség Nyitra megye vágújhelyi járásában. Ősrégi község. Lakói 1467-ben elfogták Svehlát, ezért Mátyás király minden adó és vám fizetése alól fölmentette.

VENETURNÉ VÁRA

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Utánközlések:

Világkrónika. Képes folyóirat a magyar nép számára. (Szerk. Nagy Miklós.) 1889. dec., 13. évf. 52. sz. 411. l. [Ezzel a szerk. jegyzettel:] »Mikszáth Kálmánnak *Magyarország várai* [így!] címmel a Révai testvérek kiadásában most megjelent művéből.«

Az Én Ujságom. Képes gyermeklap. (Szerk. Pósa Lajos.) 1910. május 29., 21. évf. 23. sz. 379—380. l.

Források

Venetur né várához két rege fűződik.

Az egyik arról szól: miként tett szert Venetur, »a háromszéki egyszerű szegény kurtanemes« akkora vagyonna, hogy abból még várát is lehetett építeni. Minthogy Venetur a várépítési munkálatok közben meghalt, az építkezést felesége fejezte be. Így tehát az ő nevét viselte a vár: »Venetur né vára.«

A másik történet a vár pusztulásáról költött rege. A gazdag és hiú Venetur né megunta a régi várát s erősebbet akart emelni. Mialatt fia a kereszteshadjáratban távol volt, föl is építtette a kedvére való új erődítményt, amelyet — úgymond — »maga az isten sem fog bevenni. . . « Istenkáromló szavai miatt azonban bűnhődni kellett: vára összeomlott, ő maga pedig kő-békává változott. (A záróepizód ezt a regét is a kővé való átváltozások mesetípusába utalja, aminő pl. Tompa Mihály »Kenyérkő« c. költeménye stb.)

Az első mondat Orbán Balázs újította fel »Szekelyföld leírása« c. munkájában. A másodikat — isten büntetéséről — Kőváry László meséli el.

Figyelemre méltó, hogy Mikszáth csupán az első mesét iktatta be a Lovagvárak történetei közé. Elbeszélése végén röviden jelzi Venetur né várépítési szerepét, de az erődítmény szomorú sorsát, pusztulását nem részletezi; csak annyit mond: »Maradványai mutatják, hogy valaha rendkívül erős volt. . . «

Alábbi jegyzeteinkben Venetur meggazdagodásának, ill. a vár keletkezésének Mikszáth által is felhasznált anekdotáját kiegészítjük a vár elpusztulásának romantikus történetével, amelyet a hajdani századok babonás hite »épületes« tanítómesévé formált.

Mindkét regét a fent említett források alapján közöljük.

I.

A meggazdagodás történetét Orbán Balázs meséli el »Szekelyföld leírása« c. munkájában. (III. köt. Pest, 1869., 124—125. l.) Erre a forrásra kivételesen Mikszáth is hivatkozik egy lábjegyzetben (15. l.).

Orbán Balázs úgy tudja, hogy ezt a regét előtte senki sem ismerte. Közlése a várúr, ill. várúrnő furcsa hangzású nevének etimológiáját is adja. Eszerint: a *Venetur* név *Benet* úr nevének eltorzult alakja.

Íme Benet úr — Venetur története Orbán Balázs előadása szerint:

E vidéken — Bereck város vidékén — élt egy derék szekely vitéz, kit Benet úrnak hívtak; szegény, de igen becsületes ember, kinek vendégszerető háza az utasok előtt mindig nyitva állott. A deáknak öltözött Mátyás király egyszer arra jártában befordult Benet úrhoz, ki szekely szívességgel fogadta ismeretlen vendégét, s vacsorára lencsét szolgáltatván fel az asztalra, az enyelgeni szerető háziúr mondá ven-

dégének: »A Székelyföldön, uram, a föld sovány, úgy terem az csak, ha jól trágyázzák; akként a lencse tetejét is, hogy jó legyen, nálunk jól meg szokták zsírozni és tormával behinteni.« S azután is igen sokat tréfálódzott a jókedvű deákkal. Mátyásnak megtetszett az őszinte, nemesszívű székely, s reggel távoztával egy gyűrűt adott neki, mondván, hogy ha Budára megy e gyűrűvel, keresse ott fel Mátyás deákot.

Meg is ígérte Benet úr, s mivel a székely adott szavát be szokta váltani, egy év múlva — úgyis régi kívánsága lévén az akkor világhírű magyar főváros meglátogatása — felment Budára, hol a gyűrűvel Mátyás deák után tudakozódván, egyenest a királyhoz vezették. Nagy volt álmélkodása s ijedtsége, midőn vendégében a királyra ismert, s engedelmet esdett, hogy nem ismervén, illő tisztességgel nem fogadta. De a bölcs, vitéz és igazságos Mátyás, ki az emberekben az őszinteséget és nem a képmutatást becsülte, megveregette Benet uram vállát: »Derék ember kend, engem ismeretlenül is megemberelt házánál, tormás lencséjét most visszaadom, monda a nagy király, s hozza egy tál aranyat, s azt megtrágyázta ezüsttel, és egy tál ezüstöt megtrágyázott arannyal, s azt odaadá Benet úrnak, ki megköszönvén azt, mondá: »Uram király, e kincset én országod, az én hazám javára fogom fordítani.«

A jelenlévő főurak pedig látván, hogy a mi emberünk erőteljes, nagy természetű és vaskos nyakú székely, komázni (tréfálózni, élceskedni) kezdettek vele, s akarván látni, hogy hány mentét bírna el, akasztani kezdék nyakába a sok aranyos, bogláros díszmentét, s mikor már vagy húsz darab a nyakán volt, kérdi a király: »Bírja-e, Benet úr?« — mond ez: »Akár hazáig, felséges uram! s huncfut aki visszaveszi.«

A király nagyot nevetett, s ügyes feleletéért megveregetvén vállát, mondá: »De már akinek annyi szép mentéje van, illő, hogy ahhoz való szép kardja is legyen.« S leoldván saját gyémántos kardját, felköté önközülég Benet uram derekára.

»Ezzel hazámért harcolok, s a kincsel, mit adál, uram király, annak használok« — monda ő búcsúzva. Hazaérvén pedig a nyert kincsből várat építe ide a határszélre, hogy a hazát ellenség ellen fedezze és oltalmazza. Benet úrnak ekként épült fényes erős várának maradványai — a hagyomány szerint — a most *Venetur né vára* név alatt ismeretes várrom.

II.

A vár elpusztulásának prédikációs intelmekkel megtűzdelte történetét — egykorú műfaji megjelölés szerint: »hitregéjét« — *Köváry László* jegyezte föl két ízben is:

1. Erdély régiségei. (Pest, 1852. 140—141. l. 71. fejezet.)

2. Száz történelmi rege. (Kolozsvár, 1857. 122—123. l.)

Köváry följegyzését az alábbi munkák is átvették:

Magyar- és Erdélyország képekkel. Kiadják és szerkesztik Kubinyi

Ferenc és Vahot Imre. IV. köt. Pest, 1854. 112. l. »Székely népmondák« címen.

Utóbb pedig *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. III. köt. 1869. 124. l.

Az alábbiakban a legelső följegyzés — Kőváry László: Erdély régiségei — szövegét közöljük:

Bereck várai

Bereck egy kis székely város, az ojtózi útszoros torkában. Rajta túl már csak hegy és havas, s közepette a vámhivatal, s e város praediuma [uradalma] Sósmező.

Amint a várostól az Ojtoznak tartunk, két várhely tűnik fel: egyik az úttól balra, lapályon, a más jobbra, cukorsüveg alakú kis hegyen. Az elsőnek neve: Veneturné vára, a másodiké Leányvár.

A Leányvárnak ma már semmi nyoma; bokrai közt állat legel.

A *Veneturné vára* a lapályból kiemelkedik, s jókora terét vársáncszerű mélyedés és ormó folyja négyszegben körül. Elpusztulását a néprege így adja:

Itt élt egykoron e vidék leggazdagabb úrnője, Veneturné. Vára az ojtózi útszoros torkában esvén, sok ellenségnek volt kitéve.

A büszke úrnő megunt a félelmét, s egy időben, míg fia hosszas hadjáratban távol maradt, föltette magában, hogy egy erős várat fog építtetni. Itt a keleti határhegyek alatti térségen meg is veté alapját, s rövid időn oly várat emeltete, mi az akkori erősségek közt tekintélyt vívott volna ki magának.

A fiú, hihetőleg oly soká az ábrándos kereszthadakban maradt. Veneturné várával annyira meg volt elégedve, hogy alig várta fia hazajöttét. Híre jön, hogy közelgett: lóra kap, messzire elébe lovogol. Kifejezi látásáni anyai örömét; elbeszéli, mit mívelt mióta nem látta, elmondja, hogy új várat építtetett.

A régi várat a fiú fájlalta, s kételkedett az új vár erődítési cél-szerűségén. A büszke úrnő, ki önmagára s művére kelleténél hiúbb volt, fölemelé hangját s merészen szól: Fiam! a vár, mit építtettem, oly erős, hogy maga az isten sem fogja bevenni.

A hit melegével megtért fiú szörnynen megbotránkozott az istenkáromló szavakra, s a vár felé lovogoltában megállt. Megcsókolta anyja kezét s kijelenté, hogy bár teljes szívéből szereti, várába mégsem lép, nem akarja kitenni magát az isten bizonyos haragjának. Megfordítá lovát, s anyját elhagyá.

A fiú elment, az anya visszalovagolt. De alig lépett várába, mit fia megjósolt, borzasztóan beteljesedett. A vár egyszerre csak megrendült, dörgések és villámok közt lesüllyedt, összeomlott, úgy hogy a vár feneke fordult felül. Veneturnét pedig isten, hogy példát adna, miképp nőnek a vallásosság egyik legszebb erénye, kő-békává változtatta. Most is mutatja a nép a vár terén.

A szövegről

Lap Sor

- 15 : 22 Krk: »A Veneturné vára közel fekszik *Bereck*hez...« (1890-től, vagyis az első kiadástól kezdve mindvégig — örökletes sajtóhibával — : »...közel fekszik *Berend*hez...«) [Az itteni helységnév *Bereck* és nem *Berend*! A Mikszáth-korabeli Magyarországon volt ugyan *Berend* nevű község kettő is — az egyik *Kolozs*, a másik *Szatmár* megyében —, de itt nem ezekről, hanem a *Háromszék* megyei, határmenti *Bereck*ről van szó, amint ez idézett forrásainkból — *Orbán Balázs* és *Kőváry László* följegyzéseiből is — nyilván kitűnik. Az örökletessé vált hibás helynevet javítottuk tehát!]
- „ : 25 MKm és Krk: De hát egy tál lencséért bizony untig elég ennyi is. (1890 — tollbotlás vagy sajtóhiba miatt — szóismétléssel: De hát *bizony* [!] egy tál lencséért bizony untig elég ennyi is.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 13 : 29 — 14 : 2 »*Apor uraimék, a szép Damokos-leány, Kőkösy uram. Pótsa Dávid, a Mikó-fiúk*« — E felsorolásban MK többekévé nevezetes vagy ismert háromszéki családokra utal.
- 14 : 32 »*körmöci sárga csikók*« — az aranypénzek egykori tréfás elnevezése. Magyarország aranyérmeit évszázadokon át *Körmöcbányán* verték.

MESÉS VÁRAK

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Források

Mikszáth ezúttal több székely mesét és mesetörédket foglalt közös cím alá.

Főforrása *Kőváry László* »Erdély régiségei« c. munkája volt (Pest 1852, 178—179. l.). E mondákat *Kőváry* utóbb némileg más fogalmazásban is közölte: »Száz történelmi rege« (*Kolozsvárt*, 1857, 100—102. l.).

Mikszáth tehát *Kőváry*nál találta a »regéjének« törzsét alkotó boszorkányos történetet a *szép Rapsonnéról*.

A mesetörédek sorát a várépítő óriásokról és tündérekről szóló általános utalás vezeti be. Ezek az óriások csak úgy sétálgattak »egyik hegyről a másikra lépegetve...«

*Kőváry*nál és *Orbán Balázs*nál olvashatta Mikszáth a várépítő óriások és tündérek meséit. Ezek között szerepel a *Hunyad* megyei *Déva*, az *Aranyi vár* és *Kalán-fürdő* keletkezésének tündéries mondanja

is, bár ezt Mikszáth nem említi meg. Ellenben szól e mesék egyik ikerpárjáról: a torjai óriás várúr leányáról, aki játékszerként kőtényébe szedte a szántóvető székely góbékat ekéstől, ökröstől... »

Ennek az itt említett mesetörödékeknek két változatát ismerjük. Egyik: *Köváry László* »Erdély régiségei« (Pest, 1852, 189. l.), valamint »Száz történelmi regé«-je közt található (Kolozsvár, 1857, 109. l.: »A bálványozók«); a másik: *Orbán Balázs*: »A Székelyföld leírása« c. munkájában (Pest, 1869. III. köt. 87. l.).

Köváry rövid, vázlatos előadása így hangzik: »A székely föld közepén, erdős hegyek között hegycsúcs emelte fel fejét; várrom, a hon legszebb várromjai egyike koronázza azt, neve Bálványos vár. A nép szerint tündérek építék, még akkor, midőn a kövek lágyak voltak; s oly óriási tündérek lakták, hogy a bájos tündérleány egypár lépéssel Háromszék rónáin termett, kőtényébe mint csibéket szedé fel az ökröket, s úgy szállt vissza fel a várba.

A történeti hagyomány szerint Sándor székely rabonbán fia, Opor építette... »

Orbán Balázs részletesebben mondja el a regét s erkölcsi tanítással zárja le azt. Íme:

»A rege szerint Bálványos várát egy óriás vagy tündérkirály építette, éspedig lágy kőből, mely csak azután keményedett meg. Vára elkészültével onnan a Büdös[hegy] tetejéig érő aranyhidat csinált, hogy szép leánya-, a napkint tündöklő tündérkirálynénak legyen őhozzája illő sétahelye, de a leány — minden tündér létre is — kíváncsi volt, s egy szép tavaszi reggelen megszökött, hogy az alanti világban széttekintsen. De mivel útja sietős volt, két lépéssel leért Póka halmára (Kézdivásárhely közelében), hol a derús nap által kicsalt emberek szorgalmasan szántottak-vetettek.

Csudálkozva nézte az ilyet még nem látott tündérkirályné [tündérkisasszony] ezen fürge kis lényeket, s midőn végre kibámulta magát, néhányat ekéstől, ökröstől kőtényébe szedve visszalépett atyja várába, hol bemutatá a talált szép kis bogarakat; apja azonban feddő hangon intve mondá neki: „Tedd le, leányom, s bocsásd szabadon azokat a bogarakat, mert azoknak haragja pusztulásunkat okozhatná; kíméld őket, leányom, mert ők lesznek a mi utódaink.”

Mármost ha e regéket elemezni akarjuk — folytatja *Orbán Balázs* —, kitűnik, hogy e várát valami hatalmas lovag építette; kitetszik továbbá az, hogy annak családja a Büdöshöz járt fürödni és mulatozni, hogy a Büdös-tetőn egy őrállomása volt, honnan féktelen csapatai lerobogtak a térségre, hol a békés földművelőket sanyargatva, azok barmait elhajtották. És mily szép és erkölcsi fontosságú a következtetés, melyben az emberi szellem felsőbbségének és feltörő szabadságérzetének meg van adva az illő hódolat azáltal, hogy a hatalmas harci és zsarnok bevallja, miszerint a békés földművelő polgárosodása előbb-utóbb kiirtandja a nyers erőre támaszkodó zsarnokságot... »

Mikszáth a mesetörödékek átvételekor moralizálás helyett a tündérkisasszony csevegésével szórakoztatja olvasóit: »Nézd, papa, milyen kedves kis játékszeret találtam!«

Megjegyzendő, hogy a várépítő óriások mondáját, kik játékszerként szedegetik fel a parasztokat, már Chamisso is feldolgozta (Deutsche Volkssagen. 1. Das Riesenspielzeug). Biztosan állíthatjuk tehát, hogy a monda német közvetítéssel került hozzánk. (Az Orbán Balázs-féle változat szinte szóról szóra Chamisso versének prózai fordítása.)

György Lajos »Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz« c. munkája (Bp. 1933. Irodalomtörténeti Füzetek 47. sz. 33–34. l.) közelebről rávilágít a forrásokra. Utal arra, hogy a Chamisso költeményéből ismert monda, amelynek eredete a X. századig követhető, messzire elterjedt: a német, dán, svéd, finn, eszt, orosz és magyar népmesékben sok nyoma van. Az angolok, a kelta és román népek nem ismerik ezt a mondát. . . György Lajos megemlíti, hogy a monda legismertebb magyar feldolgozása Gyulai Pál »Az órjasleányka« című verse, amely részben Chamisso, részben erdélyi népmonda után készült.

Ez a verses feldolgozás is hozzátartozik Mikszáth várregéinek kommentárjaihoz. Ide iktatjuk tehát:

Gyulai Pál:

AZ ÓRJÁSLEÁNYKA

Chamisso, részben erdélyi népmonda után

Szép Torda vármegyében Szentgyörgy határinál
Órjáslak hajdanában, Torockó vára áll.
E fényes, büszke várnak most csak romját leled,
Lakói merre vannak, hiába kérdezed.
Egykor e sziklavárból, miként tavaszkorány,
Örömragyogva jött ki egy szép órjasleány;
Jött és leszállt a völgybe szökellve, játszian,
Megtudni a kíváncsi: alatt vajjon mi van.
Ott kertek és falucskák, mezők vetései
Egyszerre új világgént tetszetek föl neki.
Mindezt csodálva nézi és nézi örömet,
S meglát bámulta közben egy szántó földmivest.
A mozgó emberecske oly meglepő vala,
De még inkább ekéje fölcsilllogó vasa.
»Oh jó, mi szép, mi kedves! Játéknak elviszem!
Kíált és elteríti kötényét a füven.
S belesepervén gyorsan földmivest és ekét,
Tapsol, nevet, s lehetlen leírni örömet;
Majd csintalan szökellve, miként gyermek szokott,
Szaladt és fölkereste jó vén apját legott.
Vén apja az asztalnál ült s iddoggál vala,
Igy szól a kis leányhoz, és oly nyájas szava:
»Mít hozsz a kis kötényben, szép fürge gyermekem?
Oly vidám vagy s mosolygó, lássam, mutasd nekem!
A lányka kis kötényét vigan teríti szét,

S kirakja még vigabban a földmivest s ekét,
 S midőn minden kirakva amúgy rendjébe' van,
 Tapsolva és nevetve szökell a csintalan.
 De apja ráncba szedvén fehér szemöldökét,
 Komoly lett s haragosan csóválta meg fejét:
 »Ugyan mit cselekedtél, ugyan hol járt eszed ?
 A földmives, leánykám, játékszer nem lehet.
 Vidd vissza még e peroben, s tudd meg minden felett:
 Ha földmives nem volna, nem ennél kenyeret !
 Kicsiny s ily földmives volt ősünk is egy-időn,
 S minket is ily nagyokká éppen e munka tőn.
 A földmives, leánykám, nem játékszer nekünk,
 És hogy azzá lehessen, ne adja Istenünk !
 Szép Torda vármegyében Szentgyörgy határinál
 Örjáslak hajdanában, Torockó vára áll.
 E fényes, büszke várnak most csak romját leled,
 Lakói merre vannak: hiába kérdezed.

*

A *Mesés várak* sorozatának kiemelkedő darabja: Rapsonné története.

Ennek kétféle szövege állott Mikszáth rendelkezésére. Mindkettő *Kőváry László* tollából. Az első: »Erdély régiségei«-ben (178 – 179. l.), a második: »Száz történelmi regé«-jében (100 – 102. l.).

Kőváry László elbeszélését első (1852. évi) fogalmazása szerint közöljük. Mint látható: *Kőváry* szövegét Mikszáth szinte lépésről lépésre nyomon követte.

Rapsonné vára, Ilyésmezején

Parajd és Szováta között, a Szék havasán, legeltető pásztorok időnkben egy telepet alapítának: neve Ilyésmező. Hozzá közel, a fenyesek szikláin Erdély legrégebb, legmesésebb várai egyike dült romba, a Rapsonné vára.

A vár hollétét falak jelelik. Kövein a pünkösti rózsza még mind virágzik; a nép Rapsonné rózsájának nevezi.

A rege a vár asszonyát szépnek, fiatalnak festi, s neki tündéries jellemet ad. Úgy tartják, miképp Rapsonné négy nővérével lakta e várt, kiknek egyikét Firénének nevezék. A nép szerint Rapsonné hallá, mikor Kolozsvártt a harangot megkonditák, s míg behúzák, nemcsak felöltözött, hanem befogata s úgy hajtatott, hogy másokkal még templomba ért. Egyszer a szél történetesen kocsisa kalapját kifűtta; az le akart utána szállani, de nem hagyta, mert úgymonda: órákig gyalogolhatna már érette, úgy elhagyák.

Az útnak, hol Rapsonné a kocsikázást tevő, maig is látezanak nyomai. A várból a Kaczatetőn, Szováta sódombja felé ment. A nép ördögútjának nevezi, s hiszi, miképp azt Rapsonné az ördöggel készítetté.

Készíté pedig az ördög egy hegy arany- s egy völgy ezüstért. Rapsonné a kért díjt megígérte, s az út el is készült egész Kolozsvárig. Azonban mikor az ördög bériért jó, Rapsonné hallani se akart róla. S mire mégis sürgetné, Rapsonné összefogja jobbkeze hüvelyk-, mutató- és középujját, ég felé emeli, reá tesz egy aranyat, tenyere völgyületébe pedig tesz egy darab ezüstet: ím, a hegy arany s a völgy ezüst, szólt az ördögnek, itt van fizetésed.

Az ördög erre dühében elrohant, s az általa készített utat Szovátától egész Kolozsvárig elrontá, csak a vár közelében hagyta fenn egy mérföldnyit.

Rapsonné története után Zeta vár urának regéjével folytatja Mikszáth a *Mesés várak* sorát.

Ezúttal kevésbé ragaszkodott Kőváry László »Száz történelmi regé«-jének krónikás szövegeihez. Saját kombináló fantáziájával illesztett egybe különböző mondai részleteket.

Zeta vár nevét Kőváry »Zetevára« című regéjéből formálta (Kőváry: 124–126. l.); a történetet pedig »A bálványozók« elbeszéléséből (109–114. l.). Ez az elbeszélés szól a pogányság és a keresztény vallás közötti küzdelmekbe ágyazódó romantikus idillről. A pogány dalia és a keresztény lány házasságával utódaikban végre kiegyenlítődtött a vallási szakadék.

Zeta várának szomorú sorsát a Veneturné várának elpusztulásáról költött regében ismerhetjük fel. Ezt az »istenítéletet« Mikszáth ott – Veneturné várának regéjében – mellőzte (ld. jegyzeteinket: 164–165. l.). Ellenben bizonyos változtatásokkal beiktatta az itteni »mesés várak« sorába. Veneturné mondájában az időpont: »az első keresztshadjárat«; ezúttal a keresztény vallás hazai terjeszkedésének kora. »A keresztény isten megmutatja erejét a benne kételkedő s őt káromló pogányoknak...«

Rapsonné regéje nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány lett Erdélyben.

A fiatal Áprily Lajos fantáziáját ihlető erővel ragadta meg a babonás mese, és egy balladaszerű költeményben – »Álom a vár alatt« – idézte fel újból az ördögöt kijátszani akaró boszorkányos szépasszony emlékét...

Az erdélyi várregének tehát a mesemondó Mikszáth után Transsylvania költő-fia is klasszikus rangot adott.

Szövegváltozatok

Az első kötetkiadás (1890) szövegét közvetítjük; annak egy értelemzavaró sajtóhibáját a MKM szövege szerint javítottuk.

Lap Sor

- 16 : 7 MKm és Krk: s a kötetnyébe szedte a szántóvető székely góbékat (1890 kihagyással: s a kötetnyébe [!] a szántóvető székely góbékat)
17 : 31 szép nagyasszony! (MKm: szép nagyasszonyom!)
19 : 7 Krk: interjúja (1890 — MKm: interview-je [!])

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 16 : 2 *a székely rabonbánok* — A hitelét vesztett eszki székely krónika szerint: a rabonbán a székelyek választott kormányzója és főpapja volt, ki a nép nevében mutatta be az áldozatokat.
6 *Torja* (Turia) — nagyközség Háromszék vármegye kézdi járásában.
21 *a boszorkányok pemetén lovagoltak a Gellérthegyre* — A pemeté: piszkafa végére kötött szalmacsutak; a kenyérsütő kemencék és a kémények seprésére használták. A *Gellérthegy* volt a régi babonás hiedelem szerint a boszorkányok találkozó-helye.
22—23 *»És égették őket Szegeden, Nagyenyeden, mindenfelé.«* — A boszorkányégetésekről ld. Komáromy Andor: Magyarországi boszorkányperek oklevéltára. Szerk. — (Bp. 1910.) és Kulcsár Zsuzsa: Inkvizíció és boszorkányperek. (Bp. 1961.)
27 *a boszorkányok megromtják a tehének tejét* a legáltalánosabb boszorkány-babonák egyike. — MK másutt is említi, pl. *Aranyos felhők* c. elbeszélésében (Krk 33. köt. 178—179. l.).
18 : 17 *Bóra és Nemere* — itt: két szél megszemélyesítése. A *bóra*: rövid, erős rohamokban lecsapó hideg, száraz szél; a *nemere*: szintén hideg, viharos jellegű erős szél, amely néha hetekig is eltart; különösen Háromszék megyében uralkodik.
31 *Botházi* — E családnév Botháza (Bodhaza) Kolozs megyei kisközségre utal.

A MARKOMANNOK VÁRA

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Forrása

Az ifjúság és az átlagolvasó előtt alig érthető címet Mikszáth a bevezetésben mindjárt megmagyarázza: *»Ez Nyitra.«*

A markomannokra utaló cím csupán a várnak az ókorba visszanyúló régiségét akarja hangsúlyozni.

A *markomannok* (marcomanni, annyi mint: határőrök) a mellettük említett *quádokkal* együtt suebus eredetű germán nép volt. A markomannok a mai Csehország, a quádok pedig Morvaország területén éltek. Történetük az i. u. négy száz évben a római birodalom különböző

területére való betörések sorozata. Egymás szövetségében a Morva folyótól keletre a Garamig húzódtak. Betörték Pannoniába és Aquileiáig hatoltak s Anconát is ostromolták. A quádok viszont a vandálokkal szövetségbe Galliába törtek és eljutottak Hispániáig. A népvándorlás korában, az V. században nevük eltűnik; mindkét nép beleolvadt más harcias népek közé.

A hagyomány szerint Nyitra már a római birodalom idején a markomannok és quádok nevezetes erődje.

Nyitravár regéjének írásakor Mikszáth rendkívül kedvező helyzetben volt. Egyik főforrása, Kubinyi Ferenc és Vahot Imre »Magyar- és Erdélyország képekben« c. kiadványa ugyanis négy nagy fejezetben adja »Nyitra és vidéke« részletes leírását, köztük a vár és a város történetét. (III. köt. 1854., 6–33. l.)

Mikszáth kivált az első fejezetnek vette jó hasznát. Ezt a részt báró Mednyánszky Alajos »után« közölte Kubinyi és Vahot kiadványa. Mednyánszky Alajos (1784–1844) Nyitra megye főispánja volt. Német és latinnyelvű történelmi munkáival (mondagyűjteményeivel, regéivel és cikkeivel) több magyar írónak adott tárgyat feldolgozásra. E »több magyar író« közé tartozik Mikszáth is, amint ez nyilvánvalóan kitűnik Mednyánszky szövegében levő közleményének alábbi szemelvényeiből. Vár- és város-leírása az említett kiadványban a 6–13. lapra terjed. Dolgozatából csak azon szakaszokat közöljük, amelyek nyomán végigkísérhető Mikszáth elbeszélése. (Könnyebbség kedvéért *dült betűs szedéssel* emeljük ki a Mikszáthnál is előforduló neveket.)

Imre, Mednyánszky Alajos cikkéből a Lovagregékhez alapul szolgáló részletek:

Nyitravár és város története

Ha történelmi bizonyosság helyett inkább pompás rajzolat volna feladatunk: a nevezetős Nyitra vára viszontagságainak elbeszélését a markomannok egyik királynéjával nyitnók meg, ki Kr. u. 380-ban püspökséget alapít Olmüchen és Nyitrában. Azonban bár igazán eszünkbe juthatna is ezen több író által vitatott, de teljességgel be nem bizonyítható állítmánynál megállapodnunk, az eredmény nem volna nyereséges. Így bár történelmünket néhány századdal későbbben köll kezdenünk: kárpótlásul legalább történelmi adatokkal szolgálhatunk, melyek eloszlatnak minden kétséget.

Hogy már 824-ben létezett püspökség, a „*Nitrauiensis*” névnek Nyitrára cserelésén alapul.

Nyitra a legrégebb időben jeles, s mint hercegségi főváros valószínűleg erődített hely lehetett, melynek keletkezési ideje nem adható ugyan pontos kiszámítással; talpköve azonban ott keresendő, hol még jelenleg is a püspöki vár áll, mely annyi század lefolytában alkalmassint több változtatáson ment keresztül.

Szent István idejében itt már tekintélyes erődvény vala, melyet a jámbor, kegyes király nyugtalankodó öccsének, *Vazul*nak jelöle ki börtönül, melynek magányában meggondolásra s békésebb életmód

folytatására köllende visszatérnie. Illendő fogságban tartva, Imrének, István egyetlen fia- és trónörökösének halála a herceget [Vazult] uralkodásra vala emelendő — úgy akará azt a király; midőn egy nő ármánya a mélyen kesergő s országa javáról tanakodó monarchának valamennyi üdvös tanácsát gyalázatba dönté. *Gyzela* királyné értesülvén férje szándokáról, miszerint ez Vazult akarja a trón örökösévé tenni, ő ellenben Péter unokájának törekedvén megtartani azt, még a királyi követség elmenete előtt egyik kegyencét, *Sebőt*, Buda fiát, küldé Nyitrába azon parancssal, hogy Vazulnak tolják ki szemeit, s füleibe izzó önt öntsenek. A királyné parancsa s akarátja teljesítve lőn; a tettes pedig Csehországba szökék. E borzasztó állapotban Vazult a nagyon meghatott király színe elé vezetéék, ki fájdalomban s a borzasztó tett miatti felindulásában súlyos betegségbe esék, de a megtörténtet nem teheté meg nem történtté.

[Az ezután következő rész — Fulgentius barát jövendölése és jóslatának teljesülése (19:18 — 20:25) — a Kubinyi-Vahot-féle kiadványban nem fordul elő. Ennek forrása Mikszáth szerint: Hahóthy János városi jegyző följegyzése.]

A Szent István halála után különféle trónkövetelők által támasztott polgári villongások még sokáig folyvást több csapást hoztak e vidékre is, főképp miután a német császárok is pártoskodva beléavatkozának ez ügybe. *Salamon* sok méltatlanságra vetemülve, végre trónvesztettnek nyilatkoztatott a nemzet által, s I. Gejza emeltetéék arra. Császári süvéhöz [sógorához], *IV. Henrikhez* futva, ez maga kíséré őt vissza segédseregével Magyarországba, s egész Nyitráig jöve, melyet Gejza csapatai vitézül őtalmazának.

Mínthogy a vár vívása hosszúra nyúlt, egy nap *Báthori Opos* nevű vitéz bajnok (ősatyja a későbbben oly nagyon híres Báthori-nemzetségnek) *Salamon* táborából egészen a város kapujához szágulda, s ott több katonát szúrt le. Azonban több felől megtámadva, végre engednie kelle a túlnyomó erőnek, s visszavonulnia, bár lova vesztésével. A hadvezérek, mint e viadal tanúi, a történetet jelenték császárukknak, ki *Salamontól* kérdezé: vannak-e Gejzának is táborában hason erejű és vitézségű bajnokai? S midőn ez meggondolatlanul viszonzá, hogy alkalmasint több ily bajnok találhatik az ellenség zászlói alatt, *Henrik* így szóla: »Ha így van a dolog, sohasem kapod vissza országodat, és parancsot adott a visszavonulásra. Így tartja a monda.

A trónüresség korában, mely az utolsó Árpád-ivadék halála után pártokra osztatá az egész országot, legjelentékenyebb s az új királyra nézve legveszélyesebb vala a cseh *Vencel* által nádorrá nevezett *Trencsényi Csák Máté* ellenszegülése, kit roppant birtokai képeessé tettek a háború nagyszerű viselésére.

Ez ugyanis makacs kitartással küzde *Vencel* törvényes jogaiért, s tartalékgondolata könnyen az lehete, hogy e gyáva férfiú helyett ő maga ragadjja meg a kormány gyeplőit, ha *Károly* [*Károly Róbert*] majd visszautasított egyszer déli hazájába. A hatalmas úr sok párthívet szerze magának részint csel- és rábeszéléssel, részint hatalom- és ijesztéssel. De valamint *Károly* minden kísérlete sikertelen

vala, akár ígéret, akár fenyegetés által, megnyerésére, úgy neki sem sikerült akár hízelgő, akár mennydörgő szavakkal elidegeníteni a nyitrai püspököt királyától; sőt ez egyházi átokba veté úgy Mátét, kinek birtokai nagybörzsin a nyitrai kerületben fekvének, valamint mindenedet, kik zászlói alá gyülekezének, s ezenkívül erélyes hadi-készületeket tőn.

Máté szörnyen felbosszankodván ezen, tűzzel-vassal pusztítani kezdé a püspöki jószágokat (1311) és Nyitra előtt táborba szálla, mely ekkor legjobb védelmi állapotban vala. *János [III. János nyitrai püspök]* férfias bátorsággal várá az ellenfélt, a kisebb csapatokat itt-ott megverve, az előseregnek több kárt okozva; a derék had közelítésekor azonban vissza kelle vonulnia erősített falai közé. Legnagyobb erőfeszítés után, hol a püspök értelmes, vitéz hadvezérül tünteté ki magát, előbb a város, s hús fáradalmas nap múlva maga a vár is az ellen hatalmába kerül, hívei elhullnak körötte, őt magát bilincser verik, palotája, egyháza és kincsei a dúlás martaléka lesz, mit nem kerülhet ki azon ezüst ravatal sem, hol *Szent Bence és Zönrád (Szóvad)* tetemei nyugszanak. A feldúlt sír a többi ragadmányhoz dobatik, a csontokat szétszórják, végre az üres épületet lángba borítják.

A hatalmas Trencsényi többi birtokával, ennek végrei legyőzötése s halála után, Nyitra is a király kezére juthata.

Azon önkényes intézkedések, melyeket *Mátyás* lángelméje alkalmazott a nemzet érdekétől elütő célok elérése végett, összeesküvést támasztának ellene 1471-ben, mely annál veszélyesebbé lőn, minthogy ifjúkori tanítója, tanácsadója s barátja, *Vitéz János* esztergami érsek állott annak élén, s elragadva e példa által, a főpapság nagyobb része, valamint több országnagy s tekintélyes mágnások csatlakozának ahhoz.

A lázadók, *Kázmér* lengyel király által, kinek második fia volt kiválasztva a *Mátyástól* elragadandó korona viselésére, legnagyobb készséggel biztosítottván az erélyes segélyzésről, e herceget, minhelyt az ország határaitra lépett, királlyá kiálták ki, sergeiket az övéivel egyesítették, s Nyitrába vezették őt, mely legott megnyitá kapuját az új uralkodónak.

Mátyás értesülvén e fenyegető eseményekről, Csehországból hazasietett, Budán összegyűjté a hozzá még hűségben maradt rendeket, s megerősítve csapataik által, miután *Vitéz* bűnbánólag visszatért volna pártjára, megjelent Nyitra előtt, előbb, mintsem Csehországból való megérkezének híre eljutott a lengyelek füleibe.

Kázmér erős táborba szállott a város előtt. Midőn azonban a katonaság által kiválólag szeretett vitéz király megérköztével, s azon hír hallatára, hogy *Vitéz*, valamint több más országnagy visszahagyódék *Mátyás* híveihöz, a magyarok csapatonként hagyák oda táborát, kénytelen vala a lengyel király felbontani hadi szállását és szerencsésjét Nyitra erős falaira bízni.

Kázmér, *Mátyás* által szorosan bekerítve, az éhség miatt végsőségre jutva, ámbár a várban még eléggé biztos, kénytelen vala békefeltételeket ajánlani, melyek azonban csak részben elégték ki mindkét fél kívánatait. Azon esküvel erősítendő ígéret mellett, misze-

rint lengyel sereg sohasem jön többé ellenséges szándokkal Magyarországra, Mátyás szabad eltávoztatást ígért a lengyel hercegnek csekély-számú kíséretével; a vívást azonban egész erélyességgel folytatá, míg nem a többi várórség is megadá magát hitre. Azon föltétel alatt, hogy mi kárt sem tesznek senkinek, Mátyás nagylelkűleg haza engedé költözni őket. Minthogy azonban ők nem hajtvá e parancsra, házakat s templomokat törének föl és fosztogatának, a felbőszült parasztok nekirohantak a lefegyverzötteknek és sokat agyonverték közölök. Így szenvedé hajótörést e messze elharapódzott összeesküvés, mely iszonyú vést hozhatott volna az országra.

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 19 : 5—7 »Szent István... unokája, Vazul« — Vazul (Vászoly) magyar herceg, Mihály fia, Taksony unokája, Szent István unokaöccse (s nem unokája!) volt. Imre herceg halála (1031) után Szent István 1037 táján nem Vászolyt vagy valamelyik fiát, hanem másik unokaöccsét, Pétert jelölte ki utódául. Vászoly ekkor három főúrral meg akarta öletni a királyt, de terve meghiúsult, mire a király őt és társait megvakíttatta, kezeit levágatta, gyermekeit pedig számúzta. (Mikszáthnak Mednyánszky Alajost követő előadása szerint a királyné, a bajor Gizella adta ki a kegyetlen parancsot.)
- 16 »Szemeit kiszúrta s füleibe forró ólmot öntött...« — Erre a kegyetlen történelmi tényre utal Ady »Góg és Magóg fia« c. költeményében: »Fülembé forró ólmot öntsetek, Legyek az új, az énekes Vazul...«
- 20 : 28—31 *Bátor Opos* hősiességét Thuróczy János krónikája (1488) örököltette meg. Mikszáth előadásával szemben: Bátor Opos Salamon szolgálatában állott, s IV. Henrik császár Salamon-tól kérdezte, hogy ellenfeleinek (Géza és László hercegeknek) vannak-e ilyen vitézei, amikor is a magyar vitézségre büszke Salamon azt felelte, hogy: »Sok van, még sokkal jobbak is vannak!« Mire a császár így felelt: »Akkor nem is hódítod vissza országodat!«

KAPIVÁR

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

A kötetkiadások után, jóval később, Pósa Lajos Az Én Ujságom c. képes gyermeklapjában *A törpe lovacska* címen is megjelent Mikszáthnak ez a regéje (1897. november 14., 8. évf. 47. sz. 309—311. l.).

Egy vártörténet és egy törpe lovacska meséje

Ez a rege a Lovagvárak némely darabjának valóságos tükörképe. Összefüggő, egységes mondai anyag híján Mikszáth ezúttal egy kedves

gyermektörténetet állít az elbeszélés homlokterébe; azt megelőzően pedig elkalauzolja az olvasót a vár színhelyére s vázolja a vár urainak viselt dolgait.

Színhely: a Sáros megyei Moglód, amelynek 1410-ben újjáépített várát a Kapy-család Kapivárnak nevezte el.

A Kapy család Sáros megyei régi nemesi familia; eredeti nevük Tétényi volt. »Tétényi« predikátumukra Mikszáth is utal (22 : 36).

A vár urairól főleg kapzsiságukat emlegetik a történelmi mendemondák.

Mikszáth regéje Mátyás király korában játszik.

Érdekes, hogy későbbi korban és az ország más vidékén, Erdélyben is kialakultak anekdotaszerű mondák a Kapyakról. Mikszáth ezeket is ismerte, mert egyik adatszolgáltatója, Kőváry László jegyezte föl — Cserei Mihály »Históriája« nyomán — »Történelmi adomák« c. gyűjteményében (Kolozsvár, 1857., 68–72. l.).

Mikszáth tehát ismerte, de nem használta fel az erdélyi Kapy-mondákat, minthogy ezek a család más ágáról s későbbi korról — Apafi koráról — mesélnek. Ámde annyiban egyeznek Mikszáth alakjaival, hogy ezeknél is a kapzsiság játszik főszerepet. E források szerint a legismertebb nevű erdélyi Kapy — Kapy György Hunyad megyei főispán — »koldustarisznyát akasztott« az egykor gazdag és hatalmas Balassa Imre nyakába, vagyis: kiforgatta minden vagyonából. Büntetése azonban nem maradt el: »A fejedelem elfogatá, s Déván rabságban hala meg...«

Ld. a *Tárgyi magyarázatokat* is!

Szövegváltozatok

A jelen Krk az 1890. évi első kiadás szövegét közvetíti — javítva benne egy sajtóhibát. (A MKm szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.)

Lap Sor

- 22 : 1 és 15 Moglód (Maglód)
10 *A jó Zsigmond király* (*Jó Zsigmond király*)
28 Krk: summa summarum (1890—MKm örökletessé vált hibával: summa summarium)
24 : 25 Krk *póni* (1890—MKm: *pony*)
38 maradhattak, (maradhatnak,)

Az *Én Ujságom* c. képes gyermeklapban (1897) *A törpe lovacska* címen közölt változat módosított részeit az alábbiakban külön jegyzékbe foglaljuk, hogy ezek ne zavarják az 1890. évi kiadás és a MKm szövegváltozatainak világos áttekintését. Viszont ez a kifejezetten *gyermeknek* szánt szöveg — akár közvetlenül Mikszáth, akár Pósa Lajos átdolgozásában került nyomdába — szintén érdekes és tanulmányos. (Zárójelben Az *Én Ujságom*, röv.: AÉU, szövege.)

Lap Sor

- 21 : cím *Kapivár (A törpe lovacska)*
 22 : 3 tette rá a kezét, s vagy négyszáz évig (tette rá a kezét. Vagy négyszáz évig)
 6 kezeibe — de persze (kezébe. De persze)
 7—8 bánta a király föltételét, hogy nem szabad (bánta, hogy nem szabad)
 10 A jó Zsigmond király (Zsigmond király)
 10—12 szeretett mindenféle pénzügyi manipulációkba bocsátkozni. Kölcsönöket szedegetett fel, jószágokat csereberélt, (szeretett kölcsönöket szedegetni föl. Jószágokat csereberélt,)
 13—14 Kapy András, kamarai gróf; ezzel (Kapy András gróf. Ezzel)
 15 a moglódíért, s még tetejébe (a moglódí várért, s még a tetejébe)
 17 építeni, s 1412-ben (építeni. 1412-ben)
 20—32 Hiteles számadás maradt fel... építkezni. [AÉU szövegében ez a rész mellőzve.]
 35—36 neveztek kapivári Kapyaknak, elhagyván... predikátumot. (neveztek kapivári Kapyaknak.)
 38—39 magukra haragították azzal, hogy stb. (magukra haragították.)
 23 : 1 küldé (küldte)
 5 parancsot (parancsolatot)
 10 az az ötlete támadt (az a gondolata támadt)
 17 a formáit, (a formáját.)
 17 oda lopózkodék (oda lopózkodott)
 31 AÉU és Krk: kérték Kapyak nevében (Az eddigi kötetkiadásokban értelemzavaró hibával: kérték Kapyak nevében)
 ,, 39 velök a kincseket, (velök a sok kincset,)
 24 : 6 nem látni a mosolyát. Pedig ha... stb. (nem látni a mosolygását.)
 11 ahol velencei orvosok (ahol a velencei orvosok)
 15 Jó gyógyszer az öröm. (Jó orvosság az öröm.)
 19 a kezeivel (a kezével)
 21 orcáin. (arcán.)
 25 a póni lovacskát (a törpe lovacskát)
 30 a fenséges csúcs tetejéről. (a fonséges csúcs tetejéről.)
 [A törpe lovacska ezzel végződik AÉU-ban. Kapivár reggének további szakaszai mellőzve, minthogy azok nem valók gyermekmesébe.]

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 21 1 Szaplonezai Poháros Péter — Nagy Lajos királyunk nevelője volt, amint Mikszáth is írja. Később abaúji alispán lett.

Lap Sor

- 22 : 1 *Moglód* — Sáros megyében. Más följegyzésekben *Maglóc* néven szerepel.
- 13 *Pénzes ember volt Kapy András, kamarai gróf.* — A Kapi-várát megszerző Kapy András 1405–1413-ig sókamarás (comes lucri camerae) is volt.
- 28 *summa summarum* — összegezve; mindent összevéve; vég-eredményben.
- 39 *Kázmér herceg* — IV. Kázmér lengyel királynak (I. Ulászló lengyel és magyar király testvéröccsének) és Erzsébet magyar királylányának (Albert leányának) fia. Élt 1458–1484. Amikor Mátyás király alatt az elégületlenek (Vitéz János és társai) felszólították a magyar korona átvételére, 1471-ben sereget vezetett hazánkba és Hatvanig nyomult előre; de híveitől elhagyatva kénytelen volt az országból kitakarodni. Aszketikus élete és karitatív tevékenysége elismerésül 1522-ben szentté avatták.
- 23 : 1 *Szapolyai Imre* (?–1487) — Hunyadi János egyik hadvezére. Mátyás király reá bízta Bosznia kormányát s Horvátország bánságát. 1465-ben és 1467-ben összeesküvést szervezett Mátyás ellen — ennek nyugat-európai politikája miatt. Később kegyelmet kért és kapott; ezután híven szolgált a királyt. 1485-ben nádorrá választották.
- 24 *Lipóc* — kisközség Vas vármegye németújvári járásában. A lipóczi Keczer család innen vette eredetét.
- 24 *Keczer-család* — régi Sáros vármegyei nemesi család, amely az Árpádok alatt, majd pedig a kuruckorban játszott jelentősebb szerepet.
- 34 *János herceg* — Korvin János: Mátyás király törvénytelen fia egy Borbála nevű német nőtől. Élt 1473–1504. Mátyás még életében trónra akarta emelni, de váratlan halála ebben megakadályozta. A Mátyástól fölemelt országnagyok (Bakócz Tamás, Báthori István, Kinizsi Pál) cselszövésekkel és fegyverrel fordultak ellene.
- 25 : 2 *Gergelaky Éva* (Kapy Gáborné) — Nagy Iván genealógiai munkája nem említi Gergelaky családnévet. — Mikszáth viszont három Gerge nevű községet ismert szülőmegyéjében, Nógrád vármegye szécsényi járásában, úgymint: Kis-Gerge, Gerge-Lipta és Gerge-Mihály.

ÉRSEKÚJVÁR

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156–158. lapokon.

Források

A Lovagvárak kötetében ez a legszárazabb, legszíntelenebb fejezet.

Érsekújvár múltjában Mikszáth éppúgy találhatott volna számos érdekes epizódot, mint a többi vártörténet forrásaiban, de — úgy látszik — se kedve, se ideje nem volt egy kis elmélyedésre. Beérte hát a nevezetes erősség vázlatos krónikájával.

Pedig éppen egyik kedvenc korszáka, a kuruckor — Thaly Kálmán monográfiáival és a kuruc-költészet több kötetnyi emlékeivel — gazdag anyagot kínálhatott Rákóczi e hű városának regényes rajzához.

A hiányzó, illetőleg könnyűszerrel meg nem talált központi magot aztán az író töredékes mozaikszemekkel próbálta helyettesíteni.

Az olvasó kesernyés hiányérzettel állapítja meg, hogy Érsekújvár itteni »regéjé«-nek külső formája szakadozott, meséje pedig egyáltalán nincs.

Az összefüggéstelen mozaikszemek a *Tárgyi magyarázatok* közé utalják a szükséges tájékoztatást.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük.

A MKm szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

25 : cím stb. Krk: Érsekújvár (1890—MKm: Érsek-Újvár)

„ 16 Krk: Csobánc (Csobánc)

26 : 22 néhány (néhány)

24 MKm és Krk: ellenállást (1890: ellentállást)

32 a császár sohasem bírhatta sokáig. (a császár sem bírhatta sokáig.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

25 : — *Érsekújvár* (Nové Zámky) — Nyitra megyei város. Már a XVI. században jelentős erőd a dél-nyitrai mocsarak között, melyek miatt a várat nehezen lehetett megközelíteni. A török hódoltság idején végvár. 1663—1686-ig török kézen volt. A kuruc háborúk idején jelentős szerepet játszott. III. Károly 1725-ben leromboltatta.

1—3 »*Holics várából Bakics Péter, Detrekeő vár ura, elrabolta a Révay Ferenc uram nejét, Forgách Zsuzsannát.*« — Ezt a nagy port fölvert históriát Deák Farkas egyik tanulmányából ismerte Mikszáth. Deák Farkas tanulmánya alapján Petelei István 1887-ben regényt írt a XVII. századi kalandról »*Egy asszonyért*« címen.

3—6 »*Galgóc várában ott van a Lehel tornya, melyet a marahánok ellen viselt háborúban építtetett a nagy kiúrtá vezér, s melyben el is van temetve.*« — Súlyos történelmi tévedés, hiszen Henrik bajor herceg az augsburgi ütközetben (955. aug. 10.) fogságba esett Lehel vezért — Bulcsuval együtt — felakasztatta Regensburg kapuja előtt. (Dehogy is adták vissza a holt-

testüket!) — A galgóci piac közepén emelt kerek kőtorony-nak, az úgynevezett »Lehel tornyá«-nak egészen más magyarázata van. Hihetőbb hagyomány szerint ugyanis ezt a tornyot Lehel nemzetségének késő utódai mint emlékjelet (s nem síremléket!) állították fel a nagy-kürtű vezér egykori birtokának helyén. — *Marahánok*: Morvaország lakóit nevezték így a középkorban.

SÁROSPATAK

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156–158. lapokon.

Források

Sárospataknak, a Rákócziak fejedelmi várának történetét Mikszáth számos forrásból tanulmányozhatta. Legszívesebben a Vasárnapi Ujság vártörténeteit vette alapul, már csak azért is, mert ezekhez jutott legkönnyebben.

Ezúttal Zombory Gusztáv »Sárospatak és régi vára« című, két-részes közleményét használta fel, amely a Vasárnapi Ujság 1860. június 3. és június 10-i számában (7. évf. 23. és 24. sz.) jelent meg. Ismernünk kell Zombory Gusztáv közleményét, mint Mikszáth váregyéjének egyik kétségtelen forrását. Íme:

»Zemplén megye déli termékeny része Hegyaljának nevezetetik, és bátran mondhatjuk, hogy az egyike honunk legszebb és legnevezetesebb vidékeinek. Nyugatról a szelíd hullámszerű termékeny hegyek, keletről pedig a Bodrog szőke vizének habjai veszik körül, délre Tokaj csúcsos bérce tűnik fel magánosan s zárja be a láthatárt. E szép vidéken fekszik Sárospatak, s annak mintegy fővárosát képezi.

Régenten Sárospatakot Retel-Patakának is nevezték, mivel Árpád e helyet vidékével együtt Retel kun vezérnek ajándékozta, miről Béla király Névtelen jegyzője következőleg ír: „Árpád vezér követői pedig — Ond, Ete atyja, Ketel, Alap-Toima, és Tarczal kun vitéz, kinek magában magva szakadt — elindulván, a Bodrog vizén átusztatának azon helyen, hol a Sátorhalomtól eredő *kis patak* a Bodrogba szakad. És így átkelvén a Bodrog vizén, midőn az említett *kis patak*on vígan át akarnának kelni, akkor Ketel lova megbotolván, az árvízbe[!] elmerült, és társai segítségével alig szabadula meg a haláltól. Akkor ezen patakot Ketel társai nevésegből Ketel patakának nevezik, és aztán Árpád vezér a maga kegyelméből azon egész földet minden lakóival, Sátorhalomtól kezdve a Tolcsva vizéig annak a Ketelnek ajándékozta.”

E mocsáros patak Sárospataktól északra Ardó falu fölött szakad a Bodrogba, melytől aztán a vidék és a város is nevezetét nyerte, és sokáig Retel patakának hívatott; ámbár hibásan, mert nem Retel-, hanem Ketel-nek hívták a kun vezért, és e név csak az újabb korban, Névtelen jegyzőnek múlt századi hibás kiadásai után jöhetett divatba.

(Lásd Béla király Névtelen jegyzőjének legújabbban megjelent fordítását Szabó Károlytól.)

A Ketelektől 1047-ben I. András elcserélte Patakot, és az orosz fejedelmi származású hitvesének, Anasztáziának adta jegyajándokul, kinek kedvenc lakhelye volt ez; valamint később II. András király nejeének is.

V. István, IV. Béla fia, Magyarország ifjabb királya is Patakon lakott, s a régi, még készen nem levő várat felépítteté. Ezen időben oly tekintélyre vergődött, hogy Zemplén megye alsó része Patakvármegyének nevezetett, mit V. Istvánnak egy Patakvármegyében 1262-ben kelt adománylevele bizonyít.

Királynői város lett ismét Patak 1360 körül, midőn a várost I. Lajos király hitvesének, Erzsébetnek adta, s ekkor a királyi városok minden kiváltságaival, szabadalmaival bírt.

Zsigmond 1429-ben a szabad királyi városok sorába iktatta. 1436-ban pedig Palóczy György esztergomi érseknek elzálogosította.

1440-ben a husziták ütöttek a városra, és azt a várral és környékével együtt elfoglalták.

A Palóczy ház utolsó tagja, Palóczy Antal zempléni főispán a mohácsi ütközetben elesvén, Pataknak ura Perényi Péter erdélyi vajda, s abaúji főispán lett, ki a várat és a várost erős kőfalakkal és mély árkokkal kerítette körül.

1536-ban Zápolya János és Ferdinánd Patakon kötötték meg a békét. 1543-ban Zemplén vármegye gyűléshelyévé tétetett, és evégre megyeházat is építettek itt.

1567-ben Perényi Péter fia, Gábor, örökös nélkül szállott sírba, özvegye kénytelen volt a várost és az uradalmat II. Maximiliánnak átengedni, kitől 1576-ban Dobó Ferenc százezer forintért vásárolta meg. Erről örökség útján szállott Patak városa Lorántffy Mihályra, a Ruszkai Dobó Anna unokájára, ki azt több más nagy uradalmakkal együtt 1609-től 1614-ig bírta. Lorántffy Mihálynak két leánya volt. Az egyik a híres Lorántffy Zsuzsanna, ki 1616-ban ment férjhez I. Rákóczy Györgyhez, ki felesége után nyert jószágaira III. Ferdinándtól megerősítő levelet kapott tulajdon személyére nézve is. Lorántffy Mihály második leánya pedig Mária volt, kit Rákóczy Zsigmond vett nőül, de mindketten magtalanul halván el, az ő nagy terjedelmű birtokaikat is mind egyedül Rákóczy György örökölte.

Ettől az időtől fogva II. Rákóczy Ferenc bukásáig Patak folytonosan a Rákóczyzak birtokában volt. . . *

A továbbiakban Zombory Gusztáv főleg Lorántffy Zsuzsanna közművelődési tevékenységével és a pataki kollégium történetével foglalkozik.

*

A história mellett a pataki anekdotakincs is hozzájárult Mikszáth regéjének kialakításához. A »vörös torony«-ban felhalmozott aranyakat egy csóka segítségével dézsmáló furfangos diákról közismert pataki anekdota szól.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük.
A MKm szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

- 27 : cím stb. Krk: Sárospatak (1890—MKm: Sáros-Patak)
? azon urak *közül* való volt, (MKm: azon urak *közé* [!] való volt.)
19 stb. Krk: Rákóczi (1890—MKm: Rákóczy)
27 történelmünk e két *nagy* asszonya (MKm: történelmünk e két asszonya.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 27 : alcím stb. »Erdély vizikátora« — vizikátor: hólyaghúzó bogár.
A 28. lapon Mikszáth meg is magyarázza a fenti kifejezést:
»a vizikátor kihúzza a testből a nedveket«; hasonlóképpen húzta ki a Rákócziak sárospataki várának a »Vöröstoronyban levő kincseiháza Erdélyből a pénzt«.
- 27 : 20—22 I. Endre még bujdosó herceg korában vette nőül János herceg orosz herceg leányát, Anasztáziát. (Három gyermekük közül a középső Salamon volt, a későbbi király.)
- 25 »Hosszú ideig bírták a Perényiek.« — Sárospatak Perényi Péter (1502—1548) kezén került a család birtokába. Perényi Péter 1527-ben Szapolyai János pártjáról I. Ferdinándhoz állott, aki meghagyta az egri püspökségi javak és a mohácsi vészben elpusztult Palóczy Antaltól elfoglalt Sárospatak birtokában. 1534—41-ben Perényi erősséggé alakította át Sárospatakot. (Ott is van eltemetve.)
- 25—26 »Itt lakott Lorántffy Zeuzanna, majd Zrínyi Ilona.« — A Vasárnapi Ujságnak Zombory Gusztáv tollából közölt cikke (1860) részletesen tájékoztat arról: hogyan került Sárospatak a Lorántffyak, majd pedig a Rákócziak birtokába. (Ld. fentebb, jegyzeteink bevezető részében !)
- 28 : 6 »Itt fejeztette le öfelsege [II. Rákóczi Ferenc] 1708-ban Bezerédj Imrét...« stb. — Bezerédj Imre kuruc brigadéros Rákóczi dunántúli hadjáratainak legnépszerűbb alakja volt. Félelmetes bajvívó ügyességével szerezte rettegett hírért. A szabadságharc ügyének hanyatlása felé megtántorodott s Pálffy Jánossal alkudozni kezdett, hogy ezredét bevigye az árulásba. Mielőtt tervét végrehajthatta volna, haditörvényszék elé állították s 1708. dec. 18-án Sárospatakon lefejezték.

A SZEGEDI VÁR

M. Kötetkiadásait ld. a 156–158. lapokon.

Mutatványként az első kötetkiadásból: [Az utánközlés jelzős nélkül!]

1. *Vasárnapi Ujság.* (Fel. szerk. Nagy Miklós) 1889. dec. 15., 36. évf. 50. sz. 815. l. (A *Csókakó* c. regével együtt.)

2. *Képes Folyóirat.* (Szerk. Nagy Miklós.) VI. köt. 1889. 712–713. l.

Források

Mikszáth fő forrása Tinódi »Szegedi veszedelm« c. históriás éneke volt. (Tinódi 1554-ben, Kolozsvárt megjelent »Cronicá«-jának új kiadása: Régi Magyar Költők Tára. III. köt. »Tinódi Sebestyén összes művei.« Bp. 1881. Ebben a »Szegedi veszedelm«: 61–71. l.

A »reg«t bevezető részében Mikszáth maga is hivatkozik Tinódi versezetére, idézve abból harmadfél sort.

Tinódi Szeged 1552. évi »veszedelm« énekelte meg. A város egyik jeles polgára és főbírája, Tót Mihály, Szeged 1542-i meghódoláskor — a lakosság egy jelentős részével — elmenekült a városból. Debrecenben és környékén hajdú-sereget szervezett és 1552. február végén megrohanta s visszafoglalta a várost; de a várat bevenni nem volt ideje. A Budáról érkezett török csapatok ugyanis néhány nap múlva elfoglalták a várost és szörnyű pusztítást végeztek már amúgyis megrongált, kiégett falai között.

Tinódi nagy lelkesedéssel részletezi Tót Mihály hajdúinak váratlan rajtaütését s felsorolja bőséges zsákmányukat:

Vitézi lovakat, gazdag szerszámokat,

.....

Drága szkófiákat és patyolatokat,

Aranyas szabályákat, szép drága bársonyokat... stb.

De a »terek« sem alusznak, Ennyi nagy kárvallást ők el sem hallgatnak...«

Budai Ali basa »derék szép táborral nagy hamar indula«, s bár az énekszerző »több csudákat« tud a két szembenálló fél viadaláról, végül is győzött a túlerő, és »lón magyar népnek jelős veszedelme...«

Mikszáth aránylag kevés részletet vett át ebből a históriás énekből. Említi a Tinódinál is szereplő Zákány István nevét, majd pedig figyelme a várostrom egyik hőséneke, Kis Kampónak személyére irányul, akinek vitézségéről Tinódinál szintén olvashatunk.

Várregéje azonban csakhamar eltávolodik ettől a forrásától; nem követi Tinódi színes, mozgalmas leírását a rajtaütésről, ehelyett egy páros bajviadal rajzával tölti ki az elbeszélést. De ez a bajviadal egy magyar dalia és egy török főtiszt között (Kis Kampó és Hubias aga között) Tinódi »Szegedi veszedelm«-ben sehol sem fordul elő.

Tinódi egy másik önálló históriás énekében örökölt meg számunkra egy efféle vitézi párbajt, éspedig »Kapitán György bajviadalja«

címen. Ez a bajvívás — mint a vers címe is mutatja — egy Kapitán György nevű »jámbor vitéz« és egy »Hubiár[!] aga« nevű török között zajlott le a szokásos lovagi szabályok szerint: két magyar és két török vitéz (párbaítanúk) ellenőrzése mellett. Lezajlott pedig nem Szegeden — ahová Mikszáth helyezte a látványos tornát —, hanem egy távol fekvő helységben, Bujákon (Nógrád megyében), s még hozzá két évvel a szegedi veszedelem előtt (»ezör hatodfél-százban«).

Mikszáth tehát forrásának, Tinódinak időben, térben egészen máskor és másutt játszó s más-más vitézekről szóló két különböző históriáját olvasztotta egybe — a költői fantázia kötetlen játékaival.

Szövegváltozatok

Az első kötetkiadás (1890) szövegét közvetítettük.

A MKM szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.

Előrebocsátjuk, hogy a Mikszáthnál itt és egyéb írásaiban is hibásan használt történelmi neveket a szabályos névalakra javítottuk.

Lap Sor

- 29 : 3 stb. Krk: Hunyadi János (1890 — MKM stb.: Hunyady János)
 „ 12 Krk: Tinódi (1890 — MKM stb.: Tinódy)
 „ 14 az várban, (MKM: a várban,)
 30 : 14 Az a hír járt róla, (MKM: Az a hír járt róla,)
 „ 24 *segély*hadcsapatot, (MKM: *segéd*hadcsapatot,)
 „ 25 szemefénye, (MKM: szemfénye,)
 31 : 3 *kavargott*, (MKM: *csavargott*,[!])
 32 : 7 törzsétől. (MKM: a törzsétől.)
 17 Krk: Rákóczi (1890 — MKM stb.: Rákóczy)
 31 kacéran (MKM: kacéron)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 29 : 4 *Borbála királynő* [!], *Zsigmond neje* — Többször rámutattunk arra, hogy Mikszáth a *-nő* és *-né* szavakat csak alakváltozatnak tekintette s jelentésüket nem különböztette meg. — Zsigmond magyar király és római császár első felesége Nagy Lajos leánya, Mária volt, második felesége pedig Cillei Borbála (meghalt 1451). Életrajzai szerint: szép és bátor, de cselszövő és fajtalan életű asszony volt.
- 13 — 15 Ezt a harmadfél sort Tinódi »Szegedi veszedelem« című históriás énekének 4. strófájából idézi Mikszáth. A szavak írásmódjával archaizálásra törekszik, de a sorok rendjével szabadon bánik, önkényesen fölcseréli azokat. Tinódinál ez a strófa így hangzik: (Könnyebb olvasás és megértés végett mai helyesírással és a szükséges kiegészítésekkel közöljük!)
 Azt [a Tisza menti erősséget] felrakattatá [Szulimán császár] Szeged városában,
 Csuda bölcsen rakták minden állatjában, [minden részletében]

- Kinek mása nincsen, mondják, ez országban,
Élést [élelmiszert], álgút sokat szörzete bé az várba.
- 29 : 16—18 és 30 : 2—10 *egy Pribék nevű áruló* — MK ezt a nevet valószínűleg a szó megbélyegző jelentése miatt választotta; *pribék* annyi mint: szökevény, csavargó; hitehagyott; újabb jelentése: a hóhér segédje. Ezzel szemben Tinódi már mint családi nevet, mint egy derék végvári vitéz nevét is említi az »Eger vár viadaljáról való ének« 983—4. sorában:
Választák helyébe [az összeesküvés, illetőleg árulás miatt felakasztott Hegedős István helyébe] Pribék Imröhöt,
Ki végig jámborul szolgálá Egröt.
- 29 : 17 »a budai basa, Mehemed« — Tinódi, MK forrása, »A szegedi veszedelemről« szólva a köztudatban is mind máig élő Ali basát emlegeti:
Mikor jó Budában hírt hallottak volna,
Hogy Szegedben ily nagy veszedelem volna,
Kiből az császárnak nagy sok kára volna,
Budai beglerbék jó Ali basa vala.
- 30 : 9 Mikszáth ezt a Mehemedet »gyenge elméjű«-nek mondja, holott a kortárs Tinódi »Ali basa bölcsességének« hangsúlyozásával kezdi e török hadvezér jellemzését (»Budai Ali basa históriájá«-ban). A tévedés talán onnan eredhetett, hogy Tinódi egy másik históriás énekében, az 1540-es évek elejéről beszámoló »Erdéli históriá«-jában »Memhet basa« szerepel mint budai basa. (Mikszáth a Lovagvárak írásakor újra meg újra forgatta—olvagatta Tinódit.)
- 21 *Losonczy István* — a várvédő harcok egyik kiemelkedő alakja, híres törökverő. 1551-ben temesi főispán és Temesvár kapitánya. 1552-ben a törökök megújult adáz ostromának nem tudott ellenállni, mert sehonnan sem érkezett segítség. A hosszas védelemben belefáradt német—spanyol zsoldosok fenyegetésére kénytelen volt a várat feladni — szabad elvonulás feltétele mellett. A szőszegő Ahmed pasa katonái azonban megrohanták a kivonuló lakosságot és őrséget. Losonczy hősiességében halálos sebeket kapván, a törökök kezébe került, kik a haldoklót lefejeztették (1552. júl. 27.) és fejét a győzelem jeléül Konstantinápolyba küldték. (Ld. Tinódi fentebb említett históriás énekét.)
- 24 *Kis Kampó*, »a magyar sereg szemefénye« — Az idősebb és fiatalabb (»Kis«) Kampó (amannak öccse) nevével és vitézségével többször találkozunk Tinódinál. »A szegedi veszedelemről« és »Az vég Temesvárbán Losonczy Istvánnak haláláról« szóló énekében egyaránt említi; ez utóbbiban (425. sor): »Jelős fő vitéz az kis Kampó vala...«
- 32 : 23 *Rózsa Sándor*, »a zsványok királya« — Mikszáth szegedi éveiből (1878—80) hozta magával a Rózsa Sándorról szóló romantikus történetek emlékét. — A további szakaszokra

nézve ld. a Krk-nak Mikszáth szegedi publicisztikáját közlő köteteit (55—60. köt.), részletes jegyzetanyagokkal.

- 32: 27 *Ráday Gedeon gróf* (1829—1901) — 1869-ben királyi biztosként hozzáfogott az alföldi betyárvilág felszámolásához. Kegyetlen vallató módszereiről vált híressé.

KIRÁLYOK VÁRA

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Források

Visegrád — mint »királyok vára« — jelentős csomópont a magyar törtérialában. Az Árpádok, az Anjouk és Mátyás király idejében nevezetes események — köztük tragikus események — színhelye.

Annak, aki a vár történetével foglalkozik, gazdag forrásanyag áll rendelkezésére. Már maguk a könnyűszerrel hozzáférhető folyóiratcikkek is elegendők lehetnek ahhoz, hogy Mikszáth széles körben áttekinthesse az egykor királyi pompában ragyogó vár félezeréves történetét.

A törtériali följegyzések mellett költői emlékek is segítették a rege-mondó feladatát. Arany János »Zách Klára«-jának ihlető szerepét ismételn jelzik a balladából kiszakított szó szerinti idézetek: »— Eredj fiam, Klára!...« — Életed a lányért...« — Gyerme kemért gyermek!...«

Salamon és Zsigmond király fogsága, Károly Róbert és Mátyás pazar udvartartása: az árnyékok és a fények váltakozásával különkülön is hangsúlyozza a vár »királyi« jelzőjét.

Az elbeszélés elején: a hajdani váradományozások és a századvégi mandátum-adományozások párhuzama, az elbeszélés végén pedig: az orvosi bulletinekkel való szójáték — Mikszáth sziporkázó ötleteinek a törtériali forrásoktól független (függetlenített!) megnyilatkozásai.

*

Az adatszolgáltató folyóiratcikkek közül Mikszáth számára leghasznosabbnak bizonyult a Vasárnapi Ujság »Visegrád« című névtelen közleménye (1856. febr. 3., 3. évf. 5. sz. 40. l., a csonkatorony fametszetű képével). Elég rámutatnunk e forrásul szolgáló cikk következő részleteire: „Altum Castrum”, Oláh Miklós följegyzése, a palota négyszáz szobája, II. Lajos „szeszélyes ajándékozása” stb.

Lássuk tehát a Vasárnapi Ujság közleményét:

Szt. László király alatt emlékezik a történet legelőször Visegrádról, ki is Salamont egyik tornyába záratta, mely torny ez okból mai nap is Salamon tornyának hivatik.

Róbert Károly Visegrádra tevén királyi lakhelyét, nagy fényre emelte azt; ide hozatá a koronát 1310-ben, egy pénzverőt is állított fel, melyben a legelső magyar aranyok verettek. E vár termeiben támadta meg Károly családját Zách Felicián. Itt lakott Károlynak fia, Nagy Lajos is, kinek birodalma az időben legnagyobb volt egész Európában, kiterjedvén Adriától a Keleti tengerig. Ez időben a magyarok Magosvár- vagy Magos-kő-nek (Altum Castrum) nevezték. E két király alatt Visegrád többször volt fejedelmek gyűlhelye, s fényének, dicsőségének híre bámulatra ragadta a fél világot.

Itt ölte meg Forgách Kis Károly királyt.

Zsigmond Budára tevén át királyi lakát, Visegrád feledésbe süllyedt, míg nem Mátyás király fényét újra felemelé. Ez időben Oláh Miklós szemtanú állítása szerint bámulatra méltók voltak függő erkélyei, dísz-, gyümölcs- és vadászkertjei, alabástrom és márvány víz-ömlényei, körülvéve a Múzsák szobraival, mely ömlényből ünnepélyek alkalmával veres és fehér bor csörgedezett. A halastavak közül a legnagyobbik ma is megvan, s kiapadhatlan tócsát képez, mely ma a legelő-marhának szolgál itatóul. A vártemplom három alabástrom oltárral és egy ezüstpú orgonával ékeskedett. A királyi lakosztály termeinek fénye világra szóló volt. Az egész vár 400 szobával bírt. Még az istállók is mind kőből márvánnyal bevonva építtettek.

Visegrád egy felvárból, melyben volt a királyi lak, és alvárból vagy védvárból (Salamon tornya) állt. Mátyás után e vár ismét feledésbe süllyedt. II. Lajos király egy szeszélyes percében szakácsnőjének ajándékozta azt 1518-ban.

A mohácsi ütközet után török kézre került. Az ez időben rá következő viszontagságok alatt lett rommá. A felvár teljesen elpusztult, alig látni nyomait, az alvár vagy Salamon-torony tulajdonképp nem volt torony, hanem egy nyolcszögű, magas, szilárd védmű, mely a felvárral kettős fogas bástya által volt összekötve, ennek védelmére, valamint abból a célból emelve, hogy uraljon a Duna felett.

Visegrád nemcsak maga, de környéke is sok történeti nevezetességgel bír. Így a környékben fekvő Dömösön még romjai láthatók Árpádvárnak, hol I. Béla királynak is állt egy vadászkastélya...

Visegrádot legnagyobb költőink énekelték meg; nekünk dicsőítésére nem maradt egyéb teendőnk e pár igénytelen sor megírásánál, minél több ügyis felesleges lenne, mert ki ne emlékeznék örömet és lelkesedve Visegrádra.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük.

A MKm szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

34 : 20 és 24 Krk: alabástrom (1890—MKm: alabastrom)

31 Krk: Lokietek (1890—MKm örökletes hibával: Lokietter[!])

33 melyben része volt a királynénak is, (MKm: melybe [!] része volt a királynénak is,)

Lap Sor

- 35 : 14 MKm és Krk: ilyen nyilatkozatra fakadt: (1890: ilyen nyilatkozatra fakadt:)
36 : 11 a főnséges (a fenséges)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 33 13–15 »Bebek Máté a XIII. században annyi pénzt talált a Krasznahorka alatti téren, hogy egyszerre hét várat épített belőle» — Ezt a mondát Mikszáth részletesen elmeséli *Krasznahorkáról* szóló regéjében. (Ld. 38. köt.) Minthogy a Lovagregékben többször szó esik efféle romantikus vagyonszerzésekről és várépítetésekről stb. — célszerű lesz ideiktatni a Mikszáthnak is sok fontos adatot szolgáltató Nagy Iván genealógiai munkájából a Bebek család történetét tárgyaló fejezetet, a bevezető kritikai megjegyzésekkel együtt: »Ott, hol a történelem hiteles adatai megszakadnak, rendesen úgy nemzetek eredeténél, mint egyes családoknál — a mese világa kezdődik. Régi nemzedékrend-szerkesztőink nem elégedvén meg a történelmi valóság netovábbjával, hogy minél távolabbról, az ősidőkből szakadatlanul szóhessék családfáikat, okadatlan névkapcsolások hosszú során Róma, Hellász, Babylon vagy éppen a Paradicsomból származtaták ki a törzs-atyát. A Bebek-családnak is akadt ily genealógusa, ki Ádámtól ízről ízre egy sereg római vezéren át a római birodalomból vezet be hazánkba e családot. — Másik genealóg ellenben regényesb mesére alapítja e családnak történetét. Eszerint e családnak egy juhász lett volna a törzsatyja, ki a Sajó és Csetnek vize melletti hegyoldalban logetetés közben roppant kincere találván, hét várat építtetett, és a Bebek családot alapította. Első tudható törzsoke e családnak *Máté*, kinek fiai *Detre* és *Fülöp* 1243-ban IV. Béla királytól Berzéte, Pelsőc, Csetnek és egyéb helységeket Gömör megyében adományul kapják. — *Detre* és *Fülöp* mind IV. Bélának, mind testvérének Kálmán hercegnek, Galícia királyának és Szlavónia fejedelmének több hű szolgálatot tettek. Nevezetesen *Detre* a tatárok elleni harcban mindenütt a király mellett harcolt és a királyt futásában kísérte a tenger-mellékre is. . . †
- 34 10–12 *Salamon vult is benne* . . . *Salamon* király (élt 1052–1087), I. Endre fia. Trónját német császári segítséggel akarta biztosítani I. Gézával és annak testvéreivel szemben, de a mogyoródi csatában (1074) döntő vereséget szenvedett. Folytonos fondorkodása miatt I. (Szent) László egy időre a visegrádi várba záratta. Egy monda szerint mint remete fejezte be kalandos életét Pólában.
- 13 *Róbert Károly*, helyesen: Károly Róbert, I. Károly magyar király (élt 1288 –, uralk. 1301–1342) — *Martell Károly* fia,

- az Anjou-család sarja. Nagypjának, V. Istvánnak leánya jogán trónkövetelő volt, amikor III. Endre halála után 1301-ben először koronáztatta magát magyar királlyá. Végérvényes koronázása 1310-ben történt meg. Több lázadást levert. A lengyel trónt is biztosította örököseinek.
- 34 : 17 *Oláh Miklós* (1493–1568) — esztergomi érsek, történétíró. Pályáján a Jagello-korban rendkívül gyorsan emelkedett. 1527-ben Mária királynéval mint helytartóval Belgiumba ment s 1542-ig ott tartózkodott. Hazatérte után 1553-ban esztergomi érsek lett, 1562-ben egyidőre királyi helytartó. Az ellenreformáció szenvedélyes harcosa.
- 31 *Kázmér herceg, Lokietek Vladiszlav lengyel király fia* — III. vagy Nagy Kázmér lengyel király. Élt 1309 —, uralk. 1333 — 1370. Károly Róbert sógora, Zách Klára állítólagos merénylete. Az első lengyel törvénykönyv megalkotója, a krakkói egyetem alapítója (1364).
- 37 *Érzsébet királyné* (1300–1380) — Károly Róbert harmadik felesége, Lokietek Ulászló lengyel király lánya, Kázmér herceg húga. Öt gyermeke volt, közöttük Nagy Lajos királyunk és a szerencsétlen véget ért Endre nápolyi herceg.
- 35 19 *Vitéz János* (1408–1472) — esztergomi érsek, a Hunyadi-fiúk nevelője, Hunyadi János titkára. 1445-ben váradi püspök. Kiváló politikus; része volt Mátyás megválasztásában. 1471-ben részt vett a Mátyás elleni összeesküvésben. Igen művelt, humanista szellemű főpap volt. Pozsonyban egyetemet alapított (1465).

A VÁRAK KIRÁLYA

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156–158. lapokon.

Forrása

Vajdahunyadot Mikszáth méltán nevezi *A várak királyának*. Visegráddal együtt — rangsorban utána — legszebb lovagvárunk volt.

Történetéhez Mikszáth számos forrásanyagot találhatott. A sok részlettanulmány közül elég megemlítenünk egyet: szegedi éveiben pl. olvashatta Steindl Imrének — a nagynevű építésznek — »A vajdahunyadi várról« szövegét (a Szegedi Napló 1879. szept. 13-i számában) stb.

A Lovagvárak írásakor azonban további részlettanulmányok olvasgatása helyett beírta a legkönnyebb megoldással. Egyik fő forrásának: *Köváry László* »Erdély régiségei« c. művének (Pest, 1852) vonatkozó fejezetét (115–121. l.) használta fel, amint ennek alább közlendő kivonatából megállapítható.

Hunyadi vára

Egy szellem-óriás építményéhez vezetem olvasóimat, a Hunyadi János várához.

Hunyad megye erdőborított hegyei közt, a Zalasd és a Csema vizek összefolyásánál parányi tér vagyon, ezt foglalta el a kis Hunyad városa. Amint a város felé közeledünk, a város déli szélén kiemelkedő hegy oldalában egy roppant épületet pillantunk meg fekete-veres színnel tarkítva s bástyákkal körülszegélyezve: ez maga a vár.

A vár nyugoti talpát a Zalasd vize mossa, melyen a várba a mély vízmeder felett egy 60 lépés hosszú vaahíd vezet.

Nincs Erdélyben egyetlen épület, sem új, sem régi korból, mely annyi pompát, fényt, nagyszerűséget s több izlést hordana magán, mint e vár; de különösen a vár nyugoti oldala. Kőfal-kerítése nincs. Erőssége: nyugatról a Zalasd vízmedre, északról egy 40 lépésnyi sáncozat. Éppen azért a pompás nyugoti oldal szabadon, óriásilag emelkedik fel a Zalasd partja szikláiból. Külseje a legszebben faragott kő. Fenn emeleténél apró szegletes bástyák ülnek ki, gót izlésben, művészileg faragva.

Amint az udvarra lépünk, melynek földje maga a szikla, jobbra, a pompás szárny alsó felében, nagyszerű ajtón roppant terembe nyitunk, melynek boltíveit közepén öt márványoszlop emeli. Ez az országt terem.

Ezen oszlopok elsején ott feketéslik gótbetűkkel: Hoc opus fecit fier(i) mag(nificus Johannes Hunyad Regni Hung(ariae) Gub(e)r(n)a(t)or Á(nno) d(ni) MCCCCLII.

Ezen szárny felső felébe lépcső vezet, melynek ajtaja a legvirágzóbb gót stílusban van faragva. Felmenvén egy terembe lépünk, melyben kereken ott vannak körben a magyar vezérek, királyok, Etelétől korunkig. E teremből egy erkélyre mehetni, mely a vár külső felén folyosóképp fut végéig, veresmárvány padlazattal. E szárnyban született Hunyadi László.

A másik szárny, melyet a hídról keletre folyni látunk, szeszélyesebb; de nem faragott kő, s nem hordja a gyönyörű izlést. E szárny alatt ott vagyon még épen a kápolna, hol egy Kapisztrán szónokolhata; még ott setétlik falán Hunyadi hollója, s neje, Szilágyi Erzsébet vadkecske címere.

A főhídon kívül még két úton lehet a várból kijutni. Egyszer északra egy pallón, sáncozat felett; másszor egy dél felé fekvő őrtoronyba, mely a várral folyosó által van kapcsolatban.

E várat, mint feliratából láttuk, Hunyadi építteté 1452-ben. Legalább a közvélemény azon hiedelemben van, hogy az említett pompás nyugoti szárny a Hunyadi építménye. Íróink gyanítani akarják, miképp már a hunok itt erősséget hagytak, s neve is a hunokról származnék. Bethlen Farkas is úgy tartja, miképp itt Hunyadi már váromot kapott, mit még a vezérek építtettek volna. Szerinte Hunyadi keveset épített benne; s a palotát Mátyás királynak, a vár-körül erősséget Korvin Jánosnak és Brandenburgi Györgynek, a Korvin János özvegye új férjének tulajdonítja.

A kapu felett ott vagyon írva 1480; hihetőleg újítási év.

A hídtól balra nyúló szárnyát Bethlen Gábor építményének tartják. Annyi igaz, hogy egészen más modor; s a felső bástyán olvashatni 1629, alább G. B.

Így áll jelenleg a vár, hol 1456-ban Erdély legnagyobb fia, Magyarhon főkormányzója azon vészteljes hírt vette: miképp Mahumed szultán a napkeleti római birodalomnak véget vetett, Konstantinápolynak ura lett, s most 400 000 emberrel tart Magyarországnak. E várból szállt ki Nándorfejérvár alá, hol a magyar történet legóriásibb győzelmét aratá.

E helyet Hunyadi után családja bírta, le Korvin János özvegyéig. Utána jött az Enyingi Török családra. Bocskai alatt a Bethlen Gáboré leve; s családján által a Bethlen István vejére, Tököli Istvánra száll. Később a Tököli Imre notáztatásával, II. Apafi alatt fiscalitás lett; s utána úgy szállt az álladalomra, mely jelenleg is bírja.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük.

A MKm szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

36 : 4 stb. Krk: Vajdahunyad (1890 – MKm: Vajda-Hunyad)

37 : 5 Krk: manupropiája, (1890 – MKm örökletes sajtóhíbal: manupropiája,)

14 MKm és Krk: nejéé (1890: nejéé)

22 stb. Krk: Thököly (1890 – MKm: Tököly)

29 ez nem illet. (MKm hibásan: ez nem illet.)

30 visszaadattassék. (MKm: visszaadassék.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

36 : 13 és 38 : 36 *Zalasd vize* — a Vajdahunyad közelében fekvő Zalasd (Zlašti) községtől vette nevét.

37 : 14 *Korvin János neje* — Frangepán Beatrix, Frangepán Bernardin és Arragóniai Lujza leánya. 1496 márciusában volt az esküvő a modrusi várkastélyban. Korvin János halála (1504. okt. 12.) után Hohenzollerni György brandenburgi őrgróf felesége lett. Meghalt 1510-ben, harmincnyolc éves korában.

18 *Zólyomi család* — régi kihalt család, mely különösen a XVII. században játszott szerepet. Zólyomi Dávid iktári Bethlen Katalint, a fejedelem testvérének leányát vevén nőül: 1622-ben a székelység hadvezére és Háromszék főkapitánya, majd pedig Kolozs vármegye főispánja lett. I. Rákóczi Györggyel ellenséges viszonyban állott, ezért Rákóczi 1633-ban elfogatta és Kővárba záratta, hol 1649-ben végezte életét. — Fia, Miklós, a család utolsó tagja, 1662-ben szintén fogságba került: mint Kemény János volt hívét Apafi fejedelem Foga-

- rasba záratta s javait elkoboztatta. 1664-ben kiszabadulván, pártfogásért Törökországba ment, ott is halt meg 1670 táján.
- 37: 20 *noták útján* és 38 : 17 *notába jutott* — jelentése: hűtlenségi pörbe vonták. A régi magyar jog szerint: a hűtlenség (nota infidelitatis, melynek legsúlyosabb esete a felségsgértés, szembeszegülés az uralkodóval stb.) büntetése általában fej- és jószágvesztés volt.
- 32 *Kara Musztafa, kaimakám* — török nagyvezér; Köprili Mohammed nagyvezér pártfogoltja; annak leányát nőül is vette. 1676-ban ő lett a nagyvezér s a Köpriliék hódító politikáját folytatta, de kevés szerencsével. Először Sobieski János lengyel király ellen hadakozott, majd 1683-ban fővezére lett annak a 250 000 főnyi seregnek, melyet Thököly segítségére a szultán Magyarországra küldött. Miután Magyarországon sehohal sem találkozott ellenállással, 1683. július közepén Bécsset vette ostrom alá, de a felmentő sereg megverte, s ő felbomlott hadával Győrre menekült. Ezért a kudarcért a szultán halálra ítélte, s mikor a vesztes hadvezér Belgrádba ért, az ítéletet dec. 25-én végre is hajtották rajta.
- 38 14 *rationista* — számvevő.
20 *bezirker* — kerületi főnök a Bach-korszakban.

A CSÁK FÉSZKE

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156–158. lapokon.

Forrás

A Csák fészke: Trencsén vára.

Ennek a regének egyik forrása szintén Kubinyi Ferenc és Vahot Imre »Magyarország és Erdély képekben« c. kiadványában rejtőzik. A III. kötetben (Pest, 1854., 59–60. l.) Kolmár József annales-szerűen ismerteti Trencsén vára eseménytörténetét. Ebből a krónikából Mikszáth különösen a Csák Mátéről és Szapolyai Istvánról szóló szakaszokat használja fel. Elbeszélésének első felét jórészt a sziklából fakasztott víz, a várkút mondája tölti ki.

Idézzük Kolmár József följegyzésének azon szakaszait, amelyekből Mikszáth regéjének egy része kialakult:

Trencsén vár Kr. sz. után a II. vagy a IV. században veszi eredetét. A monda szerint Terentius római fővezér ütötte föl e sziklás hegyen legelőször sátorát, s hogy erősebb állása legyen, egy erős, négyszögű tornyot építtetett, mely még most is Terentius tornyának nevezetik s római régiségnek tartatik.

Az utolsó Árpád haláláig Trencsén-vár mindig a korona sajátja volt. Meghalván III. András, a magyarok meghítták uralkodóul Cseh Vencelt, a trencsényi várban pedig Csák Péter, a híres Trencsényi Máté atyja erősítette meg magát, elfoglalván a Vág forrásától annak Duná-

ba szakadásáig fekvő darab földet, mit fiáról Mátéről, ki később Vencel által országnádorává neveztetett ki, s Vencel jogait védte, Mátyus földének nevezte. Csák Máté több ideig fejedelmi pompájú udvart tart a trencsényi várban, hol pénzt is veretett. Mátyás alatt Trencsény ismét királyi tulajdon lett.

Később a vár Zápolya István kezébe került. Ez a várát úgy meg-
szépíttette, hogy még Visegrádot is felülmúlta; márványból építtetett kápolnát, megnagyobbíttatta a várat, s tornyokkal megerősíté, s a várában levő fogoly törökök által a keleti oldalon pompás nagy kertet készíttetett. Ezen elfogott törökök között többen gazdagok voltak, s köztük egy igen szép nő is, kit Zápolya neje fölöttébb kedvelt, s kinek a foglyok között volt kedvese. Roppant váltságokat ígértek, de Zápolya leginkább a neje által kedvelt nő miatt nem akarta őket elbocsátani. Utóbb azonban megunt a sok kérelem hallgatását, és szabadságukat ígérte, ha egy kutat ásnak a sziklákban. A törökök ösztönöz-
tetve az ígéretről, bár sokszor csaknem kétségbeestek munkájok sikerén, kutat ástak a sziklákban, mely 78 öl mélységű s egész a Vág szívéig ment le, midőn víz fakadt föl, — s így nyerték meg szabadságukat.

A »rege« második felében emlékeztet Mikszáth arra, hogy: »Sok vidám, rózsaszínű napja volt Trencsénynek: lagzi, menyasszonyvárás, kendőadás« stb. Följegyzi a különböző királyi családok tagjainak itt lezajlott lakodalmi ünnepségeit. Kubinyi és Vahot művében ezekről is talált történelmi adatokat. Íme:

Itt jegyezte el Mátyás Podjebrád leányát, a három év után megholt Katalint.

Itt jegyezte el Borbálát, Zápolya leányát Zsigmond lengyel király.

Ezután Bocskay koráról és a Habsburgok alatt bekövetkezett »sötét napokról« szól Mikszáth elbeszélése. Említi Illésházy István szerepét, részint más források felhasználásával is bővítve Kolmár vártörténetét, amelyből már csak ennyit kell idéznünk:

Ezután Trencsényt a Forgách-család, utóbb az Illésházy-család nyerte el. Illésházy István 1608-ban megújította, de később az idő viszontagságai végképp elrontották a várat.

A Kubinyi—Vahot-féle kiadvány mellett a Vasárnapi Ujságban közölt vártörténelmi leírásokat is olvasta s részben hasznosította Mikszáth.

Ilyent egymás után kettőt is talált Trencsényről. Az egyiket a Vasárnapi Ujság 1859. júl. 24-i számában, a másikat az 1860. febr. 26-i számában. Ez utóbbi inkább csak kivonata az előbbi kettőnek, de az 1859. évi közlemény további támpontokat nyújtott Mikszáthnak trencsényi „regéjé”-hez. Ez a közlemény „A regényes Vágvölgy” c. útleírás egyik részlete. Kivonatossan idézzük főbb szakaszait.

Az útleírásnak ez a fejezete is olyanformán kezdődik, mint Mikszáth elbeszélése:

Beckó után az első említésre méltán érdemes hely: Trencsén. A város felett, a Vág balpartján emelkedik a hajdan híres trencsényi vár. A megye is e vártól nyerte nevezetét. Némelyek szerint itt római telep volt; a vár építtetése Terentius római vezérnek tulajdoníttatik, kitől egyszersmind a vár elnevezését származtatják. Annyi bizonyos, hogy már őseink bejövetelekor fennállott s hogy egyik nevezetes határerősségünk volt.

Az Árpád-törzs uralkodása korszakában a királyok bírták. Az Árpádok kihaltával bekövetkezett zavarban Csák Péter foglalta el. Fiának, a híres vitéz Csák Máténak ez lón családi fészke, fő erőssége. Sokat áldozott arra, hogy e vár mind erősség, mind fény és nagyszerűség tekintetében nevéhez méltó lehessen. Ezen vártól vette fel a Trencsényi melléknevet is. Róbert Károly a trencsényi várat az ehhez tartozó uradalommal együtt Bebek György tárnokmesternek adományozta. Később a vár Stibor erdélyi vajda birtokába került. Mátyás királynak legkedvesebb mulatóhelyei közé tartozott. Utóbb Zápolyának adta, ki sok gondot fordított reá s egyikét a leggyönyörűbb kerteknek varázsoltatta környékére. Az ottani 76 öl mélységű sziklakutat is — a monda szerint — ő ásatta volna török foglyok által.

1556-ban I. Ferdinánd az uradalommal együtt Thurzó Eleknek adományozta, ki a várat ismét fölépíté romjaiból, minthogy azt 1528-ban tűz emésztette föl. De nem sokáig maradt a Thurzó család birtokában. 1558-ban Forgách Imre nyerte el. 1600-ban Illésházy István birtokába került, kitől — miután a reánehezült árulási vád miatt Lengyelországba menekült — Bocskay seregei foglalák el a várat. Később Illésházy ismét visszatért s erélyes közremunkálásával a békét helyreállította. A király, imígyen bebizonyodott hűségéről meggyőződván, elvett jogait és javait s így Trencsényt is visszaadá; mit az Illésházy család magvaszakadtáig bírt is. Újabb időben a várat a hozzátartozó uradalommal báró Sina Simon vette meg.

E század [a XIX. század] elején még lakható állapotban volt, most [1859-ben] is lakható ugyan, de már csak a baglyoktól — jegyzi meg tréfásan a cikkíró. Majd így folytatja: — Volt idő, midőn e vár fénye nem egy királyi lakot árnyékkolt be.

A kőhalmazok között több kőlapot találhatni feliratokkal s Thurzó, Forgách s Illésházy címereivel. A tető alatt álló magas vár-torony kivételével minden melléképület földentlenül, alázatosan fogadja a környéköt nem ismerő időnek romboló csapásait.

A kilátás messzire terjed, s valóban meglepő.

A Vág alatt elterülő, hasonlóvá várost a Vág jobb partjával fahíd köti össze.

A szövegről

A jelen Krk — mint már többször jeleztük — a Lovagvárak első kiadásának (1890) szövegét közvetíti.

A későbbi kiadásokba (MKM) néhány kisebbfajta hiba csúszott be. Ezeket a MKM régies írásmódjával és az 1890-i kiadás egy sajtóhibájával együtt kiigazítottuk. (Zárójelben: a MKM szövege.)

Lap Sor

- 39 : 1 Krk: Vág (1890 stb. kiadásokban: Vágh)
 „ 15 ami a szívüknek (ami szívüknek)
 „ 21 egy portyázásból (egy portyázásból)
 40 : 39 és 41 : 1 Krk: Ferdinánd (1890 stb.: Ferdinand)
 41 : 6 Krk: luxemburgi (1890 stb. kiadásokban: luxenburgri)
 32 MKM és Krk: Trencsén vár nagyeszű ura (1890: Trencsén vára nagyeszű ura)
 37 fenség (felség) [Hibás, mert a későbbi II. Mátyás ekkor még csak főherceg, illetőleg trónörökös volt.]

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 39 : 3 *Kosztolna* — Trencsén megyei község.
 „ 7 a *Thurzó címer* — A hivalkodó, bonyolult összetételű címer leírása a következő: Négyfelé osztott vért, melynek közepét kisebb vért foglalja el és arany udvarában kétfejtű koronás fekete sast mutat; a vért 1. és 4. vörös udvarában koronás oroslán emelkedik fel, a 2. és 3. kék udvarban hátulsó lábain fehér egyszarvú ágaskodik. A vért fölött két koronás sisak látszik, a jobb oldaliból koronás oroslán, a bal oldaliból fehér egyszarvú emelkedik ki. Foszladék jobbról aranyvörös, balról ezüstfeké.
 8 a *Forgáchok koronás nőalakja* — A monda szerint a címerkép — a meztelen felsőtestű nőalak — Mária királynőt ábrázolja, aki Forgách Balázst II. vagy Kis Károly király meggyilkolására biztatta. (Ld. a *Csókakőről* szóló regét is !)
 9 a *Hunyadiak hollója* — utalás a Corvin címerre.
 9 a *Zápolya címer* — A Szapolyaiak címerképe: egy farkas.
 10 *Illésházy-címer* — Az Illésházy család grófi címere a következő: A pajzs kék udvarában egy aranykoronán álló, koronás egyfejtű fekete sas, kiterjesztett szárnyakkal, nyakán nyílal átlóve. A pajzs fölött kilencágú grófi korona és azon sisak, melynek koronáján a pajzsbeli sas ismétlődik. Foszladék jobbról aranyfekete, balról ezüstfekete. (A grófságot szerző Illésházy Istvánról ld. alábbi jegyzetünket: 41 : 3 stb.)
 26 *Szapolyai István felesége Hedvig tescheni hercegnő* — Szapolyai Istvánnak két felesége volt; előbb Homonnai Simon leánya, azután Hedvig, a tescheni herceg lánya, kitől János és György fiai és Borbála leánya, Zaigmond lengyel király neje származtak.
 40 : 39 *Baracskey Pál, Ferdinánd vezére* — a Baracskey család kihalt família; nevét a Bars megyei hasonló nevű helységtől

- vette. Baracskey Pál 1528-ban még Szapolyai János részére védelmezte Trencsén várát.
- 41 : 1 *Thurzó Elek* (?–1543) — a dúsgazdag Thurzó-család egyik jelentős tagja. 1521-ben kőrmöci kamaraispán, majd kincstárnok és országbíró. Mint a Habsburgok feltétlen híve, 1523-ban Mária királynétól Vöröskő várát, 1527-ben pedig Ferdinándtól — a királyválasztásnál kifejtett buzgalmaért — a Szapolyaiak birtokából Szepes várát kapta több más uradalommal együtt.
- 3 *Illésházy István* (1540–1609) — Köznemesi sorból kiemelkedve, két gazdag özvegygel (Erdődy Péter horvát bán leányával és azután Pálffy Katával, Krusith János várúr özvegyével) kötött házasság révén nagy vagyonra és magas tisztségekre tett szert. 1593-ban grófi címet kapott. 1600-ban megszerezte a nagy trencsényi uradalmat és Trencsén vármegye örökös főispánságát. II. Mátyás trónraléphetésének ő volt legfőbb elősegítője. Az 1608-i koronázási országgyűlésen nádorrá választották.
- 5 *Mária, magyar királynő*, Nagy Lajos király leánya (élt 1370–1395). Atyja 1379-ben (kilenc éves korában) Nagyszombatban eljegyezte Zsigmondnak, IV. Károly császár második fiának, kivel 1385. nov. 1-én kötött házasságot. 1382-ben emelték trónra s Székesfehérvárt megkoronázták; helyette anyja, Erzsébet özvegy királyné kormányzott.
- 7 *Podjebrád György cseh király* (élt 1420–, uralk. 1458–1471); 1453–57: a kiskorú V. László helyett régens volt, majd ennek halála után, 1458. márciusában Csehország királyává választották meg. Hogy trónját megerősítse, szövetséget kötött az V. Lászlótól fogságba hurcolt Hunyadi Mátyással, ki 1458-ban Magyarország királya lett. El is jegyeztette Mátyással egyik leányát, Katalint. Mátyás és Katalin házassága egy évig sem tartott: 1463. május 1-től Katalinnak 1464. január havában bekövetkezett haláláig.
- 23 *Pandora* — a görög mitológiában szereplő nő, aki kíváncsiságával — felnyitván a bajokat rejtő szelencét — az emberi nemre szerencsétlenséget hozott. — *Pandora szelencéje*: bajok és szerencsétlenségek forrása.
- 35 *Mátyás főherceg*, a későbbi II. Mátyás magyar király és német császár (élt 1567–, uralk. 1608–1619), Miksa császár harmadik fia. Tevékenyen részt vett a Bocskay felkelését követő bécsi béke létrehozásában. 1606. márc.: a Habsburg-ház főhercegei Mátyást családjuk fejévé választották, mivel az uralkodó Rudolf bárgyúságánál fogva az uralkodásra többé nem volt alkalmas.

BECKÓ VAGY BOLONDÓC

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Stibor vajda és Beckó mondája

Beckó vagy Bolondóc mondáját régi szájhagyomány tartotta fenn.

A romantika korában hálás témának kínálkozott, s Kisfaludy Károly »Stibor vajda« című drámája révén általánosan ismertté vált a hatalmas vajdának és leleményes, okos udvari bolondjának a neve.

Mikszáth talán még diákéveiben láthatta színpadon, hiszen Kisfaludy színművein nemzedékek nevelkedtek.

Később aztán ő maga hasonlóképpen tovább népszerűsítette a mesét szóban levő regéjével, amely a régebbi iskolai könyveknek egyik leggyakrabban közölt, mondhatni kötelező olvasmánya volt. Ilyen módon ezt az elbeszélést úgyszólván minden iskolásgyermek ismerte; azok is, akik sohasem látták a Lovagvárak kötetét.

Mikszáth regéje valóban lebilincselő előadásban foglalja össze Beckóvár keletkezésének és a kegyetlen Stibor vajda bűnhődésének történetét, kiegészítve a vár későbbi urai alatt bekövetkezett változásokkal s végül »bús düledékeinek« rajzával.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük, de régies írásmódját javítjuk; ilyenkor Krk jelzéssel előrevetítjük a helyesbített szöveget.

A MKm eltérő és hibás szövegrészeit zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

- 42 : 6 Krk: Vág (1890—MKm: Vágh)
- „ : 8 verte *fel* (verte *föl*)
- 43 : 22 marasztották (marasztolták[!])
- 44 : 1 fia lakadalmát (fia[!] lakadalmát)
- 1 MKm és Krk: Szechen (1890: Zechen)
- 13 1434. évben (MKm hibásan: 1834. évben)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 42 : 1 *Stibor vajda* — Mikszáth adatszolgáltatója, Nagy Iván, e családról a következőket mondja: A Stibor (igazabban Stiboricz) család lengyel eredetű; a lengyel Ostoia nemből származik. A XIV. század végén találjuk Magyarországon Styboriczi Stybort mint pozsonyi főispánt és testvéreit: Pétert és Andrást, kik 1389-ben nyertek honfűlésítást. A legidősebb testvér, Stibor 1388-ban testvéreivel együtt kapta Beckó vagy Bolondóc várát, és abban 1391-ben Mária királyné is megerősítette. Stibor 1396-ban már erdélyi vajda volt, és Zsigmond királyi adományozásából — kinek nagy kegyé-

ben állott — a Vág környékén roppant dinasztia. 1414-ben nejevel, Dobrochnával együtt még élt. Házasságukból született János nevű fiúkkal 1434-ben halt ki a bolondóczi Stiboricz család, mert e fiún kívül Stibor vajdának csak leánya maradt: Katalin, ki alsóindvai Bánffy Pálhoz ment férjhez, kinek leány-ágán a báró Mednyánszky család örökösödött a Stibor nemzetségnek nemcsak birtokai egy részében, de nagy levéltárában is.

- 44 : 18 *Bánffy Kristóf* (1577—1644) — a Bocskai- és Bethlen-féle mozgalom alatt is a király híve. Főpohárnokaságot és tárnokaságot viselt.
- 26 *Bornemisza* (MK-nál: *Bornemissza*) *Péter* (1535—1584) — lutheránus prédikátor és szuperintendens. A XVI. században — Heltai Gáspár mellett — legkiválóbb prózaírónk. Az ország északi részeiben különböző udvarokban működött.
- 37 *a Stibor család címere*: Két egymással háttal álló félhold, közöttük aranykereszt; a pajzs fölötti sisakon félholdból sárkányfej emelkedik ki szügyig.

CSÓKAKŐ

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Utánközlések az első kötetkiadásból: [Az utánközlés jelzése nélkül!]

1. *Vasárnapi Ujság*. (Fel. szerk. Nagy Miklós.) 1889. dec. 15., 36. évf. 50. sz., 814—816. l.—Ezt követően (816. l.): *A szegedi vár*.

2. *Képes Folyóirat*. (Szerk. Nagy Miklós.) VI. köt. 1889. 710—712. l.

Forrás

Nem ismerünk olyan forrást, amelyben Mikszáth várregijének mindenik motívuma bennfoglaltatnék.

Kiindulásul használhatta Z. G. [Zombory Gusztáv] »Csóka vára« c. cikkét (*Vasárnapi Ujság* 1864. febr. 28., 11. évf. 9. sz. 84. l.), amely a tájleírás mellett vizsgálja a vár történetét, urainak, birtokosainak felsorolásával, s a vár romjainak képét is közli. A cikk utal arra, hogy a vár urai sferfiágban kihalván, a későbbi birtokosok nihatőleg házasság útján szereztek meg, s kiemeli a vidék lakosságának küzdelmeit, szenvedéseit a török terjeszkedés idején. Megemlíti tehát két olyan mozzanatot, amely Mikszáth meséjében is meghúzódik. De nem tud a katonaszőkevény férjéről, sem pedig a helyettük vitézkedő kardos asszonyokról, akiknek nevét a regé szerint két familia — a Katha és az Evva család — tartotta fenn. A regének ezt a romantikus részét Mikszáth valamely más forrásból, esetleg az ottani nép ajkán keringő egyéb hagyományokból meríthette.

Ideiktatjuk Z. G. Vasárnapi Ujság-beli cikkét:

„Fehér megyének sármelléki járását a természeti szépségben bővelkedő s történetileg nevezetes vértesi bérecek a legregényesebb vidékké varázsolják.

E szép hegyláncnak egyik legnevezetesebb pontja az úgynevezett „Csókakői meredek”, kopár és sziklás hegycsúcs, melynek tetején a hajdani Csókakői várának még megmaradt kevés romjai dacolnak az enyészettel, míg déli oldala a megye legjobb borát, a somlaival vete- kedő csóakai bort termi.

A várhegy tövében egy hason nevezetű kis magyar falu házai terülnek el, katolikus anyaegyházzal és mintegy 600 lakossal.

E vár eredetéről adatok hiányában [!] semmi biztosat nem tudhatunk; de hogy régen fennáll már, az kiviláglik V. László királynak egy 1453-ban kelt adományleveléből, mellyel e várat a hozzátartozó uradalommal együtt a vitéz Rozgonyiaknak adományozta. — Később a Nádasdyak birtoka és lakhelye volt, amidőn a csókakői uradalom már 11 helységből állott.

A török uralom alatt e várban is törökök tanyáztak, de 1566-ban július kezdetével Salm császári tábornok vezérlete alatt, midőn Tata bevételét s a török őrség felkoncoltatott, a csókakői s más várak, úgymint: Vitthán, Gesztes és Zsámbék őrségei is hasonló sorstól tartva, résztint Budára, résztint Esztergomba menekültek.

1691-ben Leopold király az egész csókakői uradalmat — mely akkor nem kevesebb, mint 40 különböző helység- és pusztával bírt — a várral együtt Hochburg János főlelmezési mesternek hű szolgálataiért aképpen adományozta, hogy az mindkét nembeli utódaira is szállhasson...

E család férfi-ágban kihalván, hihetőleg házasság útján jutottak birtokába jelenlegi tulajdonosai. 1703-ban még a Hochburg-család birtokában volt; de azontúl semmi említés nem történik már sem a várról, sem az adományt élvező családról, s így még azt sem mondhatjuk biztossággal, hogy mikor és mely alkalommal lett lakhatatlan rommá e vár.

A hagyományokból, melyek az itteni nép ajkán keringnek, még annyit mondhatunk, hogy a török uralom alatt e várban felütötte tanyáját valamely kegyetlen basa népével, és az egész vidéket szünteleni rémülésben tartotta, a keresztyéneket, ahol csak lehetett, kínozta, velök szántatott s mindenféle nehéz munkára hajtatta. Így azt állítják, hogy azon roppant mélységű kutat is ő ásatta a leigázott nép által, mely a vár déli aljában éppen a szőlőhegyek kezdetén maig is megvan s igen jó vizéről az egész vidéken nevezetes.

Nem messze van ide a kies fekvésű bodajki fürdőhely, honnan a vendégek gyakran kirándulnak e gyönyörű vidékre és főképpen a csóakai várhoz fel, honnan a kilátás igen jutalmazó.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük.

A MKM szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.

A Vasárnapi Ujság (VU) az 1890. évszámjelzéssel már 1889. dec. második felében megjelent kötetkiadás szövegét alighanem nyomdai levonatban kapta meg Mikszáthtól. Ennek néhány kifejezése, illetőleg utóbb javított szövegrésze ezért különbözik a kötetkiadás szövegétől. Az alábbi jegyzékben ezeket is kimutatjuk:

Lap Sor

- 45 : 11–12 *Vájd fiam, Forgács,*
Tied lesz Gymes és Gács.
 (VU: *Vájjad fiam, vájjad Forgács,*
Tied léssen Gymes és Gács.)
- 46 : 2 a zászló alá. (VU: a zászlók alá.)
- 47 : 10 örömmámorba hozta (MKm: örömmámorába hozta)
- „ 12 akik kitüntették magokat. (MKm: kik kitüntették magokat.)
- „ 14 felkeresni (MKm: fölkeresni.)
- „ 32 a sátorunkba jöjjön. (MKm: sátorunkba jöjjön.)
- 48 : 23 Így lettek a Berkészi István uram maradékai (MKm hibásan:
 Így lettek a két [!] Berkészi István uram maradékai)

Tárgyi magyarázatok

Ez a történet a férjeik helyett (vagy férjeik mellett) katonáskodó asszonyok mesetípusának egyik kevésbé ismert változata.

A Zsigmond királyhoz fűződő mondatok között immár a második, amelynek női főszereplői vannak. Mikszáth utal is a Rozgonyinéről szóló mondára, név szerint említve az amazont, és egyben idézve Arany János balladájának egy-két kifejezését (48 : 28–31).

Lap Sor ■

- 45 : 8 *donációs történet* — birtokadományozásról, itt: váradományozásról szóló történet. A *Lovagváarak* regéinek egyik fontos motívuma a donáció megszerzése.
- 9–15 A Mária királynőről, Kis Károlyról és Forgáchról szóló epizódot ismétli itt Mikszáth. (Ld. *A Csák fészke* című regé Tárgyi magyarázatai közt !)
- 46 : 17–18 *Berkészi Balázs és Berkészi István* — A Berkészi család-név Nagy Iván genealógiai munkájában nem szerepel. — Mintha éppen ezen a tényen alapulnának Mikszáth szavai: »nevük örök időkre elenyészik, kitöröltetve a nemesek jegyzékéből.«
- 30 *Csupor Pál* — 1412-ben Kőrös vármegyei főispán. 1415-ben mint Mária királynő egykori hívét Hervoja, horvátországi helytartó, megölette.
- 47 8–10 Mikszáth regéje szerint a *galambóci és nikápolyi sfényes győzelem örömmámorba hozta a királyt* — Súlyos történeti tévedés! Mindkét csata Zsigmond király vereségével végződött. Zsigmond egy ízben, 1428 áprilisában ostromolta a török kézen levő Galambóc (szerbül Golubac) várát, de Murad szultán nagy felmentő serege elől — a szultánnal fegyverszünetet kötve — hátráltnia, sőt menekülnie kellett.

(A hajószeregben egy gályát Rozgonyi István fővezér felesége, a hőselkű Szentgyörgyi Cecilia vezetett.) — *Nikápoly* (Nikopoli, Nicapolis, Nebul): város Bulgáriában, a Duna jobb partján; egykori erősség. 1396. szept. 28-án Bajazid szultán roppant küzdelem után megverte és a Duna felé való visszavonulásra kényszerítette Zsigmond király 90 000 főnyi seregét, melyben a török hatalom ellen először egyesült keresztény fejedelmek seregei — főként franciák — is harcoltak.

47 : 31 *Perényi* (itt: Zsigmond király apródja) — A Perényi-család első ismert őse a XIII. század utolsó évtizedében tűnik fel. A család egy apród-tagjának Zsigmond király alatti szerepeltetése tehát a korviszonyok szempontjából megfelelő.

48 : 24 *Katha és Evva család* — Nagy Iván genealógiai munkájában *Katha* osaládnév nem fordul elő. (Említve van a Katalin család és a Kathó család, mindkettő Zemplénből.) Az *Evva* familia *Éva* családnéven található: Szabolcs vármegye nemes családainak sorában állt.

FOGARAS

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156–158. lapokon.

Források

Mikszáth 1892-től haláláig, tizennyolc éven át volt Fogaras országgyűlési képviselője. Előbb (1887-től) a Háromszék megyei Ilyefalva küldte be a parlamentbe.

A Mikszáth-életrajzok (mindmáig hiányos–szegényes életrajzok!) nem tudnak arról, hogy vajon ebben az első öt esztendőben hol s merre járt Erdélyben, s véletlenül megfordult-e Fogarason? Ez egyébként nem valószínű. Így tehát későbbi kerületéről mindössze annyit tudhatott, s a nagy múltú fogarasi várról csupán annyit foghatott be regéjébe, amennyit a Lovagvárakhoz leggyakrabban használt forrásaiban talált.

Lehetőleg minden töredékadatot értékesített. Megemlékezik az Ottó magyar királyt 1307-ben fogságába vető Apor László erdélyi vajdáról, a fa-garas–Fogaras névetimológiáról, a későbbi századokban fejedelemséget kereső Békés Gáspár éjjeli szökéséről »posztóba bevont patájú gyors lovakon« stb., — de regéje tőrszét az a tragikomikus epizód alkotja, ahogyan a ravasz török bég lépre csalja a hiú és ostoba Majláth Istvánt. Ennek történetét a riporter szerepét játszó derék *Tinódi Sebestyén* jegyezte föl először egyik históriás énekében. (»Prini Péternek, Majláth Istvánnak és Terek Bálintnak fogságokról.« Új kiadása: Régi Magyar Költők Tára III. köt. »Tinódi Sebestyén összes művei.« Bp. 1881.)

Tinódi azon a címen foglalja közös énekbe e három nagyúr fogságba esését, hogy egyikük sem gondolta meg a »terek álnok hitit«, ravaszágát, csalárdságának sok példáját...

Rendre elmeséli e »jelős fő halaké számára kivetett kelepccéket. Versének 49—76. sora szól Majláthról, illetőleg 1542 nyarán történt elfogatásáról. Tömören összefoglalja a Mikszáthnál bőven részletezett históriát »Bali bék« (MK-nál: Bala bég) ígéretéről, a »három fő vajdának« öltözött »szegin bojér«-ról és Majláthné »örök sirmalmáról...«

Történetíróink ezután még sokszor megírták Majláth István históriáját s ismertették Fogaras várának későbbi urait is. Mikszáthnak tehát bőven akadt forrása. Közülök *Köváry László*hoz fordult legszívesebben.

Közöljük *Köváry* adalékait két különböző munkájából.

»Erdély régiségei« című könyvében (Pest, 1852., 109—114. l.) *Köváry* részletes vártörténetet ad, »fámetszvény«-ben a vár déli oldalának képét is bemutatva:

Erdély délkeleti felében, egy kies síkságot nagyszerű hegyláncok övedzenek: ez Fogaras földe. E síkság közepett fekszik Fogaras városa, s a városban Fogaras vára.

Amint az utas Brassóból Szebennek tart, az országút jobbán ott áll még hazánk egyik zászlós uraságának sasfészke, azon vár, mely mind régisége-, mind épiségre és erősségre hazánk várai közt Fejérvár után azonnal sorozható.

Amint a vizsgáló feléje közeledik, körülé egy lövésnyi beépítetlen tért talál, a vár körében fasort, mint sétányt. Ezen belől ott mélyed kereken a mintegy 100 lépés szélességű víztartó; mely azonban most nagyrészt veteményes kert; a víztartón belől emelkedik aztán a várfal.

A várba hosszú híd vezet be keletről, mely darab helyen felszedhető. Ezen híd a víztartó árkan vezet át, mely veteményes ugyan, de szükség esetére a déli hegyek vizeit bele lehet vezetni. Ezen víztartó külső oldalának kőfala, fájdalom, sokhelyt omladozik.

A várba érve egy keskeny térre lépünk, mi a vár főépületét kereken folyja. Ezen körudvar egyrészt három ölnyi széles földtöltés fogja el, mely a várfal mellett kereken megy; s melyről a védelem intéztetett.

A várfal négyszegű; szegletein négy bástya, mindenik hat-hat ágyúra számítva. Kőfala ép, s kívülről 5—6 öl magasat mutat; egy egy oldala 150—200 lépés hosszú lehet.

A kis körudvaron belől van a vár főépülete. E négyszegletű épület közepében van a belső udvar, melynek átmérője 50 lépés.

Lehetlen, hogy e nagyszerű antik épület a figyelmet el ne ragadja, s a kebelben fel ne költse a múlt idők emlékeit. A roppant épület ott áll előttünk ó modorában, sima oldalak-, s apró ablakokkal, két emeletben. Bár az újabb idő kimeszelteté, kiújítatá, tornyait megtörpíté; mégis megtartott annyi ó szerűséget, mennyi a vizsgálat tiszteletre serkentse. Délről áll még a terjedelmes folyosó, kerekded oszlopokon; s áll mögötte a nagy terem, hol az ősök tanácskoztak, s maig is országházának nevezik; állanak alatta a szobák, termek, hol nemzeti fejdelmeink oly örömet mulatának; hol egy I. Apafi fejdelem, mint kedvenc mulatóhelyén 1690. apr. 15-én elhalt; ott állanak még a nagyszerű konyhák roppant tűzhelyei. Minden, minden

visszaidézi még a múltakat. Ott áll még a kápolna is, hol a fejedelemnék körében Erdély legszebb gyermekei imádkoztak. De ott sötétlenek északkeleti szeglete fenekén a börtönök is, ablaktalan koromfekete oldalaikkal, melyek hatszögű falaiban annyi megszakadt szív sóhaja mégtörött.

Azonban a nagyszerű ősemlék nem bírja többé régi fényét. Elnémult benne a fejedelmi zaj: most fegyver s egyéb hadi készletek raktára.

E vár építőjének Erdély leghatalmasabb vajdáját, Opor Lászlót tartják, ki azt 1310-ben építtette volna. Mégpedig a hagyomány úgy beszéli, miképp építői fapánzt, fagarast kaptak estvénként jegyül; szombaton e fagarasokat éropénzzel oserélek be: s hogy innen lenne neve Fagaras, vagy miként ma ejtik, Fogaras vára.

Ötszáz éven át természetesen csak nevezetes javításokkal lehetett fenntartani. Majláth 1538-ban nagyszerű újítást vitet rajta véghez. De alig javítottatott valaki alaposabban rajta, mint Bethlen Gábor fejedelem 1613-ban, kinek címere falain most is látható; valamint láthatók a Báthoriak sárkányfogai, angyaloktól tartatva.

Úgy látszik, amint Fogarasvidék lakhatóvá tételét, e vár azonnal épüle. Fogaras földét IV. László király népesíté be 1285-ben egy oláhthoni seregből, mely neki segélyére volt, s mely Erdélyben letelepedhetést kére. Fogarasföldre kezökbe ment, s csakhamar úgy elszaporodtak, hogy már 1310-ben belőlök Rádul, a fekete, egy telepet visszavezete Oláhországba. Látjuk továbbá, hogy 1395-ben Zsigmond király Oláhthon fejedelmét, Mircsét, Fogaras urává nevezi. Így jelenik meg 1431-ben Vlad, a Mircse fia, Oláhthon vajdája, mint Fogaras és Omlás ura.

Mily tekintélyes erősség volt a nagy fejedelmek korában, annak kimutatására néhány ostromot fogok lejegyezni.

Majláth István és Balassa Imre erdélyi vajdák pártot ütnek Zápolya János király ellen. Majláth Fogarast, mint birtokát, megerősíté, s magát belevonta. Zápolya alája küldi Török Bálintot és Báthori András 5000 emberrel: ostromoltatá, de Majláth 300 emberrel a várat megvédé. Azonban Zápolya, mint Budáról Fogaras ellen útban lenne, 1540. júl. 21-én Szászsebesen meghal. Nejét és fiát a porta kegyébe veszi. Majláthék erre Izabellától kegyelmet kértek s az ostrom megszűnik. De alig szabadult fel a vár, Majláth ismét fellép Izabella ellen. A szultán le akarván sújtani a pártost, Erdélybe küldi nikápolyi pasáját: mire Majláth ismét Fogarasba húzódik. A pasa, táborát a vár alá szállítja s ostromot kezd. Azonban csakhamar átlátta, miképp ostromszerei hiányában csak roppant véráldozattal veheti be. Hadi-cselhez folyamodott. Majláthtal alkudozásba ereszkedik, szép ígéreteket tesz neki, csak menjen ki hozzá tanácskozársra, biztosítván, míg nap lesz az egen, semmi bántódása nem lesz: Majláth hitt ellensége szavának, kezest kérve magáért, hozzá kimene. A pasa jól fogadá, vendégelé; de mihelyt a nap lement az égről, nem vala nap az egen, megköztöztette, s a portára küldé, hol 10 év múlva börtönben halt el. A vár pedig júl. 22-én Izabella királyné birtokába jött.

Majláth István fia, Gábor, Magyarhonban tartozkodott, nem

mert Erdély földjére lépni. A János Zsigmond fölléptével 1560-ban sógora, ifjú János közbeveté magát, s a fiatal fejedelemtől nemcsak a hazatérhetést nyerte meg; de egyzeremind minden atyai örökségét, s köztök Fogaras várát.

A gyönyörű zászlósuraság Békes Gáspárnak megtetszett. Ez ember, ki apró nemesből a fejedelem legbelső tanácsnokságáig emelkedett, nagyravágyásának már se akart határt vetni. Célul tűzé, hogy Fogarast, az ország első erősségét s uradalmát kezére kerítse. Hazajön egykor a portáról, nagy titokban Majláthhoz megy, azt súgja neki, hogy a szultántól azon szomorú parancs érkezett, miképp őt, mint atya bűnének részesét a fejedelem fogassa el, ő pedig kísérje ki. Előadá, mi szorongatott helyzetben van a fejedelem miatta: s tanácsolá, hogy mindnyájok megnyugtatóására Fogarast adja el, s menjen ki Magyarhonba. A megijedt Majláth 1566-ban a hét mérföld hosszú fogarasi uradalmat 30 000 magyar forintért a fejedelemnek eladta, s kiment Erdélyből. S csakhamar bekövetkezett, hogy Békes magának adományoztatá.

Eszerint J. Zsigmond alatt legkedvesebb tanácsosa, Békes Gáspár kezére jó. Zsigmond után, 1571-ben Báthori István foglalá el a fejedelmi széket. Békes azonban nem akarta elismerni, sőt mint trónkövetelő lépett fel. Reményt helyezve a prágai udvarba, magát Fogarasba vont. Báthori 1573-ban serget küld ellene s ostromlatni kezdi. A vár tartá magát, de Békes megse akará életét kockáztatni: egy éjjel titkon kiszökött. Kiment Prágába.

E szökését némelyek úgy vélik, hogy lova lábát posztóval bevonatá, s azon menekült suttomban; mások szerint hordóban vitette ki magát, s az Oltan egy halászcsonakon evezett keresztül.

Békes meghagyta volt, hogy a várat oltalmazzák, a Zápolya háztól feles kincse lévén benne. Gyulai Pál, kire bízta, még néhány napig tartá; de nem akarván a fejedelmet elkeseredett ostromra kényszeríteni: saját emberei számára kedvező feltételeket kötö, s a várat feladta. S Báthori István nemcsak egy szép vár, de roppant kincsek is jöve birtokába.

1605-ben Gyulafi László csaknem egész Erdélyt meghódítá már Bocskainak. Amint Fogaras felé tartana, Kacánál egy katonai küldöttség jó elébe, mely jelenti, miképp a fogarasi német őrség parancsnokát, Glantz Jánost segédeivel együtt megölte, s ha hátralévő díját, mit azok nem fizettek, kifizeti, s mellette 300 forintot ad — a várat ezennel feladják. Gyulafi júl. 10-én ért Fogarasba; másnap a várat átvette.

1631-ben Rákóczi György fejedelem, Brandenburgi Katától Fogarast, mit férjétől nászajándékba kapott, elvette.

1661-ben, midőn Kemény János Barcsait fejedelmi székéből kivetette volna: ide küldö, hogy Barcsai Andrástól, a lemondott fejedelem testvérétől, a várat vegyék át. Barcsai nemigen volt hajlandó reá; de miután testvére több ízben ráírt, csakugyan feladá, s ő is Görgénybe ment. Egy nap Kemény vadászatra híja: a két testvér kijő Görgény várából. Honnan gyanítottak volna vészt, mikor Kemény mindkettő életét hitével biztosította. De másképp történt. Kemény Barcsai Andrászt megfogatta, Fogarasba visszahoztatta, s felakasztatá.

Azonban még az év nyarán Ali pasa Barscai segélyére jó, de mert már a fejdelem is meg volt ölve, Keményt Erdélyből kiszorítja. Vásárhelyre ér, ott Apafit fejdelemmé teszi. Onnan a Keménnyel tartó Csákra megy, azt legyilkoltatja. Úgy érkezik Fogaras alá.

Felkéri a várat, de parancsnoka, Bethlen Gergely, fel nem adá. A tél a törökségnek nyakán volt, ki akarának már vonulni; de mégis ostromot kísértének. A vár jól fel volt szerelve, víztartója vízzel tele. Elrendeli Ali a rohamot; de a nagy és apró golyóknak oly záporával fogadtatott, hogy janicsárainak hátrálniok kellett. Felszedte tehát sátrát, s Szeben felé kihúzódott a honból.

1662-ben, miután Kemény Nagyszőlősnél csatáját és életét elvesztette: Bethlen is feladá a várat.

1688. máj. 9-e adá vissza Fogarasnak nyugodalmát, mikor is itt országgyűlés tartatott, benne a rendek a portávali szövetségről lemondottak; s aláírták az oklevelet, melynélfogva magokat I. Leopold oltalma alá bocsáták. S ezzel Caraffa tábornok Fogarasvárában Erdélyt Austria kezébe tevé.

Pár év múlva, 1690-ben, Tököli még egy kísérletet tesz Erdélyt a porta alá visszavinni; de egy nyári uralkodás után Lajos, badeni herceg által októberben kinyomatott. A rákövetkezett 1691. jan. 18–28. közt Fogarasban országgyűlés lesz: hol Leopold hűségére ismét megesküsznek. Benne az ország kormányát is szervezék. Mint-hogy II. Apafi még kiskorú vala, az ország főhivatalait így oszták el: főkormányzó lett Bánfi György, a lefejezett Bánfi Dénes fia; Teleki Mihály helyét, az országtábornokságot Bethlen Gergely; az országos elnökséget Székely László töltötte be.

1704-ben a felkeltek és császáriak alatta megharcoltak. Ugyane forradalom miatt újítások is tétettek rajta.

A mostani forradalomban Fogaras ostromot nem állott, egyik fél a másnak lövés nélkül adá kezébe. Magyar kezekben volt 1848. októbere végéig; ekkor jött Gedeon altábornagy Szebenből: s parancsnokát, Lukács Károly honvédet elfogatta, s a várat átvette. Közökbén maradt 1849. mart. 17-éig, mikor is előtte tartott kis csata után a császáriak odahagyák; míg végre az osztrák— orosz erő benyomultával a forradalmiak belőle végképp kivonultak. Egyik se próbálta védeni, de a 18 fontosokat nem is állaná sokáig. — Kútja vize is igen rossz.

*

Egy másik munkájában, a „Történelmi adomák”-ban (Kolozsvár, 1857., 1. és 30–33. l.) *Köváry László* néhány epizódot közöl a vár regényes múltjából:

Fogaras-vára

(1310)

Fogaras vára mind e napig egyike hazánk legszebb ép várainak. A Szeben—Brassói út épp alatta megy el.

Mint gondolják, Opor László erdélyi vajda építtette, 1310-ben. Építésénél a munkások oly jegyeket kaptak, mint kapnak most is a nagyobb építészeti vállalatok munkásai, miket aztán hetenként beváltak. Az itt kapott pénzjegyek fából voltak, s a nép fagrasznak nevezte. Innen kapta volna Fa-garas vagy mint ma mondjuk Fogaras vára nevezetét. (Benkő: Special. Transilv. I.)

Török eskü

(1530)

... A mohácsi vész hőse, Soliman császár, Zápolya János királynak a következő eskü mellett tesz ígéretet:

„Tenéked, isten kegyelmességéből Magyarország felséges királyának, Jánosnak, én szultán Szolimán sat... esküszöm... az égre, a napra, az holdra, csillagokra, a széles földre... a szt. Mohametre, az én őseimre... hogy tégedet, János királyt, hűtös atyámfiat, semmi szükségemben el nem hagyjak...” stb.

Elmagyarázott török eskü

(1541)

Szolimán fennebbi esküjéhez híven, a Zápolya családnak, 1541-ben a pártos Majláth erdélyi vajda ellen sereget küld. Majláth magát Fogaras várába veszi, s Achmet nikápolyi basa keményen ostromolja. De midőn látja, hogy az ostrom igen hosszúra nyúlik, cselhez folyamodik a basa s alkudozni kezd. Majláth beleharap a kivetett családokba, s megígéri, hogy ha a basa megesküszik, hogy semmi baja se lesz, személyesen megjelenik. Jól van! A basa Majláth embereinek ilyforma esküt tesz: Esküszöm... hogy ha Majláth kijön, míg nap lesz az egen, egy hajszálnak se lesz bántódása.

Majláth fejedelmileg felöltözve kilovagol, a basa is kezesül négy gazdagon öltözött köz törököt küld be a várba. A basa Majláthot, ki mint Zápolya róla mondá, pincéjét asztalán tartá, pompáson megvendégli; de amint estve lett, rögtön megfogatja, s midőn figyelmezteti esküjére: Míg nap lesz az egen! — felelt a basa — most pedig már nincs, tetszett volna míg napod fenn volt, visszamenni.

Még egy részlet Kővárynál (A két Pókai-ról szóló fejezetben: 169. l.), amelyet Mikszáth szintén felhasználott fogarasi várregije végén:

Báthori ellen Békes Gáspár német pártfogás mellett fölkel, sereget hoz, hogy fejedelemségéből kivesse. Nem sikerült. Báthori Békest Kerelő-Szent-Pálnál megverte. Ő elfutott, de hívei nagy része elfogatott. E csata után Kolozsvártt 1575. aug. 8-án országgyűlés lesz. Báthori az elfogott pártosokat törvényszék elébe állítja, s oly ítéletet mondat reájok, mit Vesselényi Miklós, ítélmester könnyezve olvassa fel.

A főurak egyrészt kimondatott a halál, a népre az akasztófa...

*

Fogarasz váranak történetét *Köváry László* másodszer is előadta Kubinyi Ferenc és Vahot Imre *Magyarország és Erdély képekben* c. kiadványában (II. köt. 63–67. l., 1853). Magyarázatul megjegyezte, hogy: »itt most a leírás újból van kidolgozva» — ámde lényegében az 1852. évi közleményét ismételte meg.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük.

A MKM szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy két ízben a MKM javított, jobb szövegét alkalmazzuk, magyarázatot fűzve a két helyhez.

Lap Sor

49 : 34—35 MKM és Krk: Tordán, megidéztette . . . s miután (1890: Tordán s [!] megidéztette. . . , s [!] miután) [Az első kötőszó fölösleges; talán sajtóhiba!]

50 : 32 MKM és Krk: néked (1890: neked) [Két *e*-hangú szó közét iktatva bántóan monoton volt!]

52 : 5 *Baja bég* (MKM itt sajtóhibával: *Baba bég*)

10 Krk: ha a jellememben kételkednél. (1890—MKM örökletessé vált sajtóhibával: ha a jellemembe kételkednél.)

Ismételten rámutattunk már arra, hogy Mikszáth névirása a történelmi nevekénél — főleg az *-i* és *-y* végződésű nevekénél — se nem pontos, se nem következetes.

Ezúttal pl. a kétféle változatban fennmaradt Báthory és Báthori névalak mindkét formában előfordul: 49 : 20 és 52 : 35 Báthory, 53 : 3 Báthori. A Krk-ban követett gyakorlatunknak megfelelően egységes névalakot alkalmazunk: Báthori.

A szintén nem egyöntetűen használt Apafi—Apafy—Apaffy nevet Mikszáth itt mindvégig *Apaffy* alakban írja. (Ezen nem változtattunk.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

49 : 10—12 A fogarasi vár börtönének »sok úri lakó«-ja közül Mikszáth *Haller Jánost*, *Cserey Jánost* és »a makacs« *Béldi Pált* említi. — A két utóbbi név önkéntelenül is Babits Mihály „Levél Tomiból” c. versének sorait juttatja eszünkbe:

börtönben zsoltározott Béldi Pál

s apjáért könyörgött Cserei Mihály. . .

Haller János gróf (1616—1697) — Kemény János és Apafi fejedelemsége alatt előkelő szerepe volt Erdély közéletében. A Béldi-féle összeesküvésben való részessége miatt 1678-ban a fogarasi vár börtönébe vetették. A hosszú rabság idejét idegen nyelvű könyvek fordításával töltötte. Ezek között legnevezetesebb a »Hármas Istória« (1695), mely valósággal népkönyvvé vált. 1682-ben kiszabadult börtönéből, 1691-ben

- erdélyi kincstartóvá választották. — *Cserey János* — előkelő székely család tagja; a Béldi-féle mozgalomban való részesege miatt hét évig volt a fogarasi börtönben. (Fia, Cserey Mihály, jeles historikus; megírta Erdély történelmét I. Apafi Mihálytól kezdve 1712-ig.) — *Béldi Pál* (1621–1679) — erdélyi főúr; II. Rákóczi György hadvezére és Apafi egyik legbizalmasabb embere, tanácsosa. Teleki Mihály és Bánffy Dénes között a békéltető szerepet játszotta, de Bánffy Dénes bukása után Teleki őt is pörbe fogatta azzal a váddal, hogy a fejedelemségre tör; ezért Apafi börtönbe vettette. Onnan kiszabadulva Törökországba menekült, de a török is elfogatta 1678-ban és a Héttoronyba záratta, hol meg is halt.
- 49 : 20 — 21 »*Báthoriak sárkányfogai*» — A Báthori-család címere három éket — három »sárkányfogat» — tüntet fel.
- 21 »*Bethlen Gábor hattyúja*» — Az Iktári Bethlen-család címere: két egymással szembe forduló, nyállal átlótt nyakú hattyú.
- 23 »*Fogaras földet*» — A XIX. század közepéig Fogarasföld vagy Fogarasvidék volt e vármegye neve; annak élén a főkapitány állott. 1848-ban vált vármegyévé — főispánnal.
- 23 — 24 »*A XVI. században a Nádasdyak kezén találjuk. . .*» stb. — Mint Mikszáth is kifejti: Majláth István felesége — Nádasdy Anna — révén került Fogarasföld a dunántúli főúri család kezére.
- 26 *Majláth Istvánról* részletesen tájékoztat e jegyzetek bevezető része.
- 28 *Balassa Imre* (?–1550) — Szapolyai János híve, ki őt 1534-ben Majláth Istvánnal együtt erdélyi vajdává nevezte ki; kapzsisággal vádoltatván 1540-ben Majláthtal együtt fel lézadt Szapolyai ellen; ezért a tordai országgyűlésen felségsértőnek mondták ki, halálra ítélték, várait pedig elkobozták. Minthogy azonban Szapolyai még ugyanazon évben meghalt, Balassa elkerülte a büntetést és folytatta garázdálkodásait. Jóllehet Izabellának esküdött hűséget, mégis Ferdinánd pártjához csatlakozott, ki 1544-ben erdélyi főkapitánnyá tette. (Testvére volt a hírhedett, rakoncátlankodó főúr, Balassa Menyhért.)
- 53 : 2 *Bánffy György* — A Losonczi Bánffy család szereplése Mohács után Erdélyre esik. A szóban levő B. György, Báthori egyik vezére, családjából az elsők között tűnik fel Erdélyben.
- 11 *Kerélszentpál* — kisközség Kis-Küküllő vármegye radnóti járásában; kastélyszerű várral. Ettől délkeletre terül el az a róna, hol Báthori István 1575. július 9-én végképp leverte Békés Gáspárt, versenytársát a fejedelemségben. Az ütközet 10 órától késő estig tartott. Békés Gáspár szétvert seregének egy része, Balassi Bálinttal, a költővel együtt a várkastélyba menekült, ahol meg kellett magukat adniok. Maga Békés a sereg maradványaival a Mezőség felé nyert égerutat. Ma is

- „Békési-domb”-nak hívják azt a halmot, mely alá a nagyszámú elesett vitézt temették.
- 53 13 *II. Apafi Mihály* (1676–1713) — I. Apafi Mihály fejedelem fia. Már apja életében, 1681-ben fejedelemmé választották, 1690-ben pedig Teleki elnöklété alatt kormányzótanácsot rendeltek melléje. De sem a porta, sem a császár nem erősfette meg a fejedelemségben. 1695-ben egy osztrák csapat által Bécsbe vitték; hercegi címet és ott bekövetkezett haláláig 10 000 forint évi kegydíjat kapott.

DRÉGELY

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156–158. lapokon.

Források

Drégely ostromának és Szondy György önfeláldozó várvédelmének történetét Tinódi örököltette meg »Budai Ali basa históriája« c. verszetében. (Kolozsvárt, 1554-ben megjelent »Cronicá«-jának új kiadása: Régi Magyar Költők Tára. III. köt. »Tinódi Sebestyen összes művei.« Bp. 1881. Ebben a Drégelyről szóló rész: 92–93. l.)

Tinódi összes műveinek ezen kiadását Szilády Áron tette közzé. Magyarázatai közt (432. l.) Szilády utal arra, hogy Tinódi nyomban följegyezte Szondy hősi hírét. Leírását átvették a történetírók (Forgách Ferenc, Istvánffy Miklós stb.), hasonlóképpen költőink is: Kölcsey, Czuczor, Erdélyi János, Arany János.

Drégelyvár védőjének fényes emlékét tehát legelőször Tinódi véste fel Klió lapjaira. Krónikája alapján méltán írhatta Sebestyén diák, hogy: »Jó dicséretben lón Szondi vitézsége...«

Az ostrom és a várvédelem rajzában Mikszáth is híven követi Tinódi históriás énekét, párbeszédekkel és harci kiáltásokkal élénkítve az előadást. Hatásosan szerepelteti Szondy »két énökös apródját«, valamint Mártont, az oroszfalvi papot, akiről Tinódi szintén megemlékezik.

Van azonban Mikszáth várregijének olyan részlete is, amellyel sem Tinódinál, sem a többi költőnél és a történetíróknál nem találkozzunk. Nevezetesen: az áruló varga epizódja. Mikszáth ezt a mondai hagyományt is írásbeli forrásból merítette.

Hóke Lajos a Vasárnapi Ujság 1868. dec. 13-i számában (15. évf. 50. sz. 605–606. l.) »Drégely-Palánk« címen ismerteti a várvédelem lefolyását. Ebben a cikkében Hóke Lajos mint »szóhagyományt« meséli el a varga történetét. Tinódi verses krónikája mellett ez a Vasárnapi Ujságbeli cikk volt tehát Mikszáth regijének másik fontos forrása. Közöljük kivonatossan:

Drégely nevének egyik magyarázata játékos etimológiával: »derék hely«; ezt Bél Mátyás is megemlíti. Egy másik, realisabb magya-

rázathoz segít bennünket az az 1330. évi följegyzés, amely szerint Miklós honti főispán magát egyszersmind »draguli várnagy«-nak nevezi.

Drégely-Palánk nevének második tagja a vár külső védművére utal, minthogy a vár védsáncai palánkkal, karókkal besövényezetten voltak megerősítve. A drégelyi Palánk tehát sövényvel font karókerítésű, mély árkú erőd volt az Ipoly partján.

Drégelyvár az Ipoly-parti falutól csak félórányira fekszik egy 200 öl magas hegytetőn.

Szondyt 1546-ban nevezték ki Drégely várkapitányává.

1552-ben Ali basa mintegy 10 000 emberrel szállta meg Drégely várát, s falait hat égyújával két napon át döngette, midőn a vártorony ledőlt, s romjai alá égette egyebek közt Zoltai János hadnagyot.

Ekkor Ali a szomszéd nagyoroszi papot, Mártont, Szondy személyes barátját beküldi a várba, hogy beszélne rá Szondyt, adja fel a már úgysis többé meg nem védhető várat; a basa hitére fogadja, hogy a várbeliek minden vagyonukkal bizvást kiköltözköhetnek. De Szondy a hitére, becsületére bizott várat végleheletig nem engedi, azonban látva, hogy a falak düledeznek, magát tovább nem tarthatja, két kedves dalmok apródját és két török rabját skarlátba öltöztetve, Alihoz küldi azon üzenettel, hogy ő ugyan akár győz, akár hal, a várat utolsó csepp vérig nem adja fel, de ha elesnek, hulláját vítézi módon temettetni el; kéri egyúttal, hogy ezen fiúkat derék emberekké nevelje fel. Erre minden ingóságát a vár terére hordatván, saját kezével fölgyújtá, hamuvá égette, lovait — nehogy a török rajtok a magyar ellen harcolhasson — az istállóban egyenkint leszurdalta; azután kevéssé olvadt népével, nekibátorítva, kiront az ellenségre; midőn egy golyó által találva, még féltérden is vagdalkozva lelövetik s elvágott feje Ali elé vitetik. Ali dicséretekkel halmozván az elhunytnak vitézségét, hulláját eltemetteti, sírja fölé zászlós kopját, vítézi halál jelvényét tűzetván, 1552. július 9-én.

Szondy és társainak hős halála korántsem szolgált például a szomszéd erődök őrsinek. Drégely elestével Ság, Gyarmat, Szécsény, Hollókő várait az ellenség szabad martalékaul odahagyta.

Drégelynek ezen 1552-i ostroma idejéből két szóhagyomány maradt fenn a nép közt. Egyik, hogy Szondy látván a vár közeli bukását, a bennszorult asszonyokat s leányokat egy alagúton a várból kibocsátotta, mely alagút vagyis árok maig *leányárok*nak neveztetik. Másik szóhagyomány, hogy egy nagyoroszi varga »liló jutalomért ajánlkozott Alinak megmutatni: miként juthasson könnyűszerrel a vár birtokába. Ali azt izente a vargának: »Annyi aranyat kapez, mennyi a bőrdöbe fér.« A vár bevétele után a varga a jutalomért jelentkezett. Ali a varga bőrt lefejtette s a bőrt megrakván arannyal, így szólt a nyüzött embernek: »Ily jutalmat érdemel az áruló!« [De arról nincs szó, hogy a varga arannyal kitömött bőrt özvegyének elküldte volna.]

Ez idő óta negyvenegy évig, azaz 1593-ig uralta Drégely a törököt. Ekkor a caászári sereg szerencsés hadjárata miatt a török önként elhagyá a várat s az Ipoly partján épült fapalánk-erődöt.

Szövegváltozatok

A jelen Krk a Lovagváarak első, vagyis 1890. évi kiadásának szövegét közvetíti.

(A MKm szövegeltéréseit zárójelben tüntetjük fel.)

Az 1890-i kiadás néhány hibás kifejezést a MKm helyesbített szövege nyomán javítottuk. A régies helyesírású és a nem szabatos névalakokat szintén javítottuk.

Lap Sor

- 53 : 6 Krk: csábrági (1890—MKm: csabraghi)
54 : 7 visszaizente (visszaizente)
25 szigorún (szigorúan)
30 s homlokon csókolta mindakettejüket. (s a homlokán csókolta mindakettejüket.)
55 : 34 a kapu fölötti tornyot, (a kapu alatti tornyot),
„ 35 gyengeségeit (gyöngeségeit)
56 : 18 az ő életeért, (az ő életéért),
„ 26 se kímélve. (sem kímélve.)
„ 38 elbocsátván (elbocsájtván)
57 : 3 általdöfte. (átdöfte.)
„ 10 MKm és Krk: katonáknak. (1890: katonának.) [De 57 : 20 az 1890-i kiadásban is: kemény katonáknak.]
„ 25 seregét, (seregét),
„ 29 Krk: Kinizsi (1890—MKm: Kinizsy)
58 : 7 szivekből szivekbe, (a szivekből szivekbe),
8 MKm és Krk: világvégéiglen... (1890: világvégiglen...)
22 Krk: majszterné (1890—MKm: majsterné)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 53 : 2 *Nógrád csúcsa* — Nógrád község mellett emelkedő, 286 m magas, kúpalakú várhegy, melyen Nógrád régi várának romjai állanak.
3 *Naszály bérci* — Naszál vagy Nagyszál: 652 m magas hegyesség Váctól északra, a Budai-hegység folytatása, ettől csak a Duna választja el. Erdei s kilátóhelyei miatt kedvelt kirándulóhely.
4 *Szanda* (MK szerint sa környék menköfogója) — a balassagyarmati járásban fekvő Szanda község melletti magas hegy, melyen hajdan vár állott.
4 *bujáki magaslatok* — Buják, Nógrád megye sziráki járásában fekvő község magaslatai. Romokban heverő vára is van.
6 *a csábrági hegycsoport* — Csábrág Hont vármegyében fekszik; romokban heverő vára meredek sziklabércen állott.
9 *Albert király* (élt 1397—, uralk. 1437—1439) — az első magyar király a Habsburg-házból. Zsigmond király lányának, Erzsébetnek férje, a rossz emlékű V. László apja.

Lap Sor

- 53: 11 *Bél Mátyás* (1684—1749) — a XVIII. század legjelentősebb földrajzi írója, korának egyik legnagyobb tudósa.
- 54 : 13 *Békefalussy Gergely* — Drégelyvár kapitánya volt Szondyval 1552-ben, de a nevezetes védelemben nem vett részt, mert előbb már hazamené, azalatt a török a várat körülvette, és az ostrom alatt többé már be nem juthatott.
- 55 : 1 *»kutyahíttú gyours»* — hitetlen pogány (a törökök becsmerlő jelzője a keresztényekre).
- 4 *Tahír aga* — MK mint Ali basa »szolgálattevő tisztjét» szerepelteti. (Aga: régen magas török tiszti rangot jelentett.) Minthogy a Drégelyről szóló egykorú források Tahír aga nevét nem említik, föltehető, hogy a név itteni alkalmazása Mikszáth leleménye. Egyébként említi *Somlyó vára* regéjében is. — Mikszáth e névvel 1877-ben találkozott először midőn Abdul Hamid szultán a magyar nemzetnek ajándékozott 35 Corvin-kódexet; e kódexeket Tahír bej hozta el nekünk. (Krk 53. köt. 345. l.)
- 56 : 8 *Zoltai* (MK szerint: Szondy legvitézesebb alvezére.) — A Zolthay család kihalt régi famíliá. Kiemelkedik e család tagjai közül Zolthay János, aki 1552-ben Drégely várában esett el. Nagy Iván szerint: lehet, hogy e család erdélyi származású volt.

GÚNYVÁR

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Források

E vártörténet leírását Mikszáth két általa használt forrásműben is olvashatta:

1. Kőváry László: »Erdély régiségei.« Pest, 1852. 195—198. l.
2. Kubinyi Ferenc és Vahot Imre: »Magyarország és Erdély képekben.« Pest. II. köt. 1853. 71—72. l. A lábjegyzet szerint: Kőváry leírását közlik.

Kőváry 1852. évi szövegét adjuk mi is az alábbiakban:

Udvarhely várai

Székelyudvarhelyen két vár volt: egy a hegytetőn, más benn a városban.

A vár helyét az idő csaknem egészen simává tette. Csupán északi felén van kevés fala; s közte egy üreg, mely a földbe bemerül. Kincskeresők nyoma lehet, mert üregeiben azt vélnek rejleni.

Udvarhely más várroma a város közepette vagon. Oly nagy-szerű, hogy ha hegytetőn, szabadon emelkednék: legfestőibb romjaink egyike volna.

E vár építése előtt ugyane helyen a szentferenciek klostroma és temploma állott. Benne volt a nemzet levéltára. E kolostor alakította át várát.

Építését történetíróink János Zsigmondnak tulajdonítják. Istvánfi, Bethlen Farkas, Miles Mátyás, mind 1562-re teszik építtetése korát; az udvarhelyi konvent levéltára pedig 1565-re. Gyaníthatólag 1562-ben elkezdék, 1565-ben bevégezték.

Hogy János Zsigmond építteté, arra mutatnak a várfal északi oldalába helyezett címerek: a János Zsigmondtól végig használt magyarhoni négy folyó, kettős kereszt stb. Arra mutatnak ugyancsak az ő ott látható családi címerai: úgymint apai címere, a farkas; anyai címere, a kígyó. Bizonyítja végre egy latin felirat.

Ezen felirat értelmé igen világosan vonatkozik János Zsigmond korára. E feliratban inti honfiai, hogy ne hajoljanak idegen uralkodók felé, hanem hozzá, mint magyarhoz. Sőt ha a történet kárpitját kissé félrebb vonjuk, e felirat értelmét még világosabban bírandjuk.

Tudjuk, miképp a székelység szüntelen forradalmat folytatott a nemzeti fejlődék ellen. Az elnyomott közrend kiváltságai visszaállítását Ausztriától remélve, oda hajolt. S mikor a viszály János Zsigmond és I. Ferdinánd közt kardra került: a székely nép Balassa és Székely Antal erdélyi vajdák biztatásából I. Ferdinánd részére nyilatkozott. S közülök 1562-ben vagy 40 000, pálfalvi Nagy György vezérlete alatt ki is szállt a vajai rétre: János Zsigmondra s a nemessegre kimondák a halált, s az udvarokat kezdék zsákmányolni.

Azonban János Zsigmond sem szunnyadt. Majláth alatt elküldé seregét; s a felkelteket Marosvásárhelynél széjjelretet. Nagy Györgyöt és főnökeit a segesvári országgyűlésen halállal bünteté; s a székely közrend kiváltságait még inkább megszorítá.

S hogy további lázongásokat féken tarthassa, Miles szerint egy, Istvánfi szerint két várat építtetett a székelyföldre. Miles azt mondja: a várat Székelytámadásnak nevezte. Bethlen Farkas pedig továbbmegy, s a két várat egyikét nevezeteti *Székelytámad*, a másikat *Székelybánya* várának.

Ez világosabb kulcsa a vár említett latin feliratának. Azonban, hogy e két gúnynevet valósággal János Zsigmond adta volna, nem mernők állítani. Okleveleinkben sohase jönek elő.

Bárki adta e neveket, azok éltek a nép ajkán; s e két vár létezése szálla volt a szemében. Míg végre ismét felkapott a nép, s a két vár közül a várhegyit 1599-ben dühében széjjelhányta.

Az udvarhelyi vár is feldűlátott, legalább a Lécfalván 1600. okt. 25-én tartott hongyülés azon határozata, mely a lerontók által új felépítését rendeli, ide mutat. Hihetón felépült, túlélte azon napokat; de nem kerülheté ki a székely nép dülő kezét.

A Rákóczi-forradalomban e vár a székelyeknek szolgálatot tett. Miután Holdvilágnál a kurucok 1704-ben csatát vesztenék, báró Tige ide jő s felgyűjtatja. De úgy látszik, Tige mégis használta e várat, mert Pekri Lőrinc kuruc vezér neki fordul, s hogy többé igénybe ne vehesse, székelyekkel lerontatá, használhatlanná tevé.

E várat egyelőre az álladalom bírta. 1657-ben II. Rákóczi

György Bornemisza Susánna-Kemény Boldizsárnénak adja át 5000 ft-ban. Később Apafi fejedelem gr. Gyulai Ferencnek adományozta, s e vonalon bírja ma [1852-ben] a gr. Kornis család. A nép Csonkavárnak nevezi.

*

Kőváry mérlegelve a historikusok (Istvánfi, Bethlen Farkas, Miles) részben egyező, részben ellenkező közléseit, a néphagyományt sem hagyja említetlenül, följegyezvén, hogy se gúnynevek éltek a nép ajkán; s e két vár létezése szálla volt a nép szemében. . . †

A néphagyomány befolyására a történetíró Kőváry László mellett a költő Gyulai Pál is emlékeztet bennünket egyik versében.

Gyulai ezen ifjúkori verse 1850 márciusában jelent meg a Hölgyfutár c. folyóiratban. A vers Tompa Mihály népregéinek — egy akkori-ban kedvelt romantikus műfajnak — hatását mutatja.

Mikszáth feldolgozásával kapcsolatosan közöljük Gyulai Pál költeményét mint a székely nép ajkán élő történelmi rege verses változatát:

SZÉKELYTÁMAD, SZÉKELYBÁNJA

Szomorúan sír az esti fuvalom. . .
Szomorúabb amott az a puszta rom.
Haj, puszta rom,
Haj, Székelytámad vára!
Legszomorúbb neved históriája.

Szabadságát a magyar úgy szereti,
Mint kedvesét, s két karával öleli,
De mint Istent
Szentséges szent nevével,
Szabadságát úgy imádja a székely.

Vagy mondjátok, századokkal ezelőtt
— Akkoron még a világ ismerte őt —
Volt-e nemzet
Olyan szabad, miként ő,
Egytől egyig minden ember egyenlő!

De idő mult, s ahány volt a fejedelem:
Annyi lón a rabbilincs a nemzetben,
S Zsigmond király. . .
De sok volt a gyalázat,
S a Székelyföld tömegestől feltámadt.

Sóhajts, sírj és beszélj, esti fuvalom!
Engemet már elfogott a fájdalom.
János Zsigmond,
Hah, János Zsigmond király!
Még a sírban, sírodban se nyughassál!

Fut Balassa, s Székelyföld egy temető,
S fölötte két vértől ázott siri kő:
Székelytámad
És Székelybánja vára,
Nemzetünknek kínos gyalázatjára !

De ne sóhajts . . . ne sírj, esti fuvalom,
Keljen zúgó szélvész síró hangodon !
Zúg a nemzet:
»Halál, mint a gyalázat !«
S végső kövig széjjelrontja a várat.

S a romokon szabadsága hangja kél . . .
Rég elvitte, eltemette azt a szél,
De áll a rom
S néma ajkkal kiáltja:
»Támadását a székely nép
Hazájáért, míg a világ, nem bánja.«

A szövegről

Lap Sor

60 : 12 Krk: *lécfalvi országgyűlés* — Az 1890. évi első kiadástól mindvégig: *lacfalvi országgyűlés*. — Mikszáth ékezetlen írásának (*lécfalvi*) hibás olvasása miatt előállott és örökletessé vált sajtóhiba. [Annak idején volt ugyan egy *Lacfalu* nevű község is, csakhogy Szatmár megyében, s nem a Székelyföldön ! De a Mikszáth-kiadások gondozói, úgy látszik, nem ismerték eléggé Magyarország történelmét és földrajzát.]

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 59 : 1 *virágbeszéd és legyezőbeszéd* — a szerelmesek e titkos jelbeszédeit MK több elbeszélésében és karcolatában említi. Pl. *Szerelmem az erkélyről* (Krk 63. köt. 108. l.).
- 4 stb. *János Zsigmond király* — János Zsigmondot e regében Mikszáth királynak emlegeti. János Zsigmond (1540–1571) atyai örökségként viselhette ugyan a magyar királyi címet, de a valóságban nem volt más, mint Erdélynek és a Tiszán-túli részeknek fejedelme. Az örökölt királyi cím megnehezítette fejedelmi hatalmának háborítatlan gyakorlását is, mivel ebbe sem Ferdinánd, sem utóda, Miksa, kik egyedül magokat tartották törvényes magyar királyoknak, sehogy sem akartak belenyugodni. János Zsigmondnak hosszas alkudozás után sikerült 1571-ben (élete végén) megegyeznie Miksával. Ez egyezés következtében lemondott a királyi címről, viszont Miksa elismerte őt Erdély és a Tiszán túli részek fejedelmének; elismerte továbbá az erdélyi rendek szabad fejedelmválasztó jogát is.

- 59 : 8 *pixidárusok* (pixidarii) — a székely nemesek harmadik osztálya: a gyalogok vagy darabontok. Az első osztály: a főrendek (primores), a második osztály: a lófők (primipili) osztálya.
- 13 *Vaja* — marosszéki község. (Marosszék régen a székely székek egyike volt Marosvásárhely székkel. 1876-ban ebből, továbbá Torda vármegye négy járásából alkották Maros-Torda vármegyét, hozzákapcsolva Kolozs megye s Naszódvidék néhány községét is.)
- 14 *Pálfalvi Nagy György* — a János Zsigmond ellen fellázadt közsékelyek vezére. A zendülés leverése után Gyepesi Ambrus nevű vezértársával együtt karóba húzták. (Mikszáth regéje szerint lefejezték.)
- 19—22 *»a király [János Zsigmond] ellenök küldé az oláh származású Majláthot, aki Marosvásárhelynél szétverte [!] a felkelőket.«* — Mikszáth eltér a jegyzeteinkben fentebb idézett forrásnak, Kőváry László vártörténetének szövegétől. A székelyeket nem az ellenök először küldött Majláth Gábor verte le; sőt, Majláth kikapott a zendülőtől. A Radák László parancsnoksága alatt levő főserg vert meg és szórta szét a székelyeket előbb Holdvilágnál, majd pedig Kisgörgénynél.
- 27 *A segesvári országgyűlés* — A székelyek leverése után János Zsigmond Segesvárra országgyűlést hívott össze, amelyen a székely főemberek fejenként tartoztak megjelenni, a székely székek pedig — Aranyosszék kivételével, amely nem vett részt a zendülésben — 16–16 képviselőt küldeni. Az országgyűlés aztán valóságos ítélőszékké alakult át: a két vezért halállal büntették, a főbb vezetőket börtönbe zárták, a csatában elfogottakat megcsonkították.
- 28 *gyűmányag* — használatból kiveszett nyelvújítási szó; gyújtóanyag, gyújtópor; itt: a lázadás szikrája.
- 34 *pasquíl* — paszkvillus. MK-nál gyakran előfordul ez a franciás hangzású szóalak, bár a franciában nem létezik, mert ott pasquinade a neve; az olaszoknál: pasquillo.
- 60 : 6—7 *»a Zápolyák címere: a farkas, az Izabelláé: a kígyó.«* — Ezekre a heraldikai állatokra MK több más lovagregéjében is utal. Jelenlegi forrásában — Kőváry László idézett szövegében — is szerepelnek.
- 12 *a lécfalvi országgyűlés* — MK forrása, Kőváry idézett szövege is említi a Lécfalván 1600. okt. 25-én tartott »hongyülés« azon határozatát, mely az udvarhelyi várnak lerombolói által történő újjáépítését elrendelte. *Lécfalva*: község Háromszék vármegye sepsi járásában.
- 15 *álladalom* — állam. (Régies szóalak.)
- 16—18 *II. Rákóczi György, Kemény Boldizsárné, Gyulai-család, Pekry Lőrinc* — Mikszáth e névsort is Kőváry László fentebb idézett szövegéből vette át.

SÓVÁR

M. Kötetkiadásainak jegyzékét ld. a 156—158. lapokon.

Források. — A Miczbán-monda változatai

A Miczbán-monda széltében elterjedt mesés hagyomány az Árpád-korból. Eszerint a II. Endre király idejében élt Simon ispán felesége hét fiat szült, de szegénynek tartván akkor még a kettős ikreket is, közülök hatot el akart veszíteni; ezeket azonban dajkájuk megmentette. A monda úgy tudja, hogy Simon ispán spanyol eredetű volt, s neve is spanyol. (*Micpán* annyi mint: földesúr.)

Irodalmunkban a mondának többféle változata keletkezett. Legnépszerűbb feldolgozása Kisfaludy Sándor »Miczbán« című regéje »a magyar előidőkben«. Ezt — Kisfaludy Sándor többi regéjével együtt — Mikszáth is jól ismerte, hiszen középiskolás korában, az 1860-as években a két Kisfaludy még klasszikusaink élvonalában állott. Egyik vártörténetében (az *Érsekújvár* címűben) Mikszáth utal is Kisfaludyra, mondván: »Tátika, Somlyó, Csobánc romjait a költő regéi aranyozzák meg...«

Katona József »Bánk bán«-jában (az első szakasz«-ban) az apa, Simon bán maga meséli el bátyjának, Mikhálnak a családjában történt különös eseményt s a titkon nevelt hat fiúval kapcsolatos tervét.

De a »Bánk bán« ezen epizódja és Kisfaludy Sándor »Miczbán«-ja mellett egyik erdélyi forrása: *Kőváry László* »Száz történelmi reget«-b. könyve is segíthette Mikszáthot saját Miczbán-története megírásában. Kőváry természetesen szintén számon tartotta Kisfaludy Sándor regéjét, azért hangsúlyosan nevezi »egeresi verzió«-nak a maga följegyzését, amelyet alább közlünk.

Erdemes sorra venni a különböző változatokat.

Helyszín. Katona Józsefnél Simon (Miczbán) otthona nincs pontosan megnevezve. Kisfaludy Ecsedvárába (a Báthoriak egyik ősi fészkebe) helyezi az eseményt. Kőváry szerint a Kolozs megyei Egeres tulajdonítja magának a mesét azon az alapon, hogy az ottani templom egyik sírkövének felirata a Bocskai család Miczbántól való származását is megemlíti. — Mikszáth tudomása szerint az Eperjes közelében fekvő Sóvárhoz tapad a Miczbánról szóló rege. (Egyébként a rege záróstrófájában Kisfaludy Sándor is azt mondja, hogy a Miczbán hét fiától származott hét nemzetség »Felső Magyarországbant« élt s virágzott. Előbb pedig hangsúlyozta, hogy a megmentett hat fiú egy »kárpáti vadon lakban« nevelkedett . . .)

Időpont. Katona és Kisfaludy »jeruzsálemi (II.) András«, illetőleg a kereszteshadjáratok korát idézi fel az esemény hátteréül, midőn — Kisfaludy szavai szerint —: »egész világ a keresztért Harcolt jámbor dühében . . .« — Kővárynál nincs pontos időjelzés, csak ennyi: »Hajdan a magyar királyok alatt . . .« Idegen földön zajló kereszteshadjáratról sincs említés, sőt ellenkezőleg: Miczbánnak azért kellett csatába menni, mert sellenség ütött a hazára . . .« — Mikszáth is elejti a kereszties hadjárat hagyományát. Nála a történet hőse nem Simon,

hanem ennek fia, György, aki nemcsak a tatárok ellen, hanem Ottokár cseh király ellen is vitézül harcolt . . . †

A koldusasszony Kisfaludynál és Kővárynál hármas ikrekkel jelenik meg, Katona és Mikszáth beéri kettővel stb.

A hat fiúcsaka elvesztésének parancsa is más-más a különböző változatokban. Katonánál csak »megölésük« parancsáról értesülünk; Kisfaludynál elevenen eltemetés, Kővárynál és Mikszáthnál tóba vetetés a parancs. (Ez a motívum is jelzi Kőváry regéjének részbeni felhasználását!)

Szóljunk még az álszemérmes, »keményszívű« anya bűnhődéséről, illetőleg büntetéséről. Katona Józsefnél Simon bán azért akarja csak felnőtt korukban bemutatni a fiukat hogy anyjuk »örömében« haljon meg. Kisfaludy Sándornál az anya halálos ítéletet mond saját fejére, de azt a megengesztelt férj és a vendégségbe hívott nádor, Bánk bán, feloldja kegyelemre. Kővárynál Miczbán megerősíti a szörnyű tett bérét, a halálos ítéletet, de Kőváry hozzát teszi azt is, hogy a regemondók némelyike Miczbánnának kegyelmet ad, a másik pedig nem . . . Mikszáth, ha csak tehette, megkegyelmezett regényhőseinek. (Jellemző példa: *Galamb a kalitkában* című kisregényének »Első elbeszélése« — felmentés a verpadon! Viszont ellenkező, kivételes példa Görgey alispán lefejeztetése *A fekete városban*.) Ezúttal is jóra fordít mindent: »Miczbán harag helyett szívből örült a hat szép daljának . . . †

Végül érdekes adalék Mikszáthnál, hogy míg az előbbieik közül Kisfaludy csak keresztnévükön említi a fiúkat (az elsőszülött Simon mellett Boksa, Tamás, Dénes, Demeter, György és Detre), Katona és Kőváry pedig nem nevezi meg őket, addig Mikszáth — egy újabb forrásból is merítve — felsorolja a tőlük származott nemzetségeket, úgymint: Csapy, Bocskay, Szötér, Ráskay, Eszényi, Kövesdy és Sóvári Soós.

Az a forrás pedig, amelyből Mikszáth e családneveket megismerte, nem egyéb, mint Nagy Iván genealógiai munkája: »Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal.« (Pest, Ráth Mór kiad.) Ennek 1863-ban megjelent 10. kötetében a *Sóvári Soós* [így!] család fejezete részletezi a magukat Miczbántól származtató hét család ágazatát.

Íme, Mikszáth ez eddig figyelemre nem méltatott forrásából az idevágó fejezet:

Soós család (Sóvári). A Boxa vagy Boksa nemzetségből eredt a már kihalt Bocskay, Csapy, gálszécsi Széchy, Zrittei (Szürtei = Szörtei) Zerdahelyi családdal a mesésen hangzó Simon Miczban egyszerre hét gyermeket szülő feleségétől. Velük együtt említettük a Ráskay család is, azonban ennek csak egy ága — az úgynevezett Ráskai Soós ág — nőágon eredt e nemből.

Simon Miczbán hét fiától mint származott e hét, sőt több család, és miképpen sarjadzott ebből a Sóovári Soós család e század elejéig — mert a legutóbbi nemzedékről családi közlés hiányában mit sem tudunk — a következő családfa mutatja:

Comes Simon
Michban dictus
de genere Boxa

- [1.] Tamás 1280. Eszeni és Csapy-ak öse.
- [2.] György 1280. Sóvárt szerzi és a Sóos család öse.
- [3.] Boxa 1280. a Zerdahelyiek öse.
- [4.] Dénes 1280. a Bocskay és Agóczy család öse.
- [5.] Detre 1280. a gálszécsi Széchy család öse.
- [6.] Demeter leleszi prépost, a Kővesdyek öse.
- [7.] Simon, a Zrittey-ek öse.

Ezzel a vázlatos elemzéssel csupán jelezni akartam, hogy a sóvári Miczbán-regét — a Lovagvárak egyéb regéihez hasonlóan — Mikszáth több forrás felhasználásával szerkesztette.

*

Kisfaludy Sándor *Miczbán*-ja összes költeményeinek gyűjteményében könnyen hozzáférhető. Viszont *Kőváry László* *»Száz történelmi regé»* o. kötete ma már könyvészeti ritkaság. Helyet kell tehát adnunk a *Kővárytól* *»hagyomány után»* közölt erdélyi változatnak. (Említett kötetében: 136—138. l.)

MICZBÁN HÉT FIA, ERDÉLYBEN

Kolozsvártól mintegy öt órára, a Nádas-víz partján fekszik Egeres, s a faluban egy kastély romladoz, mely hajdon egy uradalom középpontja volt, melyhez még öt falu: Lapu-patak, Árgyos, Dank, Forgácskút és Tóttelke tartozott.

A templomban Bocskai Gábornak († 1616) egy sírköve van meg, melyen a Bocskai család Miczbántóli származása versekbe lévén foglalva: hihetően ennek alapján a Miczbán-féle regét Egeres magának tulajdonítja, s jónak látjuk az egeresi verziót feljegyezni.

Hajdan a magyar királyok alatt itt éle Miczbán setét jellemű nejével. Egyszer amint a kastély alatt állnának, koldusnő közelít, ki háromszoros ikrének alamiznát kér. Miczbánné fajtalanságot sejte e csodás szülésben, s alamizsna helyett elszidta a szegény nőt. A nő elment, de megátkozta.

Ellenség út a hazára, Miczbán csatára megy, neje honn teherben marad, s mikor férje hazatérne, jöven a Nádas jobb partján, a falu alatt egyik cselédét kosárral látja a vizokádó tó felé közeledni. Mit visz? kérdi megrémült ura; s a kétségbeesett cseléd megmondja: miképp Miczbánnét megfogá az átok, s nem három, hanem hét fiat szült; s félelmében hatot a tóba vetni parancsolt.

Miczbán a különös eseményt férfiasan vette, uradalma hat falujából hat hív embert hívat, s a hat fiút közöttük elosztja, hogy fölnevelnék. Az asszonynak pedig néma hallgatást parancsolt.

Tizenhat év múlva, mint tudni akarják az egeresiek, a kastély most is lakott déli bástyájában hosszú asztal volt terítve, mit fényes vendégek ültek körül. Ott ül Miczbánné is szeretett nagy fiával, kit

egyetlennek hitt. Azonban felnyílik az ajtó, s rajta hat fiú lépik be, egyképpen öltözve, annyira, hogy alig lehete egymástól megkülönböztetni őket. Miczbán feláll és setét hangon szól: Mit érdemel, urak, a nő, ki hat ily fiút eldob? Miczbánné nem várva mástól feleletet: halált kiált ily lelketlen anya fejére. Tizenhat év alatt már elfeledte volt szörnyű tettét. Jól van! legyen hát halál a bére — szólta Miczbán —, úgy, asszony, halál fia vagy.

Az ajtót, melyen bejöttek, a helyet hol az asztal állt, maig is mutatják.

Szövegváltozatok

Az első kiadás (1890) szövegét közvetítjük.

A MKm szövegeit zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

- 61 2 Lietava (Lietva)
 62 26 soha *nem* mosolygott többé. (soha *sem* mosolygott többé.)
 63 : 20 MKm és Krk: tanított tornára. (1890: tanított a tornára.)
 31 és 34 sóvári, ill. Sóvári (Sósvári)
 32 MKm és Krk: Ez a legutolsó familia (1890 hibásan: Ez az a legutolsó familia)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 61 1 *Thurzó* (MK-nál Turzó) *György* (1567—1616) — a dúsgazdag s hatalmas Thurzó család legnevezetesebb tagja; 1609-ben nádorrá választották. Második feleségével, Czobor Erzsébettel tartott lakodalma pazar fényével legendás hírvé vált. — MK följegyzi, hogy Lietava várában volt a lakodalom; megemlíti, hogy Thurzó György ott is született.
- 2 *Lietava* (Ljetava) — Zsolnalitva, kisközség Trencsén vármegye zsolnai járásában. A felette emelkedő hegyen egykori várának romjai. A vár 1360-ban épült Nagy Lajos király rendeletére; eredetileg a Bebek család birtoka volt. Házasság révén szállt a Thurzó családra; de a család utódai a várat rombadólni hagyták.
- 6 »*Kisvárdai várában az utolsó Krucsay (Krucsay Márton) lefejeztette a feleségét... egy jóslat miatt* — *Kisvárdai*: nagyközség Szabolcs vármegyében. Egykori vára a hagyomány szerint még Szent László idejében épült. A *jus gladii* (pallosjog) alkalmazásával lefejezett feleség mondáját MK 1884-ben önálló elbeszélésben is megírta. Címe: *A jus gladii*. (Krk 36. köt., Rejtő István részletes jegyzeteivel.) Ebben az elbeszélésében nem Krucsaynak, hanem Tarczalynak hívják a történet hőstét. — Sem a Krucsay Mártonnal, sem a Tarczalynal szemben alkalmazott *jus gladii* mondájának forrását nem ismerjük. Egyébként a Krucsay családnak jeles tagja volt Krucsay István: II. Rákóczi Ferenc bizalmas

- embere és diplomatája, aki a számkivetésbe is elkísérte a fejedelmet.
- 61: 12 »*Palota várában (hol Ujlaki volt az úr)* — Várpalotának (Veszprém vm.) ma is fennálló várát Ujlaky Miklós (később erdélyi vajda, macsói bán, Bosnyákország királya) építtette 1445-ben. — Mátyás király nemcsak »egyszer« fordult meg e várban, minthogy a Várpalotától 4 km-re levő, ma romokban fekvő Pusztafalota Mátyásnak kedvelt várkastélya volt, függőkertekkel. (Ebben a kastélyban játszódik MK *A szelístyei asszonyok* c. kisregénye (KrK 12. köt.).
- „22—24 »*Csóri csuka, nincsen mája . . .*« stb. — Közismert Mátyás király anekdota. Dugonics András följegyzése nyomán terjedt el. Dugonics azonban egy csukamáj-kedvelő fogadóról beszél, nem pedig egy várúr szakácsnéjáról [!], mint Mikszáth regéje. (Ld. Tóth Béla: A magyar anekdotakincs. I. köt. 59. l.)
- 31 *Ottokár cseh király* (élt 1230—1278., urak. 1253—) — Csehország mellett megszerezte Karintiát és Krajnát is. 1275-ben Habsburgi Rudolf megfosztotta őt német birtokaitól. 1276-ban meghódolt Rudolfnak, két év múlva azonban felátadt ellene és Ausztria visszafoglalására hadat indított. Rudolf ekkor szövetekezett IV. László magyar királlyal, s az egyesült német és magyar seregek a Morvamezőn tönkretverték Ottokárt, aki maga is fogságba esett, s néhány osztrák lovag bosszúból megölte.
- 33 *Konrád német császár* — Időben bajos egyeztetni: melyik császárra utal Mikszáth. III. Konrád német-római császár (élt 1093—1152., uralk. 1138-tól), vagy IV. Konrád német király (élt 1228—1254., uralk. 1250-től) esnek legközelebb a Miczbán-monda korához.
- 63 : 20 »*kapivári remete* — MK lovagvár-történetei közül az egyik rege (ld. a jelen kötetben) Kapivárról szól. De ott az író nem említ semmiféle remetét.
- 30—31 A Miczbán nemzetségtől a monda szerint leszármazott családok közül Nagy Iván genealógiai munkája csak egy-párról emlékezik meg. Nem szól például a Sóvári Halász, a Csapy és a Szötér családról. Az *Eszenyi* családról följegyzi, hogy »Zemplin vm. armalista nemesei közé számíttatik«. *Kövesdy*-családot hármat is említ: Nógrád, Hont és Zemplén megyéből.
- 33 *Katziáner János* (?—1539) — I. Ferdinánd egyik hadvezére. Szapolyai János ellen és a törökök ellen sikeresen harcolt s a magyar hadak fővezére lett. 1537-ben a szendrői pasától szenvedett vereségekor gyávasággal és árulással vádolva börtönbe vetették Bécsben. Midőn fogságából megszökött, Ferdinánd parancsára megölték.

A LOVAGVÁRAK REGÉINEK IRODALMA

Mikszáth e műve — mint ifjúsági olvasmány — évtizedeken át számos kiadást ért. Viszont a róla szóló irodalom rendkívül szegényes. Éppen ezért igyekeztünk minden ide tartozó mozaikszemet összegyűjteni. Az egyes lovagregék közléseihez fűzött szerkesztői megjegyzéseket is ide iktatjuk tehát.

A *Magyar Ifjúság* c. képes hetilap szerkesztője, Kürthy Emil, lapjának, 1888. dec. 23-i számában (6. évf. 9. füzet 194—195. l.) *Beczkó vára* regéjét e szavak kíséretében mutatja be:

»A nagynevű írónak *Magyarország várairól* írt regényes rajzai nemsokára kötetben is meg fognak jelenni. Bizonyára sokan várják már e szép könyvet!« (E közlésből is kitűnik, hogy a regék gyűjteménybe foglalásának terve már egy évvel a megvalósulás előtt foglalkoztatta Mikszáthot.)

*

Mikszáth új könyveit természetesen a hozzá és kiadójához közel álló lapok jelentették be és méltatták először.

Mínthogy a *Lovagvárat* közrebocsátó Révai Testvéreknek nem volt lapkiadványuk, Mikszáth ekkori legfőbb fórumaiban találjuk az első beharangozó cikkeket.

Az új Mikszáth kötetről mindenekelőtt a *Vasárnapi Ujság* siet tájékoztatni olvasóit.

A *Vasárnapi Ujság* szerkesztője, Nagy Miklós Mikszáth hódoló tisztelői közé tartozott; lapjában mindig megkülönböztetett helyet juttatott írónk elbeszéléseinek és cikkeinek. Mikszáth — utolsó évtizedeiben — a *Vasárnapi Ujságnak* a fejléccen is feltüntetett »főmunkatársa« volt.

A *Vasárnapi Ujság* 1889. dec. 15-i számában (36. évf. 50. sz. 825. l., az »Irodalom és Művészet« c. rovatban) a következő meleg szavakkal ajánlja a közönség figyelmébe a karácsonyi könyvpiacra szánt *Lovagvárat*:

»*Magyarország Lovagvárai regékben*, írta Mikszáth Kálmán; számos képpel; a Révai Testvérek kiadása. Mikszáth e könyve élvezetes olvasmány az ifjúságnak, de egyszersmind a nagyközönségnek

is, mert e rövid rajzokban benne van Mikszáth minden tulajdona. Harmincöt magyar várnak történetét beszéli el az ő józti előadásában, változatosan nyújtva képeket a történelemből, a regék, a mondák világából, a hőstettekről, vitéz daliákról, tündérekről, amint a história és emlékezés meghagyta számunkra a régi romok múltját. A történelmi adomák egész tárháza friss előadásban, melyet a felnőttek is élvezhetnek. Az egyes elbeszélések mellett ott van a vár rajza, s ezenkívül jelenetes képek s egyéb illusztrációk. A serdülő ifjúság bizonyára nagy kedvvel és egyszersmind tanulsággal fogja olvasni, ami nem azt jelenti, hogy kizárólag az ifjúság számára iratott, hanem, hogy oly könyv, amelyben az ifjúság is örömet lel és bizvást kezébe adhatjuk. Ára fűzve 2 frt, díszkötésben 3 frt.†

Ízelítőtül közli a kötet két darabját is: a *Csóka-kő* címűt (814—815. l.) és *A szegedi várat* (815. l.).

A *Nemzet* (főszerk. Jókai Mór, fel. szerk. Visi Imre) szintén közvetlenül a könyv megjelenése után tudósítja olvasóit »Karácsonyi könyvpiac† c. névtelen tárcacikkében. (Esti kiadás, 1889. dec. 19., 8. évf. 349. sz., 4. l.)

»Magyarország 35 lovagváranak regéjét írja meg e kötetben a kiváló novellista, ki bámulatos módon bírja azt a tehetséget is, mely a gyermekek számára készül munkák írásához feltétlenül szükséges. Az érdekes és tanulságos könyv egyike a karácsonyi könyvpiac legbecsesebb termékeinek.†

1889. dec. 22-én a *Pesti Hírlap* (11. évf. 352. sz., 3. l., az »Irodalom† c. rovatban) közöl egy rövid hírverő cikket:

»*Magyarország Lovagvárai regékben*. Mikszáth Kálmán ily című könyve jelent meg a Révai testvérek kiadásában. A díszes kötet hosszú sor érdekes történetet hoz Mikszáth ragyogó tollából, melyek mindegyike egy-egy vár múltjából van kiszakítva. Magyarország összes lovagváraitól tud lebilincselő meséket elbeszélni a szerző, hol humoros, hol komor tartalommal, s gazdag adatainál fogva is élvezettel olvashatja nemcsak az ifjúság, melynek a könyv szánva van, hanem mindenki. A várak mindegyike rajzban is látható a könyvben.†

*

Rátérve a Mikszáth-irodalom idevonatkozó fejezeteire, mindekenelött meg kell állapítanunk, hogy az egykorú sajtóhoz hasonlóan a Mikszáthról szóló könyveknek és füzeteknek is csak kevés mondani-valójuk van a *Lovagvárról*.

Vincze József tanulmányában (»Mikszáth Kálmán.† Bp. 1900. Klny. a Kegyes-tanítórendiek Budapesti főgimnáziumának 1899/1900-i Értesítőjéből. 19. l.) ezeket a sorokat olvassuk:

»A lovagvárok történetében nem egynek a meséjébe olvadnak a népmeséknek jellegzetes vonásai. Csakhogy az anekdotaszerű meg-elevenítésekhez kijózanító fölvilágosítások, száraz okoskodások kapcsolódnak. A sziklához, mohos várfalakhoz elég gyakorta nemcsak mondát, mesét tapaszt, hanem évszámadatokkal építkezési menetet, tulajdonosváltozásokat is elmond. — A környezet rajzát általá-

ban több-kevesebb szerencsével oldja meg. Nem tömöríti a jellemzéseket, sőt okoskodások, beszélgetések, cselekvény-mozzanatokat rejtő jóízű adomákból mozaikszerűen állítja össze. Csipkelődéssel, szójátékokkal élénkít föl lassan fejlődő eseményeket. Nem rajzol nagyobb időszakot, csak epizódyszerű részleteket. A főurakra, egyháziakra kedvvel hegyezi tollát. Unos-untalan elmaradottsággal, kényelemszeretettel, kapzsisággal vádolja, bárdolatlan érzésekkel tölti el őket, életüket apró torzalkodások árnyékaival teszi változatossá.†

Réger Béla »Mikszáth, Herczeg, Ambrus, ismertető felolvasások« c. füzetében (Szentgotthárd, 1908: 33—34. l.) erről a gyűjteményről következőképpen szól:

»Mikszáth nemcsak regényeket és novellákat, hanem regéket is írt. *Magyarország lovagvárai* című gyűjteményében a felsőmagyarországi [?!] várromok mondaszerű történetét írja meg, így a *Likava*, *Krasznahorka*, *Ajnácskő*, *Keresdi vár* stb. misztikus történetét tünteti elénk. Ezen a téren tehát prózában utánozta Kisfaludy Sándor regék-költészetét. A szentimentális verselő így — téma tekintetében — találkoztott a szellemes gúnyolódóval: mindegyiknek fantáziáját megragadja a kopár hegyek tetején heverő rom, de míg Kisfaludy regéit a lírai hangulat teszi vonzóvá, Mikszáthnál a nép eszejárását ügyesen követő mesélő hang gyönyörködtet. Ezek a regék különben főképpen az ifjúság számára készültek, s céljuk volt a sok mindenféle izléstelen meséskönyv kiszorítása, illetőleg történelmi színezetű, művészi elbeszélésekkel való felváltása.†

Várdai Béla monográfiája »Mikszáth Kálmán« Bp. 1910., 125. 126. l.) »A delelő felé« haladó író műveinek elemzése közben áll meg egy kis időre ennél a kötetnél:

»Termékeny esztendőt jelent Mikszáth munkásságában az 1890-ik év is, mely e tekintetben méltán sorakozik az 1886-éhoz. Ez évre eső könyvei sorát a *Magyarország lovagvárai regékben* nyitja meg, amelyet nyilván az ifjúságnak szánt elsősorban. Egészen érthető kötet egy oly írótól, kire már gyermekkorában várromok tekintettek le álmódóva a nógrádi hegyekről. Több mint 30 várról regél e könyv, színes, könnyed előadásban fűzve össze mindegyiknek a történetéből a regényes és humoros mozzanatok. A történelmi teljességet nem igénylik e cikkecskéék, melyek mintha csak valami díszalbum szövege gyanánt irattak volna; de másrészt nincsenek teljesen művészileg sem kialakítva: amolyan középhelyet foglalnak el az ismertető és a szépirodalmi dolgozat között. Írójuknak a múlton elandalgó, majd megdévajkódva humorizáló egyénisége természetesen lépten-nyomon előtör, hatásos világlítást árasztva el a romokon, amelyek közt végigkísér bennünket.†

A későbbi Mikszáth-monográfiák szerzői — Zsigmond Ferenc, Schöpflin Aladár, Király István — meg sem említik ezt a »regék-gyűjteményt. Zsigmond Ferenc sommás ítélete hallgatólagosan bennfoglalatik tanulmányának függelékében (»Mikszáth Kálmán« Bp. 1927., 35. l.), ahol »Mikszáth nevezetesebb műveinek jegyzékét« adva — a *Lovagvárat* szóra sem méltatja.

JEGYZETEK AZ EGYÉB ELBESZÉLÉSEKHEZ

1889

KIS HÍJA, HOGY KRITIKUS NEM LETTEM

- M.** I. *Pesti Hírlap*, 1889. december 22., 11. évf. 352. sz. 1—3. l.,
a tárcarovatban. *Teljes névjelzéssel.*
II. *Jk* 33. köt. *Hi* 1. köt. *A saját ábrázatomról.* 1914. 118—124. l.

A történet háttére

Mikszáth publicisztikai és szépirodalmi dolgozatai alapján nyomon követhetjük életének különböző fejezeteit.

Arra azonban ő maga figyelmeztet (Várdai Béla Mikszáth-monográfiájával kapcsolatban), hogy nem lehet írásainak minden szubjektív vonatkozású részletét hiteles, pontos forrásnak tekinteni. A költő mindig előtérben áll a historikussal szemben, s a költőnek a részletekben szabad tévednie, sőt ennél több is szabad — Arany János bölcs tanítása szerint.

A költőnek erre a jellemző magatartására tanulságos példa az itt megörökített epizód.

Mikszáth elmeséli, hogy vagy kilenc évvel azelőtt (1881 nyarán) mint a *Pesti Hírlap* munkatársa baráti szíveességből megírt egy Hogarth-képmagyarázatot Pulszky Károly helyett. A képmagyarázat körül támadt bonyodalmat mondja el az előttünk fekvő humoros visszaemlékezésben.

Annakidején, a *Krk*-ban követett időrendnek megfelelően, az 1881. január—júliusi *Cikkek és Karcolatok* kötetében (*Krk* 61. köt., 242—256. l.) Függelékül közöltem a *Pesti Hírlap* Hogarth-képmagyarázó cikkeit, a képmellékleteken bemutatva egyúttal a szóban levő Hogarth-metszeteket is.

Mostani humoreszkiájában csak egy alkalomról emlékezik meg, de a feltárt anyagból kitűnt, hogy a cikksorozatban kettő viseli a Kisecoltóy Károly névjelzést, amely kétségtelenül Mikszáth egyik álneve, részint saját fiktív nemesi előnévből, részint pedig Pulszky Károly utónévből egybeszerkesztve.

A fenti Függelékben több oldalról megvilágítva a kérdést, még egy harmadik Hogarth-képmagyarázatot is Mikszáth tollának tulajdonítok (az V. számút). Végül meg kellett jegyezmem azt is, hogy a két

névjelzés nélküli választási történet is lehetett Mikszáthnak Pulszky Károllyal együttesen költött szerkesztőségi tréfája.

Minden további tájékozódás végett forduljon a szíves olvasó a Krk 61. köt. Függelékének részletes jegyzeteihez.

A szövegről

A Pesti Hírlap (PH) szövegét közvetítjük.

A Hi szövege nem hiteles, jóllehet az az első kötetbeli közlés is csak a PH szövegét vehette alapul. Önkényes változtatásainak kirívó példái:

Lap Sor

- 66 : 28 mert ő maga váltig hivogatta (Hi: mert ő váltig hivogatta)
67 : 11 a kocsmákba, (Hi: a korcsnába),
20 Rimaszombatban, (Hi: Rimaszombaton,)
37 De neked persze fogalmad sincs (Hi: De neked fogalmad sincs)
69 : 3 aki kedves, élénk leírásokat (Hi: aki élénk leírásokat)
19 érzem én magam (Hi: érzem én magamat)
32 olvastam már a nevét . . . (Hi: olvastam a nevét . . .)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 65 : 12–13 »Akkor még fiatalok voltunk én is, a lap is.« — A Hogarth-cikkek írásakor, 1881 nyarán a Pesti Hírlap még csak 3. évfolyamát jegyezte, Mikszáth tehát joggal nevezi »fiataloknak. A lap »fogzásával«, ill. »csikófogai elhullásával« pedig arra utal, hogy 1881 májusában a Pesti Hírlap egész szerkesztősége — Csukási József szerkesztővel az élén — kivált innen, s a lap szerkesztését Borostyáni Nándor és Kenedi Géza vette át; az előbbi fő-, az utóbbi felelős szerkesztői minőségben. Ekkor lépett a lap kötelékébe Mikszáth.
- 66 3 Ghyczy Kálmán (1808–1888) — politikus, a kiegyezés utáni magyar közélet egyik vezető alakja. 1874–75: pénzügyminiszter, utóbb a képviselőház elnöke. Szerepével és működésével MK sokszor foglalkozott publicisztikai dolgozataiban, mindig kiemelve Ghyczy puritán egyéniségét.
- 13 Kakujay Gyula (1847–1882) — hírlapíró. 1876–1878. febr. szerkesztette a Budapesti Napilapot, amelynek MK belső munkatársa, igen szorgalmas cikk- és tárcsírója volt. Később (1881-től) a Pesti Hírlap közgazdasági rovatát vezette.
- 27 Reviczky Gyula (1855–1889) — költő, író, esszéíró, a század vég egyik legjelentősebb magyar lírikusa. MK baráti köréhez tartozott.
- 34 »Hja, fiatal korában Deák Ferenc is verebeket fogdosott . . . « V.ö. MK Különös házasság c. regénye első fejezetének azon részletével, ahol viszont a gyermek Kossuth Lajost mint kiváló parittyázót mutatja be.

- 66 : 36 *Pulszky Károly* (1853–1899) — P. Ferenc kisebbik fia (Ágostonnak az öccse). Műtörténetíró. A 80-as évek elején rövid ideig a Pesti Hírlapnál dolgozott, MK-nak tehát szerkesztője társa volt. Később az Országos Képtár igazgatója lett. 1884–92-ig országgyűlési képviselő. 1898-ban megrendült idegrendszerrel kivándorolt Ausztráliába, ahol egy esztendő múlva öngyilkos lett.
- 38 *Hogarth, William* (1697–1764) — az angol festészet első nagy mestere. A korabeli Londont és társadalmát páratlan hűséggel s egyéni kifejező készséggel örökítette meg. Metszetsorozatainak erős moralizáló célzata van. Közöttük igen jelentős a négy képből álló választási sorozat: »The election» (1755).
- 67 8 »*begömbölyített karton*» — pongyola kifejezés e helyett: *begöngyölített kartonlap*.
- 12 »*Oroszlány kocsmá*» — MK-nál gyakran előforduló kocsmaelnevezés.
- 20 *Rimaszombatban* járta MK a gimnázium I–VI. osztályát (1857–1863), *Selmecbányán* pedig a VII–VIII. osztályt (1863–1866).
- 21 *Brockhaus* — híres német könyvkiadó család a XIX. században. Legismertebb munkájuk a *Lexikon*, amely számos kiadást ért. — Mikszáth önróniája szerint: abban helyet kapni neki, a fiatal írónak elképzelhetetlen, vakmerő gondolat.
- 35 stb. »*Nem szobalány az . . .*« stb. — Ez az utalás a II. számú választási rajzra utal, amelynek címe »*Voksvadászat*» (ld. Krk 61. köt. 249–251. l.) — Erről a képmagyarázatról azt mondja Pulszky (MK szerint!), hogy ez »névtelenül jelent meg« stb. Pedig ez éppen egyike a *Kiscsoltóy Károly* névjelzésű cikkeknek! — A másik három választási történetről pedig azt mondja Pulszky (MK szerint!), hogy azokat ő (márminthogy Pulszky Károly) írta. Pedig azok egyike szintén MK fenti álnévvel jelent meg. — Ezek s a hasonló tárgyi tévedések jellemzően mutatják a kilenc évvel későbbi humoros visszaemlékezés pontatlanságát a részletekben.
- „ 39 *tiara* — a pápa hármaskoronája.
- 68 1 *Pulszky Ferenc* (1814–1897) — politikus, író és régész. A szabadságharc idején előbb Kossuth mellett pénzügyi államtitkár, majd Angliában Magyarországi képviselője. Az emigrációban Kossuthal bejárta Angliát és Amerikát. A kiegészítés után élénk közéleti és tudományos tevékenységet fejtett ki. 1869-től 1894-ig a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója.
- „ 2 *lapszus* — félreecsúszás, hiba, botlás.
- 69 : 3 *Törs Kálmán* (1843–1892) — író és hírlapíró. 1878 óta a képviselőház tagja volt.
- 6 *Légrády Károly* (1834–1903) — hírlapkiadó. 1878-ban alapította a Pesti Hírlapot, melynek főszerkesztője is volt egy

- ideig. — Itt és másutt is anekdotikus keretet kap Mikszáth első országgyűlési karcolatainak keletkezés-története. (Ld. még *A karcolatok története* c. írását *Országgyűlési karcolatai* című, 1892-ben megjelent kötete élén, valamint *A százát ábrázatomról* c. posztumusz kötetében.) A köztudatba átment és évtizedeken át fennmaradt, a kezdő időpontot illetően téves magyarázatát helyesbítő jegyzeteimet ld. Krk 62. köt. 289—293. l.
- 69 : 25—70 : 5 *Az iróci hírnév* (és: *vismert nevű trónka*) — Ezt a kesernyes anekdotát MK többször is megírta. De Jókai is följegyzett hasonló tapasztalatokat.
- 70 : 1 *Függetlenség* — politikai, közgazdasági és társadalmi napilap; egy ideig a függetlenségi párt közlönye volt. Szerkesztette és kiadta Verhovay Gyula (1879. dec.—1887. okt.).
- 2 *a Göczi kardja* — 1881 őszén a hazai közvéleményt sokáig foglalkoztatta egy, a nemzet érzékenységet mélyen sértő botrány: az ügynevezett Lendl—Göczel-féle ügy. Göczel (vagy Göczi) István, szepességi születésű mérnökkari hadnagyot magyar érzelme miatt a közöshadsereg becsületbírósa megfosztotta tiszti rangjától. Az országos felháborodás nyomására Göczel fölöttese és ellenfele, a magyarfőlöletéről hírhedett lovag Lendl Vilmos mérnökkari százados végül is önként lemondott tiszti állásáról s kivált a hadsereg kötelékéből. — Az egyetemi ifjúság és a fővárosi polgárság többsége módon adott kifejezést a derék Göczel iránti rokonszenvének: 300 főnyi bankett, díszalbum, díszkard. (Erre utal Mikszáth.)

VERÉB PÁL TRAKTÁBAN

- K.** Az OSzK kézirtárában, jelzete: Fol. Hung. 2169. IV. köt. 99—103. számozott levél (= 9 ragasztott lap); e kéziratgyűjtemény 278. sz. darabja. (A Pesti Hirlapnak átadott kézirat.) A kéziratban az elbeszélés címe eredetileg: *Szakad az eső*. Ezt a címet utóbb törölte MK s föléje írta a végleges címet: *Veréb Pál traktában*.
- M.** I. Pesti Hirlap, 1889. december 25., 11. évf. 355. sz., 1—4. l., a tárcarovatban. *Éji kaland* alcímmel. *Teljes névjelzéssel*. Kötetkiadások:
- II. a) *Urak és parasztok*. 2. kiad. Bp. 1891. Révai Testvérek kiad. *MKm* 6. köt. 186—200. l. [Az *Urak és parasztok* 1. kiadásában nem szerepel, minthogy az még 1885-ben jelent meg!]
- b) 3. kiad. 1894.
- c) 4. kiad. 1900.
- d) 5. kiad. 1902.
- e) 6. kiad. 1904.

- III. a) *Jk 27. köt. Kisebb elbeszélések IV. 148—159. l.*
 b) *MKmR—Fr 37. köt. Urak és parasztok. [Év nélkül.]*
 [Címlapkiadás.]
 c) *Úa., mint a III. b), de sorozat-címlap nélkül. [Év nélkül.]*
 [Címlapkiadás.]

Fordítások

Német: Gesammelte Erzählungen von Koloman Mikszáth. Aus dem Ungarischen übersetzt C. Langsch. (Leipzig, év nélkül. Philipp Reclam jun.) 1. köt. 61—69. l.: Paul Sperlings Bewirtung.

Horvát: 1. Narodne Novine, 1901., LXVII. 181. sz. Kako se častio Pavao Spirling. [Az ismeretlen fordító a Veréb vezetéknévet németes formában alkalmazta!]

2. Zabavnik (Zagreb), 1918., I. 27. sz. 6—7. 1. Ford.: B. Vr. [Vélin István adatszolgáltatásai.]

Századvégi életkép. — Adalék Mikszáth Budapestjéhez

Köztudomású, hogy novelláit Mikszáth szigorú önkritikával mérlegelte, midőn egy-egy kötetének tartalmát összeválogatta. Ezt az 1889. december végén keletkezett elbeszélését nyomban beiktatta legközelebbi novelláskötetébe, az *Urak és parasztok* 1891. évi bővített kiadásába. A kötetbe való besorolás önmagában is kifejezi az írásmű értékét.

(A Krk *Elbeszélések* ciklusa számos általunk feltárt, már-már elfelejtett és elkallódott darabbal jelzi, hogy ezeknek zömét Mikszáth nem tartotta érdemesnek gyűjteményeibe való beiktatásra. Kötetbeli közlésük ezért vált a teljes anyagot igénylő Krk feladatává!)

Valóban, Mikszáth egyik jelentős elbeszélését olvashatjuk itt. Több vonatkozásban is jellemző és méltánylást érdemlő írás. Mikszáth Pesti Hírlapbeli újságírói munkásságának korszakába ágyazódik.

A késő esti órákban, rossz közlekedési viszonyok mellett hazafelé igyekvő, családtalanul élő Mikszáth sok szubjektív megjegyzést sző bele ebbe a történetbe. A garzon-életmódját illetően kevéssé ismert író vallomásai közé tartozik. Egy-egy csinos arc felkeltette néha érdeklődését, de nem tagadja, hogy kalandos kísérletei alig jártak sikerrel. Viszont udvarló módszere, bókjai, gondolkodása és megjegyzései a női nemről: jellemzők és sok tekintetben egybevágóak más írásaiban található hasonló megnyilatkozásaival.

Különleges figyelmet érdemel ennek a késő esti, éjszakai kalandnak színhelye. Mikszáth Budapestjét apró mozaikokból színes képekké állíthatjuk össze. Ez a kép nem mindig derűs és dicséretes. A századvégi Budapesten még nagyon észrevehető az elmaradottság. A világvárosá növekvő főváros a kapitalizmus rohanásában nem mindig, illetőleg csak késedelmesen és akadozva követte az európai nagyvárosok fejlődési útjét. Íme, ebből az elbeszélésből is látni lehet, hogy Budapest biztonsága az éjszakai órákban éppen nem volt megnyugtató; rendőrségünk korszerűtlen és hiányos stb. A fiákeres

csak nehezen vállalkozik utast fölvenni egy olyan távoli és nem veszélytelen célponthoz, mint a Városligeten át a Zugló, ahol Mikszáth akkori-ban lakott. Az útviszonyok tehát rosszak és bizonytalanok, de a Körútból látunk annyit, hogy még éjszaka is van némi forgalma, nyitvatartó trafikok stb.

Az elbeszélés különleges értéke és érdekessége egy remekül megmintázott figura: a »címszereplő« Veréb Pál éjszakai boltőr, akit a kaland hőse és krónikása összetéveszt a felfogadott, de a szakadó esőben időközben továbbálló fiákeressel. Mikszáth jellemző művészetének példatárába illik az a néhány ötletes, tréfás válasz, mellyel Veréb Pál a felkínált újabb pohárkákat elfogadja.

Egyébként a tréfás válaszok láncolatos számsora Mikszáthnak nem eredeti leleménye, hanem vándormotívum. Rubinyi Mózes szerint (»Irodalomtörténet« 1946. 69—70. l.) Lessingnél és Gogolnál is megvan, Scheiber Sándor pedig a keleti folklorra vezeti vissza. (Ld. Scheiber Sándor »Mikszáth Kálmán és a keleti folklore« Bp. 1949., 8—16. l., ill. »Irodalomtörténet« 1947., 48—54. l.)

A századforduló Budapestjének több karakter-figuráját örökíteték meg íróink, főleg humoristáink. Ágai Adolf »Mihászna András«-a, Szöllösi Zsigmond »Madár bácsi«-ja (az utcai hordár) — közismert alakok, szállóigékben emlegetett típusok voltak. Nos, Mikszáth Veréb Pálja ugyanazon időből hasonlóképpen vetíti az olvasó elé a régi Budapest egy újabb zsánerfiguráját.

Az elbeszélés pompás hatása jórészt az ábrázolás művészetében rejlik, de nagyban fokozza azt az író humoros önszemlélete, amellyel saját udvarlási kudarcát elmeséli.

Szövegváltozatok

Az elbeszélés kézírata (K) is híven tükrözi Mikszáth műhelymunkáját. Fogalmazás közben mindvégig kerül a monotonitást és gondosan ügyel a kifejezések jelentésbeli árnyalatára s a mondatritmusra.

A nyomdába adott fogalmazáson, vagyis a Pesti Hírlap (PH) szövegén a kötetkiadás alkalmával (MKm: Úrak és parasztok, 1891) már csak keveset változtatott.

A Jk szövegeltérései a sorozat szerkesztőinek illetéktelen beavatkozására figyelmeztetnek.

A Krk-ban a MKm szövegét mint az író által is véglegesnek tekintett közlést vettük alapul.

Lap Sor

70 : cím *Veréb Pál traktában.* (K: *Szakad az eső.* PH: *Veréb Pál traktában. Éji kaland* alcímmel.)

2 a teához. *Hallgatni is mulatság,* (Jk: a teához, *hallgatni is mulatság,*)

4 *Hanem iszen, ha dicsekedni akarnék.* (K: ha <dicsekednék> dicsekedni akarnék . . .)

4 én *se* voltam (K: *hát én se* voltam Jk: én *sem* voltam)

- 70 5 Nekem is van ám (K: <egy kalandom> <valami> K—MKm: eltitkolni valóm)
 7 laktam fiatalkoromban, egypár esztendő előtt. (K: laktam <valamikor> fiatalkoromban, <vagy négy> egypár esztendő előtt.)
 8 Nyári lakást béreltem volt ki (K: <Ugyanis> <Egy kis> <szerény ny[ári]> Nyári lakást béreltem volt ki)
 14 felkúszott (K és PH: fölkúszott)
 17 a városerdő (K: <olcsóbb és>) elhagyottabb része,
 18 sírkövön (K: sírköven)
 20 a komédiásbódék (K: a komédiás <boltok> bódék)
 25 exkirálya is bődül néha az állatkertből. (K: exkirálya <is> felbődül néha egyet az állatkertből. <Kísérteties csuklós ordításai> PH: exkirálya is bődül néha egyet az állatkertből) akik <K: teend[őiket]> dolgaikat elvégezve, napszálltakor (K: napszál[latkor])
 71 1 melyet ez urak (Jk: melyet az urak)
 7 és 72 : 1 Redoute (K és PH: Redout)
 8 a Zugló villái drágábbak (K: <sokkal> drágábbak)
 16 A nyaralók váltig (K: A nyaralók <örökké> váltig)
 17 jutnak, (K és PH: jutottak MKm sajtóhibával: jutunk.)
 33 Azon a bizonyos éjszakán is (amelyről szó lesz), cudar fergeteg (K: Azon a bizonyos éjszakán is <cu[dar]> (amelyről <itt> szó lesz), cudar fergeteg)
 35 csapdosta (K: csapkodta)
 „ 36 néha ideghasító (K: néha <egy-egy> ideghasító)
 72 2 köpönyegeikben. (K: köpönyeikben.)
 7 köpönyeg. (Jk: köpenyeg.)
 10 cupogni. (Jk: csupogni. [!])
 12 kedvetlenül. (MKm: kedvtelenül.)
 13 sehogy sem (K: <se> sehogy sem)
 19 valószínű, rossz embernek deklarálták maguk közt, (K: valószínű, <épen a miatt> ros[s]z embernek deklarálták magok közt,)
 33 a nyitva levő trafik elé, az Erzsébet-körúton. (K: a nyitva levő trafik elé, a József-körútra.) [A PH szövegében javították e tollbotlást, minthogy nem a József-körút, hanem az Erzsébet-körút van az Andrassy út közelében.]
 „ 34 csak félig (K: <volt>) dohány-tózs,
 73 2 — Regalítást (K és PH: — Regalítást)
 9 De hadd legyen egy kis öröme kiadómnak. (K: <Hadd> De hadd legyen egy kis öröme a kiadómnak.)
 15 Ilyen időre rég nem emlékszem. (Jk: Ilyen időre nem emlékszem.)
 21 — Nagy impozitor lehet, aki írta. (K: [e sor alatt törölve egy sor]: <— Ejh, csapja el.> [Ilyenféle jelentéssel: dobja el! dobja félre!])
 25 éppen elég hozzá. (K: éppen elég <rá> hozzá.)

Lap Sor

- 73 : 30 A csiklandozó (K: A <szív> csiklandozó)
- 74 : 5 — Mért *ne* innám? (Jk: — Mért *nem* innám?)
- 8 — Mindíg (K és PH: Mindég)
- 11—12 — Az Andrássy úton nagy a forgalom éjjel is, s a kivilágított dohánylevél egész reggelig hoz vevőket. (K: 1. <— Az Andrássy út <éji> mulatói egész reggelig fogyasztanak. Nekik szól a kivilágított dohánylevél> 2. — Az Andrássy úton <nagyon> nagy a forgalom éjjel is, stb.)
- 16 — Nem hisz a férfiúségben? (K: — Nem hisz a <férfiúségben> férfiakban?) [A PH stb. szövegében MK mégis az előbbi kifejezést alkalmazta.]
- 22 — Hogy hívják (K: Hogy hívják <kendet> ?)
- 24 Levette (K: <Letette> Levette)
- 24 rézvörös homlokáról (K: rézvörös <arcáról> homlokáról)
- 25 »Az vagyok én, Veréb Pált — (K: <tette hozzá> ismétlé nagy alázatosan.
<— Ha veréb is, azért>)
- 27 Vegyen ki a skatulyából szivart. (K: Vegyen ki *ott* a skatulyából szivart.)
- 28 Aztán, hátha még *elférne* egy kupicával. (Jk: Aztán, hátha *elférne még* egy kupicával.)
- 36 — Hallgassa meg előbb az esetemet. (K: az <esetemet> esetemet . . .)
- 37 de üljön, kérem, közelebb. Hol volt, hol nem volt, (K: közelebb. <Diák koromban réges régen> Hol volt, hol nem volt,)
- 39 afféle nedvben úszó szem. (K: afféle nedves [Tollbotlás!] úszó szem.)
- 75 1 igézőn. (Jk: igézően.)
- 4 a harapnivalóhoz, (Jk: a harapnivalóhoz,)
- 9 Mennyei meglelégedéssel (K: <Nagy> Mennyei meglelégedéssel)
- 10 az ördögé, csak ez a kis ördög lenne már az enyéim. (K: az ördögé, <de ez a kis> csak ez a kis ördög lenne már az enyéim.)
- 15 rájuk dobva (K: rájuk dobva)
- 16 — I. E. Ezt a két betűt (K: — I. E. Ezt a <ket[t]öt> két betűt)
- 20 aki *erről* persze (K: aki *az én szerelmemről* persze)
- 20 rá *se* néztem (Jk: rá *sem* néztem)
- 21 női lényre, (K: női <ter[emté]re> lényre,)
- 31 Anyi, mint a fodorminta, (Jk — a tréfás rímjátékot tönkretéve —: Anyi, mint a fodorminta,)
- 34 Ráérünk. (K: *Hisz* ráérünk.)
- „ 36 Veréb *bácsi!* (K: Veréb *bátya!*)
- 76 : 4 főzéléknek *sem* szeretem. (K: *még* főzéléknek *se* szeretem.)
- 5 — 7 — Hja, persze *magának az kellett* volna, *hogy* lencse helyett legalább is valami számóca *legyen* a balszeme alatt. (K: — <H> Hja, persze, *maga azt szerette* volna, *ha* lencse helyett legalább is valami számóca <lett volna> *van* a balszeme alatt.)

Lap Sor

- 76 : 9 pláne hexameterben is, (K: plane <hex> hexameterben is,
Jk: pláne hexaméterben is.)
10 egy betűt se szóltam, (K: egy betűt se énekeltem,)
12 asszonyarcon láttam, rögtön (K: asszonyarcon láttam,
<le[gott]> rögtön)
14 mindig (K: mindég)
17 Jk és Krk: zsuzsu. (K—MKm: joujou.)
22 az állcsontja, (K: az <áll> állcsontja,)
22 en bloc, (Jk: én blok, [!])
24 — Vártam már ezt a (Jk: — Vártam már azt a)
29 közömbös (MKm: közönbös)
31 emlékeztetett (MKm sajtóhibával: emlékeztett [!])
37 csélcsapok (Jk: szélcsapok [!])
77 4 mert hiszen a szép Katkainének (K: mert hiszen a <sz[ép]
bájos Kat> szép Katkainének)
5 darázsdereka volt, (K: darázsdereka <van> volt,)
14 S becsapta az ajtót orrom előtt. (K és PH: S becsapta az
ajtót orrom előtt.)
15 vezet a fürkébe. (K: vezet a fürkébe. <Egye meg, aki csinál-
ta>)
35 Még lágyabb, (K: Még <erősebb> lágyabb,)
36 de arra se felelt. (Jk: de arra sem felelt.)
36 elvesztettem türelmemet, nagyot ütve (K: elvesztettem
türelmemet, nagy[ot] ütve [Tollbotlás!])
39 Az öreg Veréb (K: <összerezett> a fejét csóválta)
39 a fordulatnak. (Jk: a fordulatra.)
78 2 megzörrent (K: <gye[ngén]> bent gyengén a kilincs,)
13 csak azután (Jk: csak aztán)
15 egyik felső (K: metsző) foga alá
16 s gúnyolódva reszelgette (K: reszelte) meg vele,
17 azt jelenti: »Hiába koptatod a csizmádat!« (K: azt jelenti
<»Későn keltél fel, barátom«) »Hiába koptatod stb. Jk:
»Hiába koptatod az [!] csizmádat!«)
18 s kisült (Jk: és kisült,)
21 Hiszen (K: <virrad>) már reggel van.
22 A tejjeszekerek (K: <zakatoln[ak]> végigrobognak
23 a boltok leereszkedő vasfüggőnyeinek zörgése. (K: a boltok
vasfüggőnyeinek zörgése.)
24 A kudarc feszegette idegeimet, (Jk: A kudarc leszegette [!]
idegeimet,)
32 — Hát nem fogadtam én meg? (K: 1. — Hát <nem meg>
fogadtam 2. Hát nem fogadtam én meg magát!)
35 — No, ez szép história (K: <Ki maga> voltaképen) Hát nem
maga stb.)
39 — És ki maga (K: — <Hát> És ki maga)
79 : 1—2 — Mondtam már, hogy Veréb Pál... a bolti ór itt a
környékről. (K: — Veréb Pál, ... Az vagyok én Veréb Pál,
a bolti ór itt a környékről.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 70 : 17 a »*Fuitt sírkő* — a Városligetben egy magányos, névtelen sírkő felirata: *Fuitt*. A latin felirat jelentése: *volt*. Horváth Jakab pesti ügyvédet (1738—1806) nagy összegű alapítványaiért temették el itt és így — kívánsága szerint. E sírkőről Arany János is megemlékezik »Ének a pesti ligetről« c. költeményében (1877).
- 19 *Hermina út* — a mai Május 1. út.
- 21—22 »*Vitéz László, Paprika Jánosok stb.* — a mutatványos bódék közismert figurái.
- 71 5 »*midőn Kőbánya felől fúj a szél.*« — Utalás az akkor és még sokáig Kőbányán működő sertéstelepre, ill. az annak bűzét messzire hordó légáramlatra.
- 7 a *Redoute* — a Vigadó.
- 9 *Ostende* — város és híres tengeri fürdő Nyugat-Flandria belga tartományban. — MK képzettársítása alighanem onnan ered, hogy Tisza Kálmán rendszerint Ostendében nyaralt, s erről az újságok mindig megemlékeztek.
- 24 »... *hogy az áldomást megihassák.*« — Tréfás utalás Anonymus gestájának azon mondatára, hogy a honfoglaló magyarok az új hazába érkeve »fecerunt magnum áldomás«, vagyis nagy áldomást csináltak (tartottak).
- „ 26 *arszenális* (arszenal) — fegyvertár.
- 72 : 22 *csintalan út* — hepehupás, rossz út. Palóc kifejezés; MK nem egyszer használja, ld. pl. *A jó palócoknak A Királyné szoknyája* c. elbeszélésében (Krk 32. köt. 155. l.).
- 24 »*Egy országot egy szivarért!*« — Shakespeare »III. Richard«-ja egyik szállóigévé lett mondatának (»Országomat egy lóért!«) paródiája.
- 28 *muslinca* (muslica) — ecetlégy vagy borbogár; muston, erjedésnek induló gyümölcsön termő apró legyecke.
- „ 34 *dohánytőzse* — dohánytőzse, dohánybolt, trafik.
- 73 : 2 *regalitás* — szivarfajta.
- 7 »*Frivol akta*« — Mikszáthnak ez az elbeszélése a *Brézói ludakkal* együtt először 1882-ben jelent meg könyvalakban, éspedig — amint kicsinyítő képzővel ő maga is utal erre — egy 32-ed rétfi »könyvecské«-ben. (Ld. Krk 33. köt.)
- 74 : 38 *Izsépy Eszterke* — az Izsépyek régi nemescsalád. (MK-nál ismételten előfordul ez a név, ld. pl. Krk 64. köt. 175. l.)
- 75 : 7 *numerus* — szám, sorszám.
- 16 »I. E. Ezt a két betűt [Izsépy Eszter monogramját] faragtam az iskolapadokba...« — Több más elbeszélésében viszont egyértelműen azt jegyezte föl, hogy a B. M. betűket (Bérczy Mari nevét) véste a padokba. Mikszáthnak Bérczy Mari volt legelső ifjúkori ideálja. (Ld. részletes jegyzetemet: Krk 30. köt. 225—229. l.)
- 18 »*mikor Selmece mentem*« — Mikszáth tizenhat éves korában,

Lap Sor

- 1863 őszén ment Selmecre, beiratkozva a liceum VII. osztályába.
- 75 : 21 *Kalkai Pálné* — adalék MK névkészletéhez. (Eddig még nem fordult elő.)
- 31 » *Annai, mint a fodorminta* — szójátékos népi szólás, jelentése: egy szónak is száz a vége, vagyis: röviden szólva.
- 76 : 18 *kosztros haj* — borzas, kócos. (MK-nál gyakori kifejezés.)
- 19 *a kalász toklásza* — száraz, hártyaszerű levél, mely az érett gabonaszemről leválik; ismertebb elnevezése: pelyva.
- ” 22 *en bloc* — mindenestül, teljes egészében.
- 77 1 *habóckosság* — hóbertosság, bolondság.
- 19 » *Becses kis kutyát*. — MK-nál másutt is előforduló, ma már szokatlan becéző kifejezés csinos, »csecset« nők dicséretére. (Ld. *A szemérmes asszony* c. elbeszélésben is, a jelen kötet 86. l.)
- 20 *szattyán-portéka* — itt ilyenféle jelentése van: kényes, finnyás, jószág.

Irodalom

Az elbeszélést *Kiss Ernő* említi »Mikszáth Kálmán« c. könyvének az író »meseszövése«-ről szóló fejezetében. (Kolozsvár, 1910., 23—24. l.) Rámutat Mikszáth meseszövéseinek egy oly tulajdonságára, amely — szerinte — szinte egészen az ő sajátja: a *pointozásra*, a váratlan és meglepő fordulatosságra. Sokszor abból ered a fordulatossága, hogy — amint ez kedvelt szokása — nem veszi túlságosan komolyan meséjét és a meghatónak induló motívumokat igen könnyen fordítja komikusakká. *Kiss Ernő Veréb Pál traktáját* is a Mikszáth pointozó tulajdonságára jellemző példák közé sorolja.

1890

KÜLÖNÖS VEVŐ

- K.** Az OSzK kézirtattárában, jelzete: Fol. Hung. 2169. IV. köt. 106—108. számozott levél (= 6 ragasztott lap); e kézirtagyűjtemény 280. sz. darabja. (A Pesti Hirlapnak átadott kézirat.)
- M.** I. *Pesti Hirlap*, 1890. január 1., 12. évf. 1. sz. 1—3. l., a tárcarovatban. *Teljes névjelzéssel.*
- Kötetkiadások:
- II. a) *Urak és parasztok*. [2. kiad.] Bp. 1891. Révai Testvérek kiad. *MKm* 6. köt. 179—185. l. [Az *Urak és parasztok* 1. kiadásában nem szerepel, minthogy az még 1885-ben jelent meg!]

- b) 3. kiad. 1894.
 c) 4. kiad. 1900.
 d) 5. kiad. 1902.
 e) 6. kiad. 1904.
- III. a) *Jk 27. köt. Kisebb elbeszélések IV. 142–147. l.*
 b) *MKMR – Fr 37. köt. Urak és parasztok. Év nélkül.* [Címlapkiadás.]
 c) *Ua., mint a III. b), de sorozat-címlap nélkül. Év nélkül.* [Címlapkiadás.]

Régi sablonok új keretben

Ez az elbeszélés tulajdonképpen kiszélesített anekdota, nem éppen újkeletű ötletekkel megtűzdelve. Meséjét leegyszerűsítve azt mondhatjuk: az együgyű paraszt sablonos történeteinek egyik – sok-századik! – változata. A jámbor atyafi saját természetesű dohányát árusítani a fővárosba jön; Budán egy nyájas úr alkuba bocsátkozik vele, de egy váratlan pillanatban árujával együtt eltűnik, mintha a föld nyelte volna el. A különös vevő eltűnése nem egyéb, mint egy süllyesztő gép használatba vétele, a vevő pedig a Budai Színkör tagja, lévén az üzleti alkudozás színtere ez a színház.

Az elbeszélés két vonatkozásban érdemel figyelmet.

Egyik az, hogy a süllyesztő szerkezet immár harmadízben fordul elő Mikszáthnál. Találkoztunk már ezzel a gépezettel következő írásaiban:

1. *A »Hasist és »Vutkist c. novellafüzér III. sz. darabjában* (Krk 29. köt. 94. l.)

2. *Skobelev hazaérkezése és kalandjai* (Krk 63. köt. 75. l.).

De ezzel még nincs lezárva a sorozat, mert Mikszáth e célszerű eszközt módosítva: mint »emelő gépezetet« – újból, negyedszer is alkalmazni fogja *Különös házasság* c. regényében (1900), azzal a bizarr ötlettel, hogy báró Dóry hasonló szerkezettel ejti fogságba a házasságkötésre szánt dúsgazdag Buttler grófit. (Krk 13. köt. XIII–XIV. fejezet és 14. köt. II. fejezet.)

A másik figyelemreméltó mozzanat: a Budai Színkörnek a történet színhelyéül való felhasználása. Tudjuk, hogy ezzel a nyári színházzal Mikszáth már sokszor és részletesen foglalkozott.

Ezúttal további betekintést nyerünk a primitív színház épületébe és kulisszái közé.

Ismétlem: a *Különös vevő* újabb példa arra, hogy Mikszáth elbeszélő kedve és áradó humora miként tud egy-egy anekdotikus ötletet akár novella-terjedelmű keretbe is kiszélesíteni.

Szövegváltozatok

A kézirat (K) végzett nagyszámú javítás arról tanúskodik, hogy MK gondosan átfésülte első fogalmazását, mielőtt közlésre átadta volna a Pesti Hirlapnak (PH).

Viszont a PH szövegén – a MKm előkészítésekor – már alig módosított.

A Jk szövegeeltérései a sorozat szerkesztőinek illetéktelen beavatkozására figyelmeztetnek.

A Krk-ban a MKm szövegét mint az író által is véglegesnek tekintett közlést vettük alapul.

I. Bevezetés

Lap Sor

- 80 : 1 Jó szívvel ajánlhatnám (K: 1. <Ajánlhatnám 2. [betoldással:] Jó szívvel ajánlhatnám)
1 Flamarion (K: Flamarion)
2 Jk és Krk: az Urania (K – MKm: az Uranie)
3 de hát ez különös bolond dolog. (K és PH: de hát ez egy különös bolondos dolog.)

II. fejezet.

Lap Sor

- 80 : 7 valának beteglátogató népek, (K: valának a beteglátogató népek,)
81 : 1 gurult, gurult a földön (K: gurult[,] gurult a <fel> földön,) 1 semmire mállva (Jk: semmire málvá)
2 mintha pusztán álomlátás lenne... (K: 1. mintha álomlátás lenne... 2. mintha *pusztán* álomlátás lenne... <Hát arról vajon tud-e a tisztelendő úr, >) [Ezt a kezdőmondatot utóbb áttette a következő szakasz elejére.]
3 adta ki lelkét az Úrnak. (K: adta ki lelkét <te [remtőjének]> az Úrnak. Jk: adta ki a lelkét az Úrnak.)
5 tud-e a tisztelendő úr, (K: tud-e tisztelendő úr,)
6 a pütkösi szentbeszéde (K: a pütkösti szép szent beszéde)
18 abba kellett hagynom... (K: 1. <abban> 2. abba kellett hagynom...)
19 Egy hang (K: dúlt betűs szedéssel.)
19 Meghiszem kendnek, mert (K: 1. Meghiszem, mert 2. betoldással: Meghiszem kendnek, mert)
27 Aminthogy éppen K: (<Hisz> Aminthogy éppen)
28 kegyelmeteknek. (K: kegyelmeteknek)
31 Egyszer is Buda felé megyek, mendegélek, a fehérvári úton, (K: Egyszer is 1. megyek 2. betoldással: Egyszer is Buda felé megyek 1–2. mendegélek a fehérvári úton,)
33 A budai házfedelek *aranyszínben úszva* csillogtak, (K: A budai házfedelek csillogtak,)
35 fenséges nyugalom volt, (K: fenséges nyugalom *honolt,*)
36 Éppen egy *kis* kert mellett (K: Éppen egy kert mellett)
38 A kertet egy patak szeli körösztü... (K: 1. A kerte<n keresztül> egy patak <húzódott> 2. A kertet egy patak szeli körösztü...)
82 : 3 Egy nagy fekete kecskebak állt (K: Egy nagy fekete <kutya állt> kecskebak állt)

- 82 : 4 kísértetiesen. Mekegett is valamit, utólagosan (K: kísértetiesen, <vakogott> mekegett is valamit, *most* utólagosan)
 5 mintha ezt lehetett volna kiérteni: Ki, ki, ki! Bocsoki! (K: mintha <azt mondta volna [:] Ki> ezt lehetett volna kiérteni <Berenti !> <Mocsoki !> <Éredj ki !> Ki, ki, ki, Bocsoki !)
 8 a kert innenső szélén, s a pajta előtt egy pap-képzű úr (K: a kert <egyik szélén> innenső szélén, s 1. a pajt(ában) 2. a pajta előtt egy pap képzű <ember> úr)
 9 észrevett messziről (K: <ak[kor]> észrevett messziről)
 12 A szokott (K: <s a> A szokott)
 13 magyaráztam meg bővebben. (K: bővebben <a portékám[at]> mit)
 14 Jöjjön kend! (K: Jöjjön kend <ide!>)
 15–16 Mondom, a kertbe léptem. *Egy kis* szélfuvallat rázta meg e percben a gallyakat fázékonyan. (K: Mondom a <kertbe lép[tem]> kertbe léptem <hogy a pajtába kis[érjem]> *Valami* szélfuvallat rázta meg 1. a gallyakat 2. betoldással: e percben a gallyakat fázékonyan.)
 17 mintha elkárhozott lelkek bús sóhaja (K: mintha 1. <bús> lelkek sóhaja 2. törléssel és betoldással: elkárhozott lelkek bús sóhaja)
 19 *olyasmire*, (K: *ilyesmire*,)
 20 A pajta gádorjában (K: <pajta előtt> pajta gádorjában)
 21 Még most is remeg minden porcikám, ha rá gondolok. (K: Még most 1. <minden porcikám remeg a nézés[é]től> 2. is remeg minden porcikám, ha rá gondolok.)
 24 sürgetve tuszkolt előre: (K: sürgetve <szólt> tuszkolt előre:)
 26 hátulról (K: <s>hátulról)
 27 arról az oldalról (Jk: arról az oldaláról)
 30 mivel még két (K: mivel *hogy* még két)
 32 az én vevőm. (K: az én vevő[m],)
 33 s a két úr *rögtön* eltűnt (K: s a két úr *nyomban* eltűnt)
 34 a dohánykát. (K: a <dohánykát> dohánykát.)
 38 nem üti a földhöz az embert. (K: nem üti földhöz az embert.)
 39 Eszébe sincs a makrancosság, (K: Eszébe sincs 1. <az eféle makacskodás> 2. a makrancosság.)
 83 : 10 kénszag (K: *valami* kénszag)
 13 felugrott *egy* asztalkára. (Jk: felugrott *az* asztalkára)
 14–15 Úgy tetszett, valami recesen alul a lábainál. Rémülve láttam, hogy a föld mozdul egy helyen. (K: Úgy tetszett, *mintha* valami recesenne alul a lábaimnál. Rémülve láttam, hogy a föld megmozdul egy helyen. PH: valami recesenne alul a lábaimnál.)
 21 Még láttam kezében a dohányt, (Jk: Még láttam *a* kezében a dohányt.)
 23 szállt alá a poklokra . . . (Jk: szállt alá a poklokra . . .)
 29–30 egy denevér, kip-kop, az arcomba ütődött (hess, pokol fajzatja!), a fekete kecskebak gúnyosan mekegte: (K: 1.

Lap Sor

- egy denevér az arcomba ütődött, a fekete kecskebak 2. betoldással: egy denevér, kip-kop, az arcomba ütődött, (Hess, pokol fajzatja!) a fekete kecskebak gúnyosan mekegte:)
- 83 : 34 A harang utánam zúgta: (K: A harang (utánam) utánam <kiabálta> zúgta:)
- 35 A te vevőd a sátán volt. (Jk: A te vevőd sátán volt.)
- 36 Ó volt és máig is adósom még a tíz font árával. (K: 1. maig is adósom 2. betoldással: Ó volt és maig is adósom még a tíz font árával. Jk: Ó volt és máig is adósom a tíz font árával.)

III. fejezet.

Lap Sor

- 84 : Cím: Az én előadásom — és egyszersmind az elbeszélés vége. (K: Az én előadásom — és <ezzel> egyszersmind az elbeszélés vége.)
- 2 bizonyítom, hogy a Bocsoki (K: bizonyítom: a Bocsoki)
- 3 mert az tényeken alapszik. (K: mert az <pozitív> tényeken alapszik.)
- 8 színész magolta a szerepét. (K: színész <tanulta> magolta a szerepét.)
- 9 becsalta a színpadra, (K: becsalta <hátról> a színpadra,)
- 10 felösmervén a szituációt, (K: felösmervén a <si[tuációt]> <pillanat jelentőség[ét]> situációt, Jk: fölismervén a szituációt,)
- 12 már persze a dohánykával együtt. (K: már persze <a dohánykával egyetemben> a dohánykával együtt.)
- 13—14 Valami az . . . stb. [Ezt a két sort Mikszáth csak utólag toldotta be; a kézirat az előbbi szakasszal végződik.]

Tárgyi magyarázatok

I. Bevezetés.

- 80 : 1 *Flammarion, Camille* (1842—1925) — francia csillagász; sok érdeme van a csillagászat népszerűsítése körül. Munkái közül több magyar fordításban is megjelent. Itt említett műve, az »Uranie« kevéssel MK szóban levő elbeszélése előtt látott napvilágot magyar fordításban, a Pesti Hírlapot is kiadó Légrády Testvéreknél. A kiadó-cég munkatársainak reklámszerző közléseivel és hirdetéseiivel egyaránt igyekezett terjeszteni a könyvet. Mikszáth — mint a PH belső munkatársa — ezúttal éppúgy hivatkozik erre a legfrissebb olvasmányára, mint Kenedi Géza, a PH felelős szerkesztője, aki a lapnak ugyanezen szárnában (1890. jan. 1.) »Az időről« c. tárcacikkét e szavakkal kezdi: »Este, lefekvés előtt, Flam-

Lap Sor

marion új könyvét olvastam... stb. Flammarion »Uránia«-ját a PH több ízben is reklámozza (1890. febr. 1., febr. 2. stb.): a művészi rajzokkal díszített könyv ára füzve 5 frt., »elegáns kötésben« 6 frt. 20 kr. — A népszerű és nagy-sikerű könyv két és fél év múlva második kiadásban jelent meg a Légrády Testvéreknél. (Ld. PH 1892. jún. 13., 8. l.)

80 : 9 »*Erckmann és Chatrian együtt dolgoznak*... stb. — MK itt két közösen dolgozó francia íróra utal. *Émile Erckmann* (1822—1899) és *Alexandre Chatrian* (1826—1890) 1847-ben lépett fel együttes műveivel; regényeikben jórészt az elzászi falusi életet írják le kedves humorral.

15 *Bocsoki József* (»pomázi illetőségű zsellérember«) — adalék MK névkészletéhez.

II. fejezet.

Lap Sor

80 : 2—81 : 4 *Milutin Jócó és Hupiné asszonyom esete* — MK nagyszámú »kísérteties történetei« közé tartozó példák. Az éjjelkor megnyíló sírokból előcsörtető kutyák jelene már ismerős Mikszáth olvasói előtt; *Galandáné asszonyom* történetében is elmondott egy hasonló látomást. (Ld. *A jó palócok* elbeszélései közt: Krk 32. köt. 139. l.)

81 : 6—10 »*pünkösdi szentbeszéd alatt lövést hallott a siket Mihók Bence*... stb. — Figyelemre méltó adalék Mikszáth műhelymunkájának megismeréséhez. Itt még csak pár sorban veti papírra a távolba-érző siket ember tragikus történetét, aki »meghallja« egy messzi, idegen városban öngyilkossá váló fiának puskalövését. Ezt a különös történetet Mikszáth hat évvel később (1895—96) egy kisregényben írja meg, *Prakovszky, a siket kovács* címen. (Krk 8. köt.)

„ 32 *font* — régi súlymérték; félkilónak felel meg.

82 : 20 »*A pajta gádorjában*« — *A pajta* — itt: a Budai Aréna épülete; *gádorja*—itt: a színház előtere.

III. fejezet.

Lap Sor

84 : 6—7 *A Horváth-kert és a Budai Aréna*. — A Budai Aréna vagy Budai Színkör — hivatalos nevén Fővárosi Színkör — fa-épület volt, s csak a nyári hónapokban tartottak benne előadásokat. E színházépület a mai Attila körútnak és a Krisztina körútnak az Alagút előtti találkozási szögében, az úgynevezett Horváth-kertben állott. (Helyén ma szoborművel díszített park terül el.) — Ez a telek a XIX. század elején egy Horváth nevű földesúr tulajdona volt. Az 1840-es években a bérbe vett telken német színház létesült, mely aztán a főváros tulajdonába került s a 70-es évektől kezdve

magyar nyelvű színházzá vált. Mint fővárosi tulajdon viselte a Fővárosi Színkör nevet. A főváros évről évre különböző színházi vállalkozóknak, színgazgatóknak adta bérbe, akik a téli hónapokban vidéki kőszínházakban folytatták működésüket. — Az 1880-as években MK gyakori látogatója volt e színháznak. Számos cikket írt a színházról és annak kérész-életű darabjairól. (Ld. Krk 64. köt.)

Irodalom

Az elbeszélésről *Kiss Ernő* és *Várdai Béla* egyaránt megemlékeznek.

Kiss Ernő »Mikszáth Kálmán« c. könyvének (Kolozsvár, 1910) az író »Meseszövése«-ről szóló fejezetében (23 – 24. l.) »Mikszáth pointozó tulajdonságának« egyik jellemző példaként utal erre az elbeszélésre. »Bocsoki dohánycsempész furcsa története ez — úgymond —. Bocsoki meg van győződve arról, hogy sírjából fölkelt kísértet vette meg tőle dohányát — persze hozomra, holott színészek követék el vele a tréfát a Budai Színkör süllyesztője előtt.«

Várdai Béla »Mikszáth Kálmán« c. monográfiájában (Bp. 1910., 116. l.) az író fantasztikus és »misztikus hangulatba ringató mesészerű történeteiről« szólva megjegyzi, hogy »a bohózatos nemben« is találunk ilyent; példa: a *Különös vevő*.

HOVÁ ÉR AZ EMBER?

- M.** I. *Az 1890. február 22-én tartott Medikus-bál táncrendjén.* Ily címmel: *Az emberi vágyak kórtani elemzése. Teljes névjelzéssel.*
- II. *Pesti Hírlap.* (Fel. szerk. Kenedi Géza.) 1890. február 23., 12. évf. 53. sz. 8–9. l. Szintén a fenti címmel: *Az emberi vágyak kórtani elemzése. Teljes névjelzéssel.*
- III. *Pesti Hírlap.* (Fel. szerk. Kenedi Géza.) 1891. november 1., 13. évf. 300. sz. 18. l. Új, végleges címmel: *Hová ér az ember? Teljes névjelzéssel.* A *Pesti Hírlap* e vasárnapi számának 17–19. lapján ily című ciklusban: »Három visszaemlékezés. — A Magyar Szellemi Élet című albumból. — I. Pulszky Ferenc: Hogy lettem magyar íróvá? (17–18. l.) II. Mikszáth Kálmán: Hová ér az ember? (18. l.) III. Kenedi Géza: Lóporfüstből. (18–19. l.)
- IV. *Képes Folyóirat.* A Vasárnapi Ujság füzetekben. (Szerk. Nagy Miklós.) 10. kötet. 1891. Az 552. és 554. lapon. (Közben, az 553. lapon négy arckép: Mikszáth Kálmán, Munkácsy Mihály, Dóczi Lajos, Vágó Pál.) Ezzel a forrásmegjelöléssel: A »Magyar szellemi élet« című most megjelent munkából.
- V. a) *Pernye.* [1. kiad.] 1893. *MKm* 10. köt. 19–21. l.
b) 2. kiad. 1896.
c) 3. kiad. 1900.

- d) 4. kiad. 1903.
 e) 5. kiad. 1911.
 VI. a) *Jk 24. köt. Kisebb elbeszélések I. köt. 1–2. l.*
 b) *MKMR—Fr*
 c) *Ua., mint a VI. b), de sorozat-címlap nélkül. Év nélkül.*
 [Címlapkiadás.]

Keletkezése

E kis frászmű keletkezésének körülményeiről az 1890. febr. 23-i Pesti Hírlap-beli közlés alábbi kísérő sorai tájékoztatnak:

»*Medikus-bál.* Régi dolog, hogy a fővárosban hamvazó szerda csak olyan pihenő stációt jelent, mely után sorjába következnek a legszebb sikerű mulatságok. A böjt első vigalma ma volt az Andrássy-úti kaszinó dísztermében, s a medikusok táncestélye bátran síkra szállhat a farsang legsikerültebb báljaival is. A termék zsúfolásig megteltek előkelő közönséggel, s a táncospárok valóságos akadályversenyt voltak kénytelenek végigmozogni. Több mint száz pár vett részt a vigalmon, — olyan szám, amelyet alig tud följegyezni a kaszinó báltermének története. A hangulat Radics nótái mellett ugyancsak farsangi volt, s a hőség csakhamar olyan fokra hágott, hogy a buzgó rendezőségnek bő alkalma nyílt a szaktudománya érvényesítésére is.

Rendkívül sikerült volt a női táncrend, mely apró ezüstös újságtartón az Orvosi Hetilap egy számát ábrázolta miniatűrkiadásban. A lap pergament belseje a táncrendet jelezte, míg a címlapra *Mikszáth Kálmán*, lapunk munkatársa írt néhány humoros sort. A szellemes apróságot nagyító-üveg segítségével a következőkben reprodukáljuk: [Következik *Az emberi vágyak kórtani elemzése.*]

A szöveg után még a következő tudósítást olvashatjuk a Pesti Hírlap ezen számában:

»A multság rendkívüli sikere arra bírta a rendezőseget, hogy nyomban megalakult egy, a jövő esztendőben tartandó nagy medikusbál intézőbizottsága. — A mai vigalmon ott láttuk: gróf Tisza Lajost, id. báró Wodjaner [így!] Albertet, gr. Hadik Barkóczy Endrét, gr. Keglevich Bélát, továbbá dr. Miháلكovics Géza, dr. Laufenauer Károly, dr. Schulek Vilmos, dr. Roth Lajos egyet. tanárokat s a főváros több előkelőségét. A hölgyek névsora a következő: Asszonyok:

Leányok: . . . [Mindkét felsorolás betűrendben.]

A medikus táncestélyről röviden a Pesti Napló is beszámolt a febr. 23-i számban: » . . . Kellemes meglepetés volt a táncrend, melynek előlapja az Orvosi Hetilap egy külön kiadását ábrázolta.«

Dörnyei Sándornak a Magyar Könyvszemlében megjelent közleménye szerint (1965. ápr.—jún. sz., 152–154. l.) e táncrend-kuriózum egy példánya megvolt Pécsi Sándor színművészünk táncrendgyűjteményében. Dörnyei Sándor a medikusbál táncrendjének a Pesti Hírlapnál részletesebb leírását adja, következőképpen: A táncrend az Orvosi Hetilap kávéházi olvasókeretre erősített miniatűr »külön kiadásaa. Az első lapon a folyóirat fejléce látható az alkalomnak meg-

felelő módosításokkal: »Szerkesztőség: Medikus Táncestély rendező bizottsága Budapest, IV. Nemzeti szálló. — Kiadó tulajdonos és felelős szerkesztő: Dr. Carneval.« A további lapokon szerepel a rendezőség névsora, majd a bál táncainak jegyzéke.

Mikszáth valószerűleg Rókus-kórházbeli kezelőorvosainak és orvosbarátainak kedvéért teljesítette a medikusok kérését.

Szövegváltozatok

A jelen Krk a MKm szövegét közvetíti. A Pesti Hirlap (PH) 1891. nov. 1-i szövegének néhány kifejezését, illetőleg egypár szó írásmódját Mikszáth a kötetkiadás véglegesnek szánt szövegében módosította. A Jk híven követi a MKm közlését.

Megjegyzendő, hogy valamennyi kötetkiadás (MKm—Jk) felünteti a címhez fűzött lábjegyzetet: Egy orvos-bál táncrendjére írta a szerző. Ezt a jegyzetet mi is megtartottuk.

Lap Sor

84 : cím Hová (PH: Hova)

85 : 1 a bálók (PH: a bál)

7 írhatok (PH: írhattam)

14 Krk: intrikálni, (PH: intriguálni, MKm—Jk: intrigálni,)

27 felülkerekedik (PH: fölülkerekedik)

A *Medikus-bál táncrendjén* megjelent szöveggel kapcsolatban két megjegyzésre van szükség:

1. Ez a fogalmazás megegyezik a kötetkiadások szövegével, de zárómondatát az író mellőzte a kötetkiadásokban. A táncrendi szöveg ugyanis ezzel a mondattal végződik: »... Ah, kedves olvasó-nőim, akiknek ez a cikkecske szól, milyen boldogok Önök, hogy csak úgy túrkálhatnak ma a medikusok között.«

2. Az 1890. febr. 23-i Pesti Hirlapbeli közlés viszont mellőzte a táncrenden is meglévő következő sorokat: 85 : 11—15.

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

84 : 5—7 »nagybátyámnál, aki szolgabíró volt, egy tárgyalást hallgattam, amint bűnösöket vallatott...« stb. — Részben költött epizód. Az író családfáján nem ismerünk szolgabíró-nagybácsit. (Ld. Mikszáth Kálmánné »Visszaemlékezései« nek 1957. évi kiadásában Király István adatközlését a 395. lapon.) Szolgabíró mint családtag Mikszáth *Ne félj, Máttyás!* c. elbeszélésében is szerepel. Ez az elbeszélés így kezdődik: »Apám szolgabíró volt...« (Jk 24. köt. Kisebb elbeszélések I., 100. l.) — Ellenben reális emlék a zsvány-vallatás. Ezt a gyermekkori emléket részletesen is megírta *Az apám ismerősei* c. regényében (Krk 2. köt.) és más elbeszéléseiben.

- 85 12 »*édes dolog . . . bent ülni a parlamentben*« stb. — E kis tárca írásakor Mikszáth már bent ült a parlamentben. 1887 júniusában választották képviselőnek a Háromszék megyei Illyefalván; azután, 1892 februárjától haláláig a fogarasi kerület országgyűlési képviselője volt.
- 13 »*immunitással takaródnia*« — immunitás: a képviselők kiváltságos helyzetét biztosító mentelmi jog.
- 15 »*gomblyuk-betegségeket gyógyítani és kapnia*« — az érdemjelek utáni áhítózásra utaló, MK-nál többször is előforduló kifejezés; »*mell-betegség*«-nek is nevezi, pl. *Akli Miklós* c. regényében (Krk 16. köt. 23–24. l.)
- 20 »*Szeretnék egészséges ember lenni.*« — MK élete végéig gége-bajban szenvedett.
- 28–29 »*az amerikai férfiak egy-egy orvost vehetnek el feleségül*« — A tréfás utalás arra vonatkozik, hogy az Amerikai Egyesült Államokban már régebben lehetővé vált a nők egyetemi, orvosi képzése (az első orvosnő, Elisabeth Blackwell emlékét egy postabélyegük is hirdeti), míg nálunk nő csak 1897-ben nyert orvostudori oklevelet, éspedig Hugonnai Vilma grófnő, Wartha Vince műegyetemi tanár felesége.

Irodalom

Kiss Ernő »Mikszáth Kálmán« című kis kötetében (Kolozsvár, 1910: 20–21. l.) Mikszáth »mesészővéséről« szólva kiemeli mesealkotásának azt a sajátosságát, hogy »intuícói leginkább a valóságból erednek«, és hogy tárgyait szereti magához fűzni, magamagával vagy valami hozzá közelállóval kapcsolatba hozni. »E tulajdonságából származik — úgymond — egyik legjellemzőbb vonása: meséinek közvetlensége, melyet még az előadás hangjának intimitásával is fokoz.« Ezen írói értékével szemben mintegy ellentétül és szerencsére kivételes példaként említi Kiss Ernő Mikszáthnak *Hová ér az ember?* c. írásművét a következő helytálló kifogással: »Baj azonban, hogy az is megesik Mikszáthtal, hogy nem mond el igazi mesét, hanem csak egy ötletet szélesít ki, mikor a saját életéből vett színek sem igen segítenek rajta, sőt elhalványítja ezeket is az ötlet sovány volta.«

Zsigmond Ferenc »Mikszáth Kálmán« c. tanulmányában (Bp. 1927: 17. l.) e kis írásmű egyetlen részletéhez, éspedig a következőkhöz fűz megjegyzéseket: »Olyan szép leányt írhatok magamnak, aminőhöz kedvem van. Össze is írtam egy egész háremet. . . « stb. — Ezzel kapcsolatban Zsigmond Ferenc reflexiói: »Az olvasó nemigen tudja eldönteni, hogy ez a pusztán fiatal leányok rajzolgasában tobzódó hajlam az öregedő férfi perverzítése-e, vagy az egészséges ízlése, mely természetes ösztönnel ad előnyt a fiatalnak az érettel szemben? Mégis aligha tévedünk, ha a két feltevés közül inkább az előbbit fogadjuk el. . . Nem egészen tréfa Mikszáthtól az efféle vallomás.«

A SZEMÉRMES ASSZONY

- M. I. *Pesti Hírlap*, 1890. szeptember 24., 12. évf. 263. sz. 1–4. l. a tárcarovatban. Ily címmel és alcímmel: *A szemérmes asszony — Őt ebédben feltalálva* —. Névjelzés: S. K. M. [Ezzel a névjelzéssel eddig még nem találkoztunk!]
- II. Egyetemes Regénytár. (Szerk. Mikszáth Kálmán.) VI. 3–4. *Almanach az 1891. évre. Bp. 1890.* Singer és Wolfner kiad. *Teljes névjelzéssel.*
- Kötetkiadások. (A kötetkiadásokban MK mellőzte az alcímet!)
- III. a) *Pernye*. [1. kiad.] 1893. *MKm 10. köt.* 121–136. l.
b) 2. kiad. 1896.
c) 3. kiad. 1900.
d) 4. kiad. 1903.
e) 5. kiad. 1911.
- IV. a) *Jk 24. köt. Kisebb elbeszélések I.* 75–87. l.
b) *MKmR—Fr*
c) *Ua.*, mint a IV. b), de sorozatcímlap nélkül. *Év nélkül.* [Címlapkiadás.]

Újabb fürdőtörténet

A nyári szezonok sok fürdőtörténettel gazdagították Mikszáthnak e kedvelt témakörét. Ha egyszer — teljes életművének birtokában — kiadóink különféle ciklusokba foglalhatják elbeszéléseit: bizonyosan egyik legnépszerűbb kötetté válik fürdőtörténeteinek gyűjteménye.

Humora, szelleme csak úgy szikrázik efféle tárgyú írásaiban. A nyári pihenés, az újságírói robotból való szabadulás, »kikapcsolódás« valósággal felvillanyozza Mikszáth alkotó erejét; fantáziája játékosan szárnyal; formában, tartalomban újabbnál újabb mesék, történetek, ötletek születnek fürge pennája alatt.

A szemérmes asszony is kitűnő példa fürdőtörténeteinek bemutatására. A mulatságos, pajzán történet, a mese könnyed kezelése, az érdekes szerkezet: együttesen szemlélteti Mikszáth lebilincselő elbeszélő művészetét.

Nem sablonos szerkezetű keretes elbeszélés. Három jóbarát bizalmas »konferencián« állapodik meg abban, hogy egy »szemérmes« tulajdonképpen csak álszemérmes — szépasszony mímelt sértődését megbosszulják. Egymásba kapcsolódó, illetőleg egymást szakaszosan folytató unalmas erkölcsi történetekkel és fejtegetésekkel addig »szórakoztatják« a hölgyet, mígnem az a magasztos szent igéktől elcsigázva félredobja álarcát — álszemérmét, hogy ahelyett ösztönösen megnyilatkozzék a szerelmi kalandok iránt inkább érdeklődő kíváncsi asszony.

A keretes elbeszélés — szándékosan lassított előadásával — kitűnő komikumot rejt magában. Finoman kihegyezett poénje pedig frappánsan zárja le a moralizáló betétek sorát.

Szövegváltozatok

A Pesti Hirlapban (PH) 1890-ben megjelent első fogalmazásán Mikszáth az Almanachban való újraközléskor (1891) aránylag kevés stiláris javítást végzett, de két napiérdekű szakaszt mellőzött; ezeket a részeket aztán a kötetkiadásokból is kihagyta. A MKm kötetkiadás alkalmával — szokása szerint — gondosan átfésülte és módosította a szöveget. A Jk szövege ezúttal sem pontos és nem megbízható. A jelen Krk a MKm szövegét követi.

85 : cím: A szemérmes asszony. (PH és 1891 alcímmel: A szemérmes asszony — *Öt ebédben feltalálva* —. 1891: *Öt ebédben feltalálva* —.)

Az első ebéd.

Lap 8or

87 3—21 [Innen:]... a képviselő kezdte mullattatni. [Eddig:] Mária mosolygott... stb. (PH lényegesen más szöveggel, napi politikai vonatkozásokkal; emiatt módosította MK az Almanachban [1891], és a módosított új szöveget tette véglegessé a kötetkiadásokban. A PH eredeti fogalmazása a következő volt:

... a képviselő kezdte mulattatni.

— Mikor nyflik meg az ülészak?

— Októberben.

— Lesznek-e érdekes események? — kérde Mária szende tekintetét fölemelve tányérjáról. — Beeresztik a mérsékelt ellenzéket a klubjukba?

— Az Fenyvessytől függ.

— Igazán tőle függne?

— Mint a gyanús gombáknál szokás, előbb megkóstolunk egyet nagy óvatosan. Fenyvessy Ferencet küldték kóstolóba. Ha nem leszünk tőle rosszul, szervirozhatják a többit is... Mária mosolygott... stb.)

87 : 9 az időhöz nyúlt. (1891: az időhöz fordult.)

13 — Ma valószínűleg vihar lesz! (1891: — Ma aligha vihar nem lesz!)

„ 21 — Önző! (1891: — De önző!)

„ 27 mi azért (Jk: mi akkor)

88 : 3 nem ösmertem, (Jk: nem ismertem,)

6 Jk és Krk: a mameluk (1891 és MKm sajtóhibával: a mamulek. [!])

8 Néhányszor (PH: Nehányszor)

19 — A véletlen azt akarta, (1891: — A véletlen ezt akarta,)

37 megtörhetlen csönd (Jk: megtörhetetlen csönd)

Második ebéd.

89 : 10 mivel éppen akkor beteges volt (PH: mivel akkor éppen beteges volt)

Lap Sor

- 89 : 20 Minden reggel 7 órakor (1891: Minden reggel *már* 7 órakor)
90 : 9 az összes bűneimet (Jk: összes bűneimet)
20 Elbeszélte, hogyan hozták át (1891 sajtóhibával, fölösleges szóismétléssel: Elbeszélte, *hogyan hogyan* hozták át)

Harmadik ebéd.

- 90 : 3 és 91 : 12 Egy rumsteak (PH és 1891: Egy ramsteak)
91 : 3 PH, Jk és Krk: megbotránkozva (MKm: megbotránykozva)
,, 15 ha megbolygattuk (PH hibásan: ha megbolygatták)
92 : 11 Jk és Krk: melyért életét, (PH, 1891 és MKm [MK ékezetlen kéziratának hibás olvasása miatt]: melyért életét,)
21 kinyomtassák nevét (PH: kinyomtassák *a* nevét)

Negyedik ebéd.

- 92 : 1 a szobaleányával, (PH: a szobalányával,)
1 migrénje (PH és 1891: migrainje MKm és Jk: migraineje)

Ötödik ebéd.

- 93 4 hangjában (Jk: *a* hangjában)
5—17 [Innen:] A társalgást a szolgabíró kezdte . . stb. [Eddig:]
— Igen, mert nem ösmeritek . . stb. (PH, vagyis az első fogalmazás lényegesen más szöveggel volt:
A társalgás az akkori friss témáról indult meg: az Ábrányi-féle interviewről.
— Én csak egyet hiszek el belőle — mondá a mameluk —, erős meggyőződése, hogy az igaz.
— És mi az?
— Az, hogy Bismarck a fa alatt ült. A többi aztán nem igaz.
— Nem szabad pálcát törni — vágtam közbe. — Hátha még igaznak bizonyul be.
— Az lehetetlen.
— Igen, mert nem ösmeritek stb.)
17 sose (PH: *sohase*)
28 változtathatják. De főleg (PH: változtathatják. *S az égi hatalom még nem nyilatkozott se az »Egyetértés«-ben, sem a »Hamburger Nachrichten«-ben ebben az ügyben. De főleg*)
94 : 1 mondják (PH: mondák)
2 és képviselő —, *csak* beszélj kérlek. (PH: és képviselő. *Gyönyörű dolog, beszélj kérlek. Jk: és a képviselő . . stb.*)
9 volt előszeretettel. (PH és 1891: volt *nagy* előszeretettel.)
32 PH, Jk és Krk: Mindnyájan összenéztünk. (1891 és MKm hibásan: Mindnyájan összenéztek.)
37 — Hát mért nem beszél? (Jk: — Hát miért nem beszél?)

Tárgyi magyarázatok

I. ebéd.

Lap Sor

- 85 : 1 *Maky István* — A további sorok szerint: »A Makyak a felvidéken („a Vág mentén”) nagyon elterjedt familia, mely nagyra tartja magát.« — Mikszáthnál nem mindig találunk pontos névalakokat. Így ezúttal sem. A *Makky* (Mikszáthnál: *Makky*) családot Nagy Iván genealógiai munkája is említi, följegyezvén Makky János és Makky Márton nógrádi nemeselek nevét a XVIII. század végéről.
- 86 : 26 »*Becses kis kutyák* — Előttünk ma már szokatlan, századvégi becéző kifejezés. Előfordul *Veréb Pál traktájában* is; ld. a jelen kötetben: 77. l.
- 87 : 24—30 az almásrétesként hasznosított hullott almákról MK *A magyar konyha* c. cikkében is olvashatunk: Jk 34. köt. = Hi II. köt. 141. l.
- 88 : 1 *angol nő* — »*angolnák* — adalék MK-nak az 1880-as és 90-es években feltűnően kedvelt szójátékaihoz, amely egyébként a köznyelvben is használatos.
- 5 »*az etikett szubtilitásai szerinti* — Erőltetett kifejezés, ilyenféle jelentéssel: az illetlen (az udvariasság) elfogadott szokása, bevett gyakorlata szerint.
- 6 *mameluk* — itteni, egykorú jelentése: kormánypárti képviselő. (A baráti társaság képviselő-tagjáról van szó.)
- 11 *mylady* — itt: hölgyem, asszonyom. (Az előkelő angol nők udvarias megszólítása.)
- 28—29 »*Óráért órát — csont-óráért pásztorórát.* — Hasonló szójátékot (homokóra és pásztoróra) alkalmaz MK *A király ruhái* c. 1882. évi novellájában is (Krk 33. köt. 148. l.)

II. ebéd.

- 89 : 11 *a San Pietro* — a Szent Péter bazilika Rómában.
- 16 »*a hocholás* — az éljenzés. (Valószínűleg a királyt üdvözlő, felkiáltásokra vonatkozik.)
- 16 *Apponyi Albert gróf* (1846—1933), *Károlyi Gábor gróf* (1841—1895), *Polónyi Géza* (1848—1920) — Itteni említésük idején ellenzéki politikusok. Politikai szereplésüket ld. a *Krk Cikkek és Karcolatok* ciklusában.
- 19 *az örökváros* — Róma díszítő jelzője (Urbs aeterna, Roma aeterna).
- 90 : 6 *choral* (korál) — keresztény egyházi karének.
- 7 *kardinális* — bíboros, bíbornok.
- 7—8 »*a szegény szentatyja, akit a háládatlan olaszok fogoly gyanánt őriznek.* — Útalás a pápák úgynevezett önkéntes fogságára a Vatikánban, amelyet 1871-től 1929-ig tartottak fenn.

Lap Sor

- 90 : 10 *Flórenc* — Firenze.
12 *penitencia* — a bűnbocsánat ellenében kiszabott vezeklés, ill. bizonyos számú imádság elmondása.
16 *a velencei San Marco* — a város védőszentjének, Szent Márknak tiszteletére emelt bazilika.

III. ebéd.

- 90 3 *rumpsteak* (ramszték) — marhahátszínből sütött hússzelet.
92 : 21 *Pester Lloyd* — 1854-től a második világháborúig fennállott német nyelvű, liberális irányú politikai hírlap; főleg a kereskedelem érdekeit szolgálta; a külföld felé évtizedeken keresztül egyik legfontosabb tájékoztató szerv volt a hazai viszonyokról.
26 *Szodoma és Gomorra* — bibliai városok, melyeket lakóinak erkölcstelensége és kicsapongó életmódja miatt isten elpusztított. *Szalmanasszár* — több asszír király neve, i. e. 1300-tól a 700-as évekig. *Nabukodonozor* — több babilóniai király neve; legkiválóbb köztük II. N. (i. e. 604–562), az ókor uralkodóinak egyik legnagyobb alakja. Uralkodása alatt Babilónia magához ragadta az előázsiai hegemoniát. 587-ben elpusztította Jeruzsálemet s a zsidókat az úgynevezett babilóniai fogságba vitte.

V. ebéd.

- 93 : 2 és 94 : 25 *barèche* (barège) — fátyolszerű gyapjú- vagy selyemkélme.
22 *Thüringiai Lajos* (1200–1227) — thüringiai tartománygróf, Árpádházi Szent Erzsébet férje (1221). MK itt a közismert legendát meséli el a »fösvény és kegyetlen« férjről. Hazájában másképpen ismerik: sírján állítólag »sok csoda történt«, amiért a nép mint »szent«-et tisztelte.
„ 31 stb. *anachoreta* — remete
94 5 *Keresztelő Szent János* — a Jordán melletti pusztába vonulva hirdette a »Mégváltó« jövetelét; a hozzáseregülőket a Jordánban megkeresztelte. Jézust is ő avatta fel. Heródest nyíltan támadta erkölcstelensége miatt, ezért lefejezték.
7 *sonkoly* — népnyelvi kifejezés. A méhész a lép kiolvasztása után visszamaradó részeket nevezi így, melyből kellő hőmérséklet mellett vázsonon való átpréselés vagy kifőzés után veszi ki a még benne levő viaszt. — Az olajos magvak kisajtolása után fennmaradó héj- és magbélrészeket is sonkolynek nevezik.
8 *Macarius* (Makariosz), Szent (301–390) — mint a világtól visszavonult remete, hatvan éven át a pusztában élt.
11 *Stilita Simon* — Sztilita Simeon, azaz Oszlopos Simeon. A sztiliták vagy oszlopszentek oly keresztény remeték, akik vezeklés céljából azzal sanyargatták magukat, hogy életük

- javát magas oszlop (stylos, innen a nevük) tetején töltötték. Az aszkézis e nemét Simeon honosította meg, aki az V. század első felében élt. Halála után példáját Szíriában és Palesztinában még a XII. században is számosan utánozták.
- 94 : 14 *décadence* — hanyatlás, visszaesés.
 17 *flagella* — flagellum: ostor, korbács.
 17 *cilicium* — amint MK az alábbi sorokban megmagyarázza: szegekkel kivert öv, amelyet a vezeklők önsanyargatásból meztelen testükön a ruha alatt hordtak.
 20 *Assisi Szent Ferenc* (1182–1226) — a ferencesek rendjének alapítója. Egy ideig remeteéletet folytatott, majd a betegek ápolását és a nyomorultak gyámolítását választotta hivatásának,
 30 »*S indulatosan toppantott a lábával.*« — MK-nál a makrancos hölgyecskék jellemző mozdulata. Eddigi elbeszéléseiben már sok »indulatosan toppantó« fruskával és asszonnyal ismerkedtünk meg; főleg amikor Mauks Pionkáról, későbbi feleségéről szövi meséit.

ASKULAP AZ ALFÖLDÖN

- M. I. *A Pesti Hírlap Naptára az 1891. évre.* [Már 1890 decemberében megjelent.]
- II. a) *Pernye.* [1. kiad.] 1893. *MKm* 10. köt. 84–107. l.
 b) 2. kiad. 1896.
 c) 3. kiad. 1900.
 d) 4. kiad. 1903.
 e) 5. kiad. 1911.
- III. a) *Jk* 24. köt. *Kisebb elbeszélések I.* 55–74. l.
 b) *MKm—Fr*
 c) Ua., mint a III. b), de sorozat-címlap nélkül. *Év nélkül.* [Címlapkiadás.]

Témája és tendenciája

Témájával ez a történet Mikszáth alföldi tárgyú novelláihoz kapcsolódik. Komótos figurái és nyelvi színezete abba a csoportba utalják, amelybe — többek között — *A rozszant szekér*, *A kaszát vásárló paraszt*, *A zöld légy és a sárga mókus* stb. elbeszélései tartoznak.

Orvostörténetei sorában is figyelemre méltó láncszemet alkot. Mikszáth orvosalakjai között egyaránt találkoznak hivatásuknak élő, lelkiismeretes orvosokkal (*A zöld légy* . . . , *Az első páciens*, a szóban levő elbeszélés stb.), másfelől pedig tudatlan és nagyképmű sarlatánokkal (prototípusuk *A körtvélyesi csíny* karrierista orvosa, *Krk* 9. köt.). Jellemző példái az író gondolkodásában, tapasztalataiban és szemléletében végbemenő változásoknak.

De a figurák ábrázolása mellett a természeti és társadalmi hátér rajza is kifejezi Mikszáth gondolkodásának alakulását. Alföldi tájképeiben, a falvak és tanyák leírásában mindenütt erős vonásokkal élezi ki a vidék sivárságát és kulturális elmaradottságát. A sáros, szinte járhatatlan utak nemcsak a közigazgatás milyenségét jelzik, hanem a közigazgatás, illetőleg a kormányzat keretein belül az egészségügyi és művelődési hiányosságokat s mulasztásokat is megmutatja. A Nagy Magyar Alföldre vetődött Aeskulap sorsa tehát Mikszáth tükrében az egész »magyar ugart« szemünk elé vetíti.

Meséje részben rokon Mikszáth e két régebbi elbeszélésével: *Az első páciens* (1881, Krk. 33. köt.) és *Az egyetlen német* (1885, Krk. 36. köt.). — A történetet dr. Závory Sándor orvosbarátjától hallotta.

A szövegről

A Pesti Hirlap 1891. évi Naptárában megjelent első közlés szövegét Mikszáth a MKM *Pernye* c. kötetében tette közzé ismét. A jelen Krk ennek szövegét közvetíti. A Jk szövegének eltérő kifejezései a sajtó alá rendező beavatkozását jelzik; ezeket zárójelben tüntetjük fel.

Lap Sor

- 95 : 26 Krk: Versailles-já dagad, (MKM és Jk: Versaillesé dagad.)
 96 : 10 De hisz éppen (De hiszen éppen)
 97 : 3 nyakára (nyakába)
 98 : 16 délutánonkint (Tördelési hiba miatt: délutánonkor [!])
 17 mikor (mikint) [Szintén a fent említett tördelési hiba miatt!]
 „ 37 elcseppentette (elcseppentve)
 99 : 1 Jk és Krk: teleszkópja. (MKM: telescopja.)
 „ 25 Jk és Krk: oroszán (MKM: oroszánny)
 101 : 25 azt mondja (azt mondta)
 102 : 32 véghetlenül (véghetetlenül)
 104 : 32 Jk és Krk: A rohadt káposztától és a penésztől kezdve
 (MKM: A rohadt káposzta- és a penésztől kezdve)
 107 : 20 és a tinót, Gombost. (és a tinót, a Gombost.)
 109 : 17 ötven krajcár jár — mondá a polgármester. (ötven krajcár
 — mondá a polgármester.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 95 : cím *Aeskulap* (Aesculapius, Asklepios) — a görög—római mitológiában a gyógyítás istene.
 2 stb. *Hajdú-Lucaszék* — MK megjegyzése szerint is álnév. Hozzátehetjük: a babonás utalással tréfásan jellemző költött helynevek egyike.
 „16—20 Hasonló gondolattal, a száz (vagy több száz) évenkénti fel-támadás óhajával Tompa Mihály »Mit kérek...« c. költeményében (1850) is találkozunk.
 20 *dózis* — adag; itt: rész, részlet.
 25—27 *háromszáz év múlva Kecskemét. Szeged... Deb.*

- recen...» stb. — Hasonló nosztalgiákkal MK több más elbeszélésében és cikkében is találkozunk. Pl. *Kétszáz év múlva* — Gondolatok a váci hajón — c. karcolatában (Krk 51. köt.).
- 96 : 13—18 »minekutána az eddigi orvosdoktor...» stb. — MK egyik kedvelt stílusparódiájának, az úgynevezett kuriális stílusnak egy újabb példája.
- 22—97 : 9 *Havran Alajos* patikárius, *Koltai Mihály* és *Faragó János* városi szenátor — Följegyezzük mint adalékokat Mikszáth névkészletéhez.
- 97 18 *diurnum* — napidíj.
- 98 5 *kalabriás* — alsós (kártyajáték)
- 13 *emberölés*—*időölés* — újabb adalék MK szójátékaihoz.
- 22—25 A patikus itteni beszédmodorában MK a »kuriális stílus« és az úgynevezett »iparos nyelv« jellegzetességeit keveri.
- „ 31 *domine spektabilis* — tekintetes úr, tisztelt uram.
- „ 36 *íromba macska* — tarka, pettyesen foltos macska.
- 99 16 »a felső küllőkig sárban hurutyoló kocsi« — *hurutyol*: Mikszáthnál másutt is előfordul sajátos kifejezés; olyanféle jelentésű hangutánzó szó, mint szörccsög vagy cuppog.
- 16 *ostoros gyerek* — MK nyelvébe mélyen beleygőkerezett költői eszményeinek — Petőfinek, Aranynak és Jókainak — szókinca. Nemesgyzer használja az *ostoros gyerek* kifejezést, amely nyilvánvaló reminiscencia a »Toldi« IV. énekéből.
- 17 »rá ne hajts valahogy a köveztet« — Ugyanez a tréfás figyelemzetetés előfordul *Egy elmaradt város* című, 1882. évi cikkében is (Krk 64. köt. 58. l.); ott Vácról van szó.
- 24 A »Bika« fogadó — utalás Debrecen híres »Aranybika« szalodájára.
- 27 *furmányos szekér* — fuvaros szekér.
- 29 »buckai vinkó« — hornoki bor.
- 30—31 *Gyurkovics János* borbély és *Nemes Nagy András* csizmadiamester — További adalékok MK névkészletéhez.
- 100 3—4 az alsóvárosi kántor, a »fülemile-torkú« — MK nyelvi humorának jellemző stílusfigurái a gúnyos jelzők s főleg a tréfás mértékjelzők. Ezúttal Petőfi »A helység kalapácsa« c. hősköltemény-paródiájának olyanféle karakterizáló kifejezéseit utánozza, mint: »a szemérmes Erzsók asszony«, »a helybeli légyszívű kántor« stb.
- 8 *János-nap* — Szentiván-napja (jún. 24.): régen országszerte megünnepelt nap (juniális).
- 10 *kaputosok* — a városi ruhát viselő réteg; az »intelligencia«.
- 12 »a kovácsműhely a józanabb politikusok kaszinója« — V. ö. MK *Prakovszky, a siket kovács* c. regényével (Krk 8. köt.); ott is hangsúlyozza a kovácsműhely falusi kaszinó-pótló szerepét.
- 14 »a lucaszéki Deák Ferencek« — MK gyakori tréfás mértékjelzőinek egyike.

Lap Sor

- 100 : 33 *entrefilet* — az újságokban a vezércikk után beiktatott politikai hír; egyszersmind az apróbb politikai hírek gyűjtőneve.
- 35 »*A zab a növények Bismarckja.*« — MK tréfás mértékjelzőihez sorolható példa.
- 101 6 *Szomorné asszonyom* — A Szomor családnév előfordul MK *Az eladó birtok c.* elbeszélésében is, 1893. (Krk 5. köt. 80—82 l.: Szomor Pál mészáros.)
- 8 *Kótyi Mihály* — adalék MK névkészletéhez.
- 14 »*az első páciens*« — Mikszáth 1881-ben kesernyés hangú humoreszket is írt a kezdő falusi orvosok viszontagságairól *Az első páciens* címen (Krk 33. köt.).
- 102 8 — 13 »*Földvára ment deszkát árulni*« és »*Egyet szolt már annak a kakukk a tavalyi évben*« — az elhalálózásra utaló eufemizmusok. Gyakran említi ezeket Mikszáth. Pl. *A zöld légy és a sárga mókus*, (Krk 8. köt. 83—84. l.), *A vén gazember* (Krk 17. köt. 98. l.) stb.
- 103 13 *srét* (srég) — rézsutosan, átellenben, szemben valakivel vagy valamivel.
- „ 13 *granárium* — magtár.
- 103 : 21 *manupropria* — kézjegy; itt: a kéz lenyomata.
- 38—39 *Bodri* és *Cifra* — adalékok MK állatneveihez.
- 104 12 *létánia* (litánia) — véget érni nem akaró ismételtetés.
- 19—27 *a madzagon járó kilincs* — MK többször is dicséri mint a magyar paraszti lelemény egyik érdekességét. Ld. pl. *Az igazi humoristák ciklusában: Népies észjárás a tudományban* (Krk 64. köt. 283. l.), valamint *A revolver c.* cikkében (Krk 64. köt. 65. l.) stb.
- 36 *Belzezub* — az ördögök feje, a fő ördög. — Mikszáth babonás, kísérteties elbeszéléseiben gyakran szerepel. Ld. különösen *A Plutó c.* elbeszélését (Krk 41. köt.)
- „ 38 *kalmíroz* — enyhít.
- 105 4 *kanavász* — erősen kikészített színes len- vagy pamutzövet.
- „ 11 *aeskulapi bot* — kígyós bot (Aeskulap isten jevénye).
- 106 1 — 107 : 3 Buga Domokos sógor, Tüskés János koma, Bila — további személynév-adalékok.
- „ 2 *Szent Mihálykor* — Szent Mihály napján (szept. 29).
- 107 9 *interes* — kamat.
- 19—20 *Kajla* (tehén), *Fecske* (csikó), *Gombos* (tinó) — adalékok MK állatneveihez.
- 24 *Penecse* — költött helységnév.
- 25 *Bujdosó Ferenc* takács — A *Bujdosó* családnévvel nemegyszer találkozzunk Mikszáth elbeszéléseiben; pl. *A két koldusdiákban*, 1885. (Krk 3. köt.)
- 28 *Csereny* — két helységnévvel azonosíthatjuk. *Cserény* (Čerin): Zólyom megyei kisközség, *Cserenye* (Čereňany): Bars megyei kisközség.
- 31 *kacska kezű* — hibás-, összezsugorodott kezű.

Lap Sor

- 107 39 *lacikonyha* — vásárokon felállított sátorkonyha.
108 : 16 *kalamáris* — tintatartó.
„ 36 *grifli* — palavessző.
109 4 »*palajbász*« (plajbász) — ceruza.
10 *szenátor* — itt: városi tanácsos.

Irodalom

A Mikszáth-irodalomban *Várdai Béla* könyve (»Mikszáth Kálmán.« Bp. 1910) az egyetlen olyan természetű monográfia, amely az író novelláit kötetegységenként is elemzi és summázza.

A *Pernye* című kötetről és a szóban levő elbeszélésről Várdai ekként számol be (131., 133—4. l.):

«Következik a *Pernye* (1893) című kötet, melyet különösen egy darabja emel több előző gyűjteményes kötete fölé: az *Aeskulap az Alföldön* című rajz. A legnagyobb oroszokra emlékeztet e méla humorú remek, mely egy sárba ragadt hajdúsági fészekbe vetődött orvos sorsát rajzolja, kitűnő tájrajz és genrejelenetek középpontjaképpen, kin nemcsak az író humorizál, hanem akit úgy mutat be, hogy maga is humorista lesz végül: kacagnia kell helyzete nyomorúságán.»

Kráhl Vilmos »Mikszáth, a jogász« című tanulmányában (Bp. 1941., 143. l.) Mikszáth orvos-figuráiról is megemlékezik melleleg. »Vannak Mikszáthnak orvos-típusai is — úgymond —, de túlnyomóan epizódalakok. Az *Aeskulap az Alföldön* című elbeszélése a vidéki orvosi praxis kezdő küzdelmeit élethű realizmussal adja vissza a háttérként megrajzolt vidéki kultúrképpel együtt.»

1891

EGY VADÁSZPÁLYA ELEJE ÉS VÉGE

M. I. *Pesti Hirlap 1891. január 1., 13. évf. 1. sz. 1—2. l., a tárcarovatban. Teljes névjelzéssel.*

Kötetkiadások.

- II. a) *Pernye*. [1. kiad.] 1893. *MKm 10. köt.* 137—143. l.
b) 2. kiad. 1896.
c) 3. kiad. 1900.
d) 4. kiad. 1903.
e) 5. kiad. 1911.
- III. a) *Jk 24. köt. Kisebb elbeszélések I.* 88—93. l.
b) *MKmR—Fr*
c) *Ua.*, mint a III. b), de sorozat-címlap nélkül.
Év nélkül. [Címlapkiadás.]

Vadász emlékek sorozata

Mikszáth műhelymunkáját kitűnően szemlélteti ez az elbeszélés. Felbukán előtte egy emlékkép, s az ahhoz kapcsolódó analógiák és képzettársítások alakítják ki a mesét. Ilyen körülmények között a szerkezet természetesen laza; ám e formai hiányosság ellenében az író nekiáradó mesélő kedve bő kárpótlást nyújt az olvasónak.

Az adott esetben: eltúlzott vadászhrre kíváltja különböző vadászélményeinek emlékét, s ezeknek sora sokszínű anekdota-láncolatá fonódik.

A szubjektív tárgy s az előadás lebilincselő közvetlensége együttesen jelenti Mikszáth elbeszéléseinek sajátos egyéni varázsát.

Az elbeszélésnek — szubjektív jellegénél fogva — számos olyan epizódja van, amelyet Mikszáth már elmondott vagy érintett korábbi írásaiban. Ezekről a Tárgyi magyarázatok adnak tájékoztatást.

Figyelmet érdemel az a körülmény, hogy az 1890-es évek elején írt novelláiban Mikszáth — a már országos nevű író — milyen előszeretettel hivatkozik korábbi nagysikerű műveire! Ezúttal (110 : 1) *A jó palócokra* (illetőleg annak francia fordítására), *Veréb Pál traktáiban* c. elbeszélésében *A frivol aktára* (73 : 7) stb.

Szövegváltozatok

A jelen Krk a MKm 10. köt. 1–4. kiadásának 1893 — 1903. évi végleges szövegét közvetíti, kijavítva és alábbi jegyzékünkben felüntetve annak egy sajtóhibáját.

A Pesti Hírlap (PH) és a Jk szövegének eltérései a következők:

Lap Sor

- 110 4 néhány (PH: néhány)
11 A tisztartó (Jk: A tisztartó) [Több ízben megjegyeztük, hogy a Jk és Hi kiadásokban, amelyek már nem Mikszáth gondozásában jelentek meg, a *tisztartó* szó — elképesztő nyelvi tudatlanság miatt — következetesen *tisztartó* [!] alakban fordul elő !]
111 20 PH, Jk és Krk: *elkel* (MKm sajtóhibával: *elkell* [!])
„ 35 réám (Jk: rám)
112 : 23 volt anyám, (Jk: volt az anyám,)
114 3 stüzi vadászt (PH-ban e két szó kurzív szedéssel.)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 110 : 1 — 2 »*Mióta Coppée megírta rólam a »Scènes Hongroises«* előszavában, hogy mekkora nagy vadász vagyok . . . « — *A jó palócokat* Horn Elvira fordította franciára, és ez a fordítás 1890-ben jelent meg »*Scènes hongroises*« címen — névlegesen egy párizsi francia cégnél, de tulajdonképpen a Légrády

- Testvérek kiadásában. E francia nyelvű kiadáshoz a Lég-
 rády-cég François Coppée-t, a magyarbarát francia költőt
 kérte fel az előszó megírására. Coppée nagy elismeréssel
 méltatta Mikszáth írásművészetét, életrajzi közlései azonban
 — a hazánkból kapott helytelen adatszolgáltatás miatt —
 sok tekintetben megtévesztők. Többek közt azt írta, hogy a
 fiatal Mikszáth, miután »jogot végzett« [!], »jóságán
 maradt, vadászott, lovagolt . . . míg utolsó forintig tönkre-
 tette magát, és a falusi nemes avégből, hogy megélhessen,
 írónak csapott fel . . .« stb. Coppée e soraira vonatkozik
 MK fenti utalása. (Ld. részletes jegyzeteinket: Krk 32. köt.
 222—233. és 419—429. l.)
- 110 : 17 *valóságos Deák Ferenc lehetett . . .* « — Deák Ferenc mindig
 mint nagy politikai tekintély szerepel MK írásaiban. E példa
 szerint még tréfás vonatkozásokban is.
- 19 *»A szép kis Mariska . . .* « — Bizonyosan legelső ifjúkori ideál-
 járól, Bérczy Mariról van szó. Bérczy Mari — Bérczy Károly
 költő és műfordító unokahúga — gyakran töltötte a nyarat
 anyai nagyapjánál, Kiss Jánosnál, a kékkői Balassák egy-
 kori tisztartójánál, aki nyugalomba vonulva Szklabonyán
 vett egy kis birtokot és ott telepedett le. MK tehát szülő-
 falujában ismerkedett meg *»a szép kis Mariskával«*. (Ld.
 idevágó részletes tájékoztatónkat a Krk 30. köt. jegyzetei-
 nek *»Bérczy Mari emléke«* c. fejezetében: 225—229. l.)
- 23 *»Az öreg Fülcsik«* — Filcsik István szklabonyai csizmadia
 MK fiatalkori elbeszéléseinek egyik gyakran szereplő alakja.
A jó palócok c. kötetében találjuk legrészletesebb jellemzését.
 (Krk 32. köt. *Az a pogány Fülcsik*. Ld. ottani jegyzeteinket:
 307—308. l.)
- 111 3 *»— Nos, kell-e még több?«* — Ezzel a naiv dicsekvéssel talál-
 koztunk már MK *Lábnymok a homokban* c. novellájában
 is (1884): *»— Kell-e még több? — kérdém, vitézi önérzet-
 tel odafordulva a lányokhoz.«* (Krk 33. köt. 200. l.) Később
 még megismétli a *Különös házasságban* is (1900), a gyermek
 Kossuth Lajos ajkára adva e szavakat (Krk 13. köt. 8. l.).
- 9 *Gilagó Marci* MK-nál szintén gyakran szereplő figura: híres
 muzsikus cigány, *»aki Szücs Palinak húzta«* — folytatja
 írónk, utalva *A jó palócok* c. kötetének *Szücs Pali szeren-
 cséje* c. rajzára (Krk 32. köt.).
- 35 *Balduin vitéz* cselekedeteiről szóló regény. — MK itteni meg-
 jegyzése szerint: ifjúkori olvasmányai, kedvelt ponyvafüzetei
 közé tartozott. A vitéz neve sokáig élt emlékezetében, pl.
Galamb a kalitkában c. kisregénye (1891) *»első elbeszélése-
 nek«* egyik hőstét Balduin Gervasiusnak hívják. (Ld. Krk 4.
 köt.)
- 112 : 8 *»hírem meg volt állapítva.«* — MK-nál gyakori a *megalapít*
 szónak megfelelő ezen régies kifejezés.
- 9 *szentencia* — itt: ítélet, végzés.

- 112 10 »Erdész lesz belőled. *Elviszlek Selmebányára.* — Utalás az egykor Selmebányán (ma Sopronban) működő erdészeti akadémiára. MK tanult is Selmebányán, de csak a középiskola (liceum) VII—VIII. osztályát végezte ott (1864—1866).
- 12 *prosopopea* — fontoskodás, szertartásosság, színpadiasság.
- 14 »*fogadni mernék a bundámba* — Filesik István eszmadia legfőbb büszkesége remekbe készült, azonban idővel erősen megkopott bundája volt. MK többször idézi Filesik uram gyakori szójárását: »Fölteszem a bundámat...« (Ld. pl. Krk 32. köt. 120. l.)
- 16 »*A harmadik faluban lakó gróf* — A »*kékkői erdő*« említésével együtt (112 : 33) báró (nem gróf!) Balassa Antalra utal, aki sokszor szerepel MK írásaiiban. (Ld. pl. *A Krúdy Kálmán csinytevései* c. nagyobb elbeszélésében: Krk 11. köt.)
- 22—26 *A Veres család.* — Mikszáth édesanyja: Veres Mária volt. A Veres család Farádi előnévvel történt megnevezésének legendáját MK *A két koldusdiák* c. ifjúsági regényében írta meg. (Ld. Krk 3. köt., Király István jegyzeteivel: 299—300. l.) Az *ebecki Veresek* kifejezéssel az író édesanyjának, ill. anyai nagyszüleinek lakóhelyére utal. (Ezzel kapcsolatosan ld. *Az ebecki délutánok* c. visszaemlékezését. Hátrahagyott munkák. Emlékezők, Tanulmányok c. kötetében.)
- 112 : 32 *Pétery Muki* — adalék MK névkészletéhez. Eddig még nem találkoztunk vele.
- 113 : 21—38 Az egykor kővel leütött fehér veréb kísértete. — A különféle babonás hiedelmek Mikszáthot úgyszólván élete végéig elkísérték. (Ld. még *A nyúl, a doktorok és a betegség* c., 1893. évi elbeszélését stb.)
- 114 : 3 *a stüszai vadász* — a magyar kártyalapok egyik figurája: a tők felső.

HÁNY ÓRA?

- M. I. *Pesti Hirlap 1891. január 22., 13. évf. 22. sz., 2—3. l., a tárcarovatban. Névjelzés nélkül.* Ezzel a műfajjelző alcímmel: *Országházi tréfa.*
- II. *Mikszáth Kálmán Országgyűlési karcolatai.* Összegyűjtötték és kiadták Légrády Testvérek. Bp. 1892. [De a kötet már 1891. november végén megjelent, a karácsonyi könyvpiacra.] 361—363. l. A Pesti Hirlapban feltüntetett műfajjelző alcím nélkül; alcímként az esemény időpontját jelző dátum: *1891. január 21.*

Utánközlés a kötet nyomán:

A Hét (szerk. Kiss József), 1891. dec. 20., 2. évf. 51. sz., 819. l. Ezzel a főcímmel: *Mikszáth Kálmán karcolataiból.* Az elbeszélés címéhez függesztett következő jegyzettel: »Meg

nem állhatjuk, hogy Mikszáth új könyvéből le ne nyomassuk ezt a finom politikai persiflage-t, mely a találó jellemzésnek valódi remeke. Szerk.†

Tréfák a »pontos idő« körül

Ezt a humoreszket — *Az alkonyat* című típusrajzzal együtt — Mikszáth belefoglalta *Országgyűlési karcolatainak* 1892-ben megjelent gyűjteményébe.

Már kortársai is megállapíthatták, hogy nem tartozik szorosan egy olyan kötetbe, amely az országgyűlés napi eseményeihez fűzött megjegyzésekből, glosszákból, politikai karcolatokból áll. Ez a két írásmű ugyanis teljesen szépirodalmi jellegű, s talán csak kiadói kívánságra — a kötet élénkítéséül és hatásos zárókövei gyanánt került Mikszáth tíz éves országgyűlési krónikájába.

A kortársi vélekedést főleg arra alapíthatjuk, hogy a kötet megjelenésekor a századvég két tekintélyes szépirodalmi folyóirata — *A Hét* (szerk. Kiss József) és a *Fővárosi Lapok* (szerk. Vadnai Károly) — éppen ezt a két darabot választotta ki olvasóinak mutatványul.

Figyelemre méltó mozzanat az is, hogy ez az írásmű eredetileg, a *Pesti Hirlapban* »országközi tréfa« műfajjelző alcímmel jelent meg.

A Hány óra? Mikszáth egyik legsikerültebb humoreszkje. A parlament néhány alakját is jellemzi ugyan, de lényege nem ez, hanem egy adott helyzet komikumának sokszínű, kitűnő ábrázolása.

*

Nem lehet nem-utalnunk egy szinte egykorú analógiára, amelyen Vajda János egyik életrajzírója következőképpen mesél el:

A költő évek óta minden nap három és öt óra között a Múzeumkörúton sétált föl és alá. Szürke esernyőjét s szintén szürke felöltőjét még derült, nyári időben is magával hozta. Néha megállt egy-egy kirakat előtt; de rendszerint lehorgasztott fővel, mély gondolatokba merülve, a körülötte nyüzsgő emberáradattal mit sem törődve, lassú lépésekkel járkált. Nem szerette, ha e magános sétájában háborgatták.

Egyszer megtörtént, hogy valaki megszólította:

— Ugyan kérem, hány óra?

Vajda fölemelte fejét, végignézett rajta, s méla szemrehányással szólt:

— Oh, ember! ezren és ezren járnak itt az utcán, — miért kérdi éppen tőlem?

És feleletet sem várva tovább ment.

Szövegváltozatok

Az 1892. évi kötetkiadás szövegét közöljük.

A *Pesti Hirlapban* (PH) megjelent fogalmazáson Mikszáth az alábbi néhány változtatást végezte (zárójelben a PH szövege):

Lap Sor

114 : 15 lépdegélve (PH: lépdegelve)

116 : 2 a födelet. (PH: a fedelet.)

10 összegyűjteni (PH: összegyűjtögetni)

Tárgyi magyarázatok

- 114 : 4 *Tisza Kálmán* (1830–1902) — másfél évtizeden át miniszterelnök; országvesztő kormányvezetése háromnegyed évvel itteni említése előtt (1890. márc. 13-án) ért véget.
- 5 *Busbach Péter* (1827–1905) — ügyvéd; 1881–92: Budapest VI. kerületének országgyűlési képviselője; kormánypárti politikus.
- 11 *Hegedüs Sándor* (1847–1906) — politikus, publicista, szabad-
elvvű párti képviselő, a pénzügyi bizottság előadója.
- 16 *Szapáry Gyula gróf* (1832–1905) — az 1870-es évek első felében belügyminiszter, később pénzügyminiszter; 1890. márc. 13-tól Tisza Kálmán utóda a miniszterelnöki székben (1892. nov. 17-ig).
- 21 *László Mihály* (1849–1932) — író és pedagógus, aki 1878-ban megalapította a később kétes hírűvé vált, bizonyítványgyártó »László-fele magángimnázium«-ot. 1887-től hosszabb ideig képviselő volt. (MK gyanakvónak és óvatosnak mondja. László Mihálynak ugyanis féltennie kellett a kormány kezétől függő, jól jövedelmező magángimnáziuma működési engedélyét.)
- 25 *Gajári Ödön* (1852–1919) — hírlapíró, hosszabb időn át országgyűlési képviselő. 1903-ban megindította Az Újság c. politikai napilapot. — Mikszáth baráti köréhez tartozott.
- 27 *Beksics Gusztáv* (1847–1906) — publicista, író, műfordító; 1884. és 1896. országgyűlési képviselő; éveken át a *Nemzet*, a *Pesti Napló*, majd pedig a *Pesti Hírlap* vezércikkírója.
- 28 *Nemzet* — politikai napilap, a szabadelvvű párt közlönye. A Hon és az Ellenőr egyesüléséből 1882. szept. 1. keletkezett; főszerkesztője Jókai volt. Ezen elbeszélés megjelenésének idején Gajári Ödön szerkesztette. 1899-ben megszűnt, ill. a Magyar Nemzet c. politikai lapba olvadt bele.
- 115 : 2 *Tibád Antal* (1843–1902) — 1873-tól az országgyűlés tagja. 5 *korridor* — folyosó; itt: a képviselőház folyosója.
- 5 *Apponyi Albert gróf* (1846–1933) — politikus, a mérsékelt ellenzék egyik vezető tagja; 1872 óta képviselő, az 1900-as években kultuszminiszter.
- 9 a *politechnikum órája* — a politechnikum: műszaki főiskola, műegyetem. 1909-ig (a Gellért rakparton elterülő telepének fölépítése előtt) a Múzeum körút 6–8. sz. egyetemi épületben működött. Ennek Múzeum körúti oldalán elhelyezett ingaóráját mind a mai napig a főváros egyik legpontosabb órájának tartjuk.
- 15 *in ultima analysisi* — végső elemzésben.

- 115 : 17 *Kőrösi Sándor* (1824–1895) — a pápai, majd a debreceni főiskola jogtanára; 1881-től Debrecen szabadelvű párti képviselője.
- 22 *Jókai Mór* (1825–1904) — mint író: Mikszáth egyik legfőbb mestere, de mint politikus ő sem kerüli el Mikszáth nyilait.
- 28 *Szilágyi Dezső* (1840–1901) — 1871-től több ízben képviselő; 1874–89: a budapesti egyetemen a politika és a büntetőjog tanára; 1889–95: igazságügyminiszter. Minden kortársa — így Mikszáth is — kiemeli nyers modorát. Miniszteri működéséhez számos reform megvalósítása fűződik; az egyházpolitikai törvényhozás terén az ő műve az állami házasságjogi törvény. (Mikszáth is érinti Szilágyi Dezsőnek »a reformok küszöbén« álló ezen munkálatait.)
- 36 *Lukács Béla* (1847–1901) politikus, szabadelvű párti képviselő; Baross Gábor halála után közlekedésügyi miniszter (1892–1895). — Mikszáth tréfás megjegyzése, amely szerint Lukács Béla meeszenenő alkalmazkodással Baross Gábortól akarja megtudakolni a pontos időt, arra vonatkozik, hogy ebben az időben (1889–1892) Lukács Béla Baross Gábor mellett volt államtitkár.
- 116 4 *Baross Gábor* (1848–1892) — 1881: szabadelvű párti képviselő, 1883: a közlekedésügyi minisztérium államtitkára; 1886-tól haláláig miniszter.
- 9 *Linder György* (1850–?) — 1870-től gyorsíró volt a képviselőházban. 1876-ban megvált ezen állásától és községi jegyző lett Baranya megyében. 1887: mérsékelt ellenzéki programmal Mohács képviselőjévé választották. 1892-ben a csornai kerület képviselője lett. A Magyar Állam munkatársa volt.

Irodalom

Karácsony Sándor »A cinikus Mikszáth« c. tanulmányának VIII. fejezetében (Bp. 1944: 45. l.) — »Mikszáth és a politika« kérdését vizsgálva — ezzel a humoreszkkal kapcsolatosan a következőket mondja: »Se szeri, se száma az adatoknak, melyek Mikszáth szuverén függetlenségét bizonyítják mind. Hadd emlékeztessenek egy rendkívül szellemes rajzára, amelyben azt meséli el, hogy elromolván az órája, nem sikerült megtudnia a parlament begombolkozott, nem őszinte uraitól: hány óra. A szórakozott Tisza azt feleli . . . « stb. [Kivonatolja Mikszáthot, s e szavakkal fejezi be ismertetését:] »E politikusok legnagyobb része a Nemzeti Kaszinó órájához igazítja most a magáét — s az én szerintem nem jól jár.

De ha mindez nem volna elég a költő autonómiájának megmutatására, vagy még előbb kezdem: kialakítására, függetlenül át lelki- leg az az éles látás, ahogy [a *Két választás* történetében] számon veszi és számon tartja: hogy verődött össze ez a társaság . . . «

A REHABILITÁLT VÁROS

- M.** I. *Pesti Hírlap*, 1891. február 18., 13. évf. 48. sz. 1—3. l., a tárca-
rovatban. (Ezzel az alcímmel: *Régi krónika.*) *Névjelzés nélkül*,
Kötetkiadások. (A kötetkiadásokban MK mellőzte az alcímet!)
- II. a) *MKM* 8. köt. *Olub és folyosó*. [Az előzéklapon a kötet tartal-
mát jelző alcím:] *Politikai ötletek és rajzok*. 2. kiad. 1893
188—194. l. [Az 1. kiadásban nem szerepel, mert az még 1887
ben jelent meg!]
b) 3. kiad. 1896.
c) 4. kiad. 1901.
d) 5. kiad. 1904.
e) 6. kiad. 1912.
- III. a) *Jk* 30. köt. *Apró vázlatok és rajzok*. II. köt. 145—150. l.
b) *MKM*R—Fr 28. köt. [Ismét az eredeti kötetcímmel:]
Club és folyosó, [de a kötet tartalmát jelző alcím nélkül!] 145—150 l. [A III. a) kiadásnak új sorozatba foglalt
címlapkiadása, *évjelzés nélkül*.]

Politikai szatírához kuruckori példa

Ez az elbeszélés egy történeti anekdota példázata mögé rejtett politikai szatíra. A meglehetősen ismert anekdotának az a változata ismétlődik itt, amikor az elítéltnek magának kell hóhérról gondoskodnia.

Az elbeszélés zárószakaszaiból kiténik, hogy Mikszáth egy akkori-
ban (1890—1891 körül) tárgyalás alatt levő törvényjavaslat szem-
léltető példajaként mesélte el a kuruckori históriát.

A házszabálmódosításról szóló törvényjavaslat tárgyalását és a
konkrét esetnek — Hoitsy Pál, gróf Széchenyi Pál és gróf Károlyi
Gábor szabadság-eresztésének — körülményeit a *Krk Cikkék és
Karcolatok* ciklusa részletesen ismerteti majd az 1890—91-i évkör
anyagának közlésekor.

A korponai tanács együgyű ítéletének meséje egy régi anak-
dotán alapszik.

A mese hazai és külföldi vándorútját *György Lajos* válaszolja »Világ-
járó anekdoták c. könyvében (2. kiad. Bp. 1941., 129—130. l., »Rá-
tóti halálos ítélet» címen). Eszerint: nálunk első ízben Andrád Sámuel-
nél fordul elő (1789); ő Aradra vagy Dóvára tanácsolja az elítéltet,
ahol olyan olesón kötettheti fel magát, hogy még két forintot meg is
takaríthat. Dugonics András óta (1820) igen gyakran cigány-adoma
alakjában jelentkezik. — Külföldi példák: 1697-ből azt olvassuk a sil-
daiakról, hogy sokallották a hóhértól követelt 10 tallért egy tolvaj
felakasztásáért, inkább adtak egy tallért magának a tolvajnak, hogy
akassza fel magát ott, ahol akarja. A bopfingeniek pedig, mivel nem

volt akasztófájuk, pénzt adtak a delikvensnek s meghagyták neki, hogy menjen Nürnbergbe, ahol kényelmesen kivégeztetheti magát, mivel ott van hóhér is, meg akasztófa is. Mindezeknek a tréfáknak némi valóságos alapjuk is lehet — ezzel a konklúzióval zárja krónikáját György Lajos.

Egy korábbi munkájában *György Lajos* filológiai pontossággal részletezi az anekdota világirodalmi útját. (»Tárgytörténeti jegyzetek Mikszáth anekdotáihoz«, Bp. 1933. Irodalomtörténeti Füzetek 47. sz. 41—42. 1.)

Szövegváltozatok

A MKm 8. köt. szövegét vettük alapul, figyelembe véve a Jk helyesbítéseit. A Pesti Hirlap (PH) és a Jk szövegváltozatai a következők:

Lap Sor

- 116 3 Jk és Krk: diéták (PH és MKm: dieták)
 117 1 Jk és Krk: mohamedánusnak (PH és MKm: mahomedanusnak)
 „ 6 azután (Jk: aztán)
 117 26 Jk és Krk: aztán a *szőke* leány felé fordult: (PH és MKm: *asztán a barna* leány felé fordult:) [Itt, az első két közlésben az író tollbotlása, mert fentebb, 117: 12 stb., a barna leánnyal folyt a párbeszéd!]
 118 : 10 meg se szállva a hagymáz miatt, (PH: meg se szállván hagymáz miatt,)
 23 Jk és Krk Rákóczi (PH és MKm: Rákóczy) [Többször megjegyeztük már, hogy MK számos történelmi névnel nem követte a szabatos írásmódot; gyakori nála a Hunyady, Rákóczy, Teleky stb. névalak.]
 30 mindenek (PH: mindeneknek)
 „ 39 Palojtay (Jk itt: Palojtai)
 119 : 19 Krk: aholott (PH és MKm: a holott Jk ahol ott [!])
 27 szégyenlette (PH: szégyenelte)
 30 hogy idők moha (Jk: hogy az idők moha)
 „ 39 a képviselőház. (PH *kurzív* szedéssel.)
 120 3 de meg a hóhérok (PH: de meg hóhérok)
 12 És végre is (Jk sajtóhibával: És végre s)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 116 : 1 *Korpona* (Krupina) — a történet idején szabad kir. város Hont megyében. A kuruckorban pártállása ingadozott, de titokban többnyire segítette Rákóczi hadait.
 2 *Korpona borát font számra árulják télen, ha befagy.* — Ezt a tréfás mondást Mikszáth már régebben is följegyezte, és pedig *Az igaz humoristák* c. kötetének (1879) *A megcsúfolt falvak* c. fejezetében. (Ld. Krk 54. köt. 298. 1.)

Lap Sor

- 116 : 4 »ami a női olvasókra nézve latinul van« — A kényes (pikáns, vaskos) mondásokat régente (a múlt században) a nők elől azzal a megjegyzéssel hallgatták vagy titkolták el, hogy: »latinul van« (vagy: »görögül van«.) Jelentése: A nők úgyse értik! Nem nőeknek való!
- 20 *gyaur* — a nem mohamedánok (keresztények) gúnyneve a törököknél; jelentése: hitetlen.
- 117 : 20 *hagymáz* — tifusz.
- 118 : 3 *felcser* — alacsonyabb képzettségű, egyetemet nem végzett orvos, főleg sebész.
- 14 *jus gladii* — pallosjog a hűbéri rendszerben. Történelmi tárgyú elbeszéléseiben gyakran említi Mikszáth. Van egy ily című novellája is 1884-ből: *A jus gladii*. (Ld. Krk 36. köt.)
- 15 *Körmöcbánya* (Kremnitz) — nevezetes bányaváros. A történet idején »szabad királyi és főbányaváros« címet viselt. Rákóczi hadai 1705-ben rövid időre megszállották.
- 15 *Selmec* — Selmecbánya (Baňská Stiavnica) — a régi magyar bányavárosok egyik legnevezetesebbike (Hont megyében).
- 28 *cito, citissime* — gyorsan, leggyorsabban.
- 36—39 *Mesko Ferenc, Komár József, Czibulya János, Zwikkel György, Walter Konrád, Palótyai Kristóf* — Mikszáth névkézlete szempontjából figyelemre méltó névsor. Némelyik név más elbeszéléseiben is előfordul.
- 120 : 4 *Hoüsy Pál* (1850—1927) — csillagász, publicista, a gyomai választókerület függetlenségi párti képviselője; 1880—89; az Egyetértés főmunkatársa.
- 4 *Széchenyi Pál gróf* (1838—1901) — 1875: országgyűlési képviselő; 1885—89: földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter.
- 5 *Károlyi Gábor gróf* (1841—1895) — politikus; külföldi tartózkodásai idején kapcsolatba került az emigránsokkal s magával Kossuthal is, akinek kitartó híve lett. Victor Hugo és Garibaldi is barátságába fogadta. 1887-ben Székesfehérvárott függetlenségi programmal képviselővé választották.

A NÉGY LÓ LEGENDÁJA

- M. I.** *Magyar Hirlap.* (Fel. szerk. Horváth Gyula. Főmunkatárs Mikszáth Kálmán.) 1891. március 25., 1. évf. 5. sz., 1—2. l., a tárcarovatban. Névjelzés: Scar[r]on.

Kötetkiadások:

- II. a) *Pernye.* [1. kiad.] 1893. *MKm* 10. köt. 222—226. l. [A Vasárnapi Ujság 1892. dec. 25-i számából (893—4. l.)

tudjuk, hogy már 1892 decemberében megjelent!]

b) 2. kiad. 1896.

c) 3. kiad. 1900.

d) 4. kiad. 1903.

e) 5. kiad. 1911.

III. a) Jk 24. köt. *Kisebb elbeszélések I.* 120—123. l.

b) *MKmR—Fr*

c) Ua., mint a III. b), de sorozat-címlap nélkül. *Év nélkül.*
[Címlapkiadás.]

Egy királyoknak szánt tanítómeséje

Ezzel a többféle változatban élő tanítómesével Mikszáth két ízben (sőt a jelen elbeszélés zárószavait is figyelembe véve: három ízben) ajándékozta meg a Habsburgokat.

Ezúttal — vagyis első alkalommal — mint önálló történetet mondja el a négy ló legendáját. A történet hősei: Mária Terézia (aki az Angliában divatossá vált lóversenyeket asszonyi és uralkodói hiúságból saját birodalmában is meg akarja honosítani), és fia, József (aki viszont a felvilágosodás eszméinek megfelelően szociális reformokra törekszik).

Egy évtizeddel később (1900-ban), *Különös házasság* c. regényében föllevenítve a mesét, Mikszáth kevésbé szerencsésen választja meg a szereplő személyeket. Ott ugyanis Ferenc császár (persze még csak mint trónörökös) figyelmezteti apját, II. Lipótot uralkodói vak-ságára, hogy lássa meg végre a dúsgazdag papsággal és a rakoncátlan nemességgel szemben a kiszákmányolt nép nyomorúságát... (Krk. 13. köt. 28. l.)

Amennyire elfogadható az előttünk levő elbeszélésben a szociális reformokat tervező trónörökös parabolája, annyira erőltetett ugyan-ezen szerep a későbbi változatban (a *Különös házasságban*) egy olyan utódnál, akinek negyvenhárom éves uralkodása — elnyomó intézkedéseivel és egész rendszerével — a Habsburg-abszolútizmus egyik legsötétebb korszakát jelenti.

Mikszáth azonban nem Ferenc császár portréjának utólagos meg-szépítéseért iktatta be a regénybe az épületes tanítómesét, hanem csak mint korjellemző példát említi a Dóry-házban, a kiváltságos nemesi osztály »gravamen«-jei közt...

Az a körülmény, hogy Mikszáth ismételten felújítja a »vak« uralkodók felvilágosítását célzó parabolát, nyomatékosan jelzi a »nevelő szándék« szatirikus hátterét, az elbeszélés poénjeként külön is hangsúlyozván, hogy ez az egykor egészen igaz szatíra »még ma sem bír átváltozni egészen nem igazá...«

*

A történelmi háttér, illetőleg a milió szempontjából figyelemre méltó jelenség, hogy az 1890-es évek elején Mikszáthnak egy kis-regénye is felidézi Mária Terézia korát és udvarát. Jó egy év múlva

(1892 júliusában) kezdte írni *Páva a varjúval* című kisregényét, mely-lyel azonban csak 1894-ben készült el. (Ld. Krk. 5. köt.)

A *négy ló legendájának* írásakor tanulmányozott kortörténeti adatok egy részét a kisregény írásakor is hasznosíthatta.

Érdekes például Mária Teréziának mint magyar királynak — s nem királynőnek! — aposztrofálása mindkét alkalommal. A jelen elbeszélésben: »Szép asszony-királyunk, Mária Terézia; a kisregényben: »Dicsőséges királyunk, Mária Terézia. — Itt, az elbeszélésben később mindvégig királynénak nevezi (120 : 18, 121 : 22 és 27, 122 : 21 és 30, 123 : 1) — *hibásan*, mert Mária Terézia férje, Lotharingiai Ferenc nem volt királyunk. Később, a kisregényben már a helyes, királynő kifejezéssel is találkozunk (Krk 5. köt. 135, 137). De meg kell jegyez-nünk, hogy Mikszáth általában nem különböztette meg a *-nő* és *-né* szavak kétféle jelentését, ezeket csak alakváltozatoknak fogta fel. (Hasonló példa nála: grófnő—grófné stb.)

Mikszáth műhelymunkáját jellemző érdekesség az is, hogy a jelen elbeszélés bevezetésében említett lóversenyek kezdeményezését a kis-regényben szinte szó szerint megismétli. A *négy ló legendáját* ezzel a mondatlall kezdí: »Szép asszony-királyunk, Mária Terézia alatt még csak nagyon embrióban voltak a lóversenyek . . . † A *Páva a varjúval* II. fejezetét pedig ezzel a mondatlall: »Ebben az időben kezdte meg Mária Terézia a lóversenyeket, persze csak embrióban . . . † Aztán mindkét elbeszélésben említi, ill. leírja a lóversenynek nálunk régóta ismeretes paraszti formáját: az »előzködés-t . . .

Mária Terézia laxenburgi lóversenye éppúgy pünkösdi másod-napján zajlik (121 : 13 és 26), mint a kisregénybeli falusi »előzködés« (Krk 5. köt. 142. 1.)

Mindkét történetben romantikus aranykődbe vonja a múlt időknék s a királynőnek az emlékét. Itt, A *négy ló legendájában* dicséri a királynő egykor barackvirág-finomságú arcát (121 : 32), és hogy a legenda »még ma is« él a nép körében (123 : 11—13). Amott, a kisregényben mint szájról szájra keringő hagyományt mondja el meséjét.

Szövegváltozatok

A jelen Krk a MKm 10. köt. 1—4. kiadásának 1893—1903. évi végleges szövegét közvetíti.

A Magyar Hirlap (MH) és a Jk szövegének eltérései a következők:

Lap Sor

120 : cím A négy ló legendája (Jk: Négy ló legendája.)

2 epsomi (MH: epsomi)

3 Krk: longchamp-i (MH—Jk örökletes hibával: longchampsi)
[Ez a hibás névalak valószínűleg a Champs-Élysées analó-giájára jött létre, tehát félreértésből keletkezett.]

11 Jk és Krk: mérföldnyi (MH és MKm: mértföldnyi)

16 kurjongatások (Jk: kurjongások)

18 A királyné fülébe eljutott (Jk: A királyné fülébe jutott)

Lap Sor

- 121 3 Krk: Beszéltek (MH — Jk: beszéltek)
 4 beléjük. (Jk: beléjük)
 6 és a lovászait (Jk: és lovászait)
 36 Kinskyek, (MH: Kinski-ek.)
 „ 37 Jk és Krk: Starhemberg (MH és MKm: Starhenberg)
 122 3 a piciny tenyerét, (MH: a pici tenyerét.)
 10 *Az emberek egymásra néznek, majd a lovakra.* (Jk-ban ez a sor hiányzik! Sajtóhiba vagy korrektori gondatlanság.)
 „ 13 zörögnek (Jk: zörögtek)
 „ 16 fölülni (Jk: felülni)
 123 4 fölség, (Jk: felség.)
 4 a szavamért. (MH: e szavamért.)
 11 lakadalmakon, (MH: lakodalmakon.)
 12 csigért (MH: csigert)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 120 : 2—3 »*Az epsomi és a longchamp-i gyep*» — *Epsom*: Londontól alig 22 km-re fekvő város; Anglia leghíresebb versenytere: itt futják évről évre az angol Derbyt; (a derby: a lóverseny legnagyobb díja — a díj alapítójának és a verseny kezdeményezőjének, Lord of Derby-nek nevéből). — *Longchamp*: Párizs közelében, a Boulogne-i erdő széle és a Szajna jobbpartja közt fekvő térség, a francia híres lóversenytere, amelyen április, május, június hónapokban és ősszel nagy lóversenyeket rendeznek magas versenydíjakkal. (Ezekre a díjakra utal MK az ott termő »csengő-bongó arany« kifejezéssel.)
 120 7 *előzködés* — vetélkedés, versengés (MK-nál gyakori néprajvi kifejezés); itt: versenyzés, lóverseny.
 „ 11—12 *Tündér, Pajkos* — adalékok MK állatneveihez.
 121 5 *Westminster* — London egyik cityje a Temzétől északra. Területén van a parlamenti épület és a W.-apátság. (A MK-tól említett »westminsteri herceg« csak fiktív személy.)
 8 *csóva* — póznára tűzött szalmacsutak; itt: a lóverseny célpontja.
 10 *Laxenburg* — alsóausztriai helység Schwechat mellett; I. Lipót, Mária Terézia és II. József kedvelt tartózkodási helye.
 10 *Nádasdy Ferenc gróf* (1708—1783) — a Zrínyi Péterrel és Frangepán Kristóffal együtt 1671-ben lefejezett Nádasdy Ferenc unokája; tábornagy, horvát bán, Mária Terézia legodaadóbb híve.
 11 *báró Feldeck* — vagy szándékosan torzított, vagy MK kéziratának helytelen olvasása miatt keletkezett és örökletessé vált hibás névalak. Ilyen nevet ugyanis a történelem nem ismer. Ellenben — egy szintén Mária Terézia udvaráról szóló

- elbeszélésében szerepeltet Mikszáth egy *Waldeck* grótot. (Ld. *Páva a varjúval*, 1894. Krk. 5. köt., 135. l.: »Híres, nevezetes vitéz ember volt a hétéves háborúban gróf Waldeck Henrik . . . † stb.)
- 121 : 17 *József főherceg* — a későbbi II. József (a »kalapos király«). Alább (121 : 24 stb. lapon) »királyfi«-nak is nevezi Mikszáth.
- 35—38 A lóverseny főúri résztvevőinek felsorolásában MK bizonyos rejtett gúnnyal az eposzok »seregszemléjét« utánozza. A gúnyos célzatot a címerleírások és a versszerűen lüktető, 6—6—6 ütemű sorok egyaránt hangsúlyozzák.
- 35 *Lobkowitzok* — a XV. század óta szereplő cseh főnemesi család; egyes tagjai a Habsburg-abszolútizmus feltétlen hívei voltak (s Magyarország ellenségei), mások viszont a cseh nemzeti törekvések harcosai.
- 35 *Kolowratok* — osztrák főnemesi család. Franz Anton Kolowrat gróf (1778—1861) Ausztria első alkotmányos miniszterelnöke volt, de két heti miniszterelnökség után (1848. márc. 21—ápr. 4.) lemondott és végleg visszavonult a politikai élettől.
- 36 *Kinskyek* — cseh főnemesi család. A grófi címet Wallenstein közbenjárására kapta a család egyik tagja, aki a fővezér bizalmas hívei közé tartozott; ezért Egerben ő is áldozatul esett a Wallenstein elleni összeesküvésnek (1634. febr. 25). A család egyik ága később birodalmi hercegi rangot nyert.
- 36 *Kaunitzok* — osztrák arisztokrata család, amely a hercegi rangra emelt Wenzel Anton Kaunitz (1711—1794) alatt élte virágkorát. Ez a K. herceg mint kancellár Mária Terézia uralkodása idején korlátlan hatalommal intézte Ausztria külpolitikáját s a belpolitikára is befolyást gyakorolt.
- 37 *Starhemberg* — felső-ausztriai eredetű nemesi család, mely 1643-ban birodalmi grófi, 1765-ben pedig hercegi rangra emelkedett. Mária Terézia idejében tehát valóban a legkiváltságosabb családok közé tartozott. De az elbeszélésben szereplő János grótot mint kiemelkedő személyiséget a történelem nem ismeri.
- 123 : 12 *csigér* (vagy *csiger*) — silány, savanyú bor, löre; a Balaton vidékén: törkölyre töltött s kisajtolt víz.

EGY MAGYAR NEMES ÉS HÁZATÁJA

- M. I. *Magyar Hírlap*. (Fel. szerk.: Horváth Gyula. Főmunkatárs: Mikszáth Kálmán.) Bp. 1891. március 27., 1. évf. 7. sz. 1—3. l., a tárcarovatban. Névjelzés: S—n.
- II. *Pesti Hírlap* (fel. szerk. Kenedi Géza), 1892. november 13., 14. évf. 314. sz. 1—3. l., a tárcarovatban. Teljes névjelzéssel.
- III. Egyetemes Regénytár. (Szerk. Mikszáth Kálmán.) VIII.

3–4. *Almanach az 1893. évre. Bp. 1892.* Singer és Wolfner kiad. 233–241. l. *Teljes névjelzéssel.*

IV. Mikszáth-sorozatban először:

Mikszáth Kálmán Művei. 12. köt. Összeállította Véber Károly. 1969. Magyar Helikon. 701–707. l.

Az elbeszélés szerkezete és meséje

Az újságíró-robot — folyóiratok, gyermeklapok, almanachok és kalendáriumok szerkesztőinek és kiadóinak ostroma — időnként olyan fokozott munkateljesítményre kényszerítette Mikszáthot, amely szükségszerűen a minőség rovására vezetett.

Mikszáthnak, amikor 1891. március utolsó harmadában a Pesti Hirlaptól megváltak s néhány hónapon át a Magyar Hirlap főmunkatársa lesz, eleinte nem volt sem kész írásműve, sem kellő ideje valamely igényesebb elbeszélés írására. Kénytelen volt előzőleg megjelent írásainak kisebb-nagyobb mérvű felhasználásával táplálni a feladatkörébe tartozó tárcarovatot. Ez a magyarázata annak, hogy 1891 tavaszán novellatermésében egypár gyöngé, hevenyészett darabbal találkozunk.

Kirívó példa az *Egy magyar nemes és házatája*. Ez az elbeszélés a korábbi novellákból és karcolatokból átvett részleteknek és motívumoknak valóságos gyűjteménye.

Íme a példatár: a »források«, amelyekből a történet egyes fejezeteit merítette:

Bevezetés. Az első személyben elmondott történet hőse látogatóba megy nagybátyjához. Az ismeretlen vendéget a váci állomásra eléje küldött kocsis könnyen megismeri a neki átadott Vasárnapi Újságban megjelent portréjáról. — Hasonló jelenettel találkozunk *Falun* c. írásának bevezetésében is (Krk 64. köt. 35–36. l.).

A Mari húgocskám. Két jellemző motívum: két női név. Mari húgom: Mikszáth testvérhúgának neve (ld. a róla szóló elbeszéléseket !); Mácsi néni vagy Máli néni pedig Mikszáth novelláiban az idősebb hölgyeknek, öregasszonyoknak valóságos sablonneve.

A palánták és a körorvos. Az orvosok (másutt a prókátorok) honoráriumának itteni tréfás jellemzése Mikszáthnál szintén igen gyakori, mondhatni általános jelenség. Már *A vármegye rókája* című, 1877-ből való elbeszélésében is előfordul. (Krk 1. köt. 119. l.)

Az urambátyám lapja. Naiv lapolvasó c. karcolatának (Krk 64. köt.) alig módosított változata. A *Naiv lapolvasó* 1882 szeptemberében jelent meg, ez pedig 1891-ben; a közbeeső tíz esztendő elegendő lehetett ahhoz, hogy ugyanazon anekdotikus történet az újabb olvasókat is elszórakoztassa.

A zárómondat, amely szerint most már neki — az írónak — is van mappája a János bácsinak nevezett századvégi parlagi gazda ábrázataról, illetőleg típusáról, talán az egyetlen — bár nagyon is vékony — fonal, amely az elbeszélés fejezeteit valamennyire összefűzi.

Szövegváltozatok

A hamar-munkával készült, korábbi írásainak motívumaiból összeszerkesztett elbeszélést Mikszáth nem érdemesítette arra, hogy műveiknek gyűjteményes kiadásába beiktassa. Utóbb a Jk, illetőleg a Hi szerkesztői is mellőzték.

A Magyar Hirlapban (MH) 1891-ben megjelent első fogalmazást — kissé átfésülve — 1892-ben újraközölte a Pesti Hirlapban (PH). A következő évben (1893-ban) pedig — további javításokkal — az Almanachban tette közzé.

A Krk-ban követett gyakorlatunknak megfelelően az elbeszélés legkésőbbi változatát: az 1893. évi Almanach szövegét közvetítjük. Zárójelben: a Magyar Hirlap (MH) 1891. évi és a Pesti Hirlap (PH) 1892. évi szövege.

Bevezetés.

Lap Sor

- 123 11 *elém ugrik* (PH: *felém ugrik*)
„ 12 *illendően* (MH: *illendőn*)
124 8 *erről ömerek* (PH: *erről ismerek*)
Az urambátyám lovai.
124 7 *kedvtelenül* (MH: *kedvetlenül*)
„ 16 1891 és Krk: *ciradás* (PH és 1893: *ciradás [!]*)
A palánták és a körorvos.
125 : A címben: *palánták*, de alább a szövegben mindenütt: *plánták*.
126 3 *nincsen erdőm*, (MH: *nincs erdőm*,)
14 *mondá* (MH: *mond*)
19 *odadőfött* (MH: *odadobott[!]*)
19–20 *mely a lésza mellett dísztelt szétlapulva*, (MH — súlyos sajtóhibával, minthogy a nyomdász nem tudott eligazodni MK nehezen olvasható kéziratán, teljesen értelmetlenül —: *mely a tiszta [!]* mellett *döntött szettytálva, [!]*)
21 *vastagabbra* (MH sajtóhibával: *vastagara [!]*)
„ 22 *fonódnak össze*, (PH: *fonódtak össze*,)
„ 33 *sincsen a környéken?* (PH: *sincs a környéken?*)
127 : 1 *Éj*, *dehogy!* (MH: *És dehogy*)
Az urambátyám lapja.
127 : 11 *lapot rendeljen meg*; (MH: *lapot járasson*,)
12 *az ördög tudja* (PH: *az ördög tudta*)
15 *kiáltott föl* (PH: *kiáltott fel*)
„ 16 *pápaszemét* (PH: *a pápaszemet*)
„ 18 *Izzadság csurgott* (MH: *Izzadság csurgott*)
A terhek törlesztése.
128 : 11 *sóhajtott fel* (PH: *sóhajtott föl*)
129 : 1 *aprók a szemeid*. (MH: *aprók szemeid*.)
3 — *Nem, nem, elég lesz. Mert hisz nekem is* (MH: — *Nem, elég lesz. Mert nekem is*)

Tárgyi magyarázatok

Bevezetés.

Lap Sor

- 123 : 1—2 *keőmezei és sóvárnoki Soós János úr* — A kettős előnév az alább bemutatandó »magyar nemes« előrevetített gúnyos jellemzése. A »keőmezei« előnév Mikszáth írószemélyére, Jókaira utaló reminiscencia: »Kárpáthy Zoltán« c. regényében szerepel a Keőcserepy család. — E családnév itteni alkalmazása Mikszáth írói ökonómiájának egyik jellemző példája. *Sóvár* c., két évvel azelőtt írt lovagregéjében említi ugyanis a *sóvári Soós* családot. (A jelen kötet 63. lapján.) Hasonlóképpen jellemző Mikszáth névkészletének gazdaságos felhasználására az alább (123 : 15—16) előforduló *Faragó János* neve. Itt egy urasági kocsis, viszont a néhány hónappal azelőtt keletkezett *Aeskulap az Alföldön* c. elbeszélésében (a jelen kötet 97. és 109. lapján) egy városi szenátor viseli ezt a nevet.
- „ 3 *ipsissima verba* — saját szavai; vagy: szóról szóra ezt mondta.
- 124 : 3 »*mappa van nálam az ábrázatáról.*« — A *mappa* itt: arckép, fotográfia.
- 5—6 »*A Vasárnapi Ujság azon száma, mely az arcképet közli.*« — *A jó palócok* megjelenése (1882) óta a Vasárnapi Ujság több ízben közölte Mikszáth arcképét.

A palánták és a körorvos.

- 125 : 3 *János úrnak jelszava: »Minél kevesebb mozgás.«* — MK önmagát ismétli. Szegedi éveiben egy ilyen című önálló cikket is írt: *Minél kevesebb mozgás!* (1881. Krk 60. köt. 189—191. l.)
- 9 *A fészekszedés* motívuma szintén gyakran felújított gyermekkori emlék. Ld. pl. *Mikor a srkővet hoztuk* c. novelláját (1882. Krk 33. köt. 177. l.), *A kis primás* c. regényét (1891. Krk 4. köt. 112—113. l.) stb.
- „ 11 *kordialiter* — szívélyesen, barátságosan, barátilag.
- 126 : 19 *lésza* — vesszőből font kerítés, sövény.
- 24 *a bűvös baziliszkusz-fű* — MK falusi gyermekkori emlékeiből, mesevilágából való sok egyéb »csodatevő« plántával együtt. (Ld. pl. *A lohinai fű* c. elbeszélését. Krk. 3. köt.) Egyébként a *baziliszkusz* a mesékben mint sárkánygyík szerepel, amelynek a pillantása halálos.
- 25 *Lest* — Nógrád megyei nagyközség. (MK-nál sokszor előfordul, mint szülőföldjére utaló emlék.)
- 26 *kőből* (vagy mérő) — régi úrmérték, gabonamérték: 1.875 hektoliter.

Az urambátyám lapja.

- 127 : 4—13 *A Hon, az Ellenőr és az Egyetértés*. Ez időbeli írásaiban MK gyakran említi a századvég ezen legelterjedtebb napi-

- lapjait. A *Hon*: a határozati pártnak, majd pedig Tisza Kálmán kormányának lapja volt; Jókai szerkesztette. 1882. aug. 31-én egybeolvadt a szintén kormánypárti *Ellenőrrel*, és a két lap *Nemzet* címmel (127 : 30) folytatta pályáját. Az *Egyetértés* viszont ellenzéki lap, a függetlenségi és 48-as párt napilapja; 1874-ben alapította és 1899-ig szerkesztette Csávolszky Lajos.
- 127 30 *Magyar Allam* — egyházpolitikai napilap. 1868 decemberében keletkezett, mint az *Idők Tanújának* folytatása. Tulajdonosa Lonkay Antal. Eleinte (1868—1877) Jósika Kálmán báróval felváltva szerkesztette. Majd, 1888. aug. 29-én történt haláláig, egyedül Lonkay; azután Komócsy Lajos, végül Szemecz Emil. 1908. dec. 3-án megszűnt. — Mikszáth mindvégig gúnyosan, élesen támadta ezt a klerikális lapot.
- 31 a *Hírlapok* — ez a gyűjtőnév ezúttal a Pesti Hírlapra és a Magyar Hírlapra vonatkozik.

A NINIVEI KORMÁNYBIZTOS

- M. I. *Magyar Hírlap*. (Fel. szerk.: Horváth Gyula. Főmunkatárs: Mikszáth Kálmán.) 1891. április 1., I. évf. II. sz. 1—3. l., a tárcarovatban. Ezzel az alcímmel: *A bibliai történet modern előadásban*. Névjelzés: *Scarron*.

Utánközlés: *Máramarosi Lapok* 1892. július 10.

Kötetkiadások. (A kötetkiadásokban MK mellőzte az alcímet!)

- II. a) *MKm* 8. köt. *Club és folyosó*. [Az előszéklapon a kötet tartalmát jelző alcím:] *Politikai ötletek és rajzok*. 2. kiad. 1893. 207—216. l. [Az 1. kiadásban nem szerepel, mert az még 1887-ben jelent meg!]
- b) 3. kiad. 1896.
- c) 4. kiad. 1901.
- d) 5. kiad. 1904.
- e) 6. kiad. 1912.
- III. a) *Jk* 30. köt. *Apró vázlatok és rajzok*. II. köt. 161—168. l.
- b) *MKmR*—*Fr* 28. köt. Ismét az eredeti kötetcímmel: *Club és folyosó*, de a kötet tartalmát jelző alcím nélkül! 161—168. l. A III. a) kiadásnak új sorozatba foglalt címlapkiadása, *évjelzés nélkül*.

Az elbeszélés felolvasása a Magyar Hírlapbeli közlés és a MKm megjelenése között

Az eperjesi Széchenyi-kör 1892. június 25-én díszközgyűlést tartott abból az alkalomból, hogy vendégül láthatta védnökét, Berzeviczy Albertet és vele együtt Mikszáth Kálmánt. Berzeviczy nagy-

szabású beszéddel nyitotta meg a díszközgyűlést, Mikszáth pedig felolvasta *A ninivei kormánybiztos* c. írását. A díszközgyűlést bankett fejezte be, melyen a két vendég pohárköszöntőt mondott. (Az eperjesi Széchenyi-kör ünnepéről szóló vezércikket és a díszközgyűlés részletes beszámolóját ld. a Sáros megyei Közlöny 1892. júl. 3-i számában. — Mikszáth pohárköszöntőjét a *Krk Cikkék és Karcolatok* c. ciklusában közöljük majd.)

Jónás példája Mikszáthnál

Mai olvasóközönségünk elsősorban Babits »Jónás könyve« című hatalmas víziójából ismeri a bibliai próféta történetét.

A köztudatból teljesen kiesett Mikszáthnak éppen félszázaddal korábbi satfrája, *A ninivei kormánybiztos*.

Mindkét írásmű a kor szellemének megfelelően alkalmazza ugyanazon parabolát.

Mikszáth politikai pályáján már szegedi évei óta tanulmányozhatta a hol szükséges, hol szükségtelen kormánybiztosi intézményt. Egyik bizalmas szegedi barátja, Horváth Gyula szintén kormánybiztos volt. (Ld. róla szóló méltatásait: *Lendl százados és a magyar kormánybiztos*, 1881. *Krk* 62. köt., és *A szentesi kormánybiztos*, 1882. *Krk* 64. köt.)

A hivatalos cím és rang vonzásában elszaporodott sokféle haszontalan kormánybiztosság végül is kihívta maga ellen a satirikus Mikszáth bosszúságát, s hogy teljes legyen az e téren elburjánzott címkórság és hiúság diadala: bibliai őst szerzett nekik Jónás próféta személyében.

Szövegváltozatok

A jelen *Krk* a *MKm* 8. köt. 1–5. kiadásának 1893–1904. évi szövegét közvetíti, kijavítva és az alábbi jegyzékben feltüntetve ennek sajtóhibáit.

A Magyar Hirlap (MH) és a Jk szövegeltérései a következők:
Lap Sor

129 : cím *A ninivei kormánybiztos*. (MH zárójelben alcím: *A bibliai történet modern előadásban*. Ezt az alcímet MK mellőzte a kötetkiadásokban.)

2 MH és *Krk*: *A kormánybiztosok* (*MKm* sajtóhibával, a névelő kiesése miatt: *kormánybiztosok* Jk: *Kormánybiztosok*)

5 sorozni: (Jk: sorolni:)

11 *Krk*: nem hallottuk eddigélé, (MH—Jk örökletes sajtóhibával: nem hallottunk eddigélé,) [Javítottuk!]

„ 13 kedvéért (Jk: kedvéért)

„ 16 *Krk*: filoxéra- (MH—Jk: filloxera-)

130 : 4 III. IV. Rész. (MH: III. és IV. Rész.)

12 bűnben (MH: a bűnben)

26 elváltotatná (MH: elváltotatá)

Lap Sor

- 130 : 41 a mai kaptára (MH: mai kaptára)
132 : 21 Krk: karrierje (MH—MKm: karriérja Jk: karriérje)
133 1 MH, Jk és Krk: a jobbik *eszkühöz* nyúltak (MKm értelem-
zavaró sajtóhibával: a jobbik *eszkühöz* [!] nyúltak)
5 ezzel. Újra (Jk: ezzel, újra)
16 MH és Krk: a *közügy*. (MKm és Jk örökletes sajtóhibával:
a *küllügy*. [!])
„ 27 tekintetből (MH: *tekintetekből*)
134 7 a bibliatörténetből (MH: a *bibliái* történetből)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 129 : cím stb. *Ninive* — Asszíria ósrégi fővárosa, melynek nagy vallási és művelődési jelentősége volt. Az egykor virágzó városból csak romhalmazok maradtak. Ezek — Mosszullal szemben — jelzik Ninive egykori helyét. A romok alól sokezernyi, felbecsülhetetlen értékű írott agyagtábla került elő.
26 a *szabadelvtű kör helyisége* — az úgynevezett Lloyd-palotában volt, szemben a M. Tud. Akadémia épületével. Ez az épület a második világháborúban teljesen rommá vált; helye ma beépítetlen terület.
27 *Urbanovszky Ernő* (1826—?) — 1865-től 1901-ig országgyűlési képviselő, előbb Deák-párti, majd szabadelvtű-párti programmal.
131 14 *megstipulál* — szerződésben, megállapodásban előzetesen kiköt, feltételt szab.
32 *frondör* — mindenáron ellenzékiesskedő, nyughatatlan, elégedetlen ember (főleg politikai téren).
132 : 5 *oppozíció* — ellenzéki magatartás, szembenállás.
29 *Helfy Ignác* (1830—1897) — szélsőbaloldali politikus; 1878-ban Debrecen, 1881-ben Szentgotthárd képviselője, 1887-től a szegvári kerület képviselője. — Mikszáth tréfás utalása itt Helfy következetes oppozicionális magatartására vonatkozik.
133 : 8 *denique* — elvégre, tehát.
„ 22 *kravul* — utcai csődület, botrány.
134 : 5 *precedens* — irányadó eset, hasonló esetre példa.

Irodalom

A Mikszáth-irodalomban csupán *Zeigmond Ferenc* említi ezt az elbeszélést. Találó észrevétellel mondja: »Arra mindig kész, hogy a bibliában olvasható csodákat kiparodizálja; pl. *A ninivei kormánybiztos* c. humoreszkiében Jónás próféta történetéből indul ki s aztán hamiskodó mosollyal folytatja: „Lássuk csak reális világításban” ezt a szentírási részletet, stb. . . » (Mikszáth Kálmán. † Bp. 1927. Irodalomtörténeti Füzetek 20. sz. 14. l.)

AZ ÚJ KOR CSODÁI

14. I. *Magyar Hírlap.* (Fel. szerk. Horváth Gyula. Főmunkatárs: Mikszáth Kálmán.) 1891. április 9., 1. évf. 19. sz. 1—3. l., a tárcarovatban. Névjelzés: *Scarron*.
- II. a) *Jk 45. köt.* = *Hi 13. köt. Anekdoták II.* 183—190. l. 1917.
b) *MKMR—Fr 34. köt.* 183—190. l. A II. a) kiadásnak új sorozatba foglalt változatlan kiadása; *évjelzés nélkül*.

Korjellemező furcsaságok

Mikszáth — mint a Magyar Hírlap főmunkatársa — tetszése szerint táplálta a lap tárcarovatát. Írt abba egy kisregényt (*Galamb a kalitkában*, ld. Krk 4. köt.), írt egypár elbeszélést és karcolatot, s ha úgy hozta kedve — ha hosszabb novellát szolgáltató témája vagy elegendő ideje nem volt —, akkor egypár »prózásgal», néhány anekdotával töltötte ki rovatát. Mint ez alkalommal is.

E három anekdota összefoglaló címe »csodáké ígér. A »csodáké» azonban itt nem egyebek, mint — furcsaságok. De kétségtelenül *korjellemező furcsaságok*.

I. *Szipka az alkotmányban.* A századvégi sokgyermekes családok kenyérgondjait a 90-es évek folyamán Mikszáth két szatirikus éli történetben vetíti elénk. Az egyik: ez a kurta elbeszélés, a másik: a *Szegény ember tőkéje* című novella (1896-ból). (Ld. majd a Krk 42. sz. kötetében.) Mindkét történet rávilágít a századvég kilátástalan társadalompolitikai viszonyaira.

II. *A halhatatlanok.* Keserű satíra ez is. Mikszáth már számos oikkében, karcolatában és novellájában emelt szót az 1848—49-i szabadságharc nyomorúságos viszonyok között tengődő őreghonvédjei érdekében. Az illetékesek uraknak — de az egész korszaknak — nemtörődömségét tükröző jelen elbeszélés is amazok sorához csatlakozik.

III. *Aki nekem lop.* Levelezésének tanúsága szerint (ld. Krk 24—26. köt.) Mikszáth érthető örömmel és büszkeséggel vette tudomásul műveinek a haza határain is túlszárnyaló sikerét, népszerűségét. De ismételten utal arra is, hogy a fordítások között számos olyan akad, amely hibásan, rosszul közvetíti műveit, s az életrajzát közlő elő- és utószók sok megtévesztő adatot röptenek világgá. Így mindjárt az 1891. évi termésben: *Egy vadászpálya eleje és vége* címen *A jó palócok* francia nyelvű kiadását előszóban ajánló Coppée egy helytelen jellemzését kell kiigazítani. (Ld. a jelen kötet 110. lapján.) Ezúttal pedig német méltatóinak neveltséges túlzásai ellen tiltakozik. De ennél is nagyobb baj — úgymond — egyes német fordítóinak azon eljárása, hogy fordításaikba saját ötleteket s összelopkodott gondolatokat csempésznek bele, — ezáltal gyökeresen meghamisítva az ő írói egyéniségét. A humoreszk formájú írásmű tehát nyilvános tiltakozás műveinek »fordítói közreműködéssel» való meghamisítása ellen.

Szövegváltozatok

A Magyar Hírlap (MH) szövegét közöljük. A Hi-ban található szövegtérések a sajtó alá rendező javításai és módosításai.

Lap Sor

I.

134 : 13 hogy *egy* szőlője van. (Hi: hogy szőlője van.)

II.

137 8 a Csaba vitézeiről (Hi: Csaba vitézről)

III.

137 : cím: Aki *nekem* lop. (Hi értelemzavaró hibával: Aki *nem* lop.[!])

138 : 23 mondták (Hi: mondták)

” 35 derengni (Hi: derengeni)

139 : 9 Hi és Krk: Shakespeare (MH: *Schakespere*[!])

11 Hi és Krk: Schoppenhauernak (MH: Schoppenhauernak)

25 Hi és Krk: azt a bizonyos hitregei *alakot* is, aki (MH értelemzavaró sajtóhibával: azt a bizonyos hitregei *verset* [!] is, aki)

Tárgyi magyarázatok

I. Szipka az alkotmányban.

Lap Sor

134 : 3 és III. 137 : 3 *Hupka Ferenc* — MK mint képviselőházi gyorsirodai díjnokat említi. Föltehetően fiktív név a szójáték kedvéért: szipka—Hupka.

16 *Aladin csodálámpája* — Aladin: az Ezeregyéjszaka egyik meséjének hőse, akinek bűvös lámpája révén minden kívánsága teljesül.

135 : 19 *Új ház épül föl. . .* — utalás a parlament Duna-parti épületére, amelynek munkálatai épp akkor folytak. Ld. MK *Az új háza* c. karcolatát és ahhoz fűzött jegyzeteinket: Krk 63. köt.

24 *a biblia híres olajos korsója*, és III. 139 : 24 *az olajos korsó regéje* — A biblia ószövetségi részében, a Királyok III. könyve 17. fejezetében olvasható Illés próféta ezen csodatétele: az öt táplálósáreptai (vagy száreftai) özvegyasszony lisztes vékája és olajos korsója nem apadt el addig, míg el nem múlt az országos aszály. (MK írásaiiban ismételtlen találkoznak ezzel a bibliai regével.)

II. A halhatatlanok.

135 : 2 *a honvéd-egylet* — Az 1848–49-i honvédek támogatására létesült honvéd-egyesületek 1867–68-ban alakultak. Az egyesületek központi választmánya a rokkant honvédek s ezek árvái és özvegyei állami ellátását tűzte ki feladatául. Később közadakozásból fölépült a 100 személy elhelyezésére berendezett honvédmenhely, melyet 1882-ben a kormány

- vett gondozásába. (Ennek vezetőségéhez, »korifeusaihoz« fordult Mikszáth.)
- 135 : 3 *Harkányi Frigyes báró* (1826–1919) — politikus és közigazgász. 1870 óta évtizedeken át országgyűlési képviselő.
- 4 *Nedeczky István* (1831–1908) — Deák Ferenc unokaöccse és később bizalmas embere. A politikai életben Deák Ferenc, majd pedig Tisza Kálmán híve. — Harkányi is, Nedeczky is résztvett a szabadságharcban. Közéleti működésük mellett ez magyarázza a honvédmennyel kapcsolatos szerepüket.
- 136 : 34 »*A derék nem fél az idők mohától.*« — Idézet Berzsenyi Dániel »Felsőbüki Nagy Pálhoz« c. költeményéből.
- 39 *isaszegi csata* — 1849. ápr. 6-án itt vívta ki a magyar honvédsereg egyik legfényesebb győzelmét az osztrák sereg fölött. (Az osztrákok veszteségét némelyek 600, mások 1500 emberre becsülik; a magyarok 800–1000 embert vesztek.)

III. Aki nekem lop.

- 137 : 18 *sic!* — így! így van!
- 138 : 3–4 *Rothschild és Kernyeszei János* — A híres milliomos bankár és a magyar hétszilvafás kurtanemes szembeállításával Mikszáth részint a vagyoni ellentéteket, részint a dolgok relativitását akarja érzékeltetni. — A Kernyeszei névben Gernyeszeg szándékosan módosított névalakja rejlik; ez a Maros-Torda megyei község díszes kastélyával és parkjával a gróf Teleki család fő fészke volt.
- 12 *ergo* — tehát, ennél fogva, következőleg.
- 23 *kleptománia* — Alább meg is magyarázza MK: »a lopás szenvedélye; beteges lopási hajlam.
- 139 : 9 *a kiscsoltói bíróval* és a többi falusi alakkal MK saját novellahőseinek a német fordításokban eltorzított figuráit vonultatja fel. — *Kiscsoltó*: Gömör megyei kisközség. Mikszáth egy ideig nemesi származásúnak tartotta magát apai ágról, Kiscsoltói predikátummal. Olykor álnévnek is használta a Kiscsoltói nevet.
- 20 *rezignál* — itt: reményvesztetten elgondolkozik, sorsába beletörődik.

SZOMORÚ SZÉP ASSZONY

M. *Pesti Hirlap* (fel. szerk. Kenedi Géza), 1891. május 28., 13. évf. 145. sz. 1–3. l. a tárcarovatban. Névjelzés: *M. K.*

Kötetkiadás:

Mikszáth Kálmán Művei tizennégy kötetben. (Összeállította: Véber Károly.) Bp. 1969. Magyar Helikon. 12. köt. 722–727. 1.

Újabb fürdő történet

Nagyszámú fürdő történeteinek sorozatát Mikszáth időnként újabb meg újabb darabokkal növeli.

Ezúttal a női természet egyik jellemző vonását, a hiúságot állítja csak enyhén torzító görbetükre elé.

A nyaralóhelyen unatkozó szépasszony bűnük ereszti fejét, elhanyagolja öltözködését s ezzel a fürdővendégek előtt azt a látszatot kelti, mintha valakije — kedvese, lovagja — hiányzanék. De meglepő fordulattal kiderül, hogy nem lovagra, nem udvarlóra vár, nem annak távolléte miatt szomorkodik, hanem mert nincs kivel versenyeznie az öltözködésben. Amikor végre rivális érkezik, egy toalettjeit sűrűn váltogató szépasszony: szomorúsága tüstént fölenged, mert most már lehetősége nyílik arra, hogy magával hozott gazdag ruhakészletét ő is sorra bemutathassa.

Az író nem mulasztja el hozzáfűzni történetéhez a tanítómesékben szokásos tanulságot is: az asszonyok nem a férfiak kedvéért öltözködnek.

Mikszáth mesemondásának sajátos elemei: a visszatérő motívumok ebből az elbeszéléséből sem hiányzanak. (Ld. a Tárgyi magyarázatokat !)

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 140 : 22—23 »egy impresszárió, aki a megszökött vad indiánjait keres-te...« — A századvégen és századfordulón a cirkusztulajdonosok, mutatványosok és előadásaik szervezői (az impresszáriók) gyakran szerepeltettek — mint különleges látványosságot — óriás és törpe termetű férfiak s nők mellett távoli, egzotikus emberfajtákat: eszkimó, néger, „vad” indián családokat stb.
- 141 3 *míder* — fűző (női fehérnemű).
- 10 »világítótoronynak akarta előléptetni az orrát.« — Az alkoholfogyasztástól rezes orr tréfás körülírása.
- 12—13 »A patikus esténként majd megfulladt a fuvolázástól...« stb. — Egy régebbi elbeszélésében MK már bemutatott olvasóinak egy fuvolázással udvarló epedő szerelmezt; ld. *Aki kivétel az asszonyok közt*, 1881. (Krk 33. köt.)
- 141 : 34 és 143 : 7 *tüdővizényő* — ödéma. Nagyobb mennyiségű savós folyadék megjelenése a tüdőhólyagocskákbán; főleg súlyos szívhibában szenvedők végső stádiumában lép fel.
- 141 : 39 és 142 : 4 *koffer* (a *koffer* szó régies, pongyola ejtéssel) — bőrönd, utazótáska. Alább (142 : 14) Mikszáth a *koffer* szót is használja.
- 144 : 20—22 A fürdő gyógyhatását az orvos is reklámozza. MK itt gúnyosan kiemeli az orvosoknak a fürdőtulajdonosokkal való érdekközösségét.

AZ ALKONYAT

M. I. *Mikszáth Kálmán Országgyűlési karcolatai.* Összegyűjtötték és kiadták Légrády Testvérek. Bp. 1892. [De a kötet már 1891 november végén megjelent, a karácsonyi könyvpiacra.] 364—365. l.

Utánközlések a kötetkiadás megjelenésének napjaiban:

1. *Fővárosi Lapok.* Szépirodalmi és társadalmi napi közlöny. (Szerk. Vadnai Károly.) 1891. nov. 28., 28. évf. 327. sz. 2442—2443. l. *Az alkonyat.* (Az Országgyűlési karcolatokból.)

2. *A Hét.* Társadalmi, irodalmi és művészeti [heti] közlöny (Szerk. Kiss József.) 1891. nov. 29., 2. évf. 48. sz. 764. l. *Az alkonyat.* Írta: Mikszáth Kálmán. [Az utánközlésre való hivatkozás nélkül!]

II. *MKMR—Fr 39. köt. A tisztelt Ház.* [Év nélkül.] 135—138. l.

Típusrajz: a fölőlegessé vált öregember

A *Hány óra?* c. humoreszk jegyzeteinek bevezetésében (257—258. l.) kifejtettük már, hogy az *Országgyűlési karcolatok* ezen két fejezetét miért soroljuk az *Élbeszélések* ciklusába. Amaz: Mikszáth vidám históriáinak egyik legsikerültebb darabja, ez pedig: mélyen emlékeztetőnkbe vésődő típusrajz. Mint ilyen: Mikszáthnak ifjúkora óta klasszikus műfaját gazdagítja egy újabb műfemmel.

Mint hogy egy hajdani képviselőről és ex-miniszterről szól ez a visszaemlékezés, persze hogy helyet foglalhatott az *Országgyűlési karcolatok* sorában. De minthogy másfelől nemcsak ennek egyéni sorsát ábrázolja, hanem egyúttal a gépezetből kiesett, fölőlegessé vált öregemberek lelki alkatát is híven kifejezi: mint típusrajz — a konkrét példa fölé emelkedve — kitűnően tudja érzékeltetni a mulandóság elégikus hangulatát. Sic transit gloria mundi...

Mikszáth nem nevezi meg közelebről a megmintázott alakot. Szétszórtan elejtett gyér adatai nem elegendők ahhoz, hogy modelljét teljes bizonyossággal felismerhessük. Ezt ma már megkísérlni is bajos volna. De a rajz éppen az öregúr személytelensége miatt válik egyetemes művészi érdekűvé.

A szövegről

Az Országgyűlési karcolatok (1892) végleges szövegét közve-
ttjük.

A Hét (röv.: H) szövegeltérései:

Lap Sor

144 : 6 belekeverték (H: bekeverték) [!]

145 : 13 rajta ült előbb. (H: rajta ült azelőtt.)

Megjegyezzük, hogy az Országgyűlési karcolatok kötetének és A Hét szövegének öreg úr szóalakját (144 : 1, 145 : 15) stb.) a Krk-ban egybeírjuk: *öregúr*.

Tárgyi magyarázatok

Lap Sor

- 144 : 3 *öt percnyi szünet* — Egy-egy jelentős vagy nagy hatású parlamenti beszéd után az elnök rendszerint öt perc szünetet rendelt el, hogy a pártok, csoportok megvitassák az érintett kérdéseket.
- 146 : 6 *Chorin Ferenc* (1842—1925) — ügyvéd, politikus, közigazda. Előbb a mérsékelt ellenzék, majd pedig a szabadelvűpárt híve; 1871-től 1902-ig kisebb megszakításokkal országgyűlési képviselő. 1903-ban főrendiházi taggá nevezték ki.
- 6 *Bossányi László* (1823—1899) — 1845—49: Nyitra vármegye aljegyzője; a szabadságharc idején Ujházy László kormánybiztos mellett működött; a bukás után fogságot szenvedett. Kiszabadulva 1881-ig Fótton élt mint id. gróf Károlyi István bizalmasa. 1881—91: a gödöllői kerület országgyűlési képviselője szabadelvűpárti programmal.

Mikszáth »Pernye« című kötetének fogadtatása

A jelen Krk-kötet jónéhány elbeszélését Mikszáth annakidején *Pernye* című gyűjteményes kötetébe sorolta. Ez a kötet — mint a Révai Testvérek kiadványa — az 1892. évi karácsonyi könyvpiacra került forgalomba.

Mikszáth egy-egy új kötetéről a sajtó rendszerint kedvezően nyilatkozott.

Sorra vesszük a *Pernye* c. kötetéről az egykorú napilapokban és folyóiratokban megjelent közleményeket.

Az első híradást a *Pesti Hírlap* 1892. december 18-i számában olvashatjuk. (14. évf. 349. sz., 19. l., az »Irodalom« c. rovatban.)

A *Pesti Hírlap* névtelen cikkírója több más könyvújdonsággal együtt ismerteti Mikszáth könyvét:

»Új könyvek. A Révai testvérek könyvkiadó cége egyszerre hat kötettel lépett ki a karácsonyi könyvpiacra. A hat kötet közül négy a Jókai Mór remek tollának fáradhatatlan munkásságát hirdeti. Jókai műveivel együtt jelent meg Mikszáth Kálmánnak könyvalakban még nem közölt 15 új elbeszélése, melyeket az olyannyira népszerű humorista *Pernye* címen foglalt össze. — A hatodik művet P. Szathmáry Károly írta. . . « stb

A szükséges recenzióhoz megjegyezzük, hogy a *Pesti Hírlap* talán azért is elegendőnek tartotta e pár soros ajánlást, mert néhány nap múlva (dec. 25.) amúgyis megkezdte Mikszáth egy újabb művének, *A lublói ember* (későbbi, végleges címen: *Késértet Lublón*) c. kisregényének közlését.

A *Vasárnapi Ujság* (Nagy Miklós folyóirata) az 1892. december 25-i számban (39. évf. 62. sz., 893—4. l., »Irodalom és Művészet« című rovatában) szintén röviden tudósít a kötetéről:

»*Pernye* címen jelentek meg Mikszáth Kálmán legújabb elbeszélései, díszes kiállításban, a Révai testvérek kiadásában. Szívesen fogadott könyv az ünnepi alkalmakra. A népszerű szerzőnek tizenöt kedves humorú elbeszélése és rajza van benne, köztük a legújabbak: *A ló, a báránka és a nyúl, A fiamuram lovai, Hová ér az ember, A Plutó, Az elképzelt méz, Aeskulap az Alföldön, A költő utolsó karácsonya, A szemérmes asszony, Egy vadászpálya eleje és vége, Az okos Nástya, Ne félj, Mátyás, Huszár a teknőben, Farkas a Verhovinán, A négy ló legendája, A gyanú.* Ára díszkötésben 3 frt.†

E rövid, de elismeréssel szóló sajtóvisszhangok mellett akadt olyan recenzió is, amely több gáncsolni-, mint méltányolni-valót talált Mikszáth e novellás kötetében.

Feltűnő, hogy *A Hét*, Kiss József folyóirata, ill. ennek névtelen cikkírója a dicsérő szavak mögött milyen kicsinylően szól ezen új kötet tartalmáról, amelynek pedig néhány darabja Mikszáth novella-termésének remekei közé tartozik!

Íme *A Hét* recenziója (1893. jan. 8., 4. évf. 2. sz., 31. l.):

»*Pernye* a [!] Mikszáth Kálmán legújabb kötetének címe. Szó sincs róla, ebben is, mint előzőiben, megvan a kiváló író ritka talentumának minden jele, és olyan apróságokat, amelyeket e kötetben gyűjtött össze, nálunk vajmi kevesen tudnak megírni. Ám nem fojthatjuk el abbéli megjegyzésünket, hogy ő maga írt ennél sokkal, de sokkal jobb dolgokat, és ha ez a kötet a többiekhez képest csekély értékű [!], annak oka nem az író nagy tehetségének hanyatlása, hanem az, hogy politikai és journalistai foglalkozásai közben mindjobban megfeledezik arról, hogy *művész*, és balkézzel ír, minden műgond nélkül, tisztán a genie-je vezetésére bízta magát, amely csak leckét ad a kiváló írónak, ha ilyenkor néha cserbenhagyja. Kisebb embernek ilyet bizonyára nem mondanánk, de Mikszáthnak kötelességei vannak a maga nagy neve iránt. — Egyébként, mint említettük, a kitűnő író e kötete mind e hiányosságok dacára is nagyon érdekes és mulattató olvasmány. Kiadják [a] Révai testvérek.†

A KÉPMELLÉKLETEKRŐL

- I. A *Lovagvárok* első kiadásának (1890) kötéstáblája.
- II. A törpe lovacska — Illusztráció *Kapivárhoz*. (Az első kiadás 113. lapján.)
- III. A sárospataki vár. (Könczey Ilona felvétele.)
- IV. A vajdahunyadi vár. (Újabbkori fénykép.)
- V. A trencsényi vár. (*Vasárnapi Ujság* 1860., 101. l.)
- VI. Beckó vár. (*Vasárnapi Ujság* 1856., 361. l.)
- VII. Csókakő. (*Vasárnapi Ujság* 1864., 84. l.)
- VIII. A fogarasi vár. (Újabbkori fénykép.)

CÍMVÁLTOZATOK

A TÖRPE LOVACSKA (175—177. l.) ld. *Kapivár*.
AZ EMBERI VÁGYAK KÖRTANI ELEMZÉSE (241—242. l.) ld. *Hová ér az ember?*

TARTALOM

(Az első szám a szövegre, a második a jegyzetekre utal.)

MAGYARORSZÁG LOVAGVÁRAI REGÉKBEN

1889

»Castrum Léta«	7	159
Kosztolán . . .	9	160
Veneturné vára	12	162
Mesés várak	15	166
A markomannok vára	19	171
Kapivár	21	175
Érsekújvár	25	178
Sárospatak	27	180
A szegedi vár	29	183
Királyok vára	33	186
A várak királya	36	189
A Csák fészke . . .	39	192
Beckó vagy Bolondóc	42	197
Csókakő	45	198
Fogarás	48	201
Drégely	53	209
Gúnyvár	59	212
Sóvár	60	217

EGYÉB ELBESZÉLÉSEK

1889

Kis híja, hogy kritikus nem lettem	65	225
Veréb Pál traktában	70	228

1890

Különös vevő . . .	80	235
Hová ér az ember?	84	241
A szemérmes asszony	85	245
Aeskulap az Alföldön	95	250

Egy vadászpálya eleje és vége	110	254
Hány óra?	114	257
A rehabilitált város	116	261
A négy ló legendája	120	263
Egy magyar nemes és házatája	123	267
A ninivei kormánybiztos	129	271
Az új kor csodái	134	274
I. Szipka az alkotmányban	134	274
II. A halhatatlanok	135	274
III. Aki nekem lop	137	274
Szomorú szép asszony	139	276
Az alkonyat	144	278

JEGYZETEK

Rövidítések	148
Tudnivalók	148
Bevezetés a Lovagvárok regéihez	149
Jegyzetek a Lovagvárok regéihez	159
A Lovagvárok regéinek irodalma	222
Jegyzetek az egyéb elbeszélésekhez	225
A képmelléletekről	281
Címváltozatok	281

100-25-17